Duplum

AUGUST ANNIST

F. R. KREUTZWALDI „KALEVIPOEG"

II OSA

„KALEVIPOJA" SAAMISLUGU

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

F. R. Kreutzwald a. 1844.
Hueber'i maal ÕES-i kogus.

F. R. KREUTZWALDI „KALEVIPOEG“

TEINE OSA

„KALEVIPOJA“ SAAMISLUGU

AUG. ANNIST (ANNI)

MIT EINEM REFERAT:

F. R. KREUTZWALDS „KALEVIPOEG“

ZWEITER TEIL

DIE ENTSTEHUNGSGESCHICHTE DES „KALEVIPOEG“

22810

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTU 1936

2
Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
8.936.10.77
31808

Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXXIII.$_1$.

A-9769

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1936.

Saatesõna.

Palju on kirjutatud „Kalevipojast“, mitte vähe ka tema saamisloost. G. Blumberg ja L. v. Schröder, V. Reiman ja U. Karttunen, M. Kampmann ja mitmed teised on siin kogund palju ainest, selgitand ka küllalt õieti sündmuste peakäigu. Nii et seda suuremat ei muuda ka viimasel ajal juurdetulnud uue allikmaterjali analüüs ega seni laialipillatud üksikandmete kokkuvõte.

Kuid ei ole „Kalevipoja“ saamislugugi nii lihtne, et selle kujutuseks jätkuks ainult ajaliselt reastatud välisfaktide kogust või koolikirjandusloo poolest peatükist. Meie rahvuseepose kultuuri- ja kirjandusloolised „juured“ pole vähem keerukad, sügavad ja uurimistväärivad, kui on ta folkloristlikud allikad. Kui hiiglase üks jalg toetub meie enda rahvapärimuse tuhandeaastasele minevikule, siis teise äärjooni võib selgemalt jälgida vähemalt sada aastat läbi meie ning Euroopa kirjandusloo voogude, kõnelemata eepose kui liigi enam kui paarituhande-aastasest eelarengust. Ja enam kui paarikümne aasta (1839—1862) jooksul moodustab eesti eepose mõtte sünd ja järkjärguline teostumine otse tolleaegse kirjandusloo peaküsimuse. Ning peale selle: on ju see ajajärk ning ta miljöö meile küllalt huvitav ka sellisena. On ju see, kuigi veel nii saksapäraselt estofiilne, siiski nagu kolle, kus aegamööda köevad ja valmivad paljud ideoloogilised sädemed, mis hiljemini, vastava inimmaterjali vabanedes, nii järsku aitavad sütitada ärkamisaja rahvusluse suured leegid.

Kuigi siin kõik veel tundub nii abstraktne ja „filoloogiline“ — see on ometi nagu filoloogiline eelmäng meie ärkamisele, mingi „proloog taevas“, kus rahva jumaliku Elutahte ning kõrvaltvaatava mefistolise mõistuse vahel veel põhimõtteliselt vaieldakse selle rahvuse elu ja surma, elu- ja kultuurikõlvulisuse üle. „Kas maksab või ei maksagi võidelda ta kultuurrahvaks tõstmiseks“ — see on kõigi nende aastakümnete õhus rippuv suurprobleem, vähemalt intelligentsi piirides. Ja teine tema sarnane: „kui võidelda, siis kuidas?“ Kuidas tõestada seda tõulist kultuurikõlvulisust, kas ainult t e a d u s l i k u l t arvestada seda, mida see praegune rahvas tõesti omab, või näha ja i s e edasi ärendada ka neid d i s p o s i t s i o o n e, mis tema loomuses ja loomingus peidetult esinevad? Siin on veejagaja endise, ainult-filantroopilise estofiilsuse ning juba ärkamisaega tüüriva „nooreestluse“ vahel.

„Kalevipoja“ saamislugu — eks see ole nagu ise terve eepos, lugu ühe rahva veel „müütilistest“ esiärkamisvõitlustest, kus veel alles mõned üksikud „heerosisad“ esindavad neid jõude ja püüdeid, mis hiljemini liigutavad tuhandeid ja sadutuhandeid! See lugu on kangelaseepiline, lugu ü k s i-

kute sangarlikust võitlusest paljude vastu, võitlus ainult asja ning armastuse pärast, ilma et endalgi oleks olnud palju lootust võidule. Ja see on mitmeti traagiline kangelaslugu, kus vastaseks on ka asjade eneste olemuses peidetud saatus, kus tahetakse liiga vähest teha liiga palju, kus ideaal on liiga kõrge, nii et ta teostus peab mõnes suhtes ebaõnnestuma. Kuid maailma kultuuriloos on küllalt näiteid ka väärtuslikest ebaõnnestumistest, suurtest torsodest. Ja just suurte riskimiste, suurte saltomortale'de kaudu on sündind meie enestegi ärkamissajandi päädpööritav tõus. K. J. Petersoni, Koidula, Jakobsoni ja teiste suur-elude traagilised tähelennud iseloomustavad seda samuti kui „Kalevipoja", Eesti Kirjameeste Seltsi, 1905. a. revolutsiooni, „Noor-Eesti" jne., jne. fragmentaarsed suurteod. Kuni 1919. a. suure hüppeni.

Tunda selle „Kalevipoja" sünnimiljöö asja-edendavat või pidurdavat ja segavat mõjudünaamikat, jälgida ja niipalju kui võimalik ka kausaalselt siduda meie rahvuseepose sünni rohkeid ja keerulisi üksikseiku — see on möödapääsematu, kui tahame õieti mõista tema kirjanduslikkugi ilmet, selle väärtusi ja nõrkusi. Sellele ülesandele vastata püüdmisest on kasvand käesolev teos.

Tema metoodilisist põhimõtteist ja lähteviisidest on kõnet olnud juba tema eelkäijas („Kalevipoeg eesti rahvaluules"), samuti on seal tutvustatud allikmaterjali, lühendeid, tänatud töö valmimist abistand isikuid. Ainult käesoleva osa pildimaterjali hankimisel lahkesti kaasa aidanuist olgu veel tänuga mainitud E. R. Muuseumi ja Õp. E. Seltsi, nende vastavaid tegelasi, hr. K. Ehrmanni Võrus ning dr. P. Johannsenit Tallinnas. Samuti pälvib veelkordset tänu prof. W. Andersoni ja dr. phil. h. c. J. V. Veski suur abi ka selle osa lõpliku korrektuuri puhul.

A. A.

Tartus, 4. I 1936.

Sisukord.

1. Jõud ja juured.

A. „Kalevipoja“ kirjanduslooline tagapõhi Euroopas.

1. Rahvaluule-harrastuse alustest ja arengust.

§ 1. Esiromantika ja rahvaluule 1
§ 2. Saksa kõrgromantika ja rahvaluule 5

2. Rahvusliku sangarieepose alustest ja arengust.

§ 3. Rahvuseepose ülesandeid ja liike 8
§ 4. Klassitsistliku eeposepoeetika areng 11
§ 5. Romantilise poeem-eepose sünd ja areng 13
§ 6. Eepose allakäik 17

B. „Kalevipoja“ sünni kirjanduslooline tagapõhi Eestis.

1. Pääjooni ühiskondlikust ja ideoloogilisest miljöödünaamikast.

§ 7. Alus ja alged 19
§ 8. Areng reaktsiooni ajal (umb. 1825—50) 25

2. Eesti rahvaluule- ja muinsuse-harrastuse algus.

§ 9. Rahvalaulu avastus 29
§ 10. Muinsuse luulendus 34
§ 11. Soome eeskuju ja K. J. Peterson 40

3. Muinasluule harrastus 1830-ndail aastail.

§ 12. Romantismi läbimurd baltisaksa luulemaitses 45
§ 13. Muinsusluule poliitilise võitlusabinõuna 49
§ 14. Eesti rahvaeepose idee sünd 52
§ 15. Teoreetilisi eeldusi 60

4. Kriis ja pinnavalmistus 1840-ndail aastail.

§ 16. Miks vaikis Faehlmann? 67
§ 17. Faehlmanni „Kalevipoja“ üldilme 73
§ 18. Rahvaluule baltisaksa kirjanduses 1840-ndail aastail . . . 80
§ 19. Tellimine Võrust a. 1850 ja selle tähendus 84

2. Kreutzwaldi ettevalmistus.

§ 20. Poisipõlv ja rahvapärimused 90
§ 21. Küpsemisaeg ja selle kõverkäigud 99
§ 22. Rahvalaulude ümbertöötuse algus 107
§ 23. Setumaa — Eesti Karjala? 114
§ 24. Isiklikke ja teaduslikke eeldusi 124
§ 25. Rahvus-kirjanduslikke eeldusi 131

3. „Kalevipoja" väline saamiskäik ja selle miljöö.

1. Käsikiri.

§ 26. Esialgne proosamuistend (aprill 1850 — märts 1853) . . 136
§ 27. Esimene värssredaktsioon (1853) 144
§ 28. Teise värssredaktsiooni algus (1854) 152
§ 29. Eeltormid ja teise värssredaktsiooni lõpuleviik (1855) . . 157

2. Avaldamine ja vastuvõtt.

§ 30. Esimeste laulude valmimine ja saade 161
§ 31. Arvustus ja selle mõju 170
§ 32. Keskosa (VII—XV loo) valmimine (1858—60) 176
§ 33. Lõpposa (XVI—XX l.) valmimine 184

3. Järeltöid ja juhtmõtteid.

§ 34. Rahvaväljaanne (1861—62) 195
§ 35. Koostussihid ja nende areng 203
§ 36. Ainekäsitluse areng 209
Täiendusi 215
Autorite register 216
Asjaregister 219
Lisa: Täiendusi käesoleva teose I osale (Kalevipoeg eesti rahvaluules) 221
Referat: Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg" 228

Joonised ja pildid tekstis.

1. „Ossiani laulude" I osa tiitelleht 33
2. G. Merkeli kujutus läti muinasusundist 36
3. „Waina-Möinen, soomlaste Orpheus" 41
4. „Wannemunne laul" 53
5. Kaks katket Faehlmanni kõne käsikirjast a. 1839 57
6. Katke G. Schultz-Bertrami kõne käsikirjast a. 1839 65
7. Prof. K. J. S. Morgenstern 101
8. Elias Lönnrot 109
9. Kreutzwaldi perekond a. 1851 129
10. Kreutzwaldi maja Võrus 134
11. Võru turg XIX saj. keskel 135
12. Emil Sachssendahl 139

13. Osa Alg-„Kalevipoja“ käsikirjast 1853 147
14. August Ahlqvist 163
15. Paavo Tikkanen 164
16. „Kalevipoja“ I trüki tiitelleht 165
17. Näide „Kalevipoja“ I trüki tekstist 166
18. Kreutzwald 1861 177
19. „Kalevipoja“ I trüki välimus 187
20. Kreutzwald Joh. Köleri maali järgi a. 1864 194
21. „Kalevipoja“ II trüki tiitelleht 201

Pildid kriittahvlell.

Fr. R. Kreutzwald a. 1844 . . . . . Esileht
Tahvel I, nr. 1. August Wilhelm Hupel.
„ „ „ 2. Garlieb Merkel 48
„ II, „ 3. Arnold Friedrich Johann Knüpffer.
„ „ „ 4. Kristjan Jaak Peterson 49
„ III, „ 5. Friedrich Robert Faehlmann 56
„ IV, „ 6. Georg Julius Schultz (pseud. Dr. Bertram) . . . 64
„ V, „ 7. Kalevipoja säng Ehaveres. Fr. Schlateri maal.
„ „ „ 8. Kääpa jõe sild. Fr. Schlateri maal 120
„ VI, „ 9. Võru XIX saj. keskel 121
„ VII, „ 10. Alexander Heinrich Neus.
„ „ „ 11. Eduard Ahrens 152
„ VIII, „ 12. Woldemar Schultz.
„ „ „ 13. G. M. Santo 153
„ IX, „ 14. Anton Schiefner.
„ „ „ 15. Carl Reinthal.
„ „ „ 16. Gustav Blumberg 208
„ X, „ 17. Kreutzwald vanas eas 209

Teine osa.

1. Jõud ja juured.

A. „Kalevipoja“ kirjanduslooline tagapõhi Euroopas.

1. Rahvaluule-harrastuse alustest ja arengust.

§ 1. Esiromantika ja rahvaluule.

Pääle oma folkloristliku aluse erineb „Kalevipoja“ sünd tavaliste kirjandusteoste omast veel eriti ühe asjaoluga. Ja nimelt: ta sünni-idee ega esialgne kavand pole pärit ta hilisemalt teostajalt, vaid viimase ühelt või enamaltki eelkäijalt, teataval määral koguni tervelt seltsilt, ning juba seega kollektiivne, „aja“ tung-idee. Samuti tema teostus on toimund kollektiivsete soovide ja oleviku ning mineviku arvamuste ja eeskujude mõjustuse all, kuna autor päälegi neile vastata just on tahtnud. Kui siis juba iga teise, ka kõige isiklikuma kirjandustoote sünnis ja iseloomus on väga palju üldist, või, Voltaire'i sõnu tarvitades, „peaaegu kõik on imitatsioon“, kohustab see „Kalevipoja“ sünni-iseärasus meid veel harilikust enamgi juhtima tähelepanu vastavale a j a ideedünaamikale ja selle varemaile teostustele. Selle sugestiooni lained, kuigi murdudes läbi Kreutzwaldi isikliku prisma, pidid veel enamgi kui harilikult mõjustama teose iseloomu.

Selleks t a g a p õ h j a - s e l g i t a v a t e ü h e n d u s n i i t i d e osutamine „Kalevipoja“ ning Euroopa üldkirjandusloo vahel on kogu käesoleva teose üks pää-ülesandeid, mille tulemusi on võimatu esitada juba siin. Ajaloolis-orgaanilise ülevaate saamiseks leeneb kasulik ometi juba alguses üldisest „Kalevipoega“ mõjustand jõuvälja kirevusest esile tõsta vähemalt mõned iseloomustavad ja orienteerivad p õ h i t e n d e n t s i d, mis võimaldaksid kinnitus- ja lähtumispunkte järgnevaile ühendusjoontele. Muidugi mõista võib selline perspektiivne taustajoonistus sündida ainult väga suurte üldistustega; vaatame ju ainult tähtsamaid meid huvitavaid fakte, ja sedagi vaid meid huvitavast küljest.

„Kalevipoeg“ on rahvuslik, oma vaimult rahvusindividualistlik, eesti muinsust heroiseeriv ja eesti rahvaluulele tuginev eepos. Selle provisoorse määritluse üksikelementidest lähtudes püüamegi iseloomustada vastavate mõtete ja liikumiste algupära ja arengut.

1. „Kalevipoja“ sünd on osa ja tagajärg üle-euroopalisest isikut-vabastavast kultuurliikumisest, n. ö. „Põhja renessansist“, mis algas Lääne-Euroopas juba umbes 18. sajandi keskpaigu (esiromantika) ja oli oma mõju tipul 19. sajandi algupoolel (esiromantikast mõjustatud uusklassika ja romantika). Selle kõige üldisemaks iseloomujooneks võiksime pidada individualistliku, isikust lähtuva ja isikupärase elutunde progresseeruvat läbimurdu heteronoomseist ja konventsionaalseist seadustest ning vormidest väga mitmel alal, niihästi filosoofilisel, eetilisel ja esteetilisel kui ka majanduslikul, poliitilisel ja rahvuspoliitilisel (näit. juba Shaftesbury entusiasmi-filosoofia leving, Young'i j. t. esteetika „originalism“, Rousseau „naturism“ ja „primitivism“, Hamann'i ja Herder'i irratsionalism, — vastavalt individuaalse rahamajanduse edu, vabakaubanduse ja kodanliste vabaduste nõue, Prantsuse revolutsioon, rahvuslikud vabadusliikumised jne.).

2. Algavat (esi)romantilist (eriti saksa „tormi ja tungi“ voolu) elu- ja kunstikäsitust eraldavad eelmisest, n. n. klassitsistlikust elutundest ja -vormist umbes järgmised tähtsamad tunnused: Ratsionalistliku, kirikut-arvustava, immanentsega piirduva rahuliku optimismi ja tasakaalu asemel — irratsionaalsus, tundmusreligioon, kurbusegi nauding, pessimistlik, kuigi võitlev kahtlus ja absoluudi igatsus; kirgede ning tundmuste mahasurumise ja kodanlise korralikkuse asemel — „tundmuste-õndsus“ (esmalt eriti moraalse ilmega), suurte kirgede (Prometheuse!) ihalus ja kõigist sidumatu geeniuse kui „Jumala hääle“ kultus; kõige primitiivse ning „harimatu“ halvastuse ja kultuuri-ülistuse asemel — primitiiv-loodusliku ja siis ka alamkihtide ihalemine; aristokraatiavaen ning üldse oleviku kultuuri põlgus; rahva koolmeisterliku õpetamise asemel — rahvalt õppimine ja rahvasse sulandumine; evolutsiooni asemel — revolutsiooni ideaalid; mõistusepärase, reegleid ja autoriteete jälgiva „objektiivse“ luulesihi asemel — tungdünaamilise, entusiastliku, originaalse, subjektiivse väljendusluule taotlus; kunstiteoste läbikaalutud ja mõõdetud, plaanikindla ja viimisteldud ülesehituse asemel — orgaani-

line kasv seest välja, improvisatoorne katkendlikkus ja juhulisus; staatilis-sümmeetrilise asemel — rütmiline, ja plastilise asemel — musikaalne kujundusprintsiip; harmoonilise üld- ja ideaal-ilusa asemel — valimatu ja piiramatu elamusilu ning karakteerse taotlus, jne. [1]).

3. Esiromantilisele luuleharrastusele omandab ka rahvaluule (resp. muinasluule) erakordse väärtuse iseäranis seetõttu, et see enam kui klassitsistlikud tooted rahuldab ta isikupärase ja originaalse, värske ja elamusrikka ning muus suhtes „ehtsa luule" igatsust ja on eeskujuks ning abinõuks ta võitluses eelmainitud „reegliluule" vastu („Luule on inimsoo emakeel"). Pääle vana-heebrea luule (Vana Testamendi) kasustatakse selleks muinas-skandinaavia, eriti aga kelti ja inglise keskaegseid ballaade (Macpherson, Percy) ja hiljemini ka teiste, isegi väikeste ja eksootiliste rahvaste rahvalaule (Herder j. t.).

Sest aktuaalsest funktsioonist aga sõltub ka: 1) et rahvaluulet veel kaua kuigi selgelt ei eraldatud muust ülistatud „originaal-luulest", isegi mitte uuemate ja kaasaegsete autorite omast; 2) et temas nähti ja hinnati eriti kaasajale meeldivaid elemente (tugevat tundetooni, kuid siiski veel klassitsistlikult „ilusat" sõnastust, suuri, kuid siiski võimalikult moraalseid kirgi, eriti heroilisi ja erootilis-sentimentaalseid, hiljemini ka müstilis-jubedaid elamusi jms.), ja 3) et viimaseid temas püüti rohkendada ka väljaandjate ning ümbertöötajate eneste poolt. Eriti selle valdava lisanduse ja ajakohase edasiluuletuse tõttu võitsid Macphersoni „Ossiani laulud" oma määratu menu [2]).

4. Rahvaluule harrastusega ühes areneb samust isikupäraselt „ehtsa luule" taotlusist lähtudes ka nõue kunstluule rahvalikkuse (s. o. lihtsuse, demokraatsuse, kõigile nauditavuse [3]) ja ühtlasi rahvuslikkuse, s. o. rahvusindividuaalsuse järgi, sest alles võimalikult ligidalt jälgides endas avaldu-

---

[1]) Vrd. A. Köster, D. deutsche Literatur d. Aufklärungszeit, Heidelberg, 1925; Merker-Stammler, Reallexikon, „Sturm u. Drang".

[2]) P. Van Tieghem, Le Préromantisme, Paris, 1924, lk. 19—196; H. Lohre, Von Percy zum Wunderhorn, Beiträge zur Geschichte der Volksliedforschung in Deutschland, Palaestra 22, Berlin u. Leipzig, 1912. A. Blanck, Den nordiska Renässanssen i sjuttonhundratalets litteratur, Diss. Upsala & Stockholm, 1911; W. Drechsler, D. Stil des Macphersonschen Ossian, Diss. Berlin, 1904; Herder, Volkslieder, Vorwort z. II. Teil.

[3]) Vrd. Bürger, Herzensausguss über Volks-Poesie, 1776.

vat geeniust kui „Jumala häält“ võib luua kõige ehtsamalt ja originaalsemalt (Hamann, Herder). Kolmandaks liitub sellega juba Saksaski varemalt tõusnud rahvuslik-patriootiline luuletendents (Klopstock, „Hainbund“), mis tahab vabaneda võõrrahvaste (eriti siis prantsuse) ülemvalitsusest ja kõigi abinõudega püüab tõsta lugupidamist oma maast ja rahvast, üldse germaani tõust, ta kultuurist ja selle minevikust. Juba Montesquieu' jt. miljöö-teooriale toetumise abil kujuneb sest aegamööda „septentriomaaniline“ usk kõigi põhjarahvaste moraalsest edemusest ja nende muinaskultuuri kõrgusest, siis n. ö. „Kungla“ idee, mis kajastub hiljemini Eestiski.

Rahvalik, rahvuslik, patriootiline — kõigi nende kolme sihi saavutuseks on rahvaluule kasustatav vastuvaieldamatu lähtekohana ja rahva kultuurijõu parima tõestisena — on arusaadav, et ka nende lükkel tema kogumine, uurimine ja muu harrastus saab üheks tähtsamaks kaasnähtuseks ja abiks rahvus-individualistlikule kultuurilisele ja poliitilisele ärkamisele ja eneseteostusele, mitte üksi Saksas, vaid ka muil, „nooril“ rahvail. Eriti aga väikerahvail, kellele nende rahvaluule oli otse tähtsam mineviku kultuuripärand [4]).

5. Lõppeks: Lääne-Euroopas tol ajal leitav ja imeteldud rahvaluule oli näit. eesti omast sootuks erinev kogu oma elutundelt ja laadilt, miljöölt, aineilt, stiililt ja algupäralt. Eeskujuandvais Percy ja Herderi kogudes on valdav enamik heroilise või erootilise sündmustiku ja põhitooniga ballaade ja romansse, sageli ühenduses üle-euroopalise keskaegse rüütliluulega, tihti sündindki aristokraatses miljöös, või sellest vähemalt mõjustatud. Nende iseloomustavaiks joonteks on „romantilised“, s. o. enamasti armulugudega seotud imelikud ja dramaatilised sündmused, kuningate, aadlikkude ja teiste sangarite (ka röövelsangarite) vahvus ja suurmeelsus, nende daamide (või ka lihttütarlaste) lõpmatu truudus jne. Temaatikale vastab ka laulude dramaatiline ja keskendatud ülesehitus, õilis ja sentimendirikas sõnastus, musikaalne, tihti rohkete lõpp- ja refräänriimidega värsistus jne. Heroiline element on esikohal ka varemaid ajajärke kajastavais skandinaavia (Edda j. t.) lauludes; pääle selle huvitasid nood eriti oma mütoloogiaga, mille abil katsuti

[4]) Van Tieghem, eeltsit. Le Préromantisme, lk. 37 jj., 109 jj., 165 jj. Wiegand, GDD, lk. 116 j.

värskendada ja asendada allegooristund ja kulund antiikmütoloogiat („Hainbund"). Lüürikastki hinnatakse kõigepäält erootilis-sentimentaalse („Minnesang'i") või siis jälle rahvalik-religioosse ilmega laule (Herder, M. Claudius). Talupoegrahva miljööd ja argielu kajastav lüroeepika ja vähe-erootiline lüürika, nagu eesti (ja samuti „idüllilise karjasegeeniusega" läti ja leedu) rahvalaul on seepärast kogu ajajärgule võrdlemisi võõras ja vähehuvitav, kuigi vahel kiidetakse ka selle lihtsust ja tundeehtsust (vrd. § 8).

§ 2. Saksa kõrgromantika ja rahvaluule.

1. Kaheksateistkümnenda sajandi viimasel poolteisel aastakümnel sünnib Lääne-Euroopa suurmail, nii Saksas, juba teatav taandumine esiromantilistest ideaalidest, mis vähendab huvi ka rahvaluule vastu. See kajastub osalt Saksa mõjualuseil kõrvalmailgi [5]). Näib, nagu oleks rahvaluule juba täitnud oma ülesande vahetu ja tunde-ehtsa luule eeskujuna, seda enam, et tähtsamad endised „tormtunglejad", Goethe ja Schiller individuaalse ja karakteristlik-ühekordse asemel uuesti hakkavad taotlema klassiliselt üldinimlikku ja tüüpilist. Isegi Goethe rahvaluuleainelised ballaadid omandavad teatava õpetlik-paraablilise kõrvaltooni [6]).

Kuid pääjoontes peame nentima eriti meile huvitavat tõsiasja, et ka s e e klassika viimane periood (või uusklassika sõna kitsamas mõttes) kaugeltki ei halvasta rahvaluulet enam barbaarsena nagu varem, valgustusaegne kirjandus. Endiselt austab ja kasustab näit. Goethe rahvaluule aineid ja võtteid, ja kui neid mitte enam endiselt ihaldes, siis osalt ka seepärast, et ta neilt tähtsama siiski juba oli õppind. Ka ses suhtes on uusklassika siis suurel määral süntees endisest klassikast, uuendatud antiigi mõistmisest ja vahepäälsest esiromantikast. Seda peame meeles pidama ka mitme teise maa „uusklassiku" puhul, kelle töist ometi leiame rohkesti romantilisi elemente (nii näit. Puškin, Tegnér, Runeberg — ja osalt ka Kreutzwald).

2. Rahvaluule harrastusele uue hoo andnud Saksa k õ r g r o m a n t i k a t veetleb esmalt eriti rahvaluule f a n t a s t i-

[5]) Vrd. näit. Soomes, vt. Anttila, lk. 338.
[6]) Vrd. Wiegand, GDD, lk. 154.

line, salapärane külg, sest see laseb aimata müstilisi loodusjõude ja annab eeskuju uue mütoloogia loomiseks, mida peetakse luule kõrgeimaks eesmärgiks (Schelling, A. W. Schlegel). Nii harrastatakse ja aimatakse järgi iseäranis rahva muinasjuttu ja saagat nende ime- ja jubedusmeeleoludega ja mitmesuguste rahva-usundlikkude kujutlustega (igasugused haldjad ning vaimud, näkid, nõiad jne.; vrd. Tieck'i, Novalis'e, Brentano', La Motte-Fouqué', Hoffmann'i, Chamisso', Hauff'i j. t. muinandiloomingut [7]). Ühtlasi peame meeles pidama, et alles kõrgromantikaga vähehaaval kaob rahvamuinasjuttude ratsionalistlik-skeptiline, koomikat ja pikantsust taotlev moderniseerimine (nagu rokokoo-ajal). Eeskätt meeleolu-taotlevate järeleaimuste kõrval antakse nüüd juba välja ka ehtsaid rahvajutte, mis ainult intuitiivselt ja rahvapärases laadis on silutud ja ümmardatud (Jakob ja Wilhelm Grimm'ide kogu 1812).

3. Ka kõrgromantika hindab rahvalauludes ja aimab järele kõigepäält sentimentaal-erootilise ilmega motiive ja meeleolusid, kuid varem heroilise toonitus muutub enam dekoratiivseks ja esikohale astub igatsuslik ja tihti ka imetaoline element, lapselik lihtsus ja passiivne õnneusk, rännumotiivid jms. (Nii eriti Heidelbergi ring, Brentano, Eichendorff, kuid ka Rückert, Heine j. t.) Ballaadid, enamasti keskaegse miljööga ja igasugustest rahvasaagadest ammutatud, on hilisemas romantikas jälle väga harrastatud (Uhland, Chamisso j. t.). Alles kõrgromantika määritleb selgemalt rahvalaulu mõiste (A. W. Schlegel) ja annab välja kindlamalt valitud rahvalaulude kogu (Arnim-Brentano „Des Knaben Wunderhorn" 1806—08). Kuid siingi arvatakse võimalikuks rahva redaktsioone õige rohkesti täiendada ja paiguti isegi üsna väheseil proosaandmeil uusi „rahvalaule" luua („Lore-Lay").

4. Rahvaluule-harrastuse levinguks ja selle laadiks väga oluline on ka, eriti kõrgromantika poolt teoreetiliselt toonitatud, rahvaluule rahvuslik ja rahvuskultuuriline tähendus. Jätkates Herderit ei nähta selles mitte üksi looduslik-värsket „ehtsat luulet" ja teistest erineva „rahva vaimu" häält, vaid tehakse

---

[7]) Wiegand, GDD, lk. 183 j.; R. Benz, Märchendichtung d. Romantik, Gotha, 1908; R. Huch, D. Romantik I, Lpz. 13. Aufl. 1924, lk. 314—328.

otse kohustuslikuks seda jälgida kõige muu luule alusena. A. W. Schlegel seab saksa kultuurile eesmärgiks olla küll humaanselt kosmopoliitlik, nagu nõudis seda klassikagi kultuuritahe, veel enam kaasa elada kõigi teistegi rahvuste ja nende kultuuritoodetega, kuid olla ometi ühtlasi ja eriti rahvuslik, saksapärane, ning selleks kogu uus r a h v u s luule põhjendada muinaskultuurile, eriti rahvaluulele ja mütoloogiale kui rahva esimesele luulele [8]). Ning vähe hiljemini (1812) seab ta vend Friedrich Schlegel otse kirjanduse „esimeseks ja ürgsemaks ülesandeks — — rahvusele omapäraseid mälestusi ja saagasid alles hoida ning ilustada ja ta suurt minevikku ülendatuna mälestuses pidada; nii kuis see sünnib kangelaseepostes, kus on vabalt ruumi imelikule ja kus luuletaja jätkab mütoloogiat“ [9]). Nii on antud selgelt ja konkreetselt suund kogu romantilis-rahvusindividualistlikule luuletahtele: seda rahvuspärimuste säilimist, „ilustamist“ ja „ülendamist“ ongi jätkund ligi aastasaja jooksul nii Saksas kui ka mujal, kaasa arvatud Eesti.

5. Niihästi klassikute kui ka romantikute meelest on ümbritsetud iseäraliku aupaistega rahvus e e p o s, rahvuse *summum opus*, mida juba aastasajad oli peetud kõigist luuleliikidest kõige auväärsemaks. Veelgi peetakse neist kõrgemaks Homeros'e omi, keda ju sajandi vahetuse grekomaania uuesti oli ülistand peaaegu pooljumalana. Aga romantika oma rahvusliku mineviku „ülendamise“ innus leiab uuesti ja tõstab kilbile ka eriti „Nibelungidelaulu“, nähes selleski sügavatõelist suurteost ja pidades seda võrreldavaks isegi Homeros'ega. Juba nimetataksegi t e d a „Põhja Ilias'eks“, kuna Ossiani austus üha kahaneb [10]).

---

[8]) Vrd. R. Haym, D. romant. Schule, Berlin, 1870, lk. 823.

[9]) „Die erste und ursprüngliche Bestimmung der Poesie, wenn wir sie auf den Menschen und das Leben, und überhaupt darauf beziehen, was sie eigentlich für eine Nation seyn soll, ist es freylich, die einem Volke eigenthümlichen Erinnerungen und Sagen zu bewahren und zu verschönern, und eine grosse Vergangenheit verherrlicht im Andenken zu erhalten; so wie es in Heldengedichten geschieht, wo das Wunderbare freyen Raum hat, und der Dichter sich an die Mythologie anschliesst. Die zweyte Bestimmung der Poesie ist es, ein klares und sprechendes Gemählde des wirklichen Lebens uns vor Augen zu stellen.“ Geschichte der alten und neuen Litteratur, Wien, 1815, lk. 81—82.

[10]) Haym, eeltsit. Rom. Schule, Anhang.

Pääliskaudse „hiieringi“ teutonismi ja Herderi indlevaltebamäärase „loodusgeeniuse“ ülistuse asemel toob alles romantika ka rahvusliku mineviku ja selle luule põhjalikuma u u r i m u s e (Joh. Müller, A. W. Schlegel ja siis eriti vennad Grimm'id), kuigi sellega kaasas käivad uued üldistushüpoteesid. Fr. Aug. Wolf'i teooria „Iliase“ rapsoodilisest algupärast kannab A. W. Schlegel üle ka „Nibelungidele“, pidades sedagi mitte üksikautori vaid „rahva enda“ loominguks, mille vaid õpetlased pärast üles kirjutand. Ja hiljemini arvabki Lachmann võivat ka „Nibelunge“ jagada esialgseiks üksiklauludeks, nagu Wolf varemalt Homerose eeposi. Romantikute „rahva“ kultus saab sellest hoogu oma õpetuses „rahva vaimust“ kui mingist müstilisest jõust, mis alateadlikult loob ja säilitab kombeid, rahvalaule ja siis isegi pikki eeposi üksikute katkendlauludena. Nagu allpool näeme, oli see teooria kohane eriti neile, kes, ümberpöördult, ka püsind rahvalauludes nägid varem-olnud suurte rahvaeeposte „katkeid“ ja „varemeid“.

Muidugi ei lepi ka saksa romantika ainult selle ühe muinaseepose ülistusega, vaid avastab, tõlgib ja tõstab ausse ka teisi („Gudrun“, „Wolfdietrich“ j. m.), ning veel enam, püüab ümber luua eeposteks ka rahvaluulest ja rahvuslikust minevikust päritud saaga ja muinandi aineid. Nii sünnib omapärane vaheliik üksikute muistsete „rahvaeeposte“ ja uueaegsete, puht-isiklikkude „kunsteeposte“ vahel, vaheliik, kus vähemalt faabulas ja osalt stiiliski püütakse jälgida n. n. rahvaluulet. Sünnib mitte üksi oma aineilt ja tendentsilt rahvuslik, vaid ka rahvapärane või isegi r a h v a l u u l e p ä r a n e „k u n s t e e p o s“ — liik, millele näeme kõige enam liginevat ka „Kalevipoja“ [11]).

2. *Rahvusliku sangarieepose alustest ja arengust.*

§ 3. Rahvuseepose ülesandeid ja liike.

Rahvusliku muinsuse heroiseerimise ja eepostamise tendents oli loomulik järeldus romantika teoreetilisist põhivaateist. Ja ühes nendega — loomulik järeldus ka palju üldisemast rahvusorganismi eneseteostuse ja enesejaatuse tungist, mis tavalisesti projitseerub ja edasi kultiveeritakse ka luules.

---

[11]) Pikemalt A. Anni: „Kalevipoja“ eelkäijaid ja paralleele Kesk- ja Põhja-Euroopas. EKirj. 1933, nr. 9.

Nagu aadel (ja lõpuks ka iga muu üksikisik) oma nime oleviku jõuks ikka on püüdnud esile tõsta oma kuulsaid esivanemaid (kellest ju enamasti õigusega järeldatakse häid omadusi pärandund ka lastele), nii ka rahvad (või neid esindavad kitsamad kihid v. m.) on püüdnud endile soetada sellist jõuduandvat minevikusuurust. Ja selleks muidugi mitte üksi ei hoolitseta oma esivanemate ja nende tegude säilimise eest ajaloos, vaid ikka ilmneb tendents ka neid mälestisi ilustada ja luulendada. Sama tung, mis muistseid kuningaid ja sangareid ajas tõstma oma vanemaid jumalaiks, et ise seda enam näida ja end tõeliselt tundagi jumalate järeletulijaina, sama tung on realistlikumal ajal ajand ülistama oma isi vähemalt heerosteks. Siin näib peituvat vähemalt üks dispositsioonjõud juba s a n g a r i l a u l u d e sünniks, nagu neid muiste laulis skald või rapsood mingis ülimuskojas või mujal, kas siis otse oma surnud või veel elavagi juhi vägitegude ülistuseks (germaani Preislied) või ka muidu oma suurte vahvus-eeskujude imetlevaks mälestuseks. Ja siin eriti tundub peituvat dispositsioonjõud ka s a n g a r i e e p o s e sünniks, eepose, mis on paljude reaalsete või saagaliste minevikutegelaste ülendus („Verherrlichung"), imeteldavad lood (nagu ütleb Nibelungidelaul) „von helden lobebæren, von grôzer kuonheit", „jumalikkude" isade eeskuju kihutajaks poegadele, julgustav alus kogu oleviku kultuurile. Muidugi selle isikliku, sugu- või rahvusindividuaalse momendiga nende loomises ja hindamises pidi olema ühendatud ka üldinimlik, n. ö. puhtesteetiline meeldimus sangarlusest, „hirmu ja kaastunnet" äratavaist suurtest saatustest ning sündmustest ja nende ilusast kujundusest üldse.

Selline rahvuslikke sangareid ja suursündmusi eeskujuks seadev ü l e n d u s e funktsioon on iseloomustav eriti n. n. r a h v u s e e p o s t e l e (kuigi ka sääl juba tihti esikohal seisab seikluste eneste, üldse sündmustiku ja kangelaste väljamaalimise rõõm). Selle põhiomaduse suhtes pole väga olulisedki nende eeposte erisugused sünnivõimalused. Mõnikord ainult on seks rohkesti eeltööd tehtud mingi „viikingi-" või sangari-ajajärgu enda traditsionaalseid mälestusi luulendavate sangarilauludega, millest mõnda hiljemini tarvitses ainult ühe või mitme üksikluuletaja poolt eeposeks täiendada ja paisutada — nii vähemalt arvatakse sündind saksa ja inglise „rahvaeeposed", nendest mitte väga palju erinedes ka prantsuse kroonika-ilmeline „Rolandilaul" ja kreeka

„homeriidide“ suurteosed [12]). Teisal jälle on puudund need eeltööd ja siis on sama tung ja tarve (koos välis-eeskujudega) viind mõne üksikluuletaja ka ilma nendeta looma eeposeks rahvuslikust minevikust säilind proosasaagasid või lihtsalt veelgi vähem esteetiliselt ümbertöötatud ajaloolisi teateid, kusjuures neid on täiendatud saaga või muinasjutu elementidega. Nii muidugi omandasid need loomed ka elutundelt ja stiililt rahvalik-kollektiivse asemel enam või vähem individuaalse, siis n. n. rahvusliku „kunsteepose“ ilme: nii Vergilius'e „Aeneis“, Camões'i „Lusiaadid“, Tasso „Vabastatud Jeruusalemm“, Voltaire'i „Henriaad“ jt. Et pääfunktsioon on sama ja nii ühe kui teise loomiseks läheb tarvis kõigepäält kunstiteadlikku üksikisikut, seisab n. n. rahvaeeposte ja n. n. rahvuslikkude kunsteeposte vahe pääasjalikult eeltööde laadis ega ole meile esialgu väga oluline [13]).

---

[12]) A. Heusler, Lied und Epos in germanischer Sagendichtung, Dortmund, 1905. Vrd. ka uuemaid vaateid „Homerose eeposte“ kujunemisele lüürilis-fragmentaarseist sangariluulendeist, näit. Vilh. Wanscher, Homeros-Studier, Edda, Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning, Bind XXVI, 1926, H. 4, Oslo.

[13]) Väga raske on öelda juba sedagi, kuivõrra „kogu rahvusele tähtsat“ sündmust ja sangarit peab teos kujutama, et väärida „natsionaaleepose“ nime, rääkimata sellest, kuivõrra hästi ja rahvuspäraselt ta seda peab tegema. Enamasti on ju ka need üldrahvuslikud sangariteod ainult rahva ühe kihi või mõttesuuna soovi teostajad, eriti uuemaaegses, eristunumas ühiskonnas. Ja vahel pole vajalinegi looja ning tema aja ideaale „ülendada“ just oma rahvuse mineviku sündmuste kaudu. Puritaansele Milton'ile näit. ei tundund sobivana heroiseerida oma usurevolutsioonilise kodanluse aadete kohaselt maisi inimesi, vastavalt aristokraatseile eeposile, ja nii ta projitseeriski oma ideaalsed „isad“ — taeva sõjaväe-hulkadeks. Teiselt poolt, nagu öeldud, kaob isegi see algeliselt õige oluline heroiseerimise funktsioon aja jooksul üldse tagaplaanile, nimelt tegelaste iseloomustuse või lihtsalt seiklustiku enda jutustuse lõbu eest (mis on ju igiaegselt esikohal, näit. esimene naljandis, teine muinasjutus). Juba Aristoteles oma poeetikas (24. ptk.) eraldab suuri kannatusi ja sangarlust laulva „pateetilise“ eepose enam karakteriseerivast „eetilisest“, pidades esimeseks „Ilias't“, teiseks „Odysseia't“. Isegi kui välja arvata spetsiaalsed koomilised eeposed, on nii keskaja kui ka renessansi, baroki ja rokokoo määratust jutustavate luuleteoste hulgast paljude puhul ilma pedantliku ennakmääritluseta võimatu öelda, kas neid üldse pidada eeposteks, lihtsalt muinasjuttudeks või romaanideks. (Vrd. H. H. Borcherdt, Geschichte d. Romans und d. Novelle in Deutschland, I, 1926.) Püüame seepärast jääda üldmääritluste asemel võimalikult tihedalt kindlakujuliste üksikteoste juurde.

§ 4. Klassitsistliku eeposepoeetika areng.

Mis puutub eepose kunstivormi ligemalt, siis on klassitsistlik vool sedagi püüdnud kindlaks määrata „üldinimlikult maksvate" reeglitega, kuigi viimaste üksikasjad ja nende tõlgendus on varieerunud aja, maa ning isiku kohaselt [14]). Enamasti seejuures peaautoriteediks olev Aristoteles juba peab endastmõistetavaks, et eepose „faabulaks nagu tragöödiaski peab olema ühtlane sündmustik, mis moodustab terviku ja on endas suletud, algatuse, keskuse ja lõpetusega, et ta võiks enda loomukohast naudingut anda lihtsa ja täieliku organismina ja et ta kompositsioonil poleks ajaloo jutustuse iseloom, kus end mitte ei või siduda tervikliku sündmustikuga". Teiste tähtsate omadustena tõstab ta esile, seades Homerose kunsti eeskujuks, heroilise (heksameetri) värsivormi, autori suure tagasihoidlikkuse oma isikuga („luuletaja ise peab rääkima nii vähe kui võimalik, sest seevõrra kui ta seda teeb, ei aima ta mitte õieti järele") ja nähtavasti ka üleloomuliku elemendi tarvituse nagu tragöödiaski. Isegi mõistusevastast lubab ta rohkem kui viimases, sest et see siin mitte nii selgesti silma ei paistvat nagu laval. Samuti (kuigi nagu vastu tahtmist) sallib ta siin laiemat ning vähem keskendatud, üldse vabamat vormi. Aga põhinõuded on samad, mis tragöödial, s. o. sündmustiku üldine usutavus, hirmu ja kaastunnet äratav mõju, selleks vajaline tegelaste suurus jms. [15]).

Need nõuded on vähemalt väliselt aluseks ka klassitsistlikule eeposepoeetikale juba Tasso ajast pääle, kuigi ei puudu ka vastuväiteid ja õige omavolilisi tõlgendusi. Iseäranis puutub silma kasvav aristokraatne „salongiseerimise" ja ratsionaliseerimise tendents, mis lõppeks õige kaugele viib Aristoteles'egi eeskujust, s. o. Homerose loomulikust, aga nüüd barbaarsena halvastatud lihtsusest.

Boileau, naerdes välja antiikse mütoloogia kujude asendamise kristlikkudega, toonitab nimelt esimeste allegoorilist, ainult dekoratiivset ilmet, — need olevat vajalikud, sest eepose meele-

---

[14]) Vt. K. Borinski, Die Antike in Poetik und Kunsttheorie vom Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und W. v. Humboldt, II. Lpz. 1924; G. Finsler, Homer in der Neuzeit von Dante bis Goethe, Lpz. u. Berlin, 1912.

[15]) Vrd. ka Aristoteles, Über die Dichtkunst, übers. v. Fr. Ueberweg, Philosoph. Bibliothek, XIX. B., Berlin, 1869, Cap. 23—26, Anmerk. 144 j. t.

lisusenõue eeldavat, et sääl „kõik võtab endale keha“ ja „iga voorus saab jumaluseks, Minerva on tarkus ja Veenus iludus“ [16]). Ja et teoses kõik küllalt paneks imestama, „üllataks, haaraks, liigutaks“, peab ta vajaliseks kõigi esemete „ilustust, tõstmist ja suurendust“, kõigi „madalate“ asjade kujutuse väljajätmist, eriti aga seda, et sangar oleks „väärt mind huvitama“ ja imeteldav („en valeur éclatant, en vertus magnifique“), isegi oma nõrkustes täis heroismi ja ülevat aristokraatsust. Muidugi on Boileau päänõudeid ka jutustuse keskendatud suurjoonsus, kitsalt valitud sündmustiku, kuid seda rikkama kirjeldusega, mis on ühtlasi pompoosne ja „naeratavalt“ meeldiv.

Mõistusepärane, ühekülgne üli-idealiseerimine kas moralistlik-sentimentaalses või allegoorilis-ratsionalistlikus suunas on 18. sajandi eepose päänõrkusi, mis enamasti ta sangarid meile laseb paista ainult elutute mannekeenidena. Le Bossu 1700-ndate aastate lõpul nõuab, et eepos olekski ainult mingi moraalilause kehastus. Ja La Motte (nagu juba varemalt Perrault kuulsas tülis „antiiksete“ ja „modernide“ vahel) arvustab karedalt Homerost selle sangarite metsikuse ning julmuse, vähemoraalse autorisuhte, sõnastuse vulgaarsuse jms. pärast ja püüab tema tööd oma tõlkes aja maitsele vastavalt lühendada ja „ilustada“; osalt samuti, kuigi tagasihoidlikumalt, Pope oma kuulsas inglise tõlkes, j. t. Viimase enda eeposi iseloomustab elutu allegooria, kuiv kirjeldus või graatsiline tühisus [17]).

Reeglid on võitnud elu ja nende ees ei leia armu enam isegi nende endine alus, Homeros. Moraalseid ideaalsangareid enne kõike nõuavad ka esiromantikat ettevalmistava sentimentalismi teoreetikud ja algatajad, näit. Addison, kes kordab ja täiendab Le Bossu moraalsusenõudeid. Huvitavalt küllalt on uuem uurimus võind kindlaks teha, kuidas just sellest Homerose kriitikast on püüdnud õppida Macpherson, moodustades oma Ossiani lauldud sangarid nii lõpmata õilsaiks ja kaunikeelseiks. Mitte päris põhjuseta (kuigi ebaõnnestudes) ei püüa tema kriitik ning kaitsja Hugh Blair tõestada, et näit. „Fingal“ küllalt vastab ka Aristoteles'e eeposereeglitele, et ta tegevus on terviklik ja suur, et temas ei valitse mitte üksi tegevuse, vaid ka koha ning aja

---

[16]) L'Art poétique, chant III.

[17]) Finsler, eeltsit. Homer in d. Neuzeit, lk. 169 jj., 180 j., 214 jj., 322 jj. — j. t.

ühtsus, et ta ilustades edasi arendab ajaloolisi aluseid, tarvitab üleloomulikku elementi, piltlikku keelt jm., ning kõigepäält, et ta vastab eepose põhinõudele (nimelt, et see sünniks heroiliste tegude imetlusest) pareminigi kui „Ilias", sest „Ossiani laulud" äratavat enam imetlust oma palju moraalsemate ning suuremeelsemate sangaritega ja sõja- ning armastusmotiivide meeldivama vaheldusega [18]). Macpherson on nähtavasti tõesti tahtnud anda umbes ajakohase „parandatud Homerose" — kuid tegelikult loond midagi sootuks teist, uue tüübi algataja ning esikteose.

§ 5. Romantilise poeem-eepose sünd ja areng.

Macphersoni müstifikatsioon „kelti Homerose" lauludest valmis ajal, kus klassitsistlik reegliluule juba ise on oma kuivusse degenereerumas või ümber kujunemas, kus laialt kostavad hüüded tundmusrikka ja originaalse „ehtsa luule" järele ja kus selle eeskujuna vähemalt Inglismaal juba tihtigi mainitakse rahvaballaade, vanaheebrea luulet või renessansi-aegseid reeglivabamaid „romantilisi" eeposi (Spenser). Kõigist neist leidub jälgi „Ossiani lauludes", ja kuigi autor on püüdnud arvestada ka klassitsistlikke nõudeid ja nende kaasaegset kriitikat, on ta just eelmainitud uutest eeskujudest saand oma teose kõige iseloomulikumad uudused. Aristotelese ning klassitsistide nõutavast autori tagasihoidlikkusest, siis esituse objektiivsusest võib siin enam vaevalt kõneldagi: iseloomulikum tunnus neil lauludel ongi just nende „laulupärasus", nõrga eepilise jutustuse läbi- ja üleujutus lüürilise elemendiga — väljendugu see siis vana bardi enda maailmamurelistes kaeblustes või õilsate tegelaste sagedasis pateetilisis tundeväljendusis, melanhooliast nõretavas maastikumaalis või kogu esituse meeleolurikkas motiivi-, pildi- ning sõnavalikus.

Ja olgugi H. Blair'i kiidetud ühtsustega suurtes joontes kuidas on, lähemalt iseloomustav „Oss. l-de" kompositsioonile on just nende katkendlikkus, kiired ja ootamatud üleminekud, ballaadi-stiilile omane tundeliste ja dramaatiliste tippude nägemine, mitte eepilis-rahulik väljamaalimine, kuigi nende tippude tundevalangud on sagedasti nii venivad ja üksteise sarnased. Aine on tõesti enamasti väliselt kitsalt piiratud ainult mõne-

[18]) The Poems of Ossian, Tauchnitz Edition, vol. 116, Lpz., 1847, lk. 62 jj.; Finsler, eeltsit. t., lk. 361 jj.

päevase sündmusega (tüüp: suuremeelne Fingal käib päästmas mõnd nõrka ja karistamas jultunud), kuid esituses endas sünnib kestev näitelava vaheldus nagu ööst esile kerkivate uute stseenidega, seni üsna tundmatute nimede ning tegelastega, rohkete vaheleliidetud episood-ballaadidega jne. Mitmed neist 22 poeemist ongi autori poolt jäetud katkeiks, vahel dramaatilisteks, vahel puht-lüürilisteks, paiguti isegi pooliku lausega lõppevaiks. Seegi ei näi olevat ainult müstifikatsiooni-abinõu, vaid ka kunstikavatsuslik võte. Ning see ei taotle klassilis-eepilist rahu, vaid on romantilise rahutuse ja lõpmatusetunde, tugeva meeleolu-intensiivsuse ja vahelduva elamusrikkuse sisenduseks, samuti nagu tegevuse asetus aastatuhandete taha omalt poolt vabastab fantaasia ja annab kõigile pääle muu kaugustundelised raamid. Et Macpherson väitis need laulud ning nende looja olevat reaalseltki „tõesti sündind", oli ainult üks osa sest kunstist, lugejat võimalikult täiesti välja tõmmata argielust ja viia ära unemaile, kus voogavad ainult tundmused. Siin on sentimentaalne tundmustearm abiks saand ka juba romantilise ilmega fantaasia: Oli põhjust, miks pea kogu Euroopa esiromantiline sajandipool oli „rabatud, ekstaasis nende lõpmatust ilust", leidis neis olevat otse „uskumatu lihtsuse, jõu ja paatose", „luule kvintessentsi", „Pindarose kõrguse ja prohvetite entusiasmi" jne. [19]).

Seks kõigeks aitas kaasa ka esituse sõnastus- ja värsistusvorm ja jällegi just oma klassitsistlikest erinevate, rahvaballaadist, piiblist j. m. aimatud elementidega: mitte klassitsistlik,viilitud aleksandriin, vaid vabarütmiline proosa, mitte rasked ja pompoossed, väljaarendatud perioodid, vaid laused lühikesed ja kirglikud, ilmestatud mõne eksoootiliselt kõlava laenuga kelti keelest, väga rikkad metafoorest, võrdlusist, retoorilisist hüüdeist ja küsimusist, väga liikuvad ja väga pateetilised, kuigi palju vähema plastika ja selgusega [20]).

Nagu öeldud, just see vormelõhkuv subjektiivsus ja loodusjõududega ühtesulanguni viiv kirglus näib võluvat indiviidivabas-

[19]) Vt. Van Tieghem, eeltsit. Préromantisme, lk. 209 j.

[20]) Üksikasjalisem eritlus selle vahekorrast Homerose, klassitsistliku eepose ja ballaadi stiiliga vt. W. Drechsler, Der Stil des Macphersonschen Ossian; Diss. Berlin, 1904. Vt. ka B. Žirmunskij, Bajron i Puškin, Leningrad, 1924, lk. 20 jj., kuigi sääl (kitsamas mõttes) romantilise poeemi algatajaks peetakse alles Byron'it ja eelkäijaks rahvaballaade, Coleridge'i „Christabel'it" ja W. Scott'i poeeme.

tusest haaratud kirjandusvoolu. Värsseepose viljelus jääb üldse tagaplaanile, tormtunglev kirg voolab välja katkendlikus lüürikas, ballaadides, vabarütmilises draamas ja romaanis (paiguti liginevad ka viimased Ossiani stiilile, näit. „Werther").

Kuid vähemalt uue sajandi alul näeme ka pikema värsseepika uut käsitlust. „Ossiani laulude" meeleolukust ja subjektiivsust, kuigi veel enam ka ehtsate rahvaballaadide vormivabadust ja aine pitoresksust, kasustab oma noorea värsspoeemides üks Macphersoni alatud muinasluule žanri tähtsam jätkaja, Walter Scott. Just tema on, kes teoreetiliseltki kaitseb kindlareeglilise vana eepose asemel uut vormi, n. n. romantilist poeemi (või romanssi või romaani värssides, „Metrical Romance"). „Viimse minstreli laulu" eessõnas ta ütleb: „et autori eesmärgiks oli miljöö ja kommete kirjeldus, enam kui kindlalt seotud ja reguleeritud jutustamine, on valitud vana romansi vorm; viimane lubab ses suhtes enam vabadust, mis poleks sobind regulaarse luuleteose väärikusega. Sama eeskuju pakub ka muid kergendusi, sest ta lubab juhuslikku värsimõõdu muutust, mis teataval määral autoriseerib rütmi muutust alljärgnevas tekstis. Üleloomulik element, laenatud rahva uskumusist, oleks samuti lapsik poeemis, mis poleks ka muidu lähedal vana ballaadi või romansi loodusliku lihvimatusele" [21]).

Ühe oma viimase poeemi (The Bridal of Triermain, I väljaanne) eessõnas täiendab Scott oma ideaali: „Autori vaadete järgi on romantiline poeem eeposest erinev liik ja temaga tuleb mõista fiktiivset jutustist, mis konstrueeritud ja kombineeritud autori tuju järgi, alates ja lõppedes sääl, kus ta arvab paremaks; ta ei nõua ega ka eita üleloomulikku abi; ta on vaba eepose tehnilisist reegleist... Aeg võib olla võetud väga kaugelt või meiegi ajast; sündmustik võib jutustada niihästi printsi kui ka talupoja seiklusi." Ja „Marmion'i" kolmanda laulu sissejuhatuses, kõneldes oma isiklikust kasvamisest vana šoti laulude keskel, ta hüüab: „Kas minult, kes on kasvand nii, nõuad sa klassilise poeedi hoolikat tööd? Ei, Erskine, ei — metsikul künkal lase õitseda metsikul nõmmelillel... Metsik nagu pilv, nagu kosk, nagu torm, voola, voola takistamatult, minu lugu!"

---

[21]) Vrd. ka Van Tieghem, Le mouvement romantique, Paris, 1923, lk. 33 j.

Siin avaldatud vaated on iseloomustavad mitte üksi Scott'ile, vaid kogu romantilisele värsseepika uuestiloomingule: Vabadus kõigist seniseist reegleist, eriti kui neid on austatud ainult autoriteedi survel, i s i k l i k esteetiline meeldivus kõige määrajaks, vabadus laulda, millest tahes, kui see ainult on huvitav, ka sündmustikku ümbritsevast miljöost, maastikust, ilmast, kommetest jne., vabadus laulda nõnda ja niikaua, nagu „tuju", hoolimata ühtsuse ja lõpetatuse rehkendustest, vabadus laulda, eriti sissejuhatustes, ka laulja isiklikest elamusist ja mõtteist, kaasaja sündmusist jne. Juba Scott oma poeemides kasustab neid vabadusi ajuti, veel enam aga tema rohked jätkajad, nii et nõnda loodud „lüürilist eepikat" või „eepilist lüürikat" tihti juba üsna raske on nimetada isegi eepose romantiliseks alaliigiks. Nii teeb näit. Byron, luues oma lüürilis-deskriptiivse reisipoeemi („Childe Harold") või tarvitades objektiivsematki väliskuju kõigepäält abinõuna üsna subjektiiv-kriitiliseks endaväljenduseks („Don Juan"). Sama liiki jälgivad paljud teised romantikud kogu Euroopas — Musset, Heine, Puškin, Lermontov, Mickiewicz j. t. Oluliselt ei erine sellest vormist ka saksa n. n. „romansipärjad", mis ühendavad üksikud ballaaditaolised lood ainult lõdvalt pääsangari isikuga. Näit. Lenau „Albigenser", mida Stammler-Merker'i Reallexikon tutvustab eeposena, kubiseb lüürilisist kõrvalekaldeist ja subjektiivseist filipikaist.

Juba see uue vormi üle-euroopaline esinemine näitab ta tähendust uuele elutundele. See on vaid üks tagajärg romantilise individualismi üldisest mässust vastu üleisikulisi reegleid ja „objektiivseid" vorme — nii kunstis kui eluski.

Allpool, püüdes osutada „Kalevipoja" vahekordi nende kahe suure võistleva voolu ja eepikatüübiga näeme, kuidas ka Kreutzwald on õige rohkesti õppind just selt uuelt voolult mitte üksi ainevalikus, vaid ka selle käsitluses. Näeme tedagi autoriseerivat oma töö mitte-reeglipärasust ja katkendlikkust rahvaluulega ja subjektiivseid kõrvalekaldeid — Byroniga [22]).

---

[22]) Juba siin tagapõhja joonistuses leeneb põhjust lihtsalt huvitava eelkäiva paralleelnähtusena ära märkida Scott'ilt mõned ligemadki jooned, mis näitavad Ossiani alustatud žanri edasiarendust ja mis otsemalt või kaudsemalt kajastuvad ka Kreutzwaldi töös. Scott ei pea oma „romansside" eesmärgiks küll mitte otse mingi muinaspoeemi järeleaimust, seab aga — nagu juba osalt Ossian (ja Kreutzwaldki) — oma eesmärgiks ka muinaskauge

§ 6. Eepose allakäik.

Juba romantilise poeemi üle-euroopaline harrastus kõneleb tema suuremast vastavusest aja elutundele — ja võib-olla ka üldse värsistatud, s. o. siis musikaalse ehitusprintsiibiga teose loomule [23]). Kõigil aladel kasvava individualisatsiooniga kooskõlas jäid ikka võõramaks niihästi klassitsistlikult „objektiivsed" ideaalvormide tüübid kui ka idealiseeritud kõikelu kogu tema täiuses kujutada tahtev eepos üldse. Ja viimase ideaalstiiliga koos kasvand värsivorm oma algusest lõpuni püsiva rütmi ja meetrikaga vaevalt võis vastatagi individuaalset ning karakteerset taotlevale uuele nägemusele ja uuele, orgaaniliselt adekvaatse isikuväljenduse tarbele [24]).

Katkendlikud „romansipärjad" või jälle aina vahelduvate värsimõõtudega eeposed (nagu Tegnér'i „Fritjofi-saaga") tunduvad kõnelevat selgelt sest uue elutunde heitlusest üleisikuliste eepikavormide „igavusega". Arengu pääsuund aga juhib uuesti liikide suuremale differentseerumisele: mitte üksi puhta tundeluule, vaid ka puhta eepika harrastusele — proosas.

Küll ei vii see veel nii pea pikemagi värss-eepika kaole — romantilise poeemi näol püsib see sajandi algkümneil isegi väga tähtsal kohal. Ja kas enam objektiivsel või subjektiivsel vahekujul püütakse viljelda ka muistsele eeposele lähenevat liiki

---

olustiku kujutuse (vrd. eeltsiteeritud „illustreerida maitseid ja kombeid, mis vanasti valitsesid Inglise ja Šoti rannal"), paneb muistsete vägitegude ülenduse vana rahvalauliku suhu, püüab jäljendada vana „metsikut" stiiligi, laulab pateetiliselt vaikind „Põhjakandle" (ehk „Minstrel-Harp'i") muistsest jõust ja manab teda ärkama uuesti („The Lady of the Lake", I laul). Ta poeemid on kubinal täis sisulisi ja vormilisi reministsentse muistseist saagadest ja ballaadidest, samuti hiljemini ta romaanid. Viimaseiski leidub hulk lühemaid eepilisi ja lüro-eepilisi laule, mis järgi aimavad muinasluulet, mitte üksi hilisemast keskajast, vaid ka viikingiajast ning muistsest mütoloogiast (näit. „The Pirate'i" nimelises romaanis „merineitsite laul", „nornide laul" j. m.). Isegi ta romaanide üksikute päätükkide motona esinevad tihti katked vanust ballaadidest, — võte, mis Kreutzwald ise paralleelina mainib samasugusele menetlusele ka omis kohalikes muinasjuttes (kiri Koidulale 14. IV 1868).

[23]) Õieti tähendas see lüürilise elemendi juurdetoomine ka tõepoolest uut liginemist taoteldud „ürgeepilisele"; arvatakse ju näit. saksa ja kreeka „rahvaeeposte pikkvärsski" (Langzeile, heksameeter) arenend alles palju lüürilisema sangarilaulu kahe lühivärsi liitmisest.

[24]) O. Walzel, Gehalt und Gestalt, lk. 369 jj.

õige rohkesti, nii et põhjust on olnud seda nimetada isegi „eeposteuputuseks“ (nii Wiegand Saksas). Ka veel uue, käesoleva sajandi alul on tehtud tõsine, kuigi mitte päris õnnestund katse elustada eepos sõna vanas ja ehtsas mõttes, küll juba uue-aegse sümbolinägemisega — nii tuntud šveitslase Spitteler'i „Olympischer Frühling“ (a. 1900—04)[25].

Kuid pääjoontes võime eepost 19. sajandil siiski lugeda allakäivate liikide hulka, eriti ta teisel poolel. Vastandina klassitsismi-ajajärgule algab romantikaga objektiivselt jutustava värsseepika tõsine kriis, ta asendumine mitte üksi poeemiga, vaid eriti proosakujulise *romaaniga*. Juba 1700-ndate aastate keskpaigast alates uue-aegselt analüüsiv Richardson'i ja Fielding'i kunst tungib ikka enam pääle Homerose ja tema kooli omale. Mitte enam „maailma tervikluse“, s. o. tegelikult idealiseeritud tüüpinimeste võitluste kujutus ei rahulda aja kasvavat ja diferentseeruvat elamusiha, mitte enam ka senise seiklus-eepose ja seiklusromaani ainult väline isikusaatuse jutustus, vaid *individuaalse* isiku ja tema *kogu* sise-elu võrratult keerulisemad uudislabürindid. Ja ainult reeglivaba proosavorm oli küllalt painduv jutustama sellest elu mitmekesisusest, ikka enam diferentseeruva moodsa hinge varjundeist ja võitlusist küllalt vastavalt, detailselt ning individuaalselt[26]. Ja vaba proosarütmi abil võis seda eepikat tarbekorral isegi meeleolustada sisule vastavamalt kui reeglipärases värsseeposes.

Nii tarvitabki juba sentimentalism ja esiromantika rohkesti seda vormi, ja kuigi Goethe annab häid teoseid ka klassilise ja tüpiseeriva värsseepose kujul, mõjub ta oma kaasaeglasile ja järglasile ometi enam oma „modernse elu subjektivistliku eepikaga“[27]. Tema „Wilhelm Meister'it“ ülistavad romantikud kõrgeima eeskujuna ja püüavad üksteise võidu luua ka ise midagi sarnast (Wackenroder, Tieck, Novalis, Fr. Schlegel j. t.). Teooriaski kuulutavad nad isikupärase ja vabavormilise romaani valitsevaks tuleviku luuleliigiks ja viljelevad seda igatahes kaugelt rohkem kui eepost. Ning samuti hiljemini prantsuse,

---

[25]) Vt. Merker-Stammler, Reallexikon, „Epos“. F. Schmidt, Die Erneuerung des Epos, Beiträge zur Ästhetik, Lpz., 1928.

[26]) Vrd. J. Borcherdt, eeltsit. Geschichte d. Romans u. d. Novelle in Deutschl. I, 1926.

[27]) Nii nimetab ta ise romaani; vt. Maximen und Reflexionen, 2-te Abt. 1821—26.

inglise, itaalia j. t. maade romantikud, eesotsas sellised juhtivad jõud, nagu Scott, Hugo, Manzoni, rääkimata algavast realismist (Balzac, Stendhal). Romaan — see on sajandi tõusev ja võidutsev liik, täis leiutusvõimalusi sisulisi ja vormilisi, ühest saavutisest teise tõttav, kaugelt eluvõimelisem n. ö. äratarvitatud ja vanadusnõrgast eeposest.

Kreutzwaldi kauaviibind teos polnud küll veel ilmudeski kõige hilisem viimaseid harrastavas suunas; tolle esindajaid avaldati veel paar aastakümmet pärast teda, näit. ka Saksas [28]). Aga ühes nendega kannab ta juba väliselt endal stagneeruva ja allakäiva liigi vähetõotavat nimepitserit, — samuti nagu tol ajal Läänes juba oma värskuse kaotand kogu muinsusromantika.

Kõige selle üldtagapõhja mõjustusmärke võime hiljemini hoomata meiegi vaatluseobjektis. Kuid „Kalevipoja" uudus, tähtsus ja päähuvitavus selgub muidugi alles, kui lähtuda mitte üldeuroopalisest, vaid k o h a l i k u s t kultuuri- ja kirjandusmiljöost.

B. „Kalevipoja" sünni kirjandusloolise tagapõhi Eestis.

1. Pääjooni ühiskondlikust ja ideoloogilisest miljöödünaamikast.

§ 7. Alus ja alged.

Pärast umbes sajandipikkust kirjanduslikku arengut ja lugematuid paralleelkatseid mujal teostus üleeuroopaline rahvaluule-eepose loomise tendents ka Eestis.

See lause kõlab väga lihtsalt — nagu oleks kõik olnud ainult kerge järeletegemine nii rohkeile eeskujudele mujal või koguni ainult lihtne järeleandmine aja üldisele moele, kehastades üleeuroopalised aated ka eesti ainetesse.

Aga ometi, me teame, kui pikkamisi ja vindudes läks nende üldiste ideejõudude teostumine just siin! Ja me teame, milliste raskustega neil tuli võidelda just siin.

Kõige määravam viimastest oli muidugi iga kultuurpõlemise a i n e, vastavas seisukorras oleva inimmaterjali puudus. Teiste

[28]) A. Anni, „Kalevipoja" eelkäijad ... EKirj. 1933, lk. 405.

sõnadega: eesti haritud keskkihtidegi, võiks öelda ka täpsemalt: eesti kodanluse puudus, rääkimata intelligentsist ja kõrgkihtidest.

Sest kogu eespoolmainitud sotsiaalse, rahvusliku ja eetilis-esteetilise isikuvabanemise palang Läänes oli oma jõud saand ikkagi neilt kesk- ja ülakihtidelt, kõigepäält jõukuvalt ja ülestungivalt kodanluselt; kõik autoriteete lõhkuvad revolutsioonid neil aladel viidi läbi eeskätt tema poolt, olid siis esivõitlejad isiklikult kust tahes.

Baltikum aga oli vaimukultuuriliselt küll Saksa, riiklikult ometi Vene provints, veel peaaegu keskaegse korraga. Sotsiaalne vahesein, langedes ühte rahvuslikuga, eraldas alakihid ka neist kultuuriliikumisest, mis samast rahvusest ülakihist muidu palju kergemini massidessegi imitsevad.

Lääne kodanluse suurist vabanemispalanguist jõudsid mõningad ideesädemed lõppeks küll ka siia. Tänu, vähemalt osalt, sellele välise vabadus-aadestiku survele (hiljemini Vene keskvõimu kaudu) saavutati ka need väikesed „vabadused", mida andsid sajandi vahetusaja reformid (1789, 1802, 1804, 1805, 1809). Kuid päätegurina ka viimaste taga seisid paratamatuks muutund tulundusnõuded [29]). Need olid siiski ainult „ülevalt kingitud" reformid, näilised parandused „härrade armust" või koguni (nagu 1816.—19. a. seadused) otse variseerlikud uuekujulise kurnamise abinõud. Üksikute „inimesesõprade" vähemõjuv „eestkostmine", mis väliseeskujul tekkis ka siin — selle taga oli ometi ainult üldsõnaline, natuke sentimentaalne võõra intelligentsi heatahtlus, mitte sihiteadlikkude nõuetega asjaomaste eneste võitlus. Isegi selline haruldus kui Voltaire'i ja Rousseau' õpilane Garlieb M e r k e l oli oma tegeliku programmiga üsna tagasihoidlik ja pealiskaudne, nii näit. küllalt naiivne uskuma, et 1816.—19. a. „vabastus" jätkas 1804. a. reformide suunda ja viis selle nii rahuldavale lõpule, et jäi ainult ülistada valitsejate suurmeelsust! [30]) Kaugemale ei küündind ka ta vähesed mõttekaaslased nagu J. Chr. Petri j. t. [31]).

---

[29]) Vt. näit. H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartus, 1929, lk. 53—87.

[30]) Pääle muu vrd. ta „Die freyen Letten und Esthen" 1820; EBLeksikon „G. H. Merkel" ja „J. Chr. Petri".

[31]) O. Liiv, Märkmeid J. Chr. Petri üle, EKirj. 1929, 145—157, 209—218; J. Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, 1876; Die baltischen Provinzen Russlands, 1868, j. t.; Behrsing 31—84.

Möödus siis maa talupoeglikust pärisrahvast Lääne kodanlusegi vabanemisvõitlus oma jõurikka ideedünaamikaga, samuti kui oli möödund esimene linnade ja aadli vabanemispalang renessansis. Ja alles eraldi Lääne aatevõitlusist nende värskel kujul, ilma selle ideejõudude veel üheaegse ja siis võimsa abita, peaaegu üksinda, äärmiselt raskeis oludes ja pikkamisi pidi siin tagantjärgi korduma umbes samasugune areng: üksikute teadvuse valgustumine, siis ikka laiemate hulkade ühistunde ja -tahte ärkamine ning lõppeks teostumine. Alles sajandi teisel poolel hakkab see elavamalt liikuma, nii siis ajal, kus Läänes võimsalt algab juba „neljandagi seisuse", tööliskehvistu, süttimisprotsess. Lõppeks, polnud ju viimasest kuigi palju paremas seisukorras ka siinse rahvusärkamise kandekiht — vaevu „iseseisev" talunik.

Kandekihi, lugejaskonna vähearenenud talupoegsus ja autorite kaugelseis lugejast, võiks öelda ka üldine elukaugus — need omadused iseloomustavad pea kogu eesti kirjandusegi algaegu sajandite jooksul. On ju see sotsiaalselt seisukohalt vaadatuna üsna vähe „klassipärane", enam ühe klassi ja kihi poolt teisele peaaegu armuannina poetatud kirjavara, mitte selle enda elutahte ja huvide luulekajastus, nagu normaaloludes või nagu seda oli isegi näit. eesti rahvaluule. Kui Balti saksakeelseski kirjanduses esinevad harrastused ja tendentsid enamasti pole kasvand orgaaniliselt siinseist ühiskondlik-kultuurilisist dispositsioonest, vaid pooljuhuslikult kandund siia asundusmiljöösse, siis veel vähem on kontakt lugejaskonna tõeliste eluja arengutarvetega sel pooldi või täiesti tõlkepärasel vaimulikul või ilmlikul trükitoodangul, millega harvad armulised härrasautorid mõtlesid oma „kultuurikandja" kohustust täita selle rahva vastu — kuni 19. sajandi keskpaigani. Selles valitsevast vaimsusest järeldusi teha rahva tõelise sihipüüdluse kohta oleks veel enam vale kui mõnest Arvelius'e moraalijutust või Holtz'i sentimentaalsest idüllist otsida eesti taluelu igakülgset tõemaali.

On siis õige ebatänulik ülesanne, valgustada mingi tolleaegse teose tõelist ühiskondlikku ideedünaamikat, neid ühe rahva põhivajadusist tõusvaid otsinguid ja tunnetusi, mis (vähemalt käesoleva töö I osas, § 3 avaldatud arusaamise järgi) on lähtekohaks ja kõige olulisemaks teguriks iga kirjandusteosegi geneesis. Jah, kõnelemata muist kaasaegseist töist, ei saa isegi veel „Kalevipoega" kuigi suurel määral võtta mingi otsese „päälis-

ehitisena" eesti talupoeg-rahva ärkavas ühisvõitluses, mingi otsese luuleväljendisena laiade hulkade rahvusindividualistlikust eneseleidmisest, nagu ehk meeleldi tahaks arvata. Selleks on temagi veel liiga „eluvõõras", kui sellega mõista kaugust rahva teadlikest soovidest, selleks on teda kõige enam mõjustand ideejõud ja eeskujud veel liiga võõrast välismaist algupära, ja needki siin harrastatud ainult klassitundetus, enamasti isegi rahvusvõõras, ikka saksa kodukeelega intelligentsis või ainult paari üksiku juures. Kuid ta on ometi esimene teos, kus, nagu allpool näeme, sünnib see ligem kontakt rahva enda ühisvajaduste ja seni nii kauge intelligentsi aate- ja luuleharrastuse vahel. Ja nii on ta ometi esimene teos, mis kaudselt kajastab selle rahva kui rahvuse arengutendentse, mis seob niihästi seniste masside luule kui ka intelligentsi viljeldud kirjanduse dispositsioonid ühiseks ja seega esimeseks rahvuskirjanduslikuks teoseks ja nii saab ka neile massidele nende ühiskondliku ja kultuurivõitluse abinõuks ning siduvaks „pääleehitiseks".

On seepärast ikkagi küllalt tähtis jälgida ka juba nende lääne kodanluse vabanemismurrangu ideede järkjärgulist edasitungimist ja kodunemist Baltikumis ja Eestis. Sest need ikkagi ei toond meile mitte ainult näilise isikuvabastuse „pärispõlvest", vaid ka mõningaid sotsiaalse ja rahvusindividuaalsegi mõtte ja tundeviisi algmeid, mis pärast juhtisid nii mõjukaile tegudele, enne kõike ka „Kalevipoja" loomisele. Ei tohi üle-, kuid ka mitte alahinnata nende alul nii rahvakaugete ja teoreetiliste, aga ometi sümptoomiliste ja seemendavate vaadete ja püüdluste tähtsust.

Juba Garlieb Merkelil leiame selgelt tuleva sajandi eestluse peamise aate: mõtte iga isiku ja rahvagi kui niisuguse eluõigusest ning ühevääarsusest, olgugi ta „mittesaks". Juba tema näeb jälle õieti, kes on „maa tõelised peremehed". Ja ta tõdeb viha ja kurbusega, et kuigi maa nüüd on rikas, viimased „viibivad veel oma endises tooruses, ainult oma mehemeele, oma kanguse, oma aus-tõrksa vaimu kaotasid nad. Nende isamaa oli sunnitud pika sajanditerea jooksul kinkima oma pinna tooteid häbemata röövhimulistele võõrastele ja nüüdki veel üks kümnendik sellest miljonist inimesest, kes elab sel 1500 ruutpenikoormal, prassib kõige peenemais lõbuelu himudes, kuna suurem osa, orjaikkesse rõhutud, vaevleb vilet-

suses“ [32]). Muidugi on nende vaadete lähtekohaks esiromantiline, rousseau-pärane käsitus indiviidi inimeseõigustest üldse. Kuid ühtlasi võtab viimaste nõudmine iseendast ka rahvusliku ilme — või vähemalt sobib ka rahvusindiviidi eneseteostuse abinõuks.

Näeme, veel enamgi, siin juba ka teist 19. sajandi eesti rahvusluse tendentsi: kujutada maa päriselanikkude *muinasaega*, muistset iseseisvust, võimalikult heledana, et seda rohkem ette heita selle hävitust orjastajaile. Vaatleme seda eesti muinsusromantika algust ligemalt allpool.

Merkel ise — kuigi ta lätlasi nimetas *omaks* rahvaks — oli siiski ainult sakslane, tema teosed saksakeelsed ja Saksas ilmund. Aga ka Baltikumi eesti osas ja eestikeelses kirjanduses ei jää kajastuseta see üleeuroopaline aatepuhang. Valgustusaegset inimesearmastust tunneme juba eelmise sajandi lõpul paari „jutto ja õppetuse ramat'u“ soetamise taga. Ja juba kohe uue sajandi alul, kõrvuti Petri j. t. publitsistliku rahvameelsusega [33]) virgub see kirjandustegevus kaunis kiirelt ja elavalt, kuigi pääasjaliselt veel ainult rahvast õpetades ja „valgustades“ õige jämedajooneliselt. Kuid filantroopiliste „häda ja abi“ raamatute kõrval rahvusetuile talupoegadele leiame ka eesti keele, kirjanduse ja muu kultuuri kui iseseisvate väärtuste edendamise tunnismärke.

Luce ja Frey, Holtz'i, Oldekop'i j. t. kirjanduslik tegevus on juba teatav samm edasi pärast Arvelius'e ja Willmann'i tõlgitud õpetusjutukesi, kõnelemata varemast, puhtvaimulikust kirjavarast: neid jutte ja värsse ei tehtud ainult inimesearmastusest, vaid nähtavasti ka huvist eestikeelse väljenduse kui niisuguse vastu. Samast tunnistab Frey esimese eesti poeetika katse („Beiträge'des“ 1813). Ja vaevalt ainult „puht-teadusliku“ või ainult rahvavalgustusliku tahtega (kuigi see seisab esikohal)

[32]) Lieflands Vorzeit, 1798, Einleitung (tõlge A. F. Tombachilt, Liivimaa esiaeg, Peterburis, 1909).

[33]) Et see ei piirdund ainult linnade literaatidega, vaid, võib-olla nende mõjul, leidis vahel üsna sooja pooldamist isegi mõne pastori juures, võime järeldada pääle muu näit. õpetaja Ed. Ph. Körber'i märgendist Võnnu kiriku meetrikaraamatusse 23. aprillil 1808, kus otse prohvetlikult ennustatakse, et „meie rõhutud vendade, eestlaste ränk ike“ 100 aasta pärast juba ammu on murdund ja siis on nad saand „jälle vabaks, iseseisvaks ja õnnelikuks rahvaks — quod Deus bene vertat“ (vt. K. K-k ja K. E. S., „Eesti rahva iseseisvuse ennustus 125 a. eest“, EKirj. 1933, lk. 194).

on seletatav Rosenplänter'i otse haruldane ind ning ohvrimeelsus eesti rahvakultuuri sugemete korjamise ja eesti keele viljelemise edenduseks.

A. 1813 sünnib ja püsib tema „Beiträge'dena" paarkümmend aastat eesti rahvusteaduslik ajakiri. Juba 1806 katsetavad Oldekop ja Roth eestikeelse ajalehega ja 1816. a. proovitakse Pärnus eestikeelset teatrit. Samal Eestimaa isikuvabastuse aastal, 1816, nõuab Masing eesti keele tarvituselevõttu ka intelligentsi keelena, ja isegi ülikoolis. 1818 avaldab Rosenplänter oma „Beiträge'des" isegi juba eesti lugemiku keskkoolidele, 1817 asutavad Luce, Frey j. t. Kuressaarde „Arensburgsche Ehstnische Gesellschaft'i". Juba 1820. a. ümber kirjutab K. J. Peterson isegi esimesed eesti tormtunglevad luuletised, ka „meie maa keele" ülistuseks, ja eestikohastatud mütoloogia. A. 1821 algab ilmumist ja püsib mitu aastat Masing'i maarahva nädalaleht, jätkab kujunemist „Originalblätter'eis" algatatud eesti omakeelne ajaleheja essee-stiil. Nagu allpool näeme, otsitakse kontakti ka juba kunst- ja eesti rahvaluule vahel ...

Olid siis juba mitmel alal märgid olemas, et kõnelda mingist esimesest eestigi „renessansist", kuigi veel mitte romantilisest või üldse eneseteadlikust, kuid ometi teatavast valgustusaegsest „rahvuslusest", sellegi rahvusindiviidi intelligentsijuhitud omakeelse ja omameelse kõrgema kultuuri algmeist, veel enam-vähem ühel ajal teiste Euroopa „noorte" rahvuste (osalt veel Saksa, veel enam Vene, Rootsi, osalt *juba* Soomegi j. t.) „ärkamisega".

Ja ometi — kuidas siin siiski kõik need olid ainult märgid, oired, ja jäid *ainult* märkideks, ainult enneteks, mis mujal olid või peatselt said juba teostuseks! Seda rahvast siin ei olnud Püha Liidu aegne Aleksander oma 1816.—19. a. kinnitatud reformidega kaugeltki mitte „tõstnud rahvuste hulka" mitte selgi määral, nagu ta oli teinud veel a. 1812 Soomega. Puudub igasugune ühiskondlik ja tulunduslik alus, puudub süttimisvalmis inimainestik, ja nii ei saagi neist välismaistest aateist siin mingeid suuremaid „jõudideid". 1820-ndate aastate lõpul kahaneb endisest veelgi enam mõtte- ja sõnavabadus — ja vaikivad varsti ka üksikute sütitajate eneste hääled või kaovad nad isegi. Vanem estofiilide-filantroopide sugupõlv (kes sündind umb. 1760.- ja 70-ndail a.) vananeb ja sureb, uut ei näi kujunevat; surevad „Beiträge'd", surevad Masing'i leht ja ta ise. Peterson on surnud, ilma et ta oma laule oleks saand avaldadagi. 1830. a.

ümber on jälle kõik peaaegu vaikne. Ja edasi kiratseb eestlus, s. o. ka selle rahvusindiviidi kõrgema ühiskultuuri idee, samuti kui iga ta liikme sotsiaalsete inimõiguste teostus — nagu tuli toores puus, uuesti ähvardades sootuks vaibuda.

§ 8. Areng reaktsiooni ajal (umb. 1825—50).

Aga varjus köeb ometi midagi uut. On huvitav märkida, kuidas hiljemini avalikkusse astund uue virgumise ettevalmistajate, II põlve estofiilide noorus ometi kuulub sellesse, võiks öelda, estofiilsesse ärkamisaega ja nad, nagu loomulik noortele, s i i t kaasa võtsid oma tähtsamad maailmavaatelised, osalt isegi kirjanduslikud seisukohad. 1816. ja 1826. vahelisel aastakümnel ei õppind Tartu siiski veel võrdlemisi vabameelses õhkkonnas mitte üksi K. J. Peterson, selle lühikese kevade sümbolkuju, vaid ka tema (ja Knüpffer'i j. t.) rahvalauluharrastuse tulisem jätkaja, kuigi sünnilt sakslane, H. Neus (1814—17), tema mütoloogiaharrastuse ja rahvusteadvuse edasiarendaja Faehlmann (1818—1827) ja Kreutzwald (1826—32), samuti viimase sõber D. H. Jürgenson (1823—26) ja oma sakslusest hoolimata samahuviline Schultz-Bertram (1826—35) kui ka kõige kõrgemale lennand „suguvend" dr. Karell (1826—32): kogu meie muinsusromantikute põlve eliit, kõnelemata teistest estofiilidest nagu Ahrens (1820—23), Wiedemann (1824—26) j. t. See kitsas, aga elav ajajärk oli ometi küllalt viljakas mitte üksi oma algatuste, vaid ka oma sütitatud edasisüütajate poolest [34]).

See oli sugupõlv, kes sündind enamasti sajandi vahetuse paigu. Nende isikutkujundav noorus oli 1820. a. ümber, nende tähtsam tegevus aga päämiselt a. 1840—60, vahemine paarküm-

[34]) Kuidas valgustusaegne humaansuseusk ning rahvaarmastus iseloomustas ka Tartu ülikooli juhtivaid ringe, näeme juba rektor Parrot'i avamiskõnest a. 1802 ja muist väljenditest, kus otse merkel'liku soojusega kõneldakse r a h v a s t kui kõigi toitjast, manitsetakse üliõpilasi olema sellele tänulikud ja tõotatakse „austada humaansust kõigis klassides ja ta kõigis vormides, mitte eraldada vaest rikkast ja nõrka vägevast kui ainult selleks, et nõrgale pühendada oma kõige aktiivsemat ja õrnemat huvi". Samuti on paiguti otse üllatav Parroti vihane suhtumine vastu „rahutuid rüütlikarju" ning „ahneid preestreid", kes on jumalakojast teind vaba mõtte vangitorni. (Vt. W. Süss, Karl Morgenstern ... Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat, 1928. ACUT, B XVI, 2, lk. 114, 126, 158, 231, 265 j. t.)

mend aastat oli siis noilgi teatav peidusolemisaeg. Aja tulunduslik kehvus, poliitiline reaktsioon, eelkäijate kurvad kogemused, omandatud ideejõudude kõhetus, enese nõrkus, väljastpoolt toetava üldise ideedünaamika „vananemine“ jne. hoidsid tagasi nendegi noorte suuremad aktsioonid ja lasksid veel vähem süttida teistel. Alles kui riigisurve kergenes ja hakati värsket eeskuju-toetust jälle enam saama väljast, seekord juba rohkesti ka Soomest, hakkasid kujunema uued üritused siingi. Sünnivad uued töökeskused: Faehlmanni algatatud Gelehrte Estnische Gesellschaft Tartus (1837) ja peaasjalikult Neus'i kantud Estländische Literärische Gesellschaft Tallinnas (1842). Kuigi määratud eelkõige eesti rahvuspärimuste kogumiseks ja uurimiseks, sai neist rahvusteaduste taimelavadest tasapisi toetust ometi ka üldise eestluse kidur taim. Ja kuigi mõnede meelest näis olevat peaaegu loomulik, et haritum eestlane sulandub sakslastega ja omandab saksa keele, hakkab ikka enam kuulduma ka neid hääli, kes loevad võimalikuks ka rahvakeelse kultuuri edasiarendust ja eestlusehäbi peavad häbistavaks selle tundjale endale (näit. Russow'i „Nä immet“, Schultz-Bertram'i kuulus „Kalevipoja“-kõne 1839, Kreutzwaldi „Kurrukuki“ hurjutus „Sipelgas“ 1861, J. V. Jannseni algav äratus jne.).

Ja samal ajal köeb siiski natuke ka rahva laiemais kihtides. Nimeline isikuvabastus jms. oli ometi äratand ja osalt ka võimaldand muusugusegi vabaduse tunge ja tulunduslik häda otse sundis iseseisvale mõtlemisele ja rahutusele. Rosenplänter'i seminarist ja mujalt rahvasse läind koolmeistrid avardasid vähemalt üldist silmaringi. Uue (1819. a.) Liivimaa seaduse põhjal asutatud kihelkonnakoolid hakkavad aegapidi kujundama algelist maaintelligentsi; hale ja imelik sentimentaal-moralistlik „köstrite ja koolmeistrite kirjandus“ harjutab rahva vähemalt ikka rohkem lugemist harrastavaks.

Kõigepäält aga kiristab tulunduslik viletsus ning ülekohus

Mitte palju erinevalt ei esindand ja levitand seda aktiivset ning harmoonilist kultuuritahet ka ülikooli teine täht-tegelane, prof. Morgenstern, G. Merkeli sõber ja ta ajakirja kaastööline (ibid. 158, 274 j. m.). Et tollel inimsus-pateetilisel algajajärgul ka üliõpilasringid maa pärisrahvaste vaimlist ärkamist pooldasid, osutab ehk juba seegi asjaolu, et nad ülikooli nurgakivipaneku pidustustele a. 1805 oma esindajaks valisid esimese Tartus studeeriva lätlase Williams'i (ibid. 231). Vaevalt võis seda vaimu nii ruttu päris välja juurida ka juba sajandi teisel kümnel aland reaktsioon.

vahekorra mõisnikuga (s. o. üldse sakslastega) ikka teravamaks, ülekohtu-tunde ikka karjuvamaks — ja seeläbi sündind reaalsest tungjõust saavad huvitavaks, isegi fiksideedeks kõik vähegi arusaadavad kujutlused või isegi lihtsalt kuuldused, mis seda häda näivad võivat kergendada. Nii sünnivad tuntud sotsiaal-poliitilise ilmega usulised liikumised, isegi massilised vene usku siirdumised, mitmesuguste „prohvetite" esinemine jne. Ikka teravamaks kasvab rahulolematus senise korraga ja umbusaldus sakslaste vastu, kuni see viib isegi massiliste rahutusteni, n. n. „sõdadeni" [35]).

See kõik tähendab, et varem usuline „äratus", valgustusaegne „eelrenessanss", vähemalt nimeline isikuvabastus, sellega ja muude uute seadustega äratatud ootused ja pettumused ometi pole möödund jäljetult. See tähendab, et see rahvas, kelle rahvuslikust surmast 1840-ndail aastail ja veel hiljemini vaieldi intelligentsi piirides, teatavas mõttes oli juba „ärkamisel", kuigi veel mitte ühisteadvusele jõudnud, ei sotsiaalselt, veel vähem rahvuslikult. Vana režiimi tähtsaim alusmüür, passiivne alistumine välisautoriteedile, eriti luteri usu kiriku uinutusele, purunes ikka enam siingi: ikka enam isiku enda kannatav tunne ja rahutu mõistus hakkasid otsima ise abi oma hädadele, kuigi veel poolpimesi, nii näit. idealiseeritud vene riigivõimu kaudu [36]).

[35]) Vt. H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk. 402 jj. M. J. Eisen, Eesti prohvet Järva Jaan[2], Tartu, 1921. A. Kampf, Saaremaa prohvet Habakuk II, EKirj. 1925, 498—506. N. Masso, Eesti prohvet Jaagori Jaan, EKirj. 1928, 561—565.

[36]) Vrd. ka H. Kruus, eeltsit. t., lk. 409.

Näib, nagu poleks sellel algaval vaimu mässul puudund paiguti ka teatav ajalooline teadvus, kas või vähemalt mälestus kunagi varemini olnud suuremaist vabadusist. Pääle tuntud pärimuste „hääst Rootsi ajast" jm., mida siin pole koht hakata pikemalt arutlema, kõneleb sellest ka näiteks üks Kreutzwaldi kiri Faehlmannile (27. IX 48), kus ta ütleb vene usku eelistavaid talupoegi väitvat: keiser võib ju mõisnikkude maa ära võtta ja meile pärisomandiks anda, kui ta ainult tahab. *„Kelle pärralt siis enne Rootsi meie maa on olnud? Nemmad on volliga võtnud, sellepärast võib jälle volliga nende käest võtta. Olleks Bonnapart meie maad omma kätte saanud, siis olleksime meie jubba ammugi iggamees omma prii kohha peal"*, jne. Lääne demokraatiakevade aadete levitaja Napoleon on siis püsind sellegi maa rahva meeles veel nii kaua hiljemini vabadusetoojana, ning pole unustatud ka isiklik maaomand kunagi muiste. (Vrd. ka E. Postim. 1869, nr. 31, Kr.-Koid. Kv. I, 505.) Kuigi peame

Vähemalt dispositsioonid siis otse karjusid ühisaktsiooni, üksikvajadusi ja üksiktahteid ühendava ning võimalusi selgitava juhistiku ja ühisteadvust levitava kirjanduse järele. Need nõuküsivad talupojad ja nende saatkonnad, millest nii tihti kuuleme juba 1840-ndaist aastaist pääle, kas naabervalda või -kihelkonda, kas „talitaja", „vennaste" juhi või „vene papi" juurde, kas linna mõne tuttava tohtri või teise rahvasõbralise härra juurde, kas isegi Lätimaale või Venemaale „maad kuulama" — see oli juba hädaga liikuma pandud rahva eluvõitlus, mis otse alateadlikult vajas ja otsis abiks intellektuaalseid jõude.

On loomulik, et ka see omalt poolt taga kihutas kontakti säilitand üksikute eesti haritlaste ja teiste estofiilsete „inimesesõprade" püüdu selle rahva seisukorda parandada ka enam seltskondlik-moraalsete abinõudega. Nii sünnib nende kahe tendentsi, „inimesearmastuse" ja rahvusteaduste harrastuse ühinemisest ka püüe, eestlaste kui rahvuse nime suuremasse lugupidamisse tõsta valitsevas seltskonnas — ja tema endagi hulgas. Kuigi mitte otsejoones, vähemalt selle püüde kaudu kanduvad ka aja intelligentsi rahvuslikesse ja kirjanduslikesse harrastustesse rahva endagi elutungid ja aktuaalsed ühiskondlikud vajadused. Vähemalt nii selle talupoegrahva esimene, veel üsna ühisteadvusetu ja kobav sotsiaalne vabanemisliikumine (mis iseendast, kuigi latentselt on ühtlasi rahvusliku iseloomuga) oli ühiskondlikuks tagapõhjaks ning jõuandjaks ka sellele esimesele luuleteosele, kus rahva vajadusist tõusnud ideejõud tarvitasid oma kunstivorminguks rahva enda antud aineid.

Sellegi rahvuse algava kultuurpõlemise esimene suurem „objektiivne" välisleek, selle rahva ja tema-meelse intelligentsi esimene juba osalt ühine kirjandussaavutis, vähemalt nende kaudu rahva alateadlikkude igatsuste soovkehastis, ta mineviku heroi-

väga ettevaatlikult võtma rahvusromantikute väiteid, et see rahvas ka kõigil vahepealseil aastasadadel pole unustand oma muistset iseseisvust, ei tarvitse need mitte olla päris ilma põhjata. (Vt. Kruus, eeltsit. t., lk. 404.) Pääle muu püüab sellekohast lisatõendust tuua ka üks Neusi kiri Kreutzwaldile (22. II 1849), mille teatel Läänemaal elavat sugukond, keda kogu ümbruskond austavat kui „vannemate" tõust põlvnevaid. Muidugi ei mahuks selle raske küsimuse ligem arutlus siinse töö raamidesse.

Igatahes ei tohi ebamääraseid mälestusi „enne Rootsi" aegseist vabadustest jne. veel pidada mingeiks konkreetseiks Kungla-pärimusteks.

seerija, ta kultuurikõlvulisuse aadlikiri, ta oleviku vaimuvabastus-võitluse ja rahvusliku ühtlustumispüüde ettepeegeldus ja kunst-teostumine ja seepärast hiljemini ta algava üldpõlemise süüteabinõu ning ta võitlust julgustav uhkuslipp — see oli (miljöö-dünaamiliselt vaadelduna) „Kalevipoeg".

Kuid enne kui hakata ligemalt käsitlema tema selleks kujunemist, peame tutvuma ka vähemalt mõne tähtsama puht-kirjandusliku ettevalmistus-tendentsiga, mis, põlvnedes Läänest, kõige enam on kaasa aidand „Kalevipoja" sünniks.

2. *Eesti rahvaluule- ja muinsuse-harrastuse algus.*

§ 9. Rahvalaulu avastus.

Üleeuroopalise esimese primitivismi-perioodi (umb. 1760—80) tähtsamad Saksa esindajad olid teatavasti omal ajal olnud Eestile õige lähedal. Saksa kodanlikus ja rahvuslikus ärkamises omab tähelepandavat osa just ta Lääne surveavaldajast kõige kaugemal olev provints, Ida-Preisi, kust on väljund siinvaadeldavalgi alal nii põhjapanevad ideed ja nende kandjad nagu Hamann ja Herder, rääkimata muist, nagu Kant, Hippel j. t.

Ida-Preisiga oli aga tolleaegne Baltikum tihedamas läbikäimises kui ehk kunagi varemalt. Oli ju see Läände igatseva tsaaririigi ainus „läänekultuuriga" provints 1700-ndate lõpupoolel jõudnud juba teatavale õitseastmele, vähemalt mis puutub tema valitsevaisse kihtidesse. Mitte enam üksi ta aadli esindajad ei etendand kogu riigi juhtimises suurt osa (nagu varakult Katariina I, Biron, Münnich j. t.), vaid juba ka ta linnad ja siis kodanlus profiteerisid rohkesti sest kaubanduslikust ja kultuurilisest transiit-tegevusest.

Eriti Riiga oli kujunend mõjukas saksa kodanline keskus, mis nähtavasti mitte palju maha ei jäänd ega erinend vastavaist emamaa omist, kellega ta seisis elavas aine- ja ideevahetuses. Nii ongi võimalik, et näit. isegi aastasaja Saksa filosoofia suurimad tööd, Kanti nii „puhta" kui ka „praktilise mõistuse" kriitikad, kirjastab Riias Hartknoch'i raamatuäri, mis teiselt poolelt taas on pea kogu Venemaa varustaja Lääne kirjandusega. Ja nii juhtub ka, et kaks teist eespoolmainitud suurnime, hilisema „tormi ja tungi" voolu ideoloogid Hamann ja Herder, oma

noorpõlves pikemat aega töötavadki Riias (või selle ümbruses) ja ühes teistega moodustavad vabameelse raeherra J. Ch. Berens'i ümber elava intelligentsiringi [37]).

Ja Herder, mõned noorusaastad (1764—69) Liivimaal veetnud ja Riia radikaalide ringiga kontaktis olnud suurmees, ongi, kellest lähtub ka tõeline eesti rahvaluule kui luule harrastus. Sest vaevalt võib kõnelda viimasest neil teistel, kes juba varemalt on üksikuid riismeid sellest avaldand. Ei Gutslaff oma tuntud Võhandu piksepalvega (1644), ei Forselius-Boecler oma rahvausu-kommetega (1685), ei Kelch oma Jõrru-laulu avaldamisega (1695), ei V. Brandt, Thor Helle, Göseken j. t. olnud huvitatud rahvaluulest kui luulest, vaid paremal korral ainult kui keelematerjalist või kurioosumist, varemalt isegi kui vaenutavast ebausust (Gutslaff). Isegi Hupel, esimene rahvalaulude ehituse eritleja ja (pärast Stahl'i mainitud „Kalliweh") esimest korda „Kalevipojagi" nime (tähenduses „der Riese") esitaja [38]), on veel küllalt täidetud „õpetatud aja" rahvalaulude-halvastusest, et neid Herderile tutvustada kui vanaeitede sigitusi (Ausgeburten alter Weiber) ja mõttetusi [39]). Ka uue sajandi alul kestab kohalikus intelligentsis edasi sama põlgus (näit. Masing või Frey, kes õige vihaselt eitab rahvalauludes iga kunsti ja nende viise peab koduloomadele järelehäälitsusiks [40]). Või mis imestada seda, kui ju veel J. V. Jannsengi näeb rahvalauludes ainult kõrtsijorutisi [41]).

See kõik oli võrdlemisi arusaadav siin provintsis, kus isiklik kirjanduse harrastus oli üldse nii väike ega olnud mingit seesmist tarvetki rahvaluulest hakata otsima „ehtsat luulet", eriti veel nii põlatud ja teisekeelsest maarahva omast. See püüdlus, Lääne kõrgkultuurides loomulik reaktsioon seniste vormide mehhaniseerumise vastu, oli ja jäi võõraks selle maa tavalisele kirjanduspublikule. Isegi Rosenplänteri ja ta kaastööliste tegelik

[37]) J. v. Sivers: Deutsche Dichter in Russland, Berlin, 1855, lk. 60. R. Haym, Herder nach seinem Leben und seinen Werken, Berlin, 1877, I B. 71—113. Behrsing 42—53.

[38]) H. Stahl, Leyen-Spiegel etc. 1641, lk. 305 ja 476; vrd. EKl. 1925, lk. 38 ja 137; A. W. Hupel, Nordische Miscelianeen, 1791, lk. 331.

[39]) Saatekiri Herderile, äratrükk VGEG XVI, 4, lk. 261.

[40]) Vt. näit. Masingi kiri Rosenplänterile 17. V 1819, Looming 1923, 138. Frey, Ros. Beitr. II, 1813, lk. 16.

[41]) Eesti laulik, Essimenne jaggo. 2. tr. Tartu, 1865, lk. 6 j. m.

runode kogumine ja avaldamine oli teatavasti juhitud enam keelelisest ja ajaloolisest kui luulelisest huvist.

See oli siis pea valdavalt väljaspoolne, Lääne ideestik, mille surve all sündis ja kuidagi moodi püsis eestigi rahvaluule harrastus vähemalt üksikute poolt. See oli Herder, kes leidis ja ühes teistega saksa üldsusele tutvustas ning esile tõstis eestigi rahvalaulude luuleväärtuse.

Juba 1764 avaldatakse „Königsbergsche Gelehrte und Politische Zeitung'is" (37. Stück) Kelch'i järgi eesti „Jörru"-laul kui „Beitrag zu unbekannten anakreontischen Gesängen noch roher Völker". Mõned peavad sellegi saatjaks juba Herderit, teised kahtlevad selles [42]). Kuid igatahes oli Hamanni mõjul kõige primitiivse ja algjõulise vastu huvitatud Herderis ka huvi rahvaluule vastu ärgand juba enne Percy kogu ilmumist. Ja nagu Herder ise tunnistab, on ta just Liivis tundnud rahvalauludes ilmuvat „esimest luule ja muusika jõudu selle kogu lihtsuses, võimsuses ja tõelikkuses" [43]). Nii oli siis üsna loomulik, et ta oma rahvusvahelist antoloogiat koostades sõber Hartknoch'i palub endale saata ka siit pärismaalaste loomingut. Ning kohe ta „Volkslieder'i" algusse (pääle kolme ürgelise grööni ja lapi laulu) ongi paigutatud kogu eesti laule (8) ja vanasõnu (9), ühes nende saatja Hupeli asjaliste teadetega laulmise viisidest j. m. Ning, mainind Hupelit, jätkab Herder ise: „Laulude tõetruuduse eest on seega vastutus olemas; ilu eest igas stroofis pole aga vaja kellegi vastutust, sest et siin võib kõne olla ainult tõetruist, ehtsaist, iseloomulikest rahva enda lauludest" [44]).

---

[42]) H. Lohre, Von Percy zum Wunderhorn, 1902, Palaestra 22, lk. 8 jj.; vt. ka Zeitschrift f. deutsche Philologie 3, 466 Anmerk.; Verh. d. GEG XVI, H. 4.

[43]) „... in solchen Gesängen ersten Ton der Poesie und erste Kraft der Musik in aller Einfalt, Stärke und Wahrheit". Vt. kiri Raspe'le 25. aug. 1772, Weimarisches Jahrbuch, 3, 43. Et algteost polnud võimalik tarvitada, on tsitaat toodud, nagu selle esitab ülalmainitud H. Lohre teos.

[44]) „für die Schönheit jeder Strophe braucht keiner Bürgschaft, da hier von treuen, wahren, charakteristischen Gesängen eines Volkes und nicht vom abstrakten Ideal eines Liedes die Rede sein kann." Ja orjalaulu „Klage über die Tyrannen der Leibeigenen" saadab märkus: „Abgekürzt würde das Lied schöner sein, aber es sollte nicht abgekürzt werden. Der wahre Seufzer aus der nicht dichterisch, sondern wirklich gefühlten Situation eines ächzenden Volkes sollte wie er da ist tönen." Herders Werke, herausg. v. H. Kurz, Lpz. u. Wien, II B., lk. 88.

Aga alles Herderi ideist vaimustatud noor Christ. H. J. Schlegel, sattudes a. 1780 Saksast koduõpetajana Eestimaale, kuulatab ligemalt seda orirahvagi leelutustes äratuntud „Jumala häält". Herder tarvitas alles kaugelt saadud andmeid, Schlegelist saab nende esimene ihaleja maal endal. Herder oli oma võitluses vana prantsuslik-intellektuaalse luule vastu ülistand rahvaluule lihtsat ja vahetut tundeväärtust ja musikaalset hinge üldse, Schlegel näitab selle tegelikku olemasolu eestigi laules [45]). „Need on kude tundepeenusest, sarkasmist ja naiivsusest" [46]), leiab ta, kiidab nii eesti keele pehmet kõlavust kui ka kujutuse loomutruudust ja peab mõnd eleegiat oma väljenduse tõelisusega väärseks isegi Ovidius'e kõrvale asetada [47]). „Kes mitte neis lauludes pole märgand tunnete peenust, kes neis mitte ei tunne sarkasmide soolatud leelist, kes mitte nende, tema rahvusluule (Nationalpoesie) paari näite järgi ei otsusta, et me sellelt rahvalt kõrgema kultuuri ja saavutatud vabaduse puhul oodata võime originaalsusega ehitud kauneid palasid ja et meil siis oleks näidata Euroopas üks armastusväärne (lieblich) keel rohkem, mis selle rahva kultuuri ja vaba hingamisega saaks ikka armastusväärsemaks, — selle jaoks pole ma neid laule tõlkes ja mõningaid algkeeles mitte esitand" [48]).

Nii soojad tunnustused ajajärgu suurmehelt Herderilt ja teise suurmehe — Wielandi ajakirjalt („Der Teutsche Merkur") ei jäänd nähtavasti mõjuta ka Eestis. Kui Schlegel a. 1807 uuesti käis Eestis, õnnestus tal siinsete pastorite (eriti Paukker'id Simunas ja Knüpffer Kadrinas) abil koguda rahvalaule palju enam; juba ta avaldaski neid (ühes endistega) oma reisikirjelduses tervelt poolteistsada, enamasti tõlgituna [49]). Ja varsti algab kaunis elav sellesihiline tegevus ka kohalikkude jõudude poolt. Rosenplänter, eesti „eelrenessansi" juht, õhutab

---

[45]) Der Teutsche Merkur 1787, IV, lk. 232—255; äratrükk Verh. d. GEG XVI, 268—280.

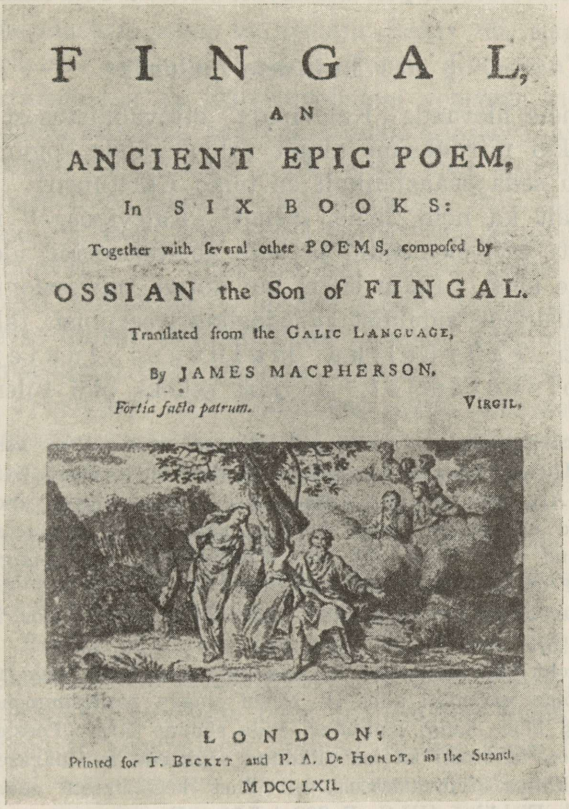
[46]) Verh. d. GEG XVI, 273.

[47]) ibid. 241.

[48]) ibid. 280.

[49]) „Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*, 1801, 1807 und 1815", Meiningen, 1819, I 322 j. Vrd. O. Kallas: Übersicht über d. sammeln d. estn. runen, FUF II, 18. Huvitav ajajärgu vaimule ja Tahiti primitivismi kultusele on, et Schlegel eestigi keelt üksikasjaliselt võrdleb just Tahiti keelega!

seda, kogub ise üle 100 laulu ja avaldab neid „Beiträge'des". Korjajate hulgast paistab silma eriti õp. Knüpffer, kelle kogu kasvab tervelt 600 numbrini. Viimane on ka mees, kes juba a. 1817 soovitab rahvalaulu jälgida ka kunst-

FINGAL,

AN

ANCIENT EPIC POEM,

In SIX BOOKS:

Together with ſeveral other POEMS, compoſed by

OSSIAN the Son of FINGAL.

Tranſlated from the GALIC LANGUAGE,

By JAMES MACPHERSON.

Fortia facta patrum. VIRGIL.

LONDON:

Printed for T. BECKET and P. A. De HONDT, in the Strand.

M DCC LXII.

Joon. 1. „Ossiani laulude" I osa tiitelleht (vrd. „Kp-ja" „Sissejuhatuse" „vana laulik" ja vaimud udupilvedes!).

luules[50]). Võib-olla sellest äratatud, püüabki Kr. J. Peterson, ise laulude koguja, nende mõningaid stiilivõtteid ja motiive

[50]) „Hierbei kann ich den Wunsch nicht unterdrücken, dass einer oder der andere den Versuch machen möchte für den Ehsten in der Manier seiner eigenen Volkslieder zu dichten oder zu übersetzen. Gedichte dieser Art würden ihm ohne Zweifel sehr zusagen, und wenn sie nur den rechten Ton träfen, bald selbst Volkslieder werden, wodurch so manches schlechte Product ihrer eigenen Muse verdrängt, ihr ästhetischer Sinn veredelt, und auch manches fruchtbare Samenkorn für ihre Sittlichkeit

kasustada oma luuletistes — just nagu ta tormtunglevad eelkäijad Saksas. Ka ses suhtes on juba see aeg hilisema uue tõusu eelkäija, vähemalt sümptoomiliselt. Välise ideedünaamika sädemed olid siiski viimaks süüdand ka kohalikud jõud, kuigi need olid veel võimetud nii pea iseseisvalt süttima suuremaile tegudele.

§ 10. Muinsuse luulendus.

Ent meie ülevaade „Kalevipoja" ettevalmistusest oleks üsna puudulik, kui piirduksime ainult rahvalaulude kogumise vaatlusega (nagu seda peaasjalikult on teind Karttunen). Kuigi otsekohe rahvalt ka neid, laule, laenati „Kalevipoega" rohkesti — teose konstruktiivelemendid ja teda komponeerind ideejõud pole ometi mitte neist. Palju enam kui antud impressionistlik-naiivsete rahvalaulude sidumist ja edasikultiveerimist tähendas see teos ometi rahvusliku muinsuse luulendamist ja heroiseerimist. Ja just selleks pidi tulema äratust

gestreut werden könnte. Unsere jamsimissed, oder milder gesprochen, unsere ganze Dichtungsweise ist völlig von dem ehstnischen Geiste, und der ehstnischen Art, sich poetisch auszusprechen, abweichend, und wird ihnen immer fremd und ungeniessbar bleiben, namentlich Producte wie: Laul römo ülle und römo kitus und alle Witscheliana, die jetzigen und, ich möchte wohl dreist behaupten, auch die künftigen, es sey denn, dass sie ganz und gar umgeschmolzen und esthonisirt würden" (Ros. Beitr. H. IX, 1817, lk. 13 j.).

Vaatekoht rahvalauludele on siis oma aja kohta õige radikaalne ja võrreldav kõige varemini alles H. Neusi omaga paarkümmend aastat hiljemini (vt. § 11). Kuigi Knüpfferi enda sõnade järgi „Poesie nicht meine Sache ist", on ta ometi ka ise püüdnud sepitseda runopäraseid värsse — vähemalt isiklikus kirjavahetuses, nii ühes keeleaineste saadetises Keila õpetaja C. G. Fick'ile (ELG, F 232 i 7,1). Et see on praeguste andmete järgi eesti kunstregivärssidest esimene (Knüpffer suri juba 1843), jäljendame ta siin täielikult; seda enam, et selle vorm pole halvem Kreutzwaldi omast ja ta sisult kajastab ajajärgu minevikukahetsust.

„Virro kele verrekessed,
Ranna murre rasokessed,
Some kele silokessed
Anniks annan, pandiks pakkun,
Harjo murre harjund mehhele,
Kelepõhjade katsujale!
Võtke lahti varra laia,
Toge välja Harjo annid,
Vahhetage viljalt vasto
Vanna äia valgustama,
Kurva süddant kinnitama!
„Mis siis murre mele muljub,
Mis siis kurbdus kele köidab?"
Kurb ollen kalli kohto pärrast,
Mis need kavvalad kautanud!
Murres Ma-usso pärrast,
Mis need sõggedad segganud!
Halle on vanna asja pärrast,
Mis need ullud uendanud,
Mis need rummalad raiskanud!"

ja eeskuju mujalt, sest et rahva ained pakkusid seks nii vähe. Heidame siis kiire pilgu ka Kreutzwaldi eelkäijaile sel alal, kuigi ka siit, nagu rahvalauludegi korjamisest, mitte taotelles anda tervet ajalugu, vaid ainult esile tõsta „Kalevipoja" sünnile juhtivaid tendentse.

Viimaste alustaja ning väljendaja Baltis oli, nagu öeldud, jällegi Merkel. Äratatud Locke'i, Pope'i, Rousseau', Herder'i jt. inimesearmastusest ja primitiivoludegi vooruste mõistmisest, näib tema olnud esimene, kes („Liivimaa esiajas") avab vanad kroonikad sellise sümpaatiaga vastu maa sinnamaani pea ainult poolinimestena põlatud pärisrahvaid. Nii jutustab ta edasi ka need (ja isegi eriti need) teated, mis kujutavad nende rahvaste minevikku ta hääst küljest, teated nende muistsest jõust, kombeist, kultuurist — kõigest sellest, millest senised ajaloolased olevat nimelt vaikind, kuna „igaühel neist oli pääasjalikult tegemist ainult tema rõhujate tegudega ja Saksa röövliriigi saatusega" (Vorrede). Nii äratatakse uuesti mälestusse soome soo ja eestlaste muistne iseseisvusaeg kogu suuruses, mis säilind andmete põhjal sellele üldse võimalik anda, ja ehk veel suuremanagi. Tacitus, Bremeni Aadam ja Saxo, Hiärne, Läti Henrik jt. astuvad ette tunnistajaina. Ja asitõestistena kõnelevad nii Thore Hunt'i nähtud permlaste kuldne ja kalliskividega ehitud jumalakuju kui ka eestlaste Varbola maalinn oma vägevate jäänustega, Rootsi päälinna, eestlaste hävitatud Sigtuna varemed jne. Skandinaavia sõjasangarid, kes ühtlasi olid ka „suurepärased luuletajad", kuulsaim neist „sajakäeline Stärkoder", kes ise enda tegudest järelpõlvele laulnud ja kes Saxo teate järgi olnud sündind eestimaalane, ka „soomlaste Orpheus, Vainamöinen", Taara austuse hiiemägi Virumaal, muud Läti Henriku teated ja Merkeli enda kujutlused muinaseestlaste vahvusest ja kultuurist — kõik liituvad ühiseks pildiks. Senised metslased on äkki muutund otse kultuurrahvaks, kes lähedal kreeklastele enne nende suuraega, ning senised „kultuurikandjad" võõrad on äkki osutund ise „röövleiks" ja „barbaarideks" [51]).

Kui kunagi, siis siin kõige ootamatumalt on kerjusele öeldud, et ta on kuningapoeg! Ja kuigi ehk seda siis veel polnud kuulamas ükski eest-

[51]) G. Merkel, Wannem Ymanta, eine Lettische Sage, Leipz. 1802, Vorbericht.

lane, kuulati seda hoolsamini pärast: kogu järgneva sajandi eestiline muinsusekäsitus läheb Merkeli poolt alustatud suunas. H. Jannau laiendab selle kuulsusrikka muinasmaailma kujutust[52]),

Joon. 2. G. Merkeli kujutus läti muinasusundist
(Die Vorzeit Lieflands I, lk. 154).

Faehlmann ja Kreutzwald ammutavad siit endile nii teadmisi kui usku, Jakobson algatab sellega oma sütitustööd oma esimeses „isamaa kõnes", Kuhlbars jt. luulendavad edasi seda „Kungla" ideaalpilti, jne. Merkeli kaudu hakkab muinas-Eesti pärand

[52]) Ros. Beiträge XIX, 1828.

viimaks ometi uuesti jõudma ta pärijate kätte — vähemalt jõuduandva mälestisena ta vaprusest ja kultuuriastmest. Ja kui kellegi, siis Merkeli kaudu on vooland Eestissegi ajajärgu rahvaarmastus kui ka rahvusearmastus, rahvakultuuri austus, muinasaja heroiseerimine ja juba osalt muinasluulegi kasustamine selleks, ühe sõnaga — pea kõik need põhitendentsid, mis alles enam kui pool sajandit hiljemini viisid „Kalevipoja" sünnile.

Sest Merkel ei algata mitte üksi eesti muinasaja suuruse meelestust, vaid ta algatab ka selle imetleva tundetooni, millega sellesse s u h t u s kogu järgneva sajandi eestlus, ja see oli tähtsaim. „Ossiani lauludest", Saksa bardide „hiieringist" j. m. lähtund leinav-imetlev minevikutunne kohastus nii ka Eesti oludele — ja küllap see neile hästi vastaski.

Nii näit. kujutades eestlase mehisust, rahvuslikku uhkust, meelekindlust ja truudust jätkab Merkel:

„Niisama vankumata ustavusega (Anhänglichkeit) peavad nad kinni oma usust, muinaslugudest, vanust mälestusist ja pühist paikadest, mida õnnetute aastasadade laastav vool neile veel alles jättis. Neile varemeile, nagu mahajäetud, pime Ossian oma kaljuseinale end toetades kuulatavad nad kurjade, kurjade aegade ja väiklaste inimeste keskelt üles õhukodade poole (zu den luftigen Hallen), kust neile lahkund isade hääled tasa nagu tuule kohin kaugelt kõrvu sosistavad troosti nende viletsuses. Auväärt õigeusklikud isandad... ärge pange mulle pahaks, et ma seda nimetan kiiduvääriliseks, mida teie kõuesõnad ammust ajast on asjatult püüdnud hävitada. Kus teie näete jäledat kurjavaimu, silman mina kaeblik-sõbralikku (wehmütig freundlichen) kaitsevaimu. Õnn sellele allarõhutud rahvale, kellel veel on rahvuslikke pühadusi ja õpetusi, mida ta võib austada ja mida ta tõesti veel austab! Ainult visa kinnipidamine isade kujutlusviisist — iga muu pärandiosa riisusite ju teie ja teie seltsimehed — ainult see oma arvamiste iseseisvus: see on see, mis alal hoidis selle vähese iseteadvuse, selle kahjuks nii vankuva iseseisvuse, mis üksi veel võib teha eestlast paremale olukorrale kõlblikuks ja parema saatuse vääriliseks" (sie ist es, die das geringe Selbstgefühl, die leider so schwankende Selbständigkeit erhielt, welche den Ehsten noch einer besseren Lage fähig, würdig machen).

Järgneb (muide ka see tuletab meelde Kreutzwaldi omi) filipika vastu muinsust hävitada tahtvaid kiriklasi: „Ebausklik, kes on seda? Eks muidugi i g a ü k s, kes ilma põhjusteta, millega lepiks katslev (prüfende) mõistus, peab tõeks seda, mis üldiste mõistete järgi võimatu. Dogmaatikud, ortodoksid! Kas kõlbab t e i l manada ebausku? Teil, kes kõik ilma erandita olete

petetud lollpead (Schwachköpfe) või silmakirjateenrid leivakannika pärast? — Oo, kui eestlased kord teie ebausku paremaks peavad sellest ebausust, mis nad pärisid oma isadelt: siis, siis on teie töö tehtud, nad teenivad peaaegu äragi olla orjad.

„Veel pole lugu nii kaugel. Veel lehvivad nende seas muinasaja mälestused kõrvast kõrva ja valavad kahvatut, aga siiski kaunistavat nõidusläiget neile nii kurvile esemeile nende ümbruses. Nende (mälestuste) tõttu ümbritsetud romantilisist mõtteist (von romantischen Ideen umgaukelt) vaatab eestlane seletatud pilguga parema maailma poole ja vajub seejuures magusasse ümbritseva viletsuse unustusse. Nende mälestuste tõttu rändab (wandelt) ta ikka veel vaimude keskel, mis kerkivad tumedaist hiitest, veest, tulest ja isegi haudadest, et olla tema viletsuse kaastundlikud tunnistajad ja tihtigi seda nägematult kergendada."

Ja muistsete pühapaikade austusest edasi: „Tarretund õigeusk pahandab, et mäed, kivid, allikad end ei lase hävitada, aga maailmakodaniku õrnemalt tundvale südamele on need paigad auväärilised, pühad kui reliikviad, mis ahastavaile (jammernden) vaeslastele alles hoiavad hella isa mälestuse. Neid nähes mälestab eestlane üleva tundega, et ta on nende vabade meeste järeletulija, kes kord vapralt vastu panid samadele barbaaridele, kelle jalge ees ta nüüd lamab, — tunneb seda kahekordse õnnejoovastusega (Entzücken), kui tal õnnestub hiilida peitu üksindusse ja isaisade tammepuude varjus teha sedasama, mis tema isaisad tegid kord säälsamas" [53]).

Eks ole, see ei kõla mitte üksi nagu Kreutzwald, see on vahest ägedamgi? See on tundmuslikum, pateetilisem, lähem oma saksa ja inglise eelkäijaile, aga ühtlasi mõjuv tõsidusega, mis andis sellele muinsusleinale rahva tõeline saatus.

Pääle muude rahvusvooruste ei jää ülistamata ka eesti keel, ta „selge ja imekaunis kõla, sest et pea kõik sõnad lõpevad kas täishäälikuga või l, s, t-ga. Ta on nii rikas hellade kallistamissõnade poolest, et kohalikud sakslased neid tihti tarvitavad, kui nad tahavad osutada õrnust, niisama rikas aga ka koledalt energiliste sõimusõnade ja sajatuste poolest, mille jäledus (Grässlichkeit) paneb kohkuma; joon, mis ehk enam kui miski kõneleb sest jõust, mis veel varjul on eestlaste iseloomus. Võimsaid kõnekäände ei või olla ilma võimsate tunneteta; nad on ainult keha, mida see vaim endale loob" [54]).

Herderi orgaaniline keele mõiste [55]) kajastub siin niisama

---

[53]) Die Vorzeit Lieflands I, lk. 264—268.

[54]) Ibid., lk. 279. Vrd. allpool ka Faehlmanni eesti keele ülistus.

[55]) Eriti ilmneb see Merkelile ligemalt tuttava läti keele kiituses, mis olevat tõesti juba ise „pooldi luule" (ibid. 190).

selgelt, nagu ta muinsuse austus üldse. Ja Herderi kogust võetud eesti rahvalaulu esitusega lõpetabki Merkel oma päätüki eestlastest ja nende suhtest muinsusega. Läti rahvalauludest, usust jne. esinevad veelgi pikemad ja ülistavamad kirjeldised, samuti soomlaste muinaskultuurist ja luulest, nendegi arvatavast Taara usust jne. kõneldakse õige palju.

Aga mitte üksi nende Põhja „peremeesrahvaste" muinasaega (teaduslikult, aga muidugi oma aja kohaselt õige ebakriitiliselt) tutvustada ei tahtnud Merkel, vaid seda elustada ka ilukirjanduslikult, jälgides siingi oma eelkäijaid Läänes. See sünnib ta muinasromaanis või õieti Ossiani-laadilises proosapoeemis „W a n n e m Y m a n t a, eine lettische Sage". Kui vähekriitiline see muinsusluulend on, näitab juba seegi, et nii puhtalt liivipärane tiitelheeros Ymanta on tehtud l ä t l a s t e juhiks, kui ka palju muid seiku. Aga mitte see ei huvita meid siin, vaid teose kirjanduslik laad. Ja just see oma rahvusliku muinsuspaatosega on õige lähedal ühelt poolt „Ossiani lauludele" ja muile Lääne eeskujudele, teiselt poolt „Kalevipojale". „Wannem Ymanta", see on esimene tähtsam vahejaam, mille kaudu üldeuroopalineesiromantiline „Kungla-luule" siirdus ka Baltimaile, kuigi veel segatud rohkete varema ajajärgu elementidega [56]).

[56]) Raamatu alguses seisab pühendus Aleksander I-le, „leekiv soov", et see kaotaks Liivimaa orjuse ikke, mille fanaatilised välismaa „Horden" temale peale surund, mis on „Schandmal des Tyrannensinns" jne. Siis järgneb pikk tsitaat „Liivimaa esiajast", kus on kujutatud muinas-liivi kultuurikõrgus. Ja selt ajalooliselt tagapõhjalt tõuseb muinsuse evokatsioon luulena. Kangastub rõõmujumala Lihgo ohvripidu haljal aasal, õnnelikud rahvahulgad, järeleaimatud rahvalaulud rütmilises proosas. Pidu ajal ilmub õilis-heroiline Ymanta kui pooljumal. Teated sakslaste tulekust Väinale ja nende häbitegudest. Sõjakavatsused. Kokkupõrge Kaupoga, kes pooldab kristlasi, enne seda vaidlus ristiusust. Lahingu valmistus ja lahing ise. Ymanta ja Kaupo sülelevad enne ja võitlevad siis teineteisega, nagu üliõilsad „hiieringi" muinassangaridki. Kaupo langeb. Aga ka Ymanta, haavatud vastase mürgistatud mõõgast. Ja muud põgenevad.

Ossianist põlvnev laad on ilmne: tõttav rütmiline proosastiil, hoog, värvikus; tammed, kaljud, tormid, kõikeläbiv lüürilisus; suure osa teosest täitvad lüürilis-pateetilised jutustused üliheroiliste tegelaste suust; seetõttu katkendlik, „rapsoodlik" kompositsioon. Rohked pateetilised dialoogid. Melanhoolsed mõtiskelud elust ja oma rahva saatusest, kuu valguses, vaadates jõevoolu, mis tõttab mööda, nagu meie elugi (lk. 145). Unenägu, kus ennustatakse rahva tulevikku: tormid, hundid ja igasugused koletised. Ja siis ilmuvad lavale luukered, kes paluvad halastust — Aleksandrilt!

§ 11. Soome eeskuju ja K. J. Peterson.

Herderi ja Schlegeli kaudu voolab Eestissegi rahva l a u l u d e harrastus, Merkeli jt. kaudu ta m i n e v i k u heroiseerimine. Kolmas tähtsam vahetalitusteos (jällegi umbes paarkümmend aastat hiljem!) viib meid kontakti juba meile kõige lähema, kuid seni üsna vähe tuntud vastava alaga — Soomes. Nii saabki siitpääle see hõimlik põhjamaa meie muinsuseharrastusele erakordselt tähtsaks, vahest veel enam kui näit. Skandinaavia samasugusele liikumisele Saksas. Nagu sääl Klopstock'i-aegne Saksa muinsusehuvi ammutas oma andmed (Mallet' jt. kaudu) vanult skandinaavlasilt või isegi Ossiani kaudu arvatavailt keltidelt, pidades nende mütoloogiat ja saagastikku ühiseks ka muinas-sakslaste omadega, nii toetub ka ärkava eestluse muinsuseharrastus siitpääle soome andmeile ning eeltöödele ega eralda neid kuigi täpsalt eesti omist. Lisaks Läänest mõjustatud muinas-Eesti idealiseerimise t a h t e l e annab see viimaks ka palju rahvakohasemat sisu ja ainet, kõigepäält siiagi kohastatava m ü t o l o o g i a kujul.

Muinasusu uurimiseks võiski olla eeltöid palju rohkem sääl, kus juba 1500-ndaist aastaist oli säilind rohke muinasjumalate nimestik (Agricolal) ja muid allikaid, mis oma saagaliste nime-

---

Veel enamgi ühineb muinsusega oleviku ideid. Autor ei peidagi end tervelt mineviku taha, nagu Ossiani laulik, vaid esineb avalikult muinsuse kaasaegse evokeerijana nagu Gerstenberg (Gedicht eines Skalden). Nagu viimase „prosopopoema's", leidub siingi autori isiklikke apostroofe: näit. tervitus kodulinn Riiale ja meelestus, et see ei ole nüüd nii nagu siis, kui ligines temale Liivimaa sangar Ymanta oma väega (III osa sissejuh.). Ja lõpus leidub koguni isiklik üksikväitlus, et autor ei süüdista kogu aadlit, vaid ainult häbistavat seadust.

Muidugi ei puudu ka muinasbardid ise. Lihgo ohvripidul juba (lk. 8 j.) laulsid „Lihgusson'id", kes on „lettische Barden", Perkuni ülistust, ja „Hain" kõlas vastu ja „ammu langend sangarid lendasid oma kalmukünkaist ning pidutsesid ühes lastelastega" või vaatasid seda päält puu otsast. „Liivi esiajal" on kaasas pilt ka „Soome Orpheusest" „Vaina-Möinen'ist": äärmiselt „heroilise" järsuseinalise kaljumaastiku keskel laulab ülev vanarauk, saates oma laulu mänguriistal, mis on midagi kitarri ja kandle vahelmist. Rahvariided lauljail ja kuulajail aga öeldakse olevat kunstnik (Westermayr?) kujutand eesti rahvariiete järgi.

Ei tohiks olla huvituseta mainida, et siin alustatud muinsuse heroiseerimise tendentsi (võib-olla ka mõnd üksikjoont) ei jätka mitte ainult „Kalevipoeg", vaid ka veel meie ligi 100 aastat hilisem ajalooline romaan, osalt isegi stiililt ja nimedelt (näit. A. Saal'i „Aita", vrd. Merkeli Ayta).

dega ja teadetega ärritasid uurimishuvi. Eriti aga, kus juba esiromantika äratatud muinsuseharrastust esindas varakult nii agar ja võimeline uurija nagu Porthan.

Kuid mitte Porthani „De poësi fennica“ oma rahvalaulude

Joon. 3. „Vaina-Möinen, soomlaste Orpheus.“ G. Merkeli teosest „Die Vorzeit Lieflands“ I, lk. 228. Vrd. ka A. O. Väisänen, Klvls. vk. 5, lk. 211.

sisu- ja vormianalüüsiga ei avatle noort eesti „hiieringlast“ Petersoni tõlkimisele, ei ka Porthani töö jätkaja ning soome mütoloogia süstemaatilisema uurimuse looja Lencqvist'i „De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica“ (1781), mille mütoloogilisele alusele hiljemini edasi ehitas Lönnrot. Vaid soome

muinasjumalaid ja sangareid toodi Baltissegi esindama eelmiste kaasuurija Kristfrid Ganander oma „Mythologia fennica'ga" (1789). See teos ei vastand õieti tollegi aja teaduse nõudeile, ütleb sellest hilisem arvustus [57]): „Ganander ei ole küllalt kriitiline uurija, vaid võtab tõena kõike, mis ta ette sattus: ta loendab vanad Soome kuningad, tühised muinasmälestised, ajaloolised isikud ja sündmused koos mütoloogiliste nimedega ühevõrra tõsiselt, põrmugi mõtlemata sõelumise ja võrdlemise tarbele". Aga nähtavasti just mütoloogia salapärasus ja saagaliste sündmuste suurus veetles nagu enne Herderi aegseid saksa muistlejaid, nii ka Petersoni enam kui rahvalaulu puhtluuleline külg; päälegi olid ka Gananderi pääallikaiks just runod, ja neist on toodud rohkesti tsitaate.

Gananderi töö sõnastiku-kujuline vorm (see oli kavatsetud osana üldisest soome sõnastikust) ei lase muidugi asjatundmatul saada kerget ülevaadet. Peterson korraldab selle asemel ainestiku täitsa ümber, alfabeetilisest süstemaatiliseks, mis aga ta väheste teadmiste ja soome keele puuduliku oskuse tõttu muidugi teose ebakriitilisust veelgi suurendab. Nii saab ta jaotuse: A. Götter des ersten Ranges, B. Götter des zweiten Ranges, Dämonen, Nymphen usw., C. Riesen, Helden und fabelhafte Könige, D. Heilige Tage, Stellen usw., E. Mythische Thiere. — Näeme siis juba jaotuseski teatavat antiik-mütoloogilist, pseudoklassilist ilmet ja samuti sageli käsitluses. Kuid eessõnas on ümbertöötaja ometi juba teadlik ka miljööst järeldatud omapärasusest: „Siit ärgu oodatagu ilusaid kreeka fantaasiakujusid (die schönen Phantasiegebilde Griechenlands) ja ärgu otsitagu soome runodest mitte neid hümne, mis kreeka laulikud laulsid oma jumalaile ja n e n d e maal, n e n d e taevasina all võisid laulda. Kõrgel põhjas elavad soomlased, jää ja lumi katab nende mägesid, suvigi on ainult üksik-nähtus (Erscheinung), ta kestab lühikese aja ning kaob jälle, tehes aset karmile talvele. Peaaegu samuti on nende naabrite ja sugulaste eestlaste juures. Aga sellest hoolimata võib siin leida mõne õie — kuigi ainult põlluõie — mis lugejale kindlasti saab meeldima."

Pääle miljööliste ja keeleliste sarnasuste leiab Peterson aga ka, et soomegi „runod on vormilt ja ainetekäsitluselt just niisamasugused kui harilikud eesti rahva laulud". Ja edasi: „Et

[57]) Niemi, Kalevalan kokoonpano, 19.

soome mütoloogial on nii palju ühist eesti omaga, siis lisan ma tähendustena juurde selle, mis viimasest võisin leida. Aga ma pean tunnistama, et ma vähe, väga vähe olen leidnud, sest on üldse enam kirjutatud eestlaste ebausust kui nende mütoloogiast“ [58]). Ja ta loodab, et tema poolt niigi vähesel määral koostatud ainestik ometi paljudes huvi äratab ning et ajaga valmib ka eesti mütoloogia.

On loomulik, et need kolm seika: tahe saada ka eesti mütoloogia, selleks vajaliste eesti ainete puudus, ja see rahvalauludega ilmselt tõestatud näiv vaade, et eesti muinaslooming on soome omale väga lähedal, — viisid usule, et ka eesti mütoloogia peab olema pääjoontes sama mis Soomes ja et seda võib rekonstrueerida soome oma abil, kui aga seks ainet annavad vähesedki kohalikud viited või riismed. Selle (iseenesest ju sageli õige) põhimõtte järgi ongi toimind Peterson ise ja samuti tema järeletulijad, kellele ta „Finnische Mythologie“ sai päämiseks lähtekohaks.

Aga see meetod võis muidugi viia ka liiga kergeisse oletustesse. Nii näit. on arvamine, et „Vainemoinen“ olevat ka eestlastele tuttav, põhjendatud ainult järgmiselt: „ka eestlased tõenäoliselt on tundnud seda jumalat, sest mõnel eesti laulul on silmapaistev sarnasus ülal-esitatud soome omadega. Aga jumalus, mida viimased laulavad, on eelmistes sootuks kadund või leidub tema asemel laulev talupoeg“. Ja näidetena esitatakse kaks laulu: venna kandle tegemisest ja laulu jõust. — Uuem uurimine on tõesti õigeks tunnistand neist esimese suguluse soome lauluga — kuid eesti „Vainemoise“ tõestuseks on sest muidugi vähe. Faehlmannile aga jätkus sest nähtavasti küllalt, et üle võtta mitte üksi soome nimi, vaid suurelt osalt ka Väinö laulu kujutus, seda omalt poolt ehtides kõrgestiilsemaks.

Kuid üldiselt peab ometi ütlema, et need Petersoni oletused ja lisandid on veel võrdlemisi tagasihoidlikud ja ta vähesed teated enamasti põhjendatud kas vanemate allikatega või jälle ilmselt rahvapärased. Kõige kahtlasem näib olevat kindlakujuline väide, et Gananderi mainitud sõjajumalat Turris't on tundnud ja

---

[58]) Oma eesti allikaiks ta ütleb olevat ainult Boecler'i tuntud kommetekirjeldise, siis Börger'i „Versuch über die Alterthümer Lieflands“, Rosenplänter'i „Beiträge“ ja K. G. Sonntag'i „Monatsschrift zur Kenntnis der Geschichte und Geographie des Russischen Reichs“ 1791, 2. Halbjahr, 3. Stück. (Ros. Beitr. XIV, lk. 5, a. 1822.)

austand ka eestlased. Et selle nime esinemisest Eestis pole mingeid muid teateid, võiksime ehk oletada, et ka siin Peterson arvatavast sisulisest sarnasusest (s. o. sõjajumala austusest) on järeldand ka selle jumaluse ühise nime, seda enam, et viimane on ühendatud Thor'i ja Taaraga, kelle austusest muinas-Eestis kõneleb juba Läti Henrik. Igatahes toob Peterson Turrise austusest mitte nime, vaid ainult sisulisi tõestisi, tsiteerides Börgeri järgi kujutusi eestlaste ohverdustest sõja õnneks, ka inimeste ohverdustest ja üldse eestlaste suurest sõjakusest. Kreutzwaldil „maagilistes" lauludes j. m. aga esineb Turis juba päris kodusena. Nii kasvavad jumalad.

Mis aga eriti Gananderi kaudu omaseks saab eestigi mütoloogia käsitusele, see on arvamine, et ka soome-eesti muistne jumalate maailm oli umbes samalaadselt välja kujunend nagu kreekagi oma, kindlalt jagatud osadega maailma juhtimises ja filosoofiliselt põhjendatud ning ülevate, aga siiski plastiliselt-inimlikkude jumalisikutega, teatava jumalate-staažiga, kes omavahel tihti perekondlikes sidemeis. Vahel otse kantaksegi üle antiikjumaluse mõiste otsekoheselt ka mõnele soome mütoloogilisele või saagalisele kujule, kui sellest teada on mõni üksikjoon, mis sarnane antiiksega. Nii näit. Gananderil „Karrilainen — soomlaste Vulcanus. Tema tegi raua mägedes voolavaks" ... jne. Või personifitseeritakse kõrgeks isikjumalaks isegi terve maa, nii näit. Pohjola, ja antakse t e m a naiseks tuntud Pohjolanemäntä ehk Louhi (lk. 39).

See püüd näha muinasluuleski kõrgemaid müütilisi olendeid esineb juba ka Petersoni seletuskatseis. Nii näit. esitab ta nähtavasti üsna lihtsa rahvalaulu arast kosilasest, kus stiliseeritult lauldakse neljast neiust metsas ja poisist, kel ei olnud julgust juurde minna ega südant sülle võtta. Ja ta järeldab kohe, et need neiud olid — vist nümfid („Es mögen also wohl Jungfrauen höherer Art gewesen seyn, nämlich Baumnymphen, denen sich kein Sterblicher ungestraft nahen durfte" (lk. 91).

Ja nagu oma-aja filosoof kunagi (vrd. allpool Merkel'i väide jumalate sünnist), püüab Peterson seletada filosoofiliselt ka soome jumalusi, nii näit. põhjendades Gananderi teateid maailmajumalusest Kavest ja tema poegadest Väinämöisest ja Ilmarisest. „Nii siis aeg tõi järk-järgult elemendid esile. Need, juhitud harmooniast — sest mida muud peaksime mõtlema Vainemoinen'i laulu puhul —, kujundasid ilusa maailma." Hiljemini

leiame samasugust saagade filosoofilise süvenduse ja sümboolistuse tendentsi sagedasti Faehlmannil.

Nii algatab Ganander-Petersoni töö ometi uue ajajärgu eesti muinsusekäsituses. Merkel, kuigi kõneldes ka eesti ja soome usundist, tutvustab ja luulendab kõigepäält siiski läti mütoloogia suurust. Nüüd on Soomele vihjates lastud aimata, et ka Eestis ei ole puudund oma Olümpos, ülev ja austusväärne, kuigi veel sellest on leitud nii vähe positiivseid andmeid. See on seda usutavam, et üks uus teos varsti muinas-Eesti kultuuri näitab ehk veelgi kõrgemana kui Merkel. See on nimelt H. Jannau vähekriitiline essee „Über die Grund- und Ursprache der Ehsten" (Ros. Beitr. XIX, 1828), kus muistne eesti-liivi hõim (Tacitus'e Aestii) esitatakse muistse Põhja esikrahvana, kelle maa ulatund Visla suuni, kel jätkuvad suhted Roomaga, aristokraatne riigikord, peened kombed, oma aja kohta imeteldav kunstiosavus jne.

On arusaadav, et sellest muistsest kultuurist teateid toova mütoloogia ja rahvaluule ajalooliste elementide vastu tunti suuremat huvi kui lihtsameelsete rahvalaulude vastu puhtkunstilisest küljest. Ja pole ime, et ärkav rahvusindividualism eeskätt rahvaluule ajaloolis-mütoloogilisi elemente hakkas harrastama ja — omaltki poolt edasi arendama. Nagu mujal, nii siingi otsis ta endale kõigepäält ühendavad jumalad ja heerosed, ühised kõrged isad, et siis nende abil toetada ning ühendada poegadegi võitlust. See oli loomulik ihaprojektsioon, mitte ainult siin esinev, kuigi just romantilise aja ideedünaamika seda toetas. „Inimesed loovad endile jumala ja see jumal loob nendele siis iseloomu," ütleb juba Merkel [58a]).

3. Muinasluule harrastus 1830-ndail aastail.

§ 12. Romantismi läbimurd baltisaksa luulemaitses.

Teatavasti loodi need rahvuslikud jumalad meile siiski alles Faehlmanni poolt — paarkümmend aastat pärast Petersoni. Tollekohased tendentsid 1820. a. ümber ei viind otsekohe mingile suuremale välisteostusele, nagu Soomes, vaid nad hääbusid või elasid ainult mõnes üksikus, ideeloodetena, mille edasikasvamiseks polnud ainelist ega vaimlist pinda. Kuigi Kristjan Jaak oli laulnud juba klopstock'likke oode jumalikust laulikust ja isegi „selle maa keelest", ei arenend sest veel mingit rahvuslikku bar-

[58a]) Die Vorzeit Lieflands I, lk. 147.

dismi nagu Klopstocki ja Gerstenbergi Saksas, vaid alles enam kui aastat kolmkümmend hiljemini sai umbes sama esiromantiline ideejõud endale juba mitmeti teiselaadilise, uusklassilisema väljenduse — „Viru laulikus".

Juba see, et siin algatatud ideed viimaks ometi teostatakse ja juba sel ajajärgul süüdatud inimeste poolt, näitab nende ideejõudude tähtsust ja elulevastavust, nende sotsiaalset põhjendatust. Aga ühtlasi veel enam kõneleb see vahepäälse aja tõelisest ebasoodsusest, mis ei lasknud varemini üles tõusta isegi juba samadesse isikutesse külvatud seemneil. 1820-date aastate kolmest tähtsamast „nooreestlasest" kaks ellujäänut, Faehlmann ja Kreutzwald, kahtlemata viisid juba siit kaasa mitte üksi oma rahva- ja rahvusearmu, vaid ka huvi oma rahvuse muinaskultuuri vastu. Mõlemaist teame, et nad juba noorpõlves on käind kuulamas või isegi üles kirjutamas rahvaluulet. Ja küsitav legend ühistõotusest Rakvere linnamäel (võibolla siis Kr. üliõpilasajal, pärast a. 1826) jääda truuks oma sugurahvale ja korjata tema muinasluulet — vastab pea täpselt varasemate sõprus- ja rahvus-entusiastliku „hiieringi" bardide ühisvandeile Saksas või Sjögren'i ja Poppius'e käelöögile Soomes, kuigi pole tarvis oletada mingit otsemõju [59]).

Aga kui Soomes sellele sajandi teise aastakümne rahvusinnu ja muinsuse-armu ärkamisele järgnesid pea otsekoheselt ka ikka tagajärjekamad katsed muinasluulet uuesti elustada (Gottlund, v. Schröter, Z. Topelius senior, v. Becker, E. Lönnrot), meil nii üks kui teine huvi 1830-nda a. ümber pigemini raugeb kui tõuseb. Vähenõudlikud „Beiträge" on a. 1833 sunnitud lõpetama oma vaevalise ilmumise umb. samal ajal, kui Soomes on sündind spetsiaalne rahvuskultuurilisele tööle suunatud Soome Kirjanduse Selts (1831), kes juba kohe hakkab abirahadega toetama ka rahvaluule korjamist [60]). Pole ime, et Lönnrot a. 1832, oma doktorieksami sooritand, kohe tõttab uuele laulujahile Karjalasse, samal aastal samaks elukutseks valmind Kreutzwaldile jääb ainult üsna vaikselt mattuda Võrru (1833) — eemale isegi paarist niisama üksikust mõttekaaslasest Tartus.

Kuid ometi neil reaktsioonilisil kolmekümnendail aastail sünnib mõndagi, mis paneb aluse uueks tõusuks.

Üks niisugune uus asjaolu on üleeuroopalise romantismi ikka suurem läbitungimine ka siinses kolgalises kirjanduseharrastuses. Iseendast mõista: siinse ikka enam baltistuva väikekodanlise intelligentsi maitsele jäävad võõraks kõrgromantiline tungide vabastus, äärmine unenäguelu, katolitsism jne., kuid romantika idüllilisema unistus-elu rõõmud ja seda soodustavad fantaasiamaad meelitavad teda ometi. Siingi on E. T. A. Hoffmann, Tieck, Fouqué, Horn jt. „armastatuimad moekirjanikud" [61]). Aja

---

[59]) Reiman, KjK., 134; Niemi, Klvl. kp., 29 A. Anni, „„Kalevipoja" eelkäijaid...", EKirj. 1933, nr. 9; G. Suits, J. Nocks, EKirj. 1935, nr. 7.

[60]) Niemi, Klvl. kp. lk. 87. Teatavasti ka Eestis sellele vastava organisatsiooni tarbest kirjutab Faehlmann Kreutzwaldile juba 1833 (VGEG II, 4, 33); see mõte teostub siiski alles 5 a. hiljemini ja palju nõrgemana kui Soomes.

[61]) A. Winckler, teoses Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen, Reval, 1911, lk. 80.

maitse ilmneb juba kas või Baltimail tehtud tõlgetestki, mille läbi saksakeelsele kultuuri-maailmale üle kantakse teiste põhjamaade romantika-aja teoseid: germaaniline Balti on nagu vahetalitaja Põhjamaade ning Kesk-Euroopa vahel. Nii näit. ilmub Tegnér'i „Fritjofssagan" Riias (L. Schley tõlkes) juba a. 1826; rootsi tähtsama kõrgromantiku Atterbom'i „Lycksalighetens ö" („Insel der Glückseligkeit") hiljemini nii tuntud estofiili Heinrich Neus'i tõlkes a. 1831, Runeberg'i luuletisi ja „Hanna" a. 1850, Oehlenschläger'i „Hakon Jarl" a. 1852 jm. Ei puudu ka vene romantikuid: Puškin'i „Bahtšisaraiski fontan", Lermontov'i „Mtsõri" („Novize") jm. Samast voolust kõnelevad mitmed neil ajul ilmund antoloogiate ja lühiealiste kirjanduslikkude ajakirjade luuletõlked ja algupärandi-katsed[62]).

Eriti näib siinsele teoorjuseaegsele pürjeri-maitsele meeldivat võrdlemisi tasakaalukas ajalooline romantika, kohalikkude saagade harrastus ja nende ümberluulendus kaunis vähenõudlikuks kulund ballaadi vormis. Nii hakkab viimaseid ikka tihedamini ilmuma kohalikeltki luuleamatööridelt — ja vastavalt tõusevad hinda ka nendeks ainet andvad kodumaised rahva- ja ajaloo-pärimused. Juba a. 1828 annab Heinrich Neus välja antoloogia „Inländischer Dichtergarten" (II osa „Inländische poetische Blumenlese", 1832), mis ei too mitte üksi tõlkeid kolmest Walter Scott'i romansist ja ühest Southey ballaadist, vaid ka nende algupäraseid liigivasteid Neus'ilt endalt („Der Fischer und das Schifflein", „Des Dänen Brautfahrt" j. t.) ja parun A. Ungern-Sternberg'ilt („Meinhard, der Apostel der Liven").

1830-ndail aastail süveneb see baltilis-keskaegne minevikuluulendus ja 40-ndail näib see tõusvat otse moe-asjaks, nagu näeme allpool. Osalt juba üliõpilasajult, osalt kolmekümnendailt aastailt on muuseas pärit ka Kreutzwaldi „Lenore" j. t. tõlked, samuti 30-ndailt a. tõenäoliselt ta omadki saksakeelsed ballaadikatsed, muuseas romantiliselt „koll-elajastatud" Kalevipojast[63]). On siis ilmselt romantiline juba kogu see kirjanduslik miljöö, kuhu ulatuvad meie eepose varasemad algmed. Vähemalt nooremas põlves polnud vanast ratsionalistlikust „pseudoklassitsismist" enam juttugi, esinesid segamini juba esiromantilised, uusklassilised ja romantilised elemendid.

Kuid sellele maitsele oli saksalis-rüütellik keskaeg oma pitoresksete lossijäänustega ning neid ümbritsevate romantiliste saagadega muidugi veetlevam kui talupoegrahva lihtsad muistendivarad ja oma mõistmiseks vasta-

---

[62]) Vrd. näit. „Esthona", Ein literärisches Unterhaltungsblatt für gebildete Stände, herausgegeben v. Fr. Schleicher, Reval, 1828—30 (kus ilmuvad ka mõned kohalikud proosasaagad H. Neus'ilt jt.); veel lühi-ealisem ajakiri „Der Refractor" Tartus, 1836, A. Tiedeböhl'i antoloogia: „Schneeglöckchen" 1838 (vrd. ka Heinrich Neus'i, v. Budberg'i, J. v. Sievers'i, Minna v. Mädler'i algupärased luuletised j. m. — millest pikemalt allpool). Vt. N. v. Rehbinder, „Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands von 1800—1852" (1853), Behrsing, 70—84. Vrd. ka G. Suits, Balti kirjandusloo katse, EKirj. 1929, lk. 202.

[63]) A. Anni, Kr.-i saksakeelsed ballaadid, EKirj. 1926, nr. 11—12.

vat maitsekoolitust nõudvad rahvalaulud. Oli arusaadav, et siis ka viimaseist kõigepäält otsiti endale vastavat, siis „romantiliselt" suuri ja imelikdramaatilisi sündmusi, eriti sentimentaal-erootiliste elementidega. Ja kui see maalähike, tagasihoidlik traditsiooniluule seda ei andnud, kui see oli liiga argipäevaselt intiimne või jälle liiga jämedalt robustne, siis oli loomulik, et sama maitse ajas neidki pärimusi ümber luulendama enesekohaseks. See tendents iseloomustab kogu järgneva aja-järgu rahvaluuleharrastust: kas otsitakse tooresaineid omakohaseks ümbertöötamiseks, siis eriti „ajaloolisi" saagasid, või jälle püütakse ehtsagi rahvaluulena väljaantud palasid „ilustada" ja lähendada aja maitsele.

Kuid igatahes, siitpääle, romantika läbitungimisega algab ikka suurenev huvi ka rahvaluule kui luule vastu, lisaks senisele, siin maal ikkagi enam-vähem ainult keeleteaduslik-ajaloolisele huvile. Esikohal on muidugi mütoloogilised ja muud saagad, kuid ka rahvalaulude hindamisel loobutakse juba Hupeli, Frey ja Masingi vaateist ning ühinetakse A. Knüpfferi ja Schlegeli omadega, kelle teose H. Neus uuesti unustusest esile tõstab ja ta antud rahvalaulu-tutvustust arvustab ning täiendab [64]). Samal aastal Tartus ilmuma hakanud vabameelne ja „isamaalik" nädalakiri „Inland" võtab oma programmi juba ka „pärismaalaste luule", rahvalaulud, vanasõnad, keele jne. Juba kohe (vg. 214 jj.) toobki ta ühe „lisandi eesti mütoloogiale", kus täiendatakse Ganander-Petersoni seletusi kuust, leides, et see olnud naissugu jumalus, ja esitatakse hiljemini „Vaskjala silla piiga" nime all tuttavaks saand muistend. Lõpuks tähendatakse: „See vana rahvasaaga oma õrnuse ja poeetilise värskusega väärib alleshoidu ja tahaks avada neil lehekülgedel vahest hiljemini järgneva saagaringi eestlaste mütoloogiast."

Samas aastakäigus (vg. 529—535) avaldatakse (õp. Schüdlöffel'i poolt) juba ka esimene pikem saagaderühm Kalevipojast (Káallew's Sohn). Oli varemalt viimast tuntud ainult nimena (Stahl, Hupel) või vaid koleda maakündja ning ka naisi kiusava hiiuna (Knüpffer ja teda refereeriv K. J. Peterson), siis on siin juba lühidalt tutvustatud hulk tähtsamaid muidki sellekohaseid rahva-aineid ja veel nähtavasti õige rahvaehtsal, ilustamatul kujul. Kuid Kalevipoja loo sisulisest arengust allpool, kuna siin meid huvitab vaid muinasluulele suundunud tendentsdünaamika üldse.

Ikka samas 1836. a. „Inlandis" (vg. 584 jj.) tutvustatakse juba ka teise eestlaste hiidse vägimehega ja Saaremaa kaua-aegse valitsejaga; kuigi selle nimeks öeldakse olnud Pil, tunneme siin ometi kohe ära Tõllu-saagade aineid. Nagu eelmiste, nii ka selle artikli autor lõpetab sooviga, et jätkataks seesuguste ainete kogumist ja uurimist. Hiljemini (vg. 837) täiendabki seda selgitust A. Knüpffer, viies Tõllu lood ühendusse Kalevipoja omadega ja tutvustades Tõllu kui „Vannemat", mitte kui jumalat, nagu eespool.

Ka välismaalt (nii Dresdenist) tulevad soovid, saada teateid Balti muististest, ja sellest kirjutades [65]) on nimimärgi „v. R." tarvitaja väga

[64]) Dorpater Jahrbücher, V, Leipzig 1836, lk. 217—232.

[65]) Etwas über d. Alterthümer unserer Ostseeprovinzen, Inland 1836, vg. 737 jj.

August Wilhelm
Hupel (1737—1819).
Vasegravüür ERM-i kogus.

Garlieb Merkel
(1769—1850).
Terasgravüür ERM-i kogus.

Arnold Friedrich Johann Knüpffer (1777—1843).
A. Pezold'i kriidijoonistus Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogus.

Kristian Jaak Peterson (1801—1822).
Dörbeck'i maal Riia linna raamatukogus.

terav „fanaatiliste kristlaste“ ja „ebainimlikult julmade võitjate“ vastu, kes polevat mitte üksi rahva „orjastand, vaid hävitand ka kõik ta huvitavad laulud ja saagad“, ega ole lasknud säilida siin mingeid seesuguseid vabadusaegseid „poeetilisi õpetusi“, mis kõneleksid „varemate sangaritegude mälestusest“, nagu need „teatavasti Põhjamail bardilaulude kujul sõjaliste tegude armu vaimustusena leekima panid“.

Näeme siis ühes merkel'liku minevikusuhtega ka siin juba selgesti aja huvi eriti minevikku heroiseerivate „bardiliste“ saagade vastu ning ühtlasi kahetsust, et neid ei leidu ka maa pärisrahval. Ja teiselt poolt viidatakse, nagu seda teeb Merkel'gi, eestlaste muinassuurusele, mis küllalt laskvat oodata selliste saagade olemasolu ja mis ühtlasi küllalt tõestavat ka eestlaste kultuurikõlvulisust, kui nad ainult saavad suuremat haridust [66]).

§ 13. Muinsusluule poliitilise võitlusabinõuna.

Kahes ülalmainitud idees ongi koos hilisema estofiilsuse pääpüüded: 1) tõsta rahva haridustasapinda ja 2) tõsta eestlase vastu lugupidamist, eriti tõenitades a) tema muinaskultuuri kõrgust ja b) tema praegust kultuurikõlvulisust. Ning viimase tõestisena, võitluse- ja propaganda-abinõuna omab siitpääle ikka suurema tähtsuse just rahvaluule.

Kuidas võidi viimast tähendustada nii paljukaaluvalt? Varema ajajärgu tavalisele baltlasele ei kõnelnud ju need „vanaeitede sünnitused“ nagu „koduloomade häälitsused“ veel kaugeltki mingist kultuurist, vaid just vastupidisest. Needki kiiduhääled, mis olid kuuldavale tulnud, olid kõigepäält välismaalasilt, riigisakslasilt (Herder ja Schlegel) ja hindasid eeskätt rahvalaulude loodusläheduse ja primitiivsust kui niisugust, esinegu see siis eestlastel või eskimotel ja tahiitlastel. Nagu öeldud, seesugune Tahitiindlus muidugi polnud kunagi eriti huvitav kohalikele baltlastele; selleks oli neile see eestlaste „primitiivsus“ vist küllalt ebameeldivalt lähedal.

Nüüd oli aga, pääle mainitud ikka suureneva Lääne-Euroopa romantika mõju läbitungimise ka publikusse, sündind veel midagi, mis tõstis kirjanduslikku huvi eestigi rahvaluule vastu ja sellest laskis järeldada mitte üksi tolle rahva primitiivset luulelikkust, vaid ka ta kõrget mineviku kultuuri. See oli „Kalevala“ ilmumine a. 1835 ja tema äratatud ihastus esmalt Soomes, edasi muil põhjamail ja Euroopas, eriti ka Saksa autoriteetide (näit. Jac. Grimm) seas [67]). Eeposeid oli vaid kultuurrahvail!

[66]) Nii näit. uuesti H. Jannau oma kirjutises „Einige Bemerkungen über die Ursachen der Armut unserer Nationalen“, Inland 1837, vg. 585—590.

[67]) Kodumaistest selle vaate esimesist avaldusist olgu tsiteeritud vähemalt Õ. Eesti Seltsile saadetud, ta koosolekul ettekantud ja ta „Toimetuste“ esimeses vihus trükitud soome üliõpilase Holmberg'i sisujutustust „Soome natsionaaleeposest“, eriti selle sissejuhatust. Selles kiidab autor Karjala hõimu, kes olevat olnud „mächtigste der Finnen“, et see olevat säilitand need laulud, mis on „gebrochene Töne des Alterthums mit eigenthümlicher Kultur, religiösen Vorstellungen und Staatseinrichtungen“. Ja edasi: „Gleichsam wie die Cyclopischen Mauern in Italien und Griechen-

Oli kahest teineteisele nii lähedast vennasrahvast üks nii ootamatult osutund sellise suurteose omajaks, kas ei võind kõnelda samasugusest k õ r g e s t muinaskultuurist siis teisegi luulepärimused? Juba Rosenplänter'i ajal oli märgatud mõlemail sel alal olevat palju ühist (K. J. Peterson), — oli küllalt põhjust nüüd uue hooga hakata otsima ja ootama siitki poolt lahte kõrgeväärtuselisi jäänuseid — neid eestigi „kükloobimüüre" muinaskultuurist, mida ajalugu näis laskvat oletada vähemalt niisama kõrgena kui Soomes. Kuidas seda oletusvõimalust oleks võindki jätta kasustamata need, kellele oli kallis selle rahva nimi ja edu?

Nii algab siitpääle jälle uus tõus meie rahvaluule-harrastuses: ta saab mitte üksi teadusliku ja esteetilise, vaid ka rahvusliku huvi esemeks. Temasse voolavad ajajärgu luule- ja eestlusearmastuse (estofiilsuse) tungjõud, teda võib kasustada, ta saab tähtsaks, ta saab võitlusvahendiks veel nõrgale, kuid ikka tugevnevale eestluseharrastusele. Sest vähemalt intelligentsis leidub ikkagi ka neid, keda veel pole uinutand Püha Liiga aegne pietism ning obskurantism ja kes ei riimi Merkel'it „Ferkel'iga" [68]).

Lääne-Euroopa vaimuparemikus uuesti mõjule saand vabameelsus või progressiromantika (ligineme ju 1848-ndale aastale) ei jäta ehk kaudselt teatavat mõju avaldamata siingi. Ja kui varemaid rahvaluulekorjajaid sidus rahvaga siiski ainult teatav üldine humaansus ning kaastundlik õiglusearm, siis nüüd kerkib liikumise etteotsa juba sündind eestlane, temperamendikas Faehlmann. Vaatamata kasvatuse läbi juurde saadud „saksa haisule" on tema ühtekuuluvustunne e e s t i rahvaga ikkagi üsna lähedane ja aktiivne. Mitte üksi humanisti kaastunne rõhututega, vaid ka oma nooruses kogetud kibedus vaene- ja eestlane-olemisest, jah, sügav ü h i s t u n n e kogu oma kannatava rahva mineviku ja olevikuga on, mis end nii ägedalt siin-sääl välja kõneleb ta kõnedesse ja artiklitesse poetatud teravais märkmeis või sõnavahetuses Nolcken'iga (1842).

Ja nii tutvustab Faehlmann ka selle rahva muinasmälestisi esimesena (pääle K. J. Petersoni) nagu o m a d e esivanemate kalleid mälestisi, kui o m a rahva pärandatud, ainsat varandust, mis on seda väärtuslikum, mida

---

land auf ein reiches und mächtiges Volk vor demjenigen, dessen Geschichte wir besitzen, hindeuten, so lassen uns auch diese Runen, durch ihren Reichthum an Ideen und überhaupt an ausgezeichneter poetischer Schönheit, ahnen, wie sehr wir uns irren, wenn wir die Finnen zur Zeit des Heidenthums für ein Volk ansehen, dessen Zustand gleich dem der in Africas Wüsten herumirrenden gewesen sein sollte, oder wenn wir glauben, dass sie alles Gute, welches sie jetzt besitzen, einer eingeimpften ausländischen Cultur zu verdanken hätten. Was die Kalewala möglicher Weise zur Aufklärung der früheren Götterlehre der Finnen enthält, ist nicht abgemacht; aber wenn auch unsere Hoffnungen in dieser Hinsicht übertrieben wären, bleibt doch dieses Werk stets wichtig durch das anschauliche Bild, welches es von den Sitten und der Lebensweise der alten Finnen giebt." (VGEG I, 1, 25—26.) — Kõik see oli kõneldud nagu estofiilidegi südamest. Samu „kükloobi-müüre" oodati — ja nähti hiljemini ka eesti eeposes.

[68]) Vt. eelmain. Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen, lk. 120.

vähem teda on säilind. Koos Merkeli sotsiaalse ägedusega leiame siin juba tegelikult esinevat ka nende muinsuste pühakspidamist eestlase enese poolt, mida Merkel ikkagi veel kirjeldas ainult võõrana. Sest isegi, kui see Faehlmanni muinsusearm täpselt ei vastaks rahva vaateile, vähemalt tema enda kui selle rahva esindaja omana on see küllalt innustund.

Juba oma esimesis (meile säilind) ettekandeis Õp. Eesti Seltsis asetab ta end selle proleetrahva seisukohale, kes „teab, et sakslane on ta õnne ja vabaduse röövind", ja kes „on isade viha oma rõhujate vastu pärandand poegadele". Nii muidugi on selle isade pärandi hulgas ka mälestised endisest õ n n e l i k u s t minevikust, mille on saksad hävitand[69]). Ja nagu nad võtnud rahvalt selle mineviku enda, nii tahtvat nad võtta ka selle mälestuspärandi. Nagu kristlus omal ajal olevat hävitand antiikset kultuuri enam kui vandaalid jt., nii ka kohalikud kristluse kandjad. „Et eestlast kindlasti ja täielikult orjaks ja veoloomaks teha, pidi temalt võetama kõik, mis temale meelde tuletas ta iseseisvat minevikku. Ainult tema keel jäeti talle kui orja tunnus. Nagu pühadust on eestlane tänini päästnud mõndagi oma varasemaist mälestusist, laule ja saagasid; ka ühtteist vanast ebajumalateenistusest (Götzendienst) oli veel mõne aasta eest leida. Aga kõik näib kaduvat meie päevil, sellest pääle kui pietism sügavamalt hakkab tungima rahva ellu[70])."

On siis arusaadav nii Faehlmanni kui teistegi rahvasõprade tahe, rahvale (ja maailmale) alles hoida vähemalt seda hävinevat pärandit. Ja on endastmõistetav, et nii nende kui ka rahva enda kujutluses see „vaba, õnneliku mineviku" pilt saab ikka enam kullatuks ka armastuse ja s o o v i p r o j e k t s i o o n i idealiseerivaist kiirtest. Sest vähemalt Faehlmannile pole see kõik enam ainult juhuslik soojumine, vaid kestvalt tööleajav, püsiv armastus. Ikka jälle toonitab ta sama mineviku rahvuslikku väärtust, ikka jälle otsib ja otsib ta pojana seda isade pärandit. Ja ikka jälle peab ta tõdema mõrudalt: „vandaliseerivad vallutajad on hävitand jäljetult kõik vana. Linnad ja ehitised pidid kõigepäält ja eriti ohvriks langema hävitushimule või ehitusmaterjalina teenima võitjate sunnilosse (Zwingburgen). Isegi arheoloogilisi leide tahetakse vägisi tunnistada juhuslikkude võõraste omiks"[71]). Nii näeb ta vähemalt eesti („kahjuks surevas") keeleski püsind tähtsat mälestusmärki ja „suure kunstteose ruiini". Ja vähemalt seegi peab tema arvates sundima iga asjatundja hüüdele: „Rahvas, kes selle keele lõi, pole läbi eland mitte tühist muinasaega, kuigi ta teod pole registreeritud sellesse teaduse makulatuurregistrisse, mis end nimetab maailma ajalooks ja maailma kohtuks". Näeme indu, mis oma kibeduse pärast on valmis nimetama ajalugugi vaid pahnaloendiks ja teiselt poolt eesti keeltki idealiseerides imetlema harukordsena („die regelrechteste aller Sprachen").

---

[69]) Der Vater erzählt seinen Kindern von der glücklichen Vergangenheit des Vaterlandes, von den Thaten der Heroen und von den verschollenen Göttern; — dem Deutschen verschliesst sich der Mund. (VGEG I, 1, 38.)

[70]) Ibid. 39.

[71]) VGEG I, 3, 21.

Järsult öeldes: oli tarvis tõestada, et ka eestlane on inimene. Oli vaja tõestada, et ta kuulub samasse liiki, kuhu teisedki, ja mitte pole ainult mingi olevus, „kes mittesaksa keelt kõneleb, musta kuube kannab, ja Linné süsteemis nii umbes seda vaheruumi võiks täita, mis on inimese ja veolooma vahel", nagu ironiseerides konstateerib seltskondlikku arvamist Faehlmann oma 1839. a. Kalevipoja-saaga sissejuhatuses. Oli vaja tõestada, et ta mitte pole juba tõuliselt alaväärtuslik, mingi kannibal, keda ahelas hoida pole mitte üksi koltuurikandja härrastõu õigus, vaid isegi kohus, nagu seda vanameelsete poolt nii tihti lastigi mõista võitluses liberaalide ja keskvalitsuse uuenduspüüete vastu.

Alles selt seisukohalt hindame õieti neid sagedaid eestlase andekuse toonitusi estofiilide poolt (pääle Faehlmanni ka Jannau, Santo, Boubrig) ja ta „tooruse" eituseks uurimuste avaldust isegi Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes [72]).

Siit mõistame ka, miks pidi toonitatama (muide küll üsna tõelist) fakti, et eestlane on sakslaste vastu äärmiselt umbusklik ega näita talle oma häid külgi, eriti mitte oma kaunimat luulet (Faehlmann), et „eestlane on palju luulelisem kui ta näib" (Schultz-Bertram, Santo). Siit aimata laskmine, et tal on olnud ja on veelgi palju tundmatuid ja suuri luuleaardeid (Faehlmann, Boubrig [73]), Kreutzwald). Eriti aga sellest sotsiaalsest ja rahvuslikust põhitendentsist järgneb ka püüd esitada rahvaluulendeid võimalikult ilusaina (seks isegi salaja kaasa aidates) — ja ometi ühtlasi rahvapäraseina, anda mõista, et nad just rahva suus ja kord varemalt on olnud veelgi ilusamad ja esinend rikkalikumalt.

Oli loomulik, et need sellesihilised ümberluulendused avaldati selle rahva keeles, kellele nad olid määratud: ainult saksa keeles, nagu Faehlmanni müüdid, või mõlemas keeles korraga, nagu „Kalevipoeg". Rahva enda iseteadvuse äratamine, millest samuti juba on juttu kuulsas Schultz-Bertrami Kalevipoja-kõnes 1839, jääb suurema estofiilide-hulga keskel veel üsna tagaplaanile. Alles Kreutzwald on, kes „isade pärandit" ka selleks tahaks kasutada, ja eeskätt seepärast nii suurte pingutustega müügile saadab „Kalevipoja" rahvaväljaande.

§ 14. Eesti rahvaeepose idee sünd.

Nagu juba öeldud, pääle aja üldise maitse „romantiseerumise" oli eriti „Kalevala" ilmumine see, mis juhtis suurema tähelepanu ka eesti muinasluulele, ja küllap suurendas ka Faehlmanni julgust esitada ümbertöötatud rahvaluulendeid haritud publikulegi esteetilise mõjumise ja rahvusliku propaganda eesmärgiga [74]).

---

[72]) Boubrig, „Ist der Ehste grob?" VGEG I, 2, 30—36.

[73]) Näit. VGEG II, 3, 53.

[74]) Vrd. H. Neus, Inland, 1858, nr. 25—26. Vrd. ka E. N. Setälä, Klvls. vk. X, 1930, lk. 243.

Ühtlasi aga juhivad need sihid ja eeskujud eestigi muinsusest pakkuma just müütoloogilisi ja kangelaseepilisi aineid, kuna just neil arvati olevat suurim tõestusväärtus kõrgest eesti muinaskultuurist. Ja ses suhtes on Faehlmanni

Joon. 4. „Wannemunne laul". F. L. v. Maydell'i gravüür Faehlmanni müüdi juures VGEG I, 1, 42, a. 1840.

(vist küll varemini kui Kreutzwaldi?) pilk juba ammu enne „Kalevala" ilmumist langend Kalevipojale. Seda ta ju tundis niihästi Peterson-Gananderi tööst peagu soomeeesti ühisvägilasena kui ka tõenäoliselt juba varakult otse rahvasuust, — nagu nägime käesoleva töö I osas, oli ju Koeru ja selle

ümbrus Kalevipoja-pärimustest võrdlemisi rikas. Nii tsiteerib vähemalt Kreutzwald üht Faehlmanni kirja juba 1833. a. lõpust, kus nagu varemini kõne all olnud asjast teatatakse: „K a l e v i p o j a s t ei ole ma veel võind midagi paberile panna, küll aga p ä ä l e h a k a n d väikese artikliga eesti laulude luulekeele iseärasustest“ [75]).

See tähelepanu oli ka üsna loomulik, kui arvestame, et Kp. siiski oli meie a i n u s pärimuskuju, kelles v õ i s näha ajajärgu vaimu poolt otsitud rahvussangarlikke elemente. Teisest veel arvesse tulevast, Suurest Tõllust oli ju andmeid veel vähem, eriti Eesti mandril. Ja kuidas t a r v i d u s rahvusheerose järele teinekord võib viimase välja manada kas või päris rahvusvahelisest muinasjutust, seda näeme Lätis Pumpurs'i „Karutapja“ puhul, kelle tiitelsangar põlvneb lihtsalt üldtuntud muinasjutu „tugevast poisist“.

Nii ei oleks Kalevipoeg meie muinsusromantikas mitte kasustamata jäänd ka ilma „Kalevalata“. Kuid vaevalt siiski võime arvata, et Faehlmannil (või kellelgi muul) juba e n n e viimase ilmumist oleks olnud kavatsus mingist eestiainelisest eeposest. Selleks oli tal vastavaid aineid ja arvatavasti isegi usku ometi l i i g a vähe. Seda näeme veel ka ta 1839. a. „Kalevipoja“ algvisandi laadist ja sellest mõjust, mis Kreutzwald ütleb Faehlmannile eneselegi alles olnud — Schultz-Bertrami vastaval kõnel. Kuid sellest allpool.

Õpetatud Eesti Seltsi paar algaastat igatahes näivad möödund eeskätt eepose tähe all ja samuti ta „Toimetuste“ esimene vihk (1840). On teatava sümboolse tähendusega, et viimases ilmub Faehlmanni „Dorpater Sagen“ (Emajõe kaevamine, Vanemuise laul) „Kalevala“ sisujutustuse (Holmberg'i poolt) ja eestining saksakeelse Kalevala I laulu tõlke vahel. Vähemalt „Wannemunne's Sang'is“ võime nentida Soome Väinämöise laulu mõju, kuigi ainult Ganander-Petersoni teose andmeil, mille stiiligi ta paiguti meelde tuletab [76]). Ja teiselt poolt see esimene „Kalevala“-tõlge (ühtlasi esimene pikem kirjanduslik eesti rahvalaulu

[75]) Fählmann's Leben, VGEG II 4, lk. 33.

[76]) Näit. „Wainemoinen'i“ laulu kujutus Petersoni tõlkest (Ros. Beitr. XIV, lk. 24): „Seine Phantasien waren lieblich, seine Gedanken hoch. Er sang den Ruhm alter Helden, die Gründung der Welt, den Ursprung des Feuers, die verborgene Natur der Materie; und die Luft erzitterte bei seinem Gesang, die Berge hallten ihn wieder. Er beklagte die Nichtigkeit des menschli-

värsi tarvitus), kus laulik jutustab oma laulude saamisest ja selle eest kiitust leiab ka tõlkija eelmärkustes, näib vähemalt üldlaadis mõjustand Kreutzwaldi eepose sissejuhatust.

Kõigepäält aga: neid Faehlmanni saagasid iseloomustab juba selgesti rahvaluule andmeid edasiarendav ja ilustav tendents, juhitud tahtest meie muinasaega heroiseerida. Nendega [77]) siis meilgi on algatatud see „isade pärandi" ja kogu rahvusliku muinsuse „härrandlikustus" — see mujal juba nii palju kultiveeritud uus luuleliik, kuhu kuulub ka Kreutzwaldi suurteos.

Ühes mainitud saagadega esitabki Faehlmann Õ. E. Seltsis ka umbes sama meetodiga väljatöötatud epohhi-loova skitsi „Die Sage vom Kalevipoeg" [78]). See on ettekandja poolt isikliku novellitaolise saamislooga sisse juhatatud ja raamitud, tervikuks seotud ja idealiseerivalt stiliseeritud lugu Kalevipojast, kirjanduses esimest korda kui muistsest eestlaste heeros-kuningast, tema jumalikust algupärast, vägitöist ja traagilisest surmast.

---

chen Lebens und die Sterblichen vergossen Thränen. Stein-Herzen bewog er zum Mitleid und sorgenvolle Gemüter zur Freude", jne. — Vrd. Faehlmann (VGEG I, 1, 43—44): „Nun spielte er ein Vorspiel, und sang endlich den Hymnus, der alle Zuhörer ergriff, ihn selbst am meisten... Und der Alte sang von der Grösse des Himmels und von der Pracht der Erde, vom Schmuck der Embachufer und ihrer einstigen Verzauberung, und vom Glück und Unglück des Menschengeschlechts. Und von seinem Gesange wurde er so ergriffen, dass er heisse Thränen weinte." Runodel põhjenevate lauluainete lähema loendi asemel on Faehlmanni Vannemunne' laulu kirjeldus palju ebamäärasem ja klassitsistlik-hümnilisem. Et Faehlmannil siin tarvitada oli ainult Gananderi töö, võib arvata pääle muu sellest, et ta mainitud saagad Seltsis esitas juba 1839. a. 4. jaanuaril, esimese „(Vana) Kalevala" eksemplari saamisest (vom Hrn. Dr. Schultz im Smolenskischen) kõneldakse aga alles Seltsi 2. augusti koosoleku kirjelduses (Inland 1839, vg. 559). Muide — sellegi eksemplari lehed olid veel 1934. a. lahti lõikamata. Peale soome ainete on Faehlmanni müüte mõjustand G. Merkeli tööd ehk ka stiililiselt; vrd. näit. ta Loomisloos Kalevite kirjeldust vastavate läti jumalate omaga teoses Die Vorzeit Lieflands, lk. 156 jj.

[77]) Teatava erandina sellest väitest ja siinsete müütide eelkäijana tuleb pidada siiski juba mainitud „Vaskjala silla piiga" lugu (Inland 1836, vg. 24), mille stiil on samuti ilmselt „romantiseeritud" ja tunduvalt erineb näit. Schüdlöffeli saadetud Kalevipoja-muistendeist. Praeguste andmete järgi on raske kindlaks määrata selle artikli ja „müüdi" autorit, aga ei tundu võimatuna sellekski pidada Faehlmanni.

[78]) GEG DH 214, praegu ERA's; vt. Inland 1839, lk. 172. Oma eessõnas „Kp-ja" I trükile (lk. VI) ütleb Kreutzwald ekslikult, et see esitatud juba 1838, „ühel Õ. E. S-i esimestest koosolekutest".

Juba eespool oli kõnet selle sissejuhatuse rahvuslikust väitlusest ja eestlase sügavmeelsuse kiitusest, mille tõestisena saaga on toodudki. Allpool, vaadeldes meie eepose sisulist kujunemist, näeme, kuidas umbes Faehlmann on menetlend rahva saaga-ainetega ja milline tähtsus sel on olnud. Igatahes võime siitpääle juba dateerida kolmanda, nimelt ühendav-heroiseeriva tendentsiga ajajärgu algatust „Kalevipoja" arengus, pärast ainult folkloristlikku ainetekogumist (Hupel, Knüpffer, K. J. Peterson) kui ka ainult üksikmotiivide kirjanduslikkugi hindamist või ümbertöötust (Schüdlöffel, Kreutzwaldi arvatav ballaad). Faehlmanni algvisandis on valmis juba suur osa järgneva eepose temaatilisest luustikust kui ka suurel määral sellesse suhtumine, ta hing. See on embrüo, millest võis kasvatada eepose umbes samasuguse juurde- ja vaheleliitmise ja paisutamise menetelmaga nagu soomegi üksiksangarite ümber koondatud „väike-eepostest" — kui ainult juurde arvata, et viimased olid värsis.

Ja siingi ei puudu nüüd kohe oma Gottlund, kes aja üldise ideedünaamika mõjul välja ütleb sellest dispositsioonist järgneva eepose võimaluse [79]).

Sest nähtavasti just täiendades Faehlmanni ettekannet dr. Georg Schultz, äsja Soomest tulnud ja „Kalevala" menust mõjustatud, toob Seltsile kaasa mitte üksi esimese „Kalevala"-eksemplari ja Kalevipoja-saagale lisaaineid, vaid esitab ka oma kuulsa propagandakõne [80]) viimase ilmest ja selle kui e e s t i e e p o s e „rekonstruktsiooni" tähtsusest. Faehlmann on n. ö. uue saagaterviku sissetooja intelligentsi-maailma, Schultz ta ristiisa, filosoof ja heerold. Tema kõne määratu tähtsus kohus-

---

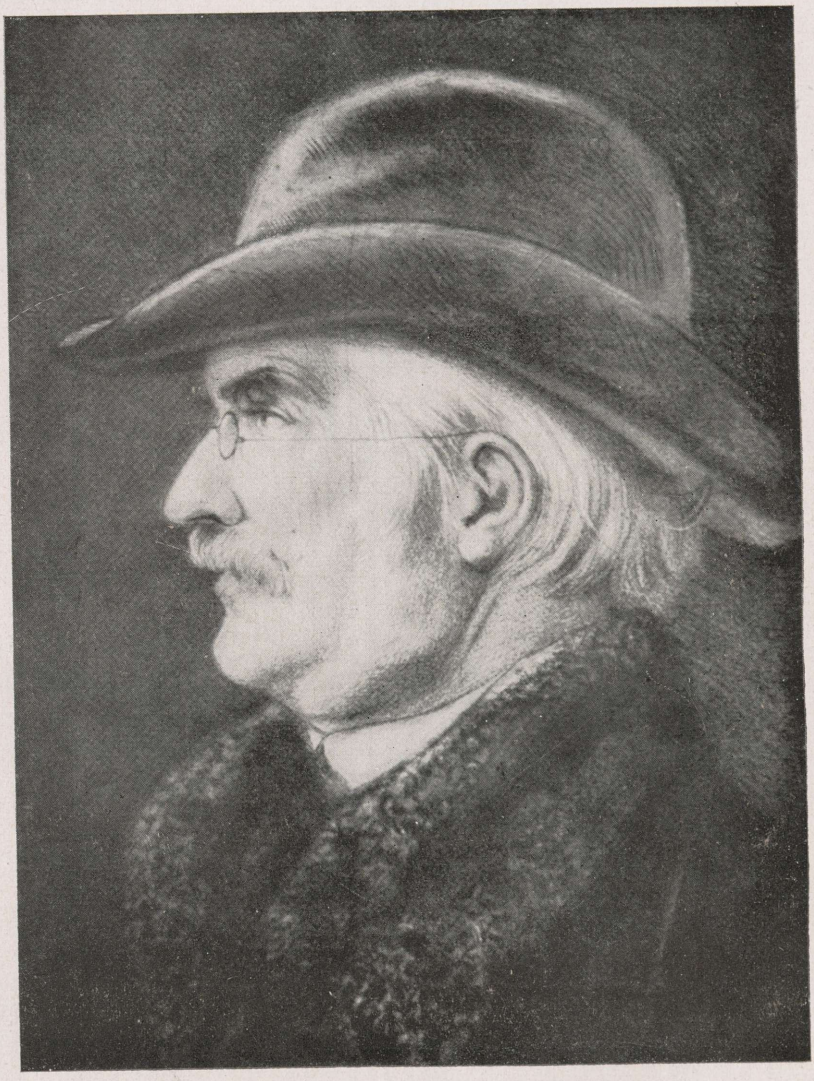
[79]) A. Anni, Kp-ja eelkäijaid ... EKirj. 1933, nr. 9. Muidugi pole Gottlundi ja Bertrami osa ühetaosus mitte kõigiti täielik: nii peetakse tõenäoliseks, et Lönnrot üldse oma eepose koostamise ideed pole saand Gottlundilt, vaid, nagu ta ise ütleb, sellele tulnud juba Gananderi mütoloogiat lugedes (vt. Ilm. Heikinheimo, Gottlund Kalevalan syntysanojen lausujana, Virittäjä 1933, nr. 1; A. Anttila, E. Lönnrot I, 232 j.). Aga just see paralleelne leidmine kõneleb rahvaeepose o t s i m i s e tendentsi tugevusest (muuseas mainib Heikinheimo eeltsit. kirjutises (lk. 8) veel kolmandat sellist mõtteavaldist (nimelt Keckmani kirjas Sjögrenile 1826) — kuigi ka Soomes tollal tuntud vastav rahvaluule-ainestik oli veel üsna väheldane ja eepose idee enam kui julge.

[80]) Esitamisaeg teadmata, vt. siiski Inland 1839, vg. 654; kõne käsikiri GEG M. A. 172: 4.

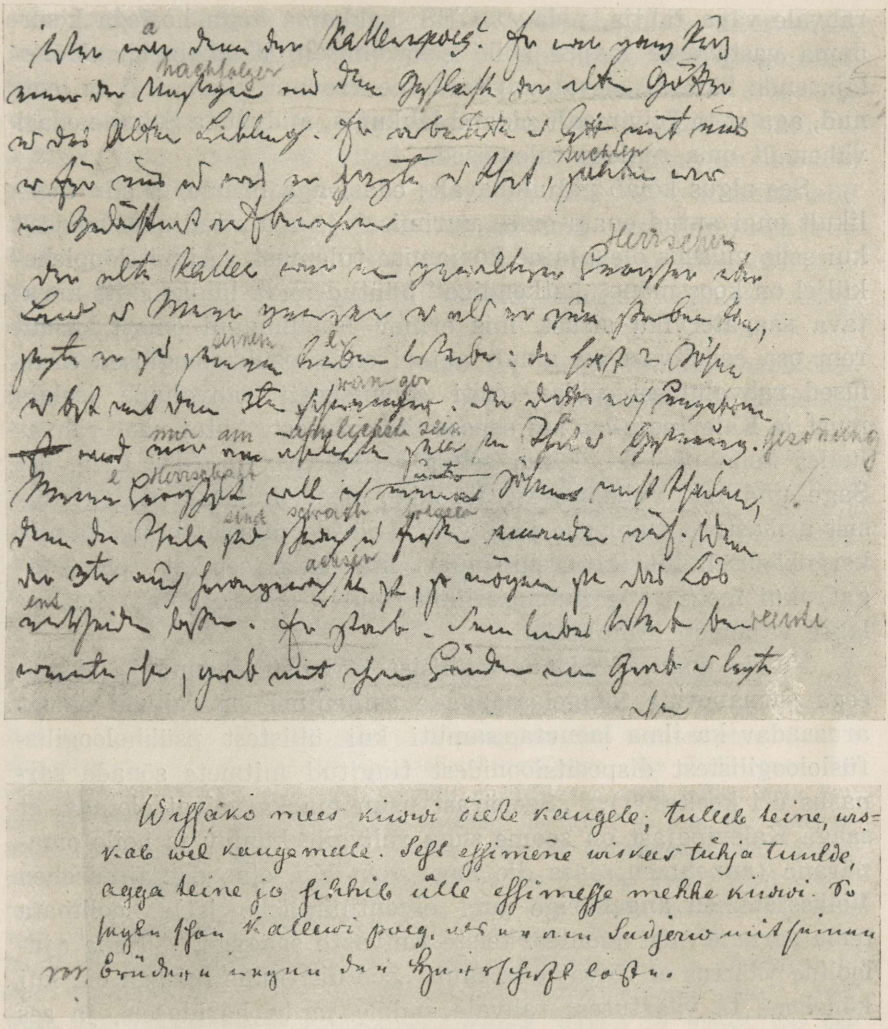
Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850).
Fr. Schlater'i kivitrükis VGEG II, 4.

TAHVEL IV.

Dr. G. Schultz Bertram

Georg Julius Schultz (pseud. Dr. Bertram) (1808—1875).

Joon. 5. Kaks katket Faehlmanni kõne käsikirjast a. 1839. (Pliiatsiga päälekirjutused on hilisemad.)

tab meidki veel seda, võib-olla eesti kirjandusloo tuntuimat ettekannet veel kord ligemalt vaatlema.

Kõigepäält tahab Schultzi kõne tuua ainult lisandeid ja selgitusi (Bruchstücke und Andeutungen der Ihnen bereits bekannten Sage vom Kallewipöeg), kuna midagi täielikku (etwas vollständiges) praegu anda olevat alles võimatu. Et aga asi eesti

rahvale väga tähtis, pidavat ÕES hakkama kogu hoolega koondama vastavasse mappi kõiki sellekohaseid üksikaineid. Kõneleja enda käte all olevat uuritav aine kasvand enam, kui ta lootnud, aga et ta Liivimaalt pidand lahkuma, andvat ta Seltsile edasi vähemalt oma senised tulemused.

See algus kõlab paljulubavalt; edasi aga näeme, et siin tegelikult ongi antud enam oma „uurimise" ja mainitud „kasvamise" kui selle aluseks oleva aine korjamise tulemusi. Ainult lõpplehekülgel on koos mõne „katkendiga" püütud anda lühike skits arvatava saagaterviku sisust, mis erinev Faehlmanni omast. Suurem osa eelkäivast on ainult autori enda psühholoogilised arutlused rahvaluulest üldse, eriti soome-eesti rahvaluule iseloomust ja Kalevipoja-loo kui eepose tähendusest. Autor näeb rahvaluules kolm pääliiki, laulu, saaga ja rahvajandi (das Lied, die Sage und die Volksposse), järeldab need inimese põhivajadusist armastuse, tugevuse ja kavaluse järele ja seletab siis kaunis kergekäeliselt lüürikat (ehk laulu) kui naise, eepikat (ehk saagat) kui mehe ning humoristlikku luulet (janti, Posse) kui — lapse vajaduste rahuldajat.

Nõnda ühistest psühholoogilisist tarbeist tõusnud ja üksteisega sarnanevate kangelassaagade esinemine eri rahvail olevat arusaadav ka ilma laenuta, samuti kui ühistest psühholoogilis-füsioloogilistest dispositsioonidest tingitud mitmete sõnade sarnasus eri keeltes [81]). „Seepärast usun ma ka võivat oletada, et saaga Kalevipojast on soome sugu rahvaile kuuluv ja neile omapärane (annehmen, dass die Sage vom Kp. eine den finnischen Volksstämmen angehörige und eigenthümliche ist), hoolimata tema sarnanevaist joontest teiste rahvaste saagaga." Tema ajalooline väärtus ei võivat olla suur, „sootuks teine asi aga on, kui kõneleme ta väärtusest rahvale endale ja ta haridusele, ja ses mõttes ei suuda ma, nagu öeldud, nõuda meie Seltsilt küllalt suurt tähelepanu ja niisuguse leiu väärtuse küllalt kõrget hindamist".

Ja siis järgnevad üldtuntud sõnad määratust tõstvast mõjust, mida avaldab rõhutule rahvale ärgand teadvus ta ajaloolisest minevikust ning selle suurusest ja et seda kõige paremini tõestavat rahvusliku „epopöa" omamine. Ja seepärast „peame meie,

[81]) Need Schultzi vaated kuuluvad siis hilisemasse nn. antropoloogilisse seletusviisi, kuigi selle algmed juba esinevad ka vennad Grimm'idel, kelle „Kinder- und Hausmärchen" III köites lk. 427 (Reclam) esineb täielik vaste Schultzi siinesitatud mõtteile ja näiteilegi.

selle rahva vaimse uuestisünni edendajad, meie filestoonid, selle torso, mis kaotatud liikmetega ja hilisemate lisanditega rikutuna ootab oma tunnustust maa kaugemais kolkades — selle kõrvalistesse orgudesse ja sügavaisse metsisse kaikuva laulu — saatma tema väärilisel viisil inimesevaimu hiilgavate toodete ritta“ [82]). Just isade pärandi rahvale uuesti kätte andmise abil võivat ÕES kõige paremini saavutada oma eesmärgi: rahva iseteadvuse äratuse, tema ümberrahvustumisest ärahoidmise ja ta vaimse uuestisünni edendamise.

See kõik on haruldaselt julge ja väljendatudki haruldase hooga. Sest kuigi tegelikult ka eesti rahvusindiviidi tunnusta-

[82]) „Denken Sie sich, welch erhebenden Einfluss auf ein niedergetretenes Volk das erwachte Bewusstsein geschichtlicher Existenz u. Grösse haben muss? Ginge es ihnen nicht wie jenem Bettler, dem man plötzlich sagt: du bist ein Königssohn! — Denn beweist wohl irgend etwas unwidersprechlicher die geschichtliche Bedeutung eines Volkes als der Besitz einer Epopöe. Uns aber, als den Beförderern der geistigen Wiedergeburt dieses Volkes, uns den Philestonen gebührt es diesem Torso, der verstümmelt und mit spätern Zusätzen verunstaltet in den entlegensten Winkeln der Provinz seiner Anerkennung entgegenharrt — diesen in abgelegenen Thälern und tiefen Wäldern verhallenden Gesang — auf eine seiner würdige Art in die Reihen der glänzenden Erzeugnisse des menschlichen Geistes einzuführen. Dadurch könnte es vielleicht gelingen das Volk zum Bewusstsein zu bringen, ihm Selbstgefühl einzuflössen, und indem man ihm die Erbschaft einer grossen Vergangenheit übergibt, es von der erbärmlichen Tendenz zurückzubringen, in ein copirtes Zwittergeschlecht auszuarten. Hierdurch würde die Hauptaufgabe des Vereins gelöst werden können: denn ich glaube, meine Herren, dass Sie dieses bezwecken. Oder was ist unsere Absicht, was ist unsere Tendenz! Glauben wir an eine Zukunft des Volkes oder nicht? Ist es wahrscheinlich, dass es allmählich in eines von den beiden mächtigen Nachbarvölkern sich verlieren sollte? Aber wozu diente dann das Bestreben ein Gebäude stützen zu wollen, das den Keim des Verfalls schon in sich trägt. Nein — ich glaube an eine originelle Kraft des Volkes. Ich glaube, dass es in der langen Völkerreihe ein Element darstellt. Es mag nicht zu den kostbaren Metallen gezählt werden — es ist kein germanisches Gold, aber wohl ein zähes u. braves Kupfer, das nie in Eisen oder Gold verwandelt werden kann noch soll.

Wie soll nun unsere Gesellschaft die Aufklärung und geistige Wiedergeburt eines mündig erklärten, von Leibeigenschaft losgesprochenen u. doch unter der Last seiner Unmündigkeit u. Verzagtheit fortseufzenden Volkes — am kräftigsten fördern?

Ich glaube durch 2 Dinge. Geben wir dem Volke ein Epos u. eine Geschichte u. alles ist gewonnen! Zu dem 2-ten ist Material genug vorhanden, zu dem ersten lassen sie uns noch sammeln.“

mine ja ta muinsuse hindamine pole mitte uus (Merkelist pääle), ei soovi ega usu ometi isegi kõik „filestoonid“ kaugeltki nii kindlalt eestluse uuestisündi kultuurrahvaks (eriti pärast 1840-ndate aastate kriisi; vrd. näiteks allpool-tsiteeritud Santo kirjutist [83]).

Mis aga veelgi julgem ja esmapilgul otse imelik näib, on selleks rahvale „epopöa“ t a g a s i „andmine“, üldse kogu see jutt mingist „torsost“, „metsadesse kaikuvast laulust“, „inimesevaimu hiilgavaist toodetest“ jne., kui tegelikult (kõige tõenäosuse järgi) kõnelejal polnud ainust ehtsat Kalevipojasse puutuvat eesti kangelas l a u l u katkenditki, rääkimata mingist eeposest!! Faehlmann, kes asjaga ometi palju enam kursis, kõneles veel ainult Kalevipojaga seotud „saagatsüklist“, üksikuist rahvajuttudest, mida ta püüdvat mahutada ühisesse raami, siin aga esinevad sama aine kohta mitu korda sõna „laul“ ja „eepos“ nende täies, kangelasluulelises tähenduses. Kuidas seda mõista? Oli's see kõik Schultzi poolt ainult hää tahe — ja „võltsimine“?

Kahtlemata on hääl tahtel ja entusiasmil siin olnud suur osa. Kuid enne kui järeldada tahtlikku „pettust“, peame arvestama vähemalt kahte asjaolu: Schultzi käsitust Kalevipoja-saagade ulatusest Eestis ning Soomes ja teiseks aja eeposeteoreetilisi vaateid.

§ 15. Teoreetilisi eeldusi.

Schultz oli, nagu näha nii mujalt kui ka sellest ettekandest, suurte sünteeside otsija, n. ö. poeet ja filosoof, kes palju ei hoolind väikeasjust ja väikestest vahedest. Aga väikeseks oli vahet soome ja eesti muinsuse vahel peetud juba Merkelist pääle, — oli ju pea üldise arvamuse järgi eesti keelgi ainult soome keele t ü t a r (Jannau jt.). Kuid juba Gananderi mütoloogias oli ju tutvustatud ka soome Kaleva ja Kalevanpoegi, ühest neist (Kullervost või Soinist) oli toodud isegi pikem sangarilaulu katke. Kas polnud esmapilgul loomulik vaadelda seda mõlemal maal esinend p e a g u samanimelist muinaskangelast ühe ainsana?

Nagu näha ülalgi toodud tsitaadist, võtab Schultz Kalevipoja-saagat kui k õ i g i s o o m e s o o r a h v a s t e omandit („den finnischen Volksstämmen angehörend“). Hakates oma ettekandes kõnelema Kalevi pojast tarvitabki ta hiljemini korduvalt

[83]) Inland 1853, vg. 44—48, vt. ka § 19.

Kaleva poja nime. Ta leiab, et Kalevapoja-saaga olevat purustatud ja enda liikmeid uuesti kokkuliitvat Cuvier'd ootav megateerium, kes oma hiiglasuuruses kuulub sarnasesse enne-veeuputusaegsesse koletistemaailma, nagu soome suur hobune (Nordross, enam tuntud „suure härja" teisend), kelle ühest kõrvast teiseni jookseb orav kuu aega, või nagu tunguuside maa-alune mammut jne. Ja arvestades ühisena mõlemal pool Soome lahte esinevaid leide, teeb ta juba järeldusi selle soome soo eepose iseloomugi kohta, leides selle olevat üleminekuastme mongoli ja indoeuroopa eeposte vahel. „Eepose sündmustiku leidmises ja selle tegevuskäigus tunneme ära kreeka ja germaani vormid, üksikasjalises teostuses aga on kõik geniaaltoores (genialroh) ja täis ülemeelikuid vempusid (burschikoser Streiche) — vastu kombluse- ja ilutunnet."

„Kalleva poeg on euroopa rahvaste Herkules, Ulysses, Siegfried etc., aga vaadatud nagu läbi suurendusklaasi ja muutund vormituks. Jõutarvitused on seetõttu alati määratud. Siin heidetakse kaljusid vuhinal läbi õhu — nutetakse järvi ja kantakse mägesid paigalt kuue hõlmaga. Titaanlik tuul puhub läbi kogu laulu — ja kontrasti läbi saab see koletislikkus (das Ungeheuerliche) veel tunduvamaks, veskikivid seotakse piitsade külge, aiateivaste asemel kisub kangelane männipalke üles ja köidab neid madudega ja maailm küntakse ümber, nii et maa ja meri, mägi ja mets, linn ja rahvas langevad ümber ja segamini ja maa saab uue välimuse."

Nagu siit näha, teab Schultz tõepoolest hulga motiive, mis kõik tuntud (pääle soomepärase madudega köitmise) ka teiste üleskirjutiste kaudu eesti rahvapärimustena, kuigi mitte eestikeelse „lauluna". Aga Schultzi „epopöas" on need veel ainult üksikasjad, ainult „aasialik" „Ausführung", mitte „euroopalised" konstruktsioonimotiivid. Viimastest ta jätkab: „Tahame aga leida sugulust enam haritud epopöadega, leiame Kaleva pojas sangari, kes peab endast kõrgemat teenima nagu Herakles ja Siegfried, kes on haavamatu nagu viimaksmainitu või nagu Achilles ja nagu see võib saada tapetud ainult ühel tingimusel, ja kes nagu kõigi aegade ja rahvaste pooljumalad peab käima Hadeses — minema põrgu.

„Nagu tõelises eeposes on ta aine traagiline. Kõrgem paratamatus valitseb sündmusi ja hoolimata sangarlusest ja mitmest soodsast pöördest läheb vägilasel lasuv needus lõpuks ometi täide

ja saatuse jõud võidab langeva. Sügav valu, kogu kreeka luule olemus, mis nagu lõhnav loor näib puhkavat tema peitli kõige ülevamail loometel, on siingi tunduv külluses — ja jälle ma ütlen, et kuigi tervik sellisena on enam aimatud kui eest leitud, võib meie saagal kord olnud ühtluse paratamatust (Nothwendigkeit einer gewesenen Einheit) eitada niisama vähe kui torsolt pääd ja liikmeid."

Nii, siin'ep see kogu sõlm seisab. Schultzi „epopöa" idees pole mingit erilist „võltsimist" — selle terviklus on ainult „enam aimatud kui eest leitud". Ja teiseks: see on aimatud, eesti Kalevi poja motiividele juurde arvates soome Kaleva poja motiivid.

Kuid eeskätt just viimastest koosnevad need lisandid, mis kõneleja nüüd lõpuks juurde liidab seniolevale ainestikule ja mille abil ta arvab saavutand skitsi sest epopöalisest tervikust.

„Põhja hiiukuningas Kaleva ja Linda sünnitavad 12 poega, kelle seast varsti esile kerkib Soini, kuna ta nagu Herkules oma jõudu näitab juba kätkis. Ta müüakse ühele sepale poisiks (sepad on teatavasti suure tähtsusega kõigis põhja saagades — nad olid targad, nõiad ja ise vahvad sangarid). Sepa juurde läheb noor vägilane selleks, et õppida enesele mõõka tegema. Soini, vihastatud enda orjusest, tapab meistri poja ja võidab enesele imerelva. Aga isa needus näib temal lasuvat ja ainult selle mõõga enda läbi peab Kaleva poeg ükskord langema.

„Tema elu on siitpääle üks kestev võitlus, millest ta aga ikka välja tuleb võidukalt. Tema tegude hiilgekoht on põrguskäik. Tema hobuse ja mõõga kaotus, jällenägemine oma vaprate vendadega, „mere- ja maakohutajaga" (Meer- und Erdaufschäumer) kujundavad väga luulelised episoodid, ja sangarisurm, mille ta lõpuks leiab oma mõõga läbi, on niisama suurepärane ja liigutav kui burgundide tapmine Nibelungidelaulus." Lõpuks annab kõneleja Seltsile üle mõned pildid (Kp-ja sängidest), „kui nähtavaist mälestismärkidest, mis ikka veel alles hoiavad tema mälestust rahva suus" (vt. joon. 6).

Käesoleva töö I osas (§ 31) oleme analüüsind siin esitatud motiive ja nende algupära üksikasjalisemalt. Praegu piisab mainimisest, et eriti need motiivid, mis siin on uued ja Faehlmanni skitsis puuduvad, nagu näit. Soini sepale orjaks müümine, ta teenistus ja sepa poja tapp, kõige tõenäosuse järgi põlvnevad Ganander'ilt. Kaleva poja tapetud poisi isalt on aga nähtavasti „aimatud" see

needus, mis passib nii ilusasti Kalevipoja jalgu lõikava mõõgaga ja annab nii sangari surmale parema motivatsiooni, kahekordse traagilisuse, ning ümmardab kogu loo tõepoolest palju enam kunstiliseks tervikuks. (Viimase kirjandusloolisek eeskujuks on, nagu allpool näeme, Bertramil nähtavasti olnud aga juba saksa „saatustraagikud" oma „fluchbeladene Gegenstände" harrastusega.)

Nii on peagu lihtsa motiivide summeerimisega kahe rahva allikaist saavutatud päältnäha õige tõenäoliselt „sunduslik ühtlus" ja nii põhjendatud usk, et siin tegemist on ainult purustatud torsoga. Et Schultz aga kahe rahva aineid summeerib, seda ilmselt ei taha ta ise salatagi — ta ei korista ära isegi nii selgeid Soome jälgi, nagu on *a*-täht Kalev*a* nimes. Pigemini just sellesama sangari esinemine mõlemal maal paistis temale tõestavat, et see purustatud „megateerium" tõesti oli vana ja suur, ühissoomeliste suurte isade pärand. Pöördub ju isegi Kreutzwald oma töö alul aineid päritlema kohe Soomest. Ühendav sangari nimi oli ju nii silmatorkav ja, nagu nägime, isegi tõeliselt ühiseid aineid oli olemas [84]).

Vähemalt Soomes tunti sest ainest ka sangarilaule. Kas oligi siis nii raske oletada neid ka eesti „kaugetes orgudes ja sügavates metsades", vähemalt Schultzi entusiasmil? Päälegi kui rahvalaule üldse oli külluses, need veel peagu läbi uurimata ja mõnes laulus esines tõesti Kalevi või Kalevipoja nimi?

Kokkuvõttes: Kalevipoja kui „kord olnud ühtlase laulu", kui „inimesevaimu kõrgete toodete ritta" sobiva „epopöa" olemasolu ja rekonstruktsiooni ideele on Schultzi viind nähtavasti mitte üksi „Kalevala" välis-eeskuju, vaid see on talle paistnud tõenäoline eriti mõlema rahva Kalevipoja-ainete ühisteks pidamise tõttu. „Kalevipoja" kui eepose idee on sündind n. ö. ühissoome eepose ideena.

Et aga see usk ei avaldund siin mitte ainult ühe mehe arvamusena, vaid veenis väga paljusid aastakümnete jooksul, selleks võib ja vist isegi peab oletama suurt abi ka aja vaateist „rahvaeeposele" ja selle sünnile üldse.

Ei ole raske siin kõige taga ära tunda suure Homerose-uurija Fr. A. Wolf'i poolt ülesseatud ja K. Lachmann'i poolt edasiaren-

---

[84]) „Kalevala" nime tähendusele on, küll natuke liialdades, tähelepanu juhtind ka E. N. Setälä (Lönnrot ja Kr., Klvls. vk. X, 1930, lk. 243).

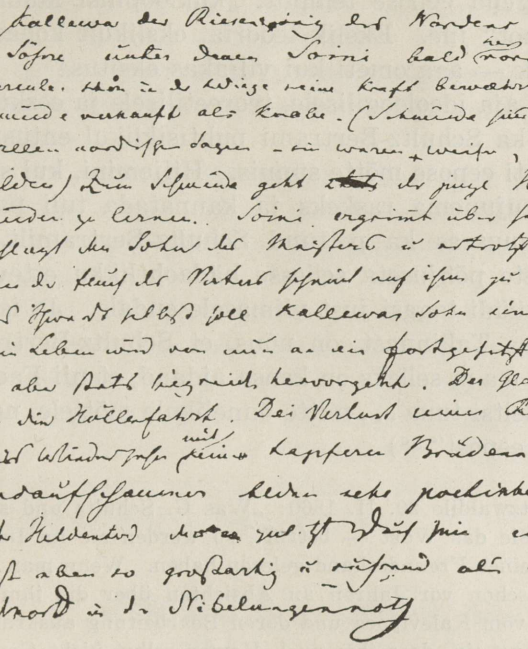
datud ning laiendatud hüpoteesi, nn. *Sammeltheorie*'d, mille järgi rahvaeeposed üldse sünnivad lihtsalt laulude kogumise ja peagu mehaanilise ühteliitmise teel, sest nad olevat ainult nende üksiklaulude sisude summa [85]). Seda peeti võimalikuks, oletades, et neis rahva „lauludes" (ehk „katkeis") valitses sama stiil, mis terves eeposeski, ja et eepose „kokkupanija" teostaski ainult selle ideaalse korra, mis on seisnud silmi ees igal üksiklaulugi loojal. Sest viimane olevat võtnud ja laulustand ainult ühe kindla osa kõigile tuntud (proosakujulisest) terviksaagast, teinekord teine autor taas teise osa jne. „Laulud" pidid siis kõik olema mitte-iseseisvad, episoodilised, millest ükski ei jutustand tervet saagat, vaid ainult viimane neist võttis selle kokku lõpetiseks.

Mõningate võnkumiste ja muutustega püsis see teooria valitsevana kuni viimase sajandi vahetuseni ja alles siis on uuemad uurimused (W. P. Ker, A. Heusler) näidand, kuidas vähemalt „Nibelungide" puhul eelkäinud „laulude" vähesõnaline stiil on põhjalikult erinev laialt voolavast eepose omast. Ja nii on püstitatud palju tõenäolisem teooria, et iga laul-ballaad ometi lühidalt jutustab teatava saaga tervikuna ega värsista laiaks ainult üht selle lühikest katket. On selgund ka, et mingi ehtne „rahvaeepos" üldse vaevalt võib olla sündind valmis „rapsoodiate" kogumise ja lihtsa liitmise kaudu, vaid mõne terviklaulu sündmustiku eepilise paisutamisega, kus varemalt ainult viidatud momendid arendatakse välja üksikasjaliselt, vahel enam kui kümnekordses pikkuses, ning sellesse juba tugeva ümbersulatusega liidetakse teiste ballaadide sisud kas episoodidena või kõrvalfaabulatena.

On eri küsimus, kuivõrra ligidalt või otsekoheseist allikaist tunti Eestis seda Wolf'i „laulude-teooriat" (või kui paljuke siin üldse oli neid, kes küsimusse sel määral süvenesid?). Aga vähemalt tema kajastusi, tema „laulude" kui katkendite ja nende „kokkupaneku" mõisteid leiame siingi tihti — nii ülalesitatud Schultzi kõnes kui ka allpool-esinevais Kreutzwaldi j. t. vaateis. ÕES-i esimees Santo mainibki oma eelteates „Kalevipoja" ilmumisest Wolf'i teooriat kui hästipõhjendatut (wohlbegründete) ja lisab, et sellegi järgi „peab möönma, et ka homeerilised eeposed

[85]) Vrd. A. Heusler, eeltsit. Lied und Epos, Dortmund 1905, lk. 5—6. Vrd. ka O. Walzel, Gehalt und Gestalt, HdLW, lk. 250—258.

on pidand leidma üksikute katkendite kokkuseadja, kes laialipaisatud tükkidest lõi terviku ja talle andis ilmse ühtluse ka keeles ja kujutusviisis“ [86]). Pääle muu: oli ju mõnede nende literaatide (nagu ka Kreutzwaldi) otsekohesekski õpetajaks Tartu ülikoolis olnud prof. Morgenstern, kes ise oli studeerind just kuulsa Wolfi juures [87]).

Joon 6. Katke G. Schultz-Bertrami kõne käsikirjast a. 1839.

Eriti aga näis sama „kogumisteooriat“ tõestavat just „Kalevala“ saamine, vähemalt eemalt vaadates ja mitte tundes, kuidas Lönnrot (sama teooria õhkkonnas) tegelikult ometi oli nii palju tarvitand ka just „paisutamise“ menetelmi mitte üksiklaulude, vaid üksikridade kokkuliitmisega ja sellele vaatamata andnud veel võrdlemisi nõrga ühtlusega teose. Ja kuigi oma materjalist pettund Kreutzwald ka „Kalevalaga“ tutvudes ei usu selle rahvaehtsusesse — üldsuse silmis oli „Kalevala“ ometi parim

[86]) VGEG III, 1, 90.

[87]) W. Süss, Karl Morgenstern... Ein kulturhistorischer Versuch. Dorpat 1928. ACUT, B XVI, 2.

näide rahva suus aastasadasid tervikuna eland eeposest, mida tarvitses tuua ainult paralleelina, et teha usutavaks sama „uinuva laulu“ leidmist ka Eesti laantest. Viimaks hakkas sama teooria, Soome eeskuju ja oma soovi sugestiooni all nähtavasti isegi Kreutzwald uskuma (või vähemalt teistele väitma), et ta tõepoolest ainult liitis „katkeid“, ainult restaureeris kord olnud terviklaulu, varemeisse langend eepose templit, „kükloopilisi müüre“, „megateeriumi“, „torsot“ jne. Ekslik teooria, ekslikult kohastatud eeskuju, ekslik usk — aga ometi kui viljakas eksitus!

Vaatamata sellele aja ideoloogilisele, teoreetilisele ja eeskujuandvale abile on aga ka Schultz-Bertrami puhtisiklikul entusiasmil olnud suur osa eesti eepose mõtte sünnis. Hiljemini, kui selle idee teostus kippus kujunema raskeks ja kannatada tuli palju teravaid arvustusi, muuseas ka pettund Schultz-Bertramilt, ei lükka Kreutzwald mitte põhjuseta sellesse hädaohtlikku ettevõttesse hukutamise pääsüüdi tagasi just viimasele endale. Ja isegi kõrvalvaataja, H. Neus Tallinnast, on nõus, et Schultz-Bertram on see, kes „k õ i g e e n a m selleks on kaasa aidand, et nii Faehlmanni kui ka Õp. E. Seltsi tuua... mitte õnnelikule mõttele, neist saagadest kujundada eepost“ [88]).

[88]) Neusi kiri Kreutzwaldile 20. II. 1860: „Was G. Schultz und seine Radotagen — verzeihen Sie das Wort — betrifft, so werden sie im Inland die Gegenbemerkung von einer Freundeshand gelesen haben. Wenn man sich dessen erinnert, was er schon vor Jahren an Absichten über die ihm bekannt gewordenen Sagen vom Kalevipoeg und deren Bearbeitung auskramte, so sieht man deutlich genug ein, dass ihm auch Homer selbst nicht Genüge leisten würde, denn was vermag dessen Ares mehr zu thun, als zu schreien wie 10 000 Mann? Dabei ist e r es gerade — habe ich anders richtig zwischen den Zeilen herausgelesen — der wohl das m e i s t e dazu beigetragen, Fählmann sowohl als die estnische Gesellschaft auf den — Sie sehen, ich bin sehr aufrichtig — nicht glücklichen Gedanken zu bringen, aus jenen Sagen ein Epos zu bilden. Und e r gerade nimmt es sich hinterdrein heraus, seine Spässe über die einem Freund aufgetragene Arbeit auf offenem Markt der Menge vorzuführen!“ — Samast kõneleb Kr-i enda kiri Schultz-Bertramile 10. V 60: „Ein anderer Kunstrichter verwünscht Dr. Bertram, dessen unglückliche Idee dem verstorbenen Faehlmann u. später Kr. den Kopf verdreht haben, dass sie den Kp., anstatt eines einfachen Ennemuistne jut, in das Epos-Gewand einzwängten“. Vt. ka Schultz-Bertrami kiri Sachssendahl'ile (3. VI. 50, Õp. Eesti Seltsis), kus ta ise möönab, et ta Kp-st midagi pole leidnud rahvalauludes, peale [vist ainult nime] juhusliku esinemise. Kuid seegi ei takista tal ka nüüd uskumast eepose värsikujulisse olemasollu! Ja hiljemini ei taotle ta midagi vähemat kui ka ise koostada samasugust „rahvaeepost“ („Womba Wiido“).

Nagu sel puhul Neusil, nii mõnel pool mujal avaldub ja on käesolevagi aja isiklikkude mälestusteni (näit. Kreutzwaldi tütre-tütre prl. Blumbergi omad) jätkund teataval määral halvustav arvamine Schultzist kui kerglasest ja väheusaldatavast entusiastist. Aga olgugi et isegi Kreutzwald kahtlevail tundidel tundub jagand seda ainult-teadlaste antipaatiat nii Kalevipoja-saagade eepostamise kui ka selle mõtte algataja ning õhutaja vastu, tegelikult võlgneme viimasele ometi ühe osa tänu meie eepose kui niisuguse omamise ja ta rahvusliku mõju eest, millist iial poleks olnud ainult kuiv-teaduslikult välja-antud, n. ö. tooreil rahvasaagadel.

Sel eestlusele äärmiselt raskel ajal, kus teised „filestoonid" olid liiga arad ja liiga „ainult-teaduslikud", oli nähtavasti vajagi teatavat entusiastlikku „kergatslust", et riskeerida millegi julgemaga.

Sest eks olnud lõppeks ju kogu eestluse idee, kogu selle rahvuse edasielu ja kultuurrahvaks saamise tahe tol ajal veel ainult „kergatslus", mingi *salto mortale*, nagu neid täis on kogu meie ärkamissajand — K. J. Petersonist kuni riikliku iseseisvumiseni. Nii ka viimase üks ettevalmistaja, rahvusliku eepose idee võis sündida ainult rahva elutahet tundvate ja esindavate isikute entusiasmi jõul — tõsiolude kiuste.

4. Kriis ja pinnavalmistus 1840-ndail aastail.

§ 16. Miks vaikis Faehlmann?

Igatahes oli nii a. 1839 õhku paisatud hulljulge idee, ilma olevaist aineist ja võimalusist palju teadmatagi. Arusaadav, et see pani kihama mõnegi eestisõbra mõtted ja jättis sinna sügava mulje ning ootuse. Dr. Faehlmann ja dr. Hueck on olnud asjast otse „elektriseeritud", kõneleb Kreutzwald hiljemini, ja esimene luband eeposeterviku koostuse seada oma eluülesandeks [89]).

[89]) „Sämmtliche Anwesende, die diesen Vortrag gehört hatten, waren für die Sache electrisirt worden, unter ihnen besonders Dr. Hueck und Dr. Fählmann. Beide schrieben mir damals begeisterte Episteln über den Vorschlag des Dr. Schultz, indem sie mich zugleich aufforderten, die mir bekannten Einzelheiten der Kalewisage niederzuschreiben und gleichzeitig durch Freunde und Bekannte in Estland neue Beiträge sammeln zu lassen. Dr. Fählmann schloss einen seiner Briefe mit der Erklärung, er habe sich's

Siis aga — aasta kaob aasta järel, ilma et midagi kuulda oleks selle ootuse täidumisest. Aastat viis hiljemini annab ÕES viimaks Faehlmanni kõne käsikirja edasi prof. Kruse'le, kes sellest suure osa ära trükib oma teoses „Ur-Geschichte des esthnischen Volksstammes", lk. 175—182. Nii on uudselt leitud kuninglik vägilane üldjoontes küll juba esitatud nii kohalikule kui ka Saksamaa haritlaspublikule, aga — mitte Faehlmanni kaudu (vaid nähtavasti koguni selle teadmata). Isegi Kreutzwald muutub kärsituks sellest venitamisest [90]). Aga see, kellelt oodati, Faehlmann ise, vaikib.

Pettumusega konstateerib V. Reiman tema (ja Kreutzwaldi) kirjavahetusega tutvudes [91]): „Ainet, mis meie arvates ööd kui päeva mõlema sõbra hinges pidi põlema ja neid mõtteid vahetama ajama, nimetatakse otsekohe üksainumas kord" (29. dets. 1844 küsib F., kas M. Mohn teab midagi ka Kp-st). „Sellest peame järeldama, et „Kalevipoeg" Fählmanni elu viimsel aastakümnel suikuma oli jäänud." Ei mõju nähtavasti midagi ka Soome kuulsa eeposekoostaja mitmenädalaline Tartus viibimine ja muidu väga sõbralik ning lähedane vahekord tollega.

Mis oli selle tegevusetuse põhjuseks? Reimani arvates [92]) „„Ma-rahva" äratamine minestusest..." oli vahe peal petlikuks unenäoks muutunud. Elutõsidus oli unistajad karmilt üles raputanud ja neile lukustavalt kõrvu kisendanud: „Ei ole lootustki enam". Fählmannil ei olnud enam seda usku [mis Schultz-Bertramil 1839. a. kõnes]. 19. aastasaja 5. kümne sündmused purustasid tema pindudeks."

Selles seletuskatses on rohkesti tõtt, kuid see on siiski ühekülgne.

On õigus, et 1840-ndad aastad, eriti nende algupool oli eestlusele kõige raskemaid. Ikalduste jms. tõttu oma tipule tõusev rahva majanduslik viletsus, väljarändamine, usuvahetuse epideemia, „Pühajärve sõda" ja teised veriselt taltsutatud rahutused

---

„zur Lebensaufgabe gemacht, die zerstreuten Theile in ein Ganzes zu vereinigen". Der Tod vereitelte bekanntlich die Ausführung seines Vorhabens und manches interessante Sagenbruchstück, das er nur im treuen Gedächtniss bewahrte, ging mit ihm für immer verloren." („Kp." Vorwort, lk. VII.)

[90]) Vt. Faehlmanni kirjad Kreutzwaldile 31. X 1846 ja 12. III 1847, Kr-i vastus 13. XI 1846.

[91]) Kalevipoja juubel, E. Kirj. 1911, lk. 422.

[92]) Eeltsit. E. Kirj. lk. 423.

märkisid ainult selle kriisi ühte külge. Peame arvestama ka kõige selle tagasimõju kõigile neile vähestele „estonofiilidele", kes seni olid jätkand G. Merkeli alustatud filantroopilist suhtumist enam või vähem radikaalselt. On tõsi, et eriti rahva vene usku põgenemist võeti sääl suure pettumuse ja südamevaluga, selles nähti algavat kogu rahva „setustumist" ja sellele järgnevat venestust. Faehlmanni enda tolleaegsed kirjad kõnelevad sest hirmust kõige piltlikumalt. Ilma laiema ajaloolise perspektiivita vaadeldes seda nagu palavikus märatsevat rahvast oli ju tõepoolest raske öelda, kas ta oma hädas mitte ei torma ükskõik kumma oma suure naabri hõlma, kui ta sest loota võib vähemalt mingit paremust oma majanduslikus elus. Seni oli eesti keele ja kirjanduse viljelus olnud (peale puhtteadusliku) peamiselt majanduslik-sotsiaalse abistamise küsimus; nüüd, äkilise ümberrahvustumise hädaohu ees, tõuseb juba teravamalt esile ta rahvuslik külg. Ja on loomulik, et siin ka tõelisil eestlaste s õ p r a d e l tekib kahtlus: kas maksab üldse säilitada seda rahvast kui r a h v u s t? Kas pole just parem teda aidata ta ümberrahvustuse läbi? Et teda niikuinii tormiliselt ähvardab alaväärse venestuse hädaoht, kas pole siis vaja hakata plaanikindlalt teda saksastama? Ja vastavalt võimalikult vähe toonitada ta rahvuslikke erinevusi olevikus või minevikus?

Need on probleemid, mis alles 1844.—45. aasta kriisis saavad akuutseiks, äratavad avalikku poleemikat, kallaletunge aktiivseile estofiilidele, kahtlust ja kõhklust nende eneste ridades. „Ütelge mulle, mida tahab õieti teie Eesti Selts talupoja keele harimisega?" käratab Luunja parun Nolcken [93]), konservatiivse mõisnikukihi esindaja. „Kas ei ole siis see parem, et ta jääks täiesti tähele panemata ja kaoks täiesti maa pealt — see oleks kõige mõistlikum soov ja häätegu rahvale. Parem tehtagu nad sakslasteks." „Tartu literaatide" „ebaküpsi ideid" peavad paljud vanameelsed isegi talupoegade rahutuste põhjuseks — 1842 peab F. käima niisugusele kaebusele vastust andmas kindralkuberneri juures, 1845 hoiatab teda Kreutzwald uute selliste kaebuste eest [94]). Aadli kasuhuvidega seltsib aga varsti ka saksa haritlase rahvuslik eneselaiutamine.

---

[93]) „Mein Streit mit Nolcken", GEG, M. A. 170:13, ka Faehlmanni album, lk. 57.

[94]) Faehlmanni album, lk. 56; Kr. Faehlmannile 22. X 1845.

Tallinnas Saksamaalt äsja sisserännand ja nähtavasti saksa kasvavast natsionalismist häälestatud ülemõpetaja Ed. Meyer algatab estofiilsuse vastu teoreetiliseltki „põhjendatud" sõjakäigu, mis oma jõhkruses lähedalt meelde tuletab hitlerliku nüüdisaja omi. Olevat täitsa ekslikud Ahrensi, Ullmanni j. t. „estonofiilide" püüded, eesti keelt mitte üksi uurida, vaid ka säilitada ja arendada kultuurkeeleks ning üldse liigselt toonitada eesti keele ja saagade ilu. Kultuurrahvas („Kulturvolk") v õ i v a t hävitada teise, kes olevat ainult „Raçenvolk", ja seda kahetseda olevat halemeelsus. Eestlased olevat juba kord ainult mongolid, kes oma kultuurivõimesust ajaloo jooksul pole tõestand millegagi. Ja kui Ullmann viitab vähemalt eesti keele arenemisvõimele ja tulevasele võimalusele eestlaste ja soomlaste kultuuriliseks ühinemiseks, saavad kuulda soomlasedki, et ka neil pole mingit kultuuri, mis maailma oleks mõjustand [95]).

On loomulik, et see kõik kutsus esile kahtlusi ka estofiilide eneste hulgas. „On aga kaks liiki eestlaste sõpru (Estenfreunde), kes kaks parteid moodustavad", kirjutab Schultz-Bertram isegi veel aastal 1860 [96]). „Üks koosneb rahvaluule sõpradest ja kõige vana austajaist. Need tahavad rahvast tema loomulikul arenemiskäigul, l ä h t u d e s t e m a s t e n d a s t, vastu viia r a h v u s t u n d e l e ja seeläbi kõrgemale haridusele. Nad tahavad, et eestlane peab jääma eestlaseks ja eestlasena omandama auväärse asendi haritud rahvaste keskel. Nimetame neid g e n u i i n s e t e parteiks. Teine partei aga tahab selle keele ja rahvuse üldse hävitada, sest et ta ei näe oma rahvusest kinnipidamisest rahvale mingit hüvet (Heil). Tahame neid nimetada radikaalideks. Need hüüavad genuiinseile: „Ärge tahtke olla eestilisemad (estnischer) kui eestlased ise!" Radikaalid tahavad germaniseerida, genuiinid rahvustunnet äratada ja samal ajal käib rahva saatus iseenese raudset käiku. Väiksemad rahvused on võrreldavad madalate saartega meres, mida lained pikkamööda hävitavad. Nii hõõrdusid aja jooksul liivlased eestlaste ja lätlaste vahel, nii tungib kahe suure naaberrahva haridus praegu pääle eestlastele ja lätlastele ning nende äraimemine (Absorption) pole mitte tõenäosusetu.

---

[95]) Inland 1845, vg. 470 j., 609 j., 709 j., 778.

[96]) Baltische Monatsschrift 1860, lk. 433. Vrd. ka nende teiste eesti „sõprade" tahet seda ümberrahvustust kiirendada eriti saksa keele õpperaamatute läbi (C. Schirren jt.). Vrd. E. Kirj. 1911, lk. 419.

Lubatagu siis genuiinidele vähemalt üles märkida sureva rahvuse luigelaul."

See tsitaat, mille „genuiinsus" võrreldes 1839. a. kõne omaga on ilmselt taltund, tabab hästi kogu „Kalevipoja" sünniaja olukorda. Mida selles aga ometi tuleb esile tõsta, on „genuiinide" toonitatud t a h e äratada eesti rahvustunnet, ükskõik siis, kas nad päris kindlad on selle tagajärjekuses või ei. S o o v ja p ü ü d eestluse kestmiseks oli aga kindel vähemalt sellistel genuiinidel nagu Schultz ise, muidugi siis ka Faehlmann ja Kreutzwald, olgu siis nende puhtmõistuslikud oletused „saatuse raudsest käigust" nii või teisiti.

Kuidas viimased on olnudki tõeliselt, selle kohta on meil raske päris kindlasti otsustada. Tõsi: mõlemalt mehelt on säilind n.-ö. ametlikke ütlusi, kus nad kõnelevad eestlasist kui väljasurevast rahvusest. Niihästi oma vaidluses parun Nolckeniga kui ka mujal [97]) möönab Faehlmann eesti keele kadumist kui võimalust, jah, ta on valmis ise saksastustki loomulikuks nimetama, kuid ainult selleks, et nii näidata, kuidas ka saksad oma eesmärgile jõuaksid just rahva hariduse eest hoolitsedes — „ja abinõuks selleks on tema keel". Sellistest diplomaatilistest või puhtpoleemilistest väljenditest (ajal, mil igasugune järsem rahvuslik või sotsiaalne tulevikukava seitsme luku taga pidi seisma) järeldada Faehlmanni igasugust usupuudust eestluse tulevikku oleks ikkagi liiga küsitav. „Hauamonumendi" ja „luigelaulu" tähe all arenes ju ka „Kp-ja" koostus — ja just nii oli Kreutzwaldil ja ÕES-il kõige kergem enda tööd kaitsta vanameelsete ja politsei kahtlustuste vastu. „Kalevipoja" I trüki eessõnaski kõneleb Kr. ainult rahvaluule päästmisvajadusest, „enne kui rahvakene kahe võimsa pooluse poolt täiesti on absorbeeritud" (lk. IV), arvab, eitades Schultzi lootusi, et „eesti rahval ei ole enam võimet iseseisvaks rahvuslikuks loominguks" (lk. VI j.), ei usu iialgi eesti „genuiinse proosa" sündi (lk. XIV) jne. Aga kumba seisukohta peaksime tõelisele Kreutzwaldile lähemaks, kas selliseid diplomaatlikke, hetke-meeleolulisi jne. kahtlusi või näit. 3—4 aastat hiljemini „Sipelga" II osas ilmund tulist eestlusepropagandat?! Samuti kõneleb Faehlmanni sisimast usust eestlusse kogu ta tegelik elutöö.

Lõppeks, Reimani oletuse masendavate olude otsustavast mõ-

[97]) Vt. näit. Faehlm. album, lk. 57 jj.

just „Kalevipoja suikumiseks“ 1840-ndail aastail võib tagasi tõrjuda, juba vaadeldes Faehlmanni teisi just samal ajal loodud müüte jm. töid („Koit und Hämarik“ ilmus 1844, eesti usundiuurimus ja loomislugu 1848, Vanemuise, Juta ja Endla lood 1852 — kõik kirjutatud 1840-ndail). Ei, Faehlmann polnud mees, kes oleks kriisil lasknud end lootusetuks ja passiivseks sugereerida. Kirjavahetuses Kreutzwaldiga näeme küll kurbust ja viha, kuid mitte kuskil täit lootusetust, pigemini mõjus see just tagakihutavalt. Vene usu epideemia, mis 1845. a. 10. VIII kirjas teda eriti rusub, lakkas ise paari aastaga. Ja lõppeks oleks ju ka „hauasambaks“ eepos sobind kõige paremini.

Kui aga „Kalevipoeg“ sellest hoolimata uinus enam kui aastakümne [98]), siis peab seks olema teisi, mõjukamaid, nähtavasti ka lihtsamaid põhjusi. Ja need olid enne kõike ikkagi ülesande suurus ja selleks kõlvulise valmismaterjali vähesus. Loomulikult oli sellega seoses ka Faehlmanni üha kasvav töökoorem ja nõrgenev tervis, võib-olla teataval määral ka „tsüklotüümne“ temperament oma kerge süttivusega järjest uutest asjadest. Väiksemad tööd taheti teha „nagu muu seas“ ära enne, „elutöö“ juurde asumine lükati ikka edasi, mitte, et teda vähem tarviliseks peeti, vaid just vastuoksa. Eriti sellega on seletatavad need korduvad soovid, minna maale korjamisreisule (nagu Lönnrot), selleks end muist kohustusist üldse vabastada, kogu arstiametki „paari aasta pärast“ maha panna, kui varanduslik seisukord on enam kindlustatud [99]).

Faehlmann ise teadis paremini kui ükski ta kaasaeglane, kuivõrra utoopiline oli Schultzi kava. Rahvaeepos ei lasknud end ometi maast välja trampida! Ja ainult idealiseeriv asjatundmatus võib praegu veel väita, nagu olnuks Faehlmannil „Kalevipoja lugulaulust ... suured osad kogutud ja tema suurepärase mälu tõttu tal sõna-sõnalt peas [100]). See on peamiselt Kreutzwaldi poolt pärast sõbra surma, osalt arvatavasti väärkäsitusest algatatud ilus oletus, mida on hiljemini „Kalevipoja“ ürgse rahvaehtsuse tõestuseks romantiliselt laiaks paisutatud, mille tõeliseks

---

[98]) Teated Faehlmanni teisest, enne surma peetud Kalevi elulugu tutvustavast kõnest (E. Kirj. 1911, lk. 422) on üsna puudulikud, ja õigusega arvab V. Reiman, et seal Kp-st „suurt uudist“ polnud. Vrd. § 19.

[99]) Fählmanns Leben, VGEG II, 4, lk. 34 j.; Faehlmanni album, lk. 44.

[100]) Faehlm. album, lk. 44.

aluseks võisid olla aga ainult mõned üksikud proosakujulised muistendikillud. Meil pole mingit alust oletada, et Faehlmann oma 1839. a. ettekandest oleks välja jätnud olulisemaid Kalevipoja-pärimusi, kui ta neid oleks teadnud. 1840-ndate aastate jooksul, nagu arvab ka Reiman [101]), tuli neid vaevalt juurde — juba seepärast, et neid korjamas ei käidud (ja vastasel korral oleks F. vaevalt neid jätnud ka ÕES-le või Kreutzwaldile teatamata). Ning kõigepäält: juba 1839. a. skits sisaldab peagu kõik tähtsamad rahvapärased Kp-ja motiivid, ja on väga küsitav, kas neid 19. sajandi alulgi rahva seas palju rohkem üldse tunti. (Sest ikka jälle tõuseb küsimus, kuidas kadusid siis just need mõnekümne aastaga rahva mälust nii täielikult, kuna ometi just Faehlmanni „Alg-Kalevipojas" esinevaid lugusid on hiljeminigi üles kirjutatud nii palju ja laialt.)

Muidugi ei taheta seega öelda, nagu poleks luuletaja-arsti „truus mälus" olnud ja hauda läind hulk mitmesuguseid muid, mitte Kalevipojaga seotud rahvatraditsioone, muinasjutte, usundiandmeid jne., mida temale omase käitlemisvabadusega oleks võidud liita eeposesse ja kindlasti tihedamalt, kui seda tegi Kreutzwald. Kuid seegi (kõnelemata sisulisist raskusist, millest veel järgmises peatükis) oleks nõudnud palju tõsist tööd ja palju aega. Enne kui F. selleni jõudis ja „väiksemad tööd" eest ära sai, tuli surm vahele.

§ 17. Faehlmanni „Kalevipoja" üldilme.

Ometi oleks ekslik ja teine äärmus arvata, nagu piirduks Faehlmanni Kalevipoja-viljelus ainult 1839. a. kõnega. Meile on säilind märke, kuigi väheseid, mis osutavad ta mõtte hilisematki tegelemist selle teemaga ja samuti selle mõningaid tulemusi.

Tõsi küll, asja ja selle raskusi ligemalt tundes ei ole ta eepose võimalusest mitte nii innustund kui entusiastlik Schultz-Bertram (ja Reiman). Samuti nagu ta saagade sissejuhatuses eestlaste kaitsemise püüd on tunduvalt taltsam Schultzi kõne rahva enda iseteadvuse äratuse püüdest, nii ei kõnele ta ka kunagi mingist „metsades puhkavast laulust". Ta ainult mainib, et Kp-ja seiklused lasevad „end asetada kena eepose raamidesse" [102]).

[101]) E. Kirj. 1911, lk. 422.

[102]) Wie war der heidnische Glaube der alten Esten beschaffen, VGEG II, 2, lk. 65, a. 1848: „Die unmittelbaren Abkömmlinge der Helden — *kalleve poead* — waren die ersten Länderbeherrscher. Unter diesen ragt

„Väheste päevade kestusega, muidugi", lisab ta nagu vabandades juurde, osutades sellega oma pseudoklassilistele eeskujudele, kus jutustus liigendati jutustamispäevade järgi. Teised allikad teatavad, et ta on oma töö tahtnud esitada 6 (?) osas (jutustamispäevade järgi) [103]) või „7 osas, piibli loomisloo järgi, või 12 osas, nagu on esitatud Herkulese lood. Kõik, mis sinna ei mahtund, pidid koha leidma episoodidena peaosade vahel" [104]).

Sellest näeme siis igatahes, et ta vähemalt mõtelnud on mingist pikemast teosest ja selle terviku kompositsioonist, kuigi kujutlus viimasest on veel üsna kõikuv.

Kuid meil on õnneks ka näiteid, mille järgi võime kujutella tolle meeles mõlkuva teose üldilmet, ainekäsitlust ja stiili.

Nii on ta eelmisele materjalile lisaks leidnud ja omapäraselt ümber töötand vähemalt ühe rahvaehtsa Kalevipoja-motiivi, nimelt selle, mis esineb ballaadis „Suisa suud". Kuid oma laadilt täitsa teissugusena, on see talle kõlvand ainult abimotiiviks, mille ümbermõtestatud põhipildi abil Väinämöise lahkumise loo eeskujul on üsna vabalt loodud Vanemuise lahkumise müüt [105]). Nähes õigusega, et t e m a viljeldud kuninglikku Kalevipoega vaevalt sobib lasta tappa lihtsa külatüdruku poolt, on Faehlmann vastavad värsid „Suisa lõin Sullevi poega, kiusta lõin Kallevi poega" pannud ainult h o o p l e v a m õ n i t u s e n a mingi romantilise nõiamoori suhu. Tõeline Kp. aga („der herrliche Kalewide") hulgub selle laulmise ajal mööda maad ringi („vom neckenden Teufel verlockt") [106]) ega saabu seepärast suurele spordiolümpiaadile Tartus, kus teda asjata ootavad koos võistlejad ja pidurahvas kogu Eestist.

---

hervor Sohni, schlechtweg *kallewe poeg* genannt, der Liebling des Estenvolkes. Viele anmuthige Sagen über ihn lebten im Munde des Volkes und alle lassen sich in den Rahmen eines hübschen Epos fügen, von der Zeitdauer weniger Tage, versteht sich, mit vielen Episoden.

Diese Sage und noch einige andere, den Tara-Cult betreffend, waren noch vor einiger Zeit im Munde des Volkes — die leidige Herrnhuterei hat sie ausgetilgt."

[103]) J. Boubrig: Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. VGEG II, 3, lk. 53, a. 1850: „Es ist in (sechs?) Tage getheilt, die seine Hauptabschnitte bilden, aber zugleich viele und höchst anziehende Episoden enthalten".

[104]) Blumberg, Quellen, VGEG V, 4, lk. 9.

[105]) Die Sage von Wannemuine, VGEG II, 4, lk. 75 j., a. 1852.

[106]) Viimane väljend põlvneb osalt nähtavasti pärimuslikest andmeist Kp-ja ning kuradi (või vanapagana) vastuolu kohta.

Just selles, tõenäoliselt Faehlmanni viimases müüdis, tutvume ka selle esituslaadi ja stiiliga, milles ta ehk oleks ka Kp-ga kujutand temalt oodatud eeposes, kui ta selleni oleks jõudnud. Võrreldes seda saagat 1839. a. visandiga võime tõdeda, kuidas sealne ü k s i k (vahel isegi veel päris rahvaehtsalt hiidlik) vägilaskuningas alles siin on omand ka tõelist kuninga-kohast ja kultuurikõrget riiki ning r a h v a s t. See on esimene ja — isegi arvestades Kreutzwaldi eepost — ainus nii elavalt maalitud pilt Kp-ja aegsest rahvapeost, suurest ü h i s k o n d l i k u s t sündmusest, kus muinaseestlased tõesti on esitatud (kui tarvitada Merkeli võrdlust) nagu muinaskreeklasedki „enne oma suuraega". Näeme erakordselt suurt piduliste hulka kogu maalt, „sest et tore (herrliche) Kaleviid sel aastal mängudest ja võistlustest osa pidi võtma"; näeme suure juubeldusega Emajõge-pidi kohale jõudvat „Peipsi laevastikku", kust hüppavad rannale (ja mõned koomiliselt vettegi) rõõmsad merimehed; näeme pühadest tammedest piiratud publikurikast mängu- ja laulupeoplatsi („seal mägede taga" — siis ehk umbes praegusegi laulupeoplatsi läheduses!). Näeme seal varasest hommikust peale kestnud võistlusi, kus võitjaid pärjatatakse, kus heeroldid kutsuvad rahvast korrale, kus esinevad vaheldumisi nii koomilised kui ka pühalik-tõsised ettekanded laulikute poolt, jah, kus, nagu ikka, labane nali leiab nii tormilist menu massides, et selle järel enam ei kuuldagi kõrgema ega tõsise kunsti kandlehelinaid — ühe sõnaga, kogu see minevikupilt ei sobi isegi 1840.-te aastate miljöösse, vaid (kui maha arvatud tehniline pool) tundub nagu ennustusnägemus aastast 1940!

Kuid meil ei puudu ka lühike näide sellest värsilisest sõnastusviisist, millesse Faehlmann on kord tahtnud vormida oma töö. Alles a. 1931 on M. Lepik ÕES-i kolikambrist leidnud lehekese, kus leidub katke selle jumaliku pidulaulu kujutusest [107]:

Und gewaltig hallen die Töne
Und herzzerreissend der Sang.
Doch sag[,] was hemmet das Lachen,
Wenn der Muthwill es stachelt u[nd] reizt!
Und es wogte u[nd] jauchzte die Menge
Und rief den alten Spruch:
„Vom Moor kam der Sohn des *Sullews*,
Aus der Ferne der *Kalewide*."
Und ein unauslöschliches Lachen
Erfüllte das lauschende Ohr.
Doch horch! was wirbeln für Töne[...]

———

Er hat mit zürnenden Händen
Die schlanken Saiten erfasst[.]
Zerrissen schwirren die Saiten,
Entbunden entfliehen die Töne [,]

[107]) F. R. Faehlmanni osast „Kalevipojas", E. Kirj. 1931, lk. 416—424.

Und horch! gewaltige Töne —
Den Donner hörst du rollen,
Und röchelt der sterbende Feind,
Die Nachtigall seufzet u[nd] klaget,
Es schnaubt der unbändige West,
Die Taube girrt vor Liebe,
Es heult der hungrige Wolf.

Selles tugevapildilises sõnastuses, paiguti katkendlik-pateetilisis lauseis, selle hüüatlevalt lühidais, enamasti kolmest jambist või anapestist koosnevais värssides kajastub ilmselt Ossiani (ja Edda) järeleaimuste kõrgheroilisi toone. Ja vaevalt selles saab eitada ka Faehlmanni enda tõelist esiromantilist luulehoogu. Kuigi sel pole midagi tegemist eesti rahvalaulu stiiliga.

Teisel ÕES koli hulgast leitud paberilehel on Faehlmann katsund kirjutada klassitsistliku eepose alguses traditsionaalset pöördumist muusa poole, koos proloogilise temaatika-tutvustusega. See on meile tuntud juba eestikeelsest „Kalevipojast", mille „Soovituseks" Kreutzwald teda on kasustand, paiguti sõnasõnalises tõlkes. Tema sünniaega peab M. Lepik, otsustades käekirja järgi, varasemaks eeltoodud katke omast. Vaevalt saab ses suhtes oletada midagi kindlamat, kui et mõlemad põlvnevad umbes 40-ndate aastate keskelt. Nimevorm „Wainemoinen" on küll kindlasti vanem kui 1852 ilmund saagatsükli „Wannemuine", kuid siin tarvitatud Juta motiiv eeldab nähtavasti alles siis ilmund Juta ja Endla lugu, ja vaevalt on meil põhjust oletada, et viimane oleks käsikirjas valmis olnud juba näit. enne „Koidu ja Hämariku" müüti, mis ilmus 1844. Näib, nagu oleks siinse, enamikus trohheilise värsimõõdu valikul (veel? või juba?) mõjustajaks olnud ka rahvalaulu värss, kuigi värsijalgade arv (5—6) kõneleb ka lääne-euroopa eeskujudest.

„Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!
Denn ich hab ein hehres Lied im Sinn.
Von des Vaterlandes Wunden will ich singen,
Von des Estenvolkes Schmach u[nd] Leid.
Wachet auf[,] ihr alten grauen Sagen[,]
Und berichtet von des Vaterlandes Glück[.]
Und du[,] goldne Tochter Wainemoinens[,]
Komme her von Endlas Silbersee —
Hast genug geordnet deine Locken
Vor dem schönen Silberspiegel schon —
Halt uns vor den golddurchwirkten Schleier,
Auf dass Wahrheitskraft der Sage Wort gewinnt,
Dass wir sehen wandeln, reden, streiten
Helden hier u[nd] Zaubrer in dem Land.

Hast du [,] Herz [,] dich gnugsam dann gelabet
An der goldenen Vergangenheit —
Ist entflohn die Nacht, u[nd] ist verstummet
Sag' u[nd] Lied, u[nd] hast du aufgerollt
Wieder deinen Täuschungsschleier [,] hehres Mädchen,
Und bescheint mit Wahrheit dann [?] die Sonn',
Zeigt uns dann dies Vaterland — o weinet —
In des Zaubers Banden, u[nd] der Deutschen Haft;
Nun dann schaue, Auge, dreist in das Gewesne [?]
— Es ist da u[nd] fordert ja sein Recht."

Niisuguse proloogi poolt antud häälelaadis oleks siis nähtavasti kõland ka kogu eepos, kui see oleks valmind Faehlmanni käe all: tugevasõnaliselt julge, merkel'likult patriootiline ja käredalt saksa (aadli)-vaenuline ideoloogiline alus; miljööks: Muinas-Kreeka taoliselt kõrgekultuuriline, sõdiv, sportiv ja laulupidutsev Muinas-Eesti; sümboolselt mõeldud ülamaailmaks: plastiliselt väljaarendatud mütoloogia omavahelisis perekonnasuhteis olevate jumalatega ja inimestega, vastavalt siis ka sellest läbikäimisest sündind pooljumal-inimestega, heerostega ja muusadega; peategelaseks nende seas täielikult domineeriv Kalevipoja ideaalne kuningakuju, kurjavaenav ja kultuuritoetav Herkules, kes ei lange veresüü, vaid väikese juhuseksimuse, nii siis karmi Fatumi tahtel. Kõik see ilmselt pseudo-klassitsistlik sisu oleks olnud väljendatud juba esiromantiliselt „põhjamaises", „tunderikkas" ja heroiliselt „metsikus" ning „kirglikus" värsivormis. Ja endastmõistetavalt — saksa keeles, nagu Faehlmanni teisedki müüdid.

Oleksime saand kokku esiromantilis-klassitsistliku „epopöa" või õigemini poeemi, umbes (muidugi ainult väga umbes!) nagu meie lähemail naabreil Tegnér'i „Frithjofisaaga" või Runeberg'i „Kuningas Fjalar", et mainida ainult mõnd kõige esileküündivamat. Keeleliselt korrektsena, nii sisu kui stiili poolest vaimustavalt heroilisena ja rahvuslikuna, kõigepealt ühtlasena ja isiklikuna oleks ta kunstiväärtus mõnes suhtes olnud võib-olla suuremgi kui Kreutzwaldi nii ebaühtlasel teosel. Muidugi oleks temas olnud väga vähe rahvaluulelist, kindlasti vähem kui Kreutzwaldi teosel. Aga oma rahvusliku vaimu ja aine tõttu oleks tal olnud kindlasti ka suur kultuurväärtus eestlusele, peatselt oleks teda hakatud eestindama, areneva keelega koos ikka paranevais tõlgetes, ja ta oleks olnud meie rahvuskirjanduse püsivaks aluseks umbes (jälle väga umbes) nagu mõned Runebergi poeemid

soomlastele ja teataval määral ka Faehlmanni enda müüdid meile — olgugi nad saksakeelsed.

Kuid vaevalt oleks sellega olnud rahuldatud Schultzi ja teiste „rahvaeepose" nõue. Vaevalt oleks saavutatud seda p ä ä - e e s - m ä r k i, mis Faehlmannil ja muilgi „genuiinseil" estofiilidel oli palju tähtsam kui isiklik au või kunstiliselt kõrge uudislooming: eesti r a h v a kultuurikohasuse tõestus, eesti rahvusliku eneseusu tõstmine.

Ajajärgu romantika oli siiski juba liiga tugevasti tõkestatud filoloogilise kritiitsismiga. Macphersoni „pettus" oli paljastatud, seda teati nüüd juba Baltigi kolgas. Ei lubatud endale teha enam illusioone muinsuse kuld-ajast, kõige vähem selle talurahva muinsusest, siin, ta härrasklassi ridades. Mitte asjata ei äratand Faehlmanni proosamüütidegi rahvaehtsus laialdast kahtlustust, isegi otsest eitust. Ei uskund ta „rekonstruktsioonide" täpsust omavahel ta paremad sõbradki [108]). Mis oleks siis veel öeldud

---

[108]) Muuseas oleks huvitav märkida siingi, et ka Kreutzwald, kuigi muidu Faehlmanni tööde rahvaehtsust agaralt kaitstes, ise mitte päris kindlasti ei näi kõigesse uskuvat. Faehlmanni loomisloos (VGEG II, 2, 66) avalduva eesti muinasusu monoteistliku seletuse vastu seab ta oma mütoloogiakatses enam polüteistliku seletuse, nelja pääjumalaga eesotsas (VGEG II, 3, 42; vrd. paralleelne arengukäik germaani mütoloogiaga, kus samuti Mallet veel oletas ürgset monoteismi).

Isegi Faehlmanni esitatud mütoloogiliste nimede asjus näib ta vähemalt saladusekatte all avaldand oma arvamise, et nende puhul tuleb eeldada Faehlmanni endapetet. Nimelt kahtleb nendes nimedes Neus, eriti „Wannemunne oder wie es jetzt heisst, Wannemuine" omas, mis olevat nii moonutatud ja siis vähemalt väga halvasti mälestatud. Ta kirjutab (6. II 1848): „Endlich hat mir Jemand — — gesagt, er habe vor vielen Jahren Fählmann die mitgetheilten Sagen als eigene Erfindung vortragen hören. Da Fählmann, theuerster Freund, Ihnen befreundet ist, so muss ich Sie dringend bitten, mir diese Mittheilungen nicht übel zu deuten. Ich erkenne Fählmanns grosse Verdienste mit aufrichtiger Hochachtung an, aber magis amica veritas, und die Sache an sich, wie durch lange Beschäftigung mit ihr, vom grössten Interesse, liegt mir am Herzen. Bitte, lassen Sie mir Ihre entschiedene Ansicht zukommen."

Kreutzwaldi vastus pole säilind (või veel mitte leitud), aga seda võime ometi järeldada järgmisest Neusi kirjast (3. III 48): „Nun muss ich Ihnen aber nochmals mit Herzlichkeit danken für das neue Vertrauen, das Sie mir bewiesen, indem Sie auf meine Fragen wegen F. eingegangen. Ich bitte, halten Sie sich überzeugt, dass ich es nicht missbrauchen werde. Sie mögen wohl sehr Recht haben, wenn Sie eine kleine Selbsttäuschung bei ihm voraussetzen."

niisugusest eeposest, niisugustes macpherson'likes värssides!? Mis öeldi hiljemini isegi Kreutzwaldi palju rahvapärasemast tööst!?

Kuigi esikohal seisid aja- ning materjalipuudus, küllap oli vist siingi üks põhjus, mis ei lasknud Faehlmanni nii innustunult Kalevipojale „ööd ja päevad mõelda", nagu tagantjärel oleks oodand V. Reiman.

Kogu see rahvaeepose loomise püüe oli hiljaks jäämas ja juba jäändki — see saatuslik tõde meenub ikka jälle kogu meie „Kalevipoja" sünnilugu vaadeldes. Mitte ainult rahvaainete vähenemise, vaid ka kirjandusliku ning üldkultuurilise miljöö muutumise tõttu. V a b a ümberloomingu aeg on möödumas, t e a d u s l i k u rahvaluule käsitluse aeg algamas. Lönnrot, ise oma tervikteoseni jõudnud veel vaevalt enne selle „filoloogilise ajastu" täit pealetulekut, ei kõlvanud samuti mitte heaks eeskujuks. Ei olnud ju siin eeldusi selliseks, maailmas täiesti ainulaadseks „filoloogiliseks" rahvaeeposte koostamisviisiks, mida võis tarvitada tema.

Sellest hoolimata (ja seda näeme siinses vaatluses edaspidi ikka jälle) on sel julgemalt esiromantilisel ajajärgul ja eriti Faehlmanni eeltööl, samuti viimase muil müütidel olnud määrav tähtsus „Kalevipoja" sünnis, ilma milleta me viimast vaevalt küll iialgi oleksime näind. Ainult tema (ja Schultzi) julge uuestiloomingu tõttu liidetakse mitmekesised rahvapärimused mitte ainult tervikuks, vaid tõstetakse ka sootuks kõrgemale tasapinnale, süvendatakse eetiliselt ja filosoofiliselt, omandavad isegi müütilis-sümboolse tähenduse. Muidugi on selleks kaasa aidand romantika-aja üldvaim; kui mitte otse mõjustajana, siis vähemalt paralleelina võime meelde tuletada saksa kõrgromantikute teadlikku müütide loomise püüet [109]). Kuid ühtlasi võime seda protsessi nimetada ka üsna tavaliseks ja orgaaniliseks kõrgemate müütide arenemiseks lihtsaist seletussaagadest jms. Vahe on vaid selles, et mis pidevama arenguga rahvail kujunes ehk enam pikkamööda ja järk-järgult, see pidi siin sajandeid oma kasvus

---

Eitavale seisukohale Faehlmanni müütide rahvaehtsuse suhtes asub ka ta soome sõber ning ta tööjõu imetleja E. Lönnrot, nii oma kirjades Elmgrén'ile 31. III 1849 ja 1851 (Soome Kirjand. Seltsi arhiivis). Vt. Aino Suits, Lönnrot'i ja Faehlm. kokkupuuteid, E. Kirj. 1931, lk. 157—169; sama koguteoses „Tervitus lahe tagant", Tartu 1931.

[109]) Vähemalt Schelling'i natuurfilosoofiat ütleb Kreutzwald Faehlmanni harrastand juba üliõpilasajal (F-s Leben, VGEG II, 4, lk. 24).

tõkestatud rahva ärkamisel sündima äkki, ühe-kahe mehe pingutusega. Mis puutub aga võõrmõjudesse, siis neist pole puhas olnud küll ühegi rahva looming.

§ 18. Eesti rahvaluule balti-saksa kirjanduses 1840-ndail aastail

Nii oli ka Faehlmanni viimse elukümnendi tegevus ometi tähtsaks ettevalmistuseks „Kalevipojale". Nüüd sõnastatud mütoloogiaga luuakse kindlajoonelisem põhi ja taust kogu eeposele, piltlikult öeldes, luuakse need jumalad, kelle poegadena võivad hiljemini toimida eepose sangarid, skitseeritakse kogu selleks vajaline muistne maailmapilt. Mitte asjata ei värsista Kreutzwald hiljemini kõik need müüdid oma teose (esimese redaktsiooni) esiandeks: need pidid olema ja olidki nagu lähtekohaks tema muinasmaailma kujutuses. Kreutzwald ei lähe viimasele vastu mitte enam tühjade kätega, ei tarvitse koguda, ümber luua ja luua enam ise kõike, vaid ta võib tugineda Faehlmanni andmeile koguni kui rahvalikele.

Vahest veel enam teed valmistasid need müüdid „Kalevipojale" aga seltskondlikult, nimelt sellega, et neil oli peagu pööretegev tähendus saksa intelligentsi suhtumises eesti rahvaluulesse. Milleks „Kalevipoega" kavatseti, seda ülesannet täitsid osalt juba nemadki. „Faehlmanni eesmärk oli äratada huvi eesti rahvaluule vastu ja selle eesmärgi on ta saavutand täielikult", möönab hiljemini isegi Faehlmannile kõike muud kui häätahtlik Ahrens [109a]). Vähemalt need välismailgi tunnustatud meisternäited koos rahvalauludega võisid siis juba olla tõestiseks, et ka eestlane „Linné süsteemis kuulub inimese liiki". Igatahes 1840. aastate keskpaigast pääle saab eesti rahvaluule balti kirjanduses suurema tähelepanu osaliseks kui kunagi varemini või — hiljemini.

Selle (ja nii „Kalevipojagi") miljööpsühholoogilise ettevalmistajana sel raskel kriisi-aastakümnel peame siin mainima ka ajajärgu kõige tõsisema folkloristi H. Neusi tegevust. Õieti temale ju kuulub teaduslikult seisukohalt ajajärgu suurim teene oma alal: uue ja põhjalikuma tähelepanu juhtimine eesti värsistatud rahvaluulele, selle iseloomu uurimine ning tutvustamine ja lõpuks selle suurejoonelisem väljaandmine, mis viis lõpule sakslasist-rahvalaulukorjajate (Knüpffer j. t.) aastakümneid kestnud töö.

[109a]) Inland 1855, vg. 165.

Nagu öeldud, juba a. 1836 koguteoses Dorp. Jahrbücher V oli ta tutvustand oma kaasmaalasi Chr. Schlegel'i esiromantilise teosega ja täiendand seda oma märkmetega, ms. ka eesti rahvalaulude omapärasest keelest. Nüüd hoiab ta huvi viimaste vastu elevil nende ilmutamisega Inlandis (1839, 1840, 1841, viimasel aastal tervelt kaheksas numbris), osalt algupärandeina, enamasti ainult tõlkes. Nähtavasti eriti tema õhutusel muidu nii loid Eestimaa Kirjanduslik Selts juba a. 1844 otsustab hakata välja andma rahvalaule suuremas eriväljaandes, nii ettegi jõudes oma Tartu kolleegist.

Ühtlasi uuendab Neus juba ammu Knüpfferi poolt esitatud, kuid seni peagu ilma iga tagajärjeta jäänd nõude, et eestikeelse kunstluulegi eeskujuks võetaks eesti rahvalaule. Nimelt arvustab ta [110]) sakslaste sinnamaalset tegelemist eesti luuleloominguga ja leiab, et see on mõjund rahvale väga vähe. Sellest polevat midagi säilind rahva suus, nagu küll hulk eestlaste eneste ilusaid rahvalaule, mis päälegi veel praegu ümber luuakse ja edasi arendatakse. Nagu juba varemalt teoses Dorp. Jahrbücher, tõstab ta ka siin esile mõned rahva laulukeele iseärasused ja stiiliabinõud (alliteratsioon jm.), millega ka tühiseile aineile antavat teatav argielust kõrgem väärikus (Würde). Ta ei eitavat, et kõigi rahvaste luuled aeg-ajalt liginevad uuele keelele, „aga igatahes näib mulle tingimata vajalik, et ilmlikkude laulude luuletaja — — end kohandaks võimalikult ligidalt rahvalaulude omapärasele laadile toonis, suhtumises, keeles ja vormis". Just nii olevat Goethel õnnestund ülikunstlik ja rahvale võõrdund luule uuesti tagasi muuta lihtsaks ja rahvalähedaks. Et aga ka niisuguse algriimiga (Buchstabenreim) luules võib suurepärast luua, sest tunnistavat vana-islandi julged luulendid — ja eesti rahvalaulud ise. Ühtlasi õpetavat esimesed ka, et riimikujunduse vaesusele vaatamata selles ometi võimalik on rikas hulk vorme (nii Snorre Sturlusoni Hattalykil'is umbes 100 eri värsiliiki).

See Neusi sõnavõtt oli pärast pikemat vaheaega esimene tähtsam samm eesti rahvalaulu tõstmiseks eeskuju-kohale, samuti selle originaalse stiili ja keele hindamiseks. Just rahvalaulu keelt ei olnud mõnitand mitte üksi vanad valgustusaegsed tegelased nagu O. V. Masing, vaid isegi veel hiljemini Ahrens jt. nägid siin ainult

---

[110]) Inland 1840, vg. 543 jj. Vrd. ka vähe hiljemini ilmund J. G. Kohl'i teoses „Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen II" (1841), lk. 255 j. esinevat kiitust just eesti rahvalaulude esteetilisele küljele: „Es ist unglaublich, wie sehr man sonst alle diese köstlichen Gedichte, die oft so ächt poetisch sind, dass ein Schiller oder Göthe sich glücklich schätzen würde, auf solche Gedanken gekommen zu sein, verachtete". Vrd. M. Kampmann, Sakslaste regilaulud, E. Kirj. 1913, 69—76.

vigu ja degeneratsiooni [111]). Siin algatatud vana stiili ja vanade keelevormide kaitsega valmistas Neuski teed Faehlmanni saksakeelse proosa või vabavärsi juurest Kreutzwaldi eestikeelse ja rahvalaulu-värsilise eeposeni. Ja vähemalt Neusi vähesed analüütilised katsed selle rahvavärsi seaduste leidmiseks (pääle eelmainitu ka „Ehstn. Volkslieder" sissejuhatuses) on Kreutzwaldile teatavaks eeltööks sel raskel alal — kuigi need kaugeltki ei jõua anda küllalt ega nii palju nagu näit. Porthan'i jt. eeltööd Lönnrotile.

1840-ndate aastate keskpaiga raskused näivad pidurdavat ka tõusvat rahvaluule-harrastust, ja mitte üksi Faehlmannil. A. 1842—1844 ei kuuldu „Inlandis" rahvaluulest nii hästi kui ei midagi, samuti ÕES-is, kus näivad olevat esialal rahvakeele uurimine ja ta sõnavara päästmine.

Kuid Faehlmanni müütide kirjanduslik menu meelitab samale aineallikale muidki balti luuleamatööre. „Inlandi" samas aastakäigus, kus keeb Meyeri tõstetud väitlus eestluse elu või surma üle, ilmub (vg. 741) ka pr. von Mädler'i versifikatsioon „Koidust ja Hämarikust" ühes toimetuse sooviga, et see juhiks soosingu ka muile rahvaluulendeile. Ja nii see sünnibki. Hakkab ilmuma uuesti rahvasaagasid, muinasjutte ja nende ballaadistisi. Viimane luuleliik näib muutund üldse juba õige „kergeks kunstiks". Kasustatakse palju balti-saksa ajaloolisi aineid, mõnd isegi mitu korda; nii on näit. Läti Henrikust tuntud legend Beverini piiramisest ballaadistatud 1846. a. aastakäigus kahe poolt (K. Friedhold [Kreutzwald] ja P. Otto) ja hiljemini (1852) veel kolmas kord (E. Pabst). Aga ka eesti aineid puutub silma juba õige mitu; nii näit. E. Pabst'i „Das versteinerte Brautpaar" 1846, ja „Die Sängerin" (rahvalaulu ümberluuletis) vg. 527 j.; „Das entlaufene Pferd", vg. 743; „Die einsam erzogene Sachsentochter", ibid.; H. Bl[indne]r'i „Neck und die Mutter", 1847, vg. 20; H. Bl[indne]r'i „Pflegekind des Rögutaja", ibid. 305; O. Dreistern'i „Der Blauberg", ibid. 1067 jj.; H. Bl[indne]r'i „Pedos Brautwerbung", ibid. 1162, jt.

Leidub isegi luuletisi, kus soovitatakse, et Balti üldse saaks saagade maaks (1846, vg. 909, H. Bl. ja 949, O. Dreistern), ja teisi, kus lauldakse rahvast, kelle on „röövlibanded" maha tapnud, kelle luule aga ometi jäänd elama („Die Poesie der Esthen", 1846, vg. 578). See kõlab otse estomaaniliselt — tolle aja sumbund õhus.

Väljaspoolgi „Inland'i" veerge on näha sama rahvalauluainete ümberluulenduse püüdu. Nii näit. 1846 ilmund antoloogias „Balladen und Lieder" leiduvad ühelt tähtsamalt Balti luuletajalt, Jegór von Sivers'ilt, pääle teiste ballaadide ka Faehlmanni kahe saaga ümberluuletised („Wannemunnes erster

[111]) Vrd. ka Neus Kreutzwaldile 18. X 1852 ja 14. X 1854.

Sang“ ja „W. letzter Sang“). Sama autori „Palmen und Birken“ kogus a. 1852 leidub juba terve hulk eesti rahvalaule. Ja Siversi kogust levib rida eesti rahvalaulu-aineid veelgi kaugemale: „uusprimitivist“ Thalès Bernard'i toodangus isegi prantsuse luulesse [112]).

See 1846. ja 1847. a. oma tipule jõudnud ja „Inland'i“ kirjanduslikus lisas endale väljenduse leidnud ballaadituhin kutsub varsti välja küll opositsioonigi. Nii arvustab [113]) mainitud kogu „Balladen und Lieder“ keegi Platen'i ja uusklassitsismi austaja O. K. väga mahategevalt, leides, et on oma aja ära eland juba nii romantism üldse kui ka tema toodud relvaklirin vanades burgides jms. Ballaadilooming olevat üldse äärmiselt raske ja ainult suur meister võivat siin veel anda midagi uut. Nagu Hegel Saksas varema Schleiermacheri-aegse tundlemise tahtvat sulgeda mõistuse raamesse ja jälle vaimu teha ülimaks väärtuseks, nii olevat aeg Baltiski loobuda liigselt tundlevast luulest. Ja samuti sellest rahvalaulikuks saamise püüdest, mille olevat moodi toond 1820.—30-ndate aastate revolutsionäärne rahvaaustus ja Herder'i hindamine kõrgemaks Schillerist. I g a õige luuletaja olevat rahvaluuletaja, sest et ained olevat ju ikka rahvalt, mitte kuu päält saadud. Ega olevat mingit olulist vahet rahva- ja kunstluule vahel, küll aga sündivat rahvalikkuse taotlus tihti kunsti kulul.

Tsiteerisime seda arvustust, et vähemalt ühe näitega iseloomustada „Kalevipoja“ sünnieelse aja kirjanduslikke vaateid ka nende erivuses.

Näeme siin juba Eestissegi tungivaid kajastusi Lääne kirjandusmaailma uutest otsinguist, rahuldamatusest romantilise tundemagedusega, tagasivaateist klassitsismi poole (Platen, vrd. ka hiljemaid prantsuse parnaslasi) — ja teatavast verevaesusest kõiges selles, teatavast ülemineku-aja psüühist, mil polegi suuremat mõju väljapoole. Nii liigub siinses perifeerias kirjanduselu üldiselt ikka veel vanade eeskujude jälgedes, kuigi siinsääl juba võib märgata teatavaid tendentse suurema objektiivsuse, suurema realismi suunas. Näeme hiljemini, et sellel sündival üleeuroopalisel uuel maailmasuhtel on olnud juba mõju ka Kreutzwaldi suurteose esimese ja teise redaktsiooni vahelises arengus, ja nimelt enam teaduse kui kunsti nõudeil. Sest just teadus oligi uue voolu tähtsam ettevalmistaja, ning eriti rahvaluule alal pole tavaliselt „romantiliseks“ peetud „ajalooline kool“ (vennad Grimmid, Lachmann jt.) kaugeltki enam varema ebamäärase „rahvavaimu“ teooria seisukohal [114]).

---

[112]) E. Virányi, Thalès Bernard etc., ACUT B XIV, 3. Tartu 1928.

[113]) Inland 1847, vg. 1145—1153, 1169—1180, 1185—1192.

[114]) Vrd. näit. E. Ermatinger, Philosophie der Literaturwissenschaft, Berlin 1930, lk. 16 j.

§ 19. Tellimine Võrust a. 1850 ja selle tähendus.

1840-ndate aastate lõpu huviga rahvaluule vastu näib kaasas käind ka uuesti elavnend huvi „Kalevipoja"-eepose vastu.

Nägime juba, et viimaks nüüd Faehlmann hakkab edasi nihutama oma „torso" täiendamist, et ta peab 1849. a. ÕES-is ettekande, kus lõpuks kõneldakse ka „eesti rahvuskangelase Kalevi elukäigust"[115] (siis mitte Kalevi p o j a s t). Ta palub ja saab mõne sobiva lisandi ka Kreutzwaldilt[116].

Et kord lubatud eepos meeles on ka teistel estofiilel, laseb järeldada muuseas pastor J. Boubrig'i kirjutis[117] rahvasaagadest ja traditsioonidest Eestimaal, eriti Harjus ja Virus.

Selle sissejuhatuses kaitstakse kõvasti Faehlmanni saagade rahvapärasust ja väidetakse temaga ühes, et eestlane on palju luulelisem, kui ta end harilikult näitab sakslasele; ainult täielikus usaldusvahekorras võivat talt kuulda tema ilusamaid luulevaru, ette kantud vaimustatud ja hookas keeles, mille naiivsus ometi täitsa võimatuks tegevat järeleaimamise. „Teine tõestus nende rahvasaagade ehtsusest on aga kahtlemata selles, et neid ükskord tundes võib neid jälle leida täiesti igal pool rahva paremas osas, niipea kui neile tähelepanu juhtida (hindeutet), ja et erilise pieteediga vaadatakse neile kui ühisele rahvusvarale, jah, kui rahvuspühadusele (Nationalheiligthum). Veel enam: nad on õieti kõik ainult katked suurest, ühtekuuluvast (zusammenhängenden) natsionaaleeposest, mida määratute raskuste ja suure ulatuse tõttu veel praeguseni mitte pole võidud teatavaks teha kirjanduslikule maailmale selle täielikul kujul, mis aga, kui see ükskord sünnib, viimase kindlasti paneb imestama. See on jagatud (kuueks?) päevaks, mis moodustavad ta pääosad, aga ühtlasi sisaldavad palju ja väga veetlevaid episoode. Mitte nii fantastiliselt laiutades (umherschweifend), nagu soome Kalevala-saaga, seab ta kõik silmade ette ülevaatlikumalt, ühtlasemalt ja ometi väga poeetilise väljendusviisiga (ungemein poetisch ausprechend) ja kisub oma tihti üllatavate iludustega kaasa täitsa vastuseismatult. Kui kahjuks pea üleliia tööga koormatud dr. Faehlmann, ainus, kellel seks veel kõik kasustada (noch Alles zu Gebote steht), ometi kord leiaks vajalise priiaja, et kirjanduslikku maailma selle tähelepandava ja tähtsa (merkwürdigen

[115]) „Ebenso eine Erzählung der in den estnischen Volkssagen vorkommenden Gegend um Reval, wie auch Lebensumrisse des estnischen Volkshelden Kallewi", — nii on see märgitud Seltsi „Generalbericht'is" 1849. a. tegevusest (GEG M. A. 185: 65); vt. ka Inland 1849, vg. 391; vrd. E. Kirj. 1911, 422. Ettekande käsikiri ise pole nähtavasti säilind.

[116]) Kreutzw. Faehlm-le 2. X 1849.

[117]) VGEG II, 3, lk. 50—73, a. 1850.

und bedeutsamen) anniga niisama väga rõõmustada kui kohustada!“ — Edasi kõneldakse eesti saagade haruldasest pildirikkast keelest, mida olevat peagu võimatu kirja panna, saagade tähendusest üldse rahva iseloomu ja mineviku tundmaõppimiseks kui ka nende ümberloovaks kasustamiseks luules, kujutavas kunstis, muusikas, näitelaval jne.

Näeme, kuivõrra juba on kasvand arusaamine rahvaluule tähtsusest ja kuidas ka kujutlus rahvuslikust eeposest on arenend üksikasjalisemaks — nähtavasti Faehlmanni andmeil — ja veendunumaks. „Suur ja ühtlane natsionaaleepos“, kümne aasta eest veel esitatud ikkagi vaid teatava hüpoteesina, samuti veel 1848 Faehlmanni poolt paista lastud ainult võimalusena, on saand juba nagu kindlaks tõsiasjaks. Et see võiks astuda „kirjanduslikku maailma“, ei tarvitseks nagu muud midagi kui ainult teatavat priiaega „katkete“ korjamiseks ning ühendamiseks — ja kirjastamist.

Kui siis äkki sureb dr. Faehlmann, ei taheta muidugi nii kindlaid eeposelootusi mitte matta ühes temaga. Jääb üle teine ainuke haritud eestlane, kes end tuntuks teind ka eesti rahvaluule korjamise ja uurimisega, Faehlmanni lähem sõber ja mõtteosaline: Kreutzwald. On arusaadav, et tema poole pöördutakse palvega, lõpetada Faehlmanni alatud töö.

Püüame meelestada selle sündmuse õiget sisu, kuna just see palju kaasa aitab Kreutzwaldi töö kui ka selle vigade õigeks mõistmiseks.

Sõna otseses mõttes tähendab see palve t e l l i m i s t, ühelt poolt teisele asetatud ülesannet. M i t t e l o o v a s t s i s e p a k i t s u s e s t a e t u n a ja omal algatusel ei alusta 47-aastane Võru tohter oma tööd, vaid välisel ettepanekul — sest et ta seda p i d i tegema, „et kedagi teist paremat ümbertöötajat polnud“ [118]).

Ja kuigi tal seks dispositsioone oli olemas enam kui ühelgi

[118]) Kirjas Schultz-Bertramile (7. X 1860) ütleb Kreutzwald (küll arvustuste sünnitatud kibeduse tõttu liialdades) ise: keegi teine ei kahetsevat nii kibedasti Faehlmanni surma, kui just tema, Faehlmanni „unmündiger Erbe, der sein erzeugtes Kind in die Welt befördern m u s s t e. Es war weder Übermut noch Überschätzung meiner Kraft, die mich trieb, sondern die Notwendigkeit, weil augenblicklich kein besserer Bearbeiter da war. Nach mir wird gewiss einer kommen, dem dessen Schuhriemen zu lösen ich nicht würdig bin, der wird den Kp. in würdiger Gestalt unter die Leute bringen“.

teisel kaasaegsel ja kuigi teda ajavad samad rahvuslik-sotsiaalsed sihid, oli see siiski teise isiku katkestatud töö edasijätkamine, teise mõtte täitmine. Et siit järgnesid ka mitmed ebaühtluse d selle ülesande täitmises, oli paratamatu. Eriti sääl, kus see tellitud töö tegelikult kujunes ometi mitte seevõrra teaduslikuks kui loomistööks.

Kolmandaks peame endale selgelt meelestama juba nüüd: see tellimine, see antud ja võetud ülesanne oli mõeldud ometi kõigepäält teadusliku tööna, kuigi selle sõna meie-aegsest erinevas, palju vähem täpset allikakausaalsust nõudvas tähenduses.

Peame kujutlema end ses suhtes aja ning eriti ÕES-i mõtteviisi. Kuigi häätahtlik vaevatud talurahvale ja jõudu mööda aidates ta hariduspüüdeid ja nii oma „ebaküpsede aadetega" äratanud isegi võimuloleva aadli kahtlustusi, oli see oma iseloomult siiski ainult aralt rahvavalgustuslik, kõigepäält aga teaduslik koondis, mitte mingi estomaanide võitlusühing, mille väljaannete esimeseks eesmärgiks oleks olnud toetada rahvuslikku võitlust ükskõik milliste abinõudega, teaduse või luulega. Mõned üksikud käremeelsed maha arvatud, oli ta kui selts eesti rahvast huvitatud siiski kõigepäält niipalju, et veel päästa teadusele, mis päästa annab. Kui tarvitada eespool (§ 16) tsiteeritud Schultz-Bertrami jagamisalust, siis oli 1850-ndail a. ÕES-i „genuiinide partei" nähtavasti siiski üsna nõrk ja kõigepäält väga tagasihoidlik.

Selgelt valgustab seda ÕES-i suhet eestlusega oma vastavas kõnes tema Faehlmannile järgnev president, ülemõpetaja ja kolleegianõunik G. M. Santo, muidu päälegi soojemaid rahva ja „Kalevipoja"-sõpru [119]).

Mida ta asub kaitsema, on, et ÕES mitte ei tööta rahva hariduseks, vaid uurib rahva minevikku — ja nimelt, et seda minevikku uurida maksab. Sest eestlased olevat siiski rahvus, kuigi ta ülemkiht hävitati, kui kõigiti madalam rüütleist. Ometi on säilind tema „keel ja katked vanast kohalikust mütoloogiast ning saagad, kus ülistatakse rahvussangareid ja kus avalduvad rahvuslikud vaated". „Nii pakuvad ometi eesti

[119]) Einige Bemerkungen über die ehstnische Nationalität und über das Verhältnis der ehstnischen Gel. Gesellschaft zu derselben, Inland 1853, vg. 44—48.

natsionaliteedi varemed mõndagi, mis ajaloouurijale suure huvitavusega.“ Ta olevat „nagu vaevaselt edasihaljendav põõsastik suure puu varjus, mis temalt röövind kasvamisjõu“, aga seegi on tähtis looduseuurijale. Olevat palju vaieldud, kas sel parem oleks püsida rahvusena või sulada suurrahvaisse. Kuid sulavat niikuinii igaüks, kes vähegi kõrgemale jõuab tõusta. Kujutella, et keegi komfortlik bürger jääks eestlaseks, olevat utoopia, samuti kui kujutella *thé dansant* kamtšatkalaste hulgas! Ja olevat selgesti näha, et niisugust rahvuse tõusu eestlased ise ei soovigi. Haridusabinõuna olevat eesti keelt küll vaja harida ja kasustada, kuid see olevat väljaspool ÕES-i tegevuspiire. Küll aga olevat sest teaduslikust tegevusest kaudselt kasu ka rahvale.

Ka Santo väga soojalt soovitav pikem teadaanne „Kalevipoja“ peatsest ilmumisest [120]) paneb kogu rõhu sellele tähtsusele, mida pakub rahvaluule rahva vaimu ja selle mineviku uurimiseks. Tõsi küll, seejuures mõistab ja hindab ta kõrgelt ka rahvaluule poeetilist šarmi (Reiz) ja tundeväärtust, seda järeleaimamatut naiivsust ja kirjuvärvilist vaba fantaasiat, mida mitte ei mõistvat ainult filisterlikus eluproosas tarretand hinged (lk. 81). Ta kõneleb võrdlemisi üksikasjaliselt rahvalauludest ja nende väljendusvahendeist, alliteratsioonist, parallelismist ja omapärasest pildikeelest, mida võimatu olevat võltsida ja mispärast Neus'i kogu laulude autentsus olevat väljaspool kahtlust. Sedasama väidab ta ka Faehlmanni eepilistest saagadest, abiks võttes usu kadund Faehlmanni teaduslikku aususse ja isegi kogu ÕES-i autoriteeti. Viimane olevat „küllalt teadlik oma vastutusest teaduse kohtujärje ees, et mitte end hädaohtlikult petta lasta mõnest üksikust, senikui tema hulgas on mehi, kes eesti keelt küllalt tunnevad, et aru saada, mis on rahvapärane“. „Nii seame kõigile kahtlustustele vastu oma täiest ja hästipõhjendatud veendumusest tuleva kinnituse, et juba varemalt dr. Faehlmanni poolt avaldatud saagad kuuluvad, oma kogu sisus ja suurimalt osalt ka oma kujutuselt, niipalju kui see end lubas edasi anda saksa keeles, tõesti ehtsasse rahvaluulesse ega ole mitte

---

[120]) Ankündigung der baldigen Erscheinung des Kallewi-Poeg, eines estnischen Nationalepos, nebst einigen Bemerkungen über die estnische Volkspoesie. VGEG III, 1, lk. 78—91, a. 1854.

vabritsetud mehe poolt, kelle aus ja õiglane iseloom temale otse võimatuks tegi niisuguse pettuse, nagu siin talle on omistatud."

Kõik see otse ägeduseni minev Faehlmanni lugude t ä p s e autentsuse rõhutamine aga kõneleb kõigepäält Santo ja teiste ÕES-i juhtivate tegelaste endi seisukohast. Faehlmann, aetud palju aktiivsemast eestlusearmust kui ka isiklikust luulejõust, näib tarvitand vähemalt n. ö. maksimaalse oletusvõimaluse meetodit, on püüdnud oma esituses tabada rahvaainete-t a g u s t hingegi (nii kuidas tema seda mõistis) ning nii andnud eesti ja soome rahvalikele aineile palju üldisema ja sügavama müüditähenduse. Santol ja teistel avaldub aga juba uueaegsem ning ilma juhtiva rahvusliku tendentsita teaduslikkus oma n. ö. minimaalse oletusvõimaluse meetodiga, mis nõuab (ja siis juba seltsi au pärast tagantjärele oletab ka Faehlmannil) rahvapärast sõnastustki. Vahekord ei tarvitse olla palju teissugusem kui näit. Arnim'i ja Brentano „Des Knaben Wunderhorn'i" ja ütleme umbes Grimm'ide või Uhland'i rahvaluuleväljaannete vahel. Hiljemini teatavasti on ka viimaste teaduslik täpsus tunnistatud puudulikuks. Veel varemalt aga luges Herder (oma „rahvalaulude" kogus) isegi Shakespeare'i ja Goethe töid rahvaluuleks („Volks- oder Natur-Poesie"), lihtsalt sellepärast, et ta neis nägi avalduvat rahva vaimu!

Sellest kõigest oli vaja pikemalt kõnelda, et juba nüüd, „Kalevipoja" tellimise enda puhul, toonitada selles peituvat sisevastuolu: ühelt poolt ÕES-i, küllap kogu lugeva publiku ja igatahes ikka jälle korduva kriitika käsitus, ja siis nõuegi, et Kreutzwaldi ülesanne on „teaduslik" ja selle tulemus peab olema siis kõik täitsa usutavalt ja ehtsalt rahvapärane. Et ÕES-is vaevalt kellelgi oli ligemat kujutlust vastavast tõelisest rahvaluulest, oli arusaadav, et antud lootustest järeldati siingi olevat võrdlemisi kerge ja lihtne seda teha. Allpool näeme, kuidas ka Kreutzwald ise lähtus sellest teaduslikkuse ja rahvalikkuse püüdest ja kuidas just nende mõistete eri tõlgendusist ja kohastusist sündis tal kõige rohkem sise- ja välis-vastuolusid. Sest teiselt poolt juba lühikegi ülevaade olevaist aineist, isegi juurde arvatud Faehlmanni ja Schultz-Bertrami ettevalmistused, samuti rahvalt korjatud materjalist näitas küllalt selgesti, et siin polnud mõeldavgi katkendite lihtsa „teadusliku" liitmisega jõuda mingi ühtlase proosasaagani, veel vähem värsikujulise „rahvaeeposeni".

Juba „kokkuseade"-ülesandes endas peituv vastuolu, see koos raga teadusliku kui ka kunstilis-kirjandusliku ainekäsitluse põhimõtte vastastikune ristiriid on, mida ikka jälle peame nägema teose saamise ja ehituse vaatlusel ja millest kõige enam seletuvad selle sündimise raskused ja selle ehituse puudused.

Kuid Võru rahvasõpra olidki tõukamas mitmeti tugevamad ning mitmekesisemad jõud-ideed kui tema „puht-teaduslikke" härraskaaslasi Tartus ja Tallinnas.

2. Kreutzwaldi ettevalmistus.

§ 20. Poisipõlv ja rahvapärimused.

Kuidas kajastus eespool-vaadeldud ideedünaamika Kreutzwaldis? Milliste dispositsioonide, milliste jõu- ja kogemuseeldustega algas ta „Kalevipoja" „kirjapanemist"? Millise eelkäiva arengu ja teotsuse kaudu oli ta selleks valmind?

Teame, et Kreutzwald erines kõigist oma aja silmapaistvamaist estofiilseist haritlasist (pääle Faehlmanni) enne kõike sellega, et oli sündind ise pärisrahva hulka kuuluvana ja säilitas sellega elava kontakti kogu elu jooksul. Teame, et ta lapse- ja osalt isegi nooruripõlv, elu kõige kestvamaid muljeid andes, oli kulund lähedas kokkupuutes selle paariarahvaga ja ta noorsooga, kus ta oli ainult üks endasarnaste hulgas. On loomulik, et ta tõi säält kaasa mitte üksnes rahva elujärje parema tundmise, vaid ka armastuse ning huvi selle rahva oleviku ja tuleviku vastu. Samuti võib õigusega toonitada tema võrdlemisi rikkalikku tagavara rahvakeelseid väljendusvahendeid, sõnavara, kõnekäände jne. Kõigile hilisemaile, tihti otse vastupidiseile haridusmõjudele vaatamata säilib seda talu- ja mõisapere keelevaimu ometi veel ka ta mehepõlves, vahel (nagu eestikeelses kirjavahetuses Faehlmanniga) tungides esile õige algupärasena ja robustsena. Ja see vist küll omaltki poolt soodustas, et ta ka rahvatraditsiooni „jämedamaid" elemente oskas hinnata enam kui ta saksikud kaastöölised.

Mõisa rehe- ja ketrustoast, mõisa vanult teenreilt jne. põlvneb ka ta esimene rikkalik ning kiinduv tutvus rahvaluulega, eriti muinasjuttudega ja -lugudega. Vähemalt temal ei tarvitsend rahva ja rahvaluule armastus olla ainult aja moevoolu poolt sisendatud sümpaatia, vaid viimasega võis ühineda rohkesti puhtisiklikke tundetoone noorusmälestusist [121]). Nagu üldiselt teada,

---

[121]) Maarahva Kasuline Kalender 1859, lisa, lk. 1. Kp. Vorwort, lk. VIII jj.

on Kalevipojagi vägev kuju muljestand ta noort teadvust, juba neil lapse- ja poisipõlve aastail. Temast ei jutustand lugusid ju mitte üksnes mõisarahvas, vaid juba 10-aastasel poisil endal oli võimalus näha vägilase asjalikke reliikviaid („hobuse jälgi", „pää aset") iseäralikkude loodusevormidena Kadrina ja Aruküla vahel [122]).

See tulevase kirjaniku sünni- ja varasema kasvukoha sattumine Lääne-Virumaale, kus, nagu nägime [123]), oli suur enamik Kalevipoja-saagadest säilind veel hiljemaltki üsna populaarsena, ei jätnud omalt poolt temasse sisendamata nende tähtsakshindamist. Meil pole küll põhjust oletada, et temagi kuuldud lood oleksid jutustand midagi palju pikemalt kui need, mis teada on meile. Oma enamikus vist tuntud seletussaagad, teadustasid nad ainult lühidalt imelikkude maapinna-moodustiste arvatava tekitaja künnist, niidust, kiviheidust, sõidust, magamisest, võitlusest vanapaganaga jms. Noort meelekujutust aga ärritas arvatavasti juba küllalt seegi konkreedistus, see erakordne, fantastiline hiiglakuju, kelle ratsu kapjadest näit. üksi juba öeldi sündind sellised süllalaiused augud. Poisi kasvamistungi projektsioon, vägilase ihalemine võis siin varakult leida kodumaise vaatepärase objekti, mille jäljed mällugi jäid ummistumatuks; seda enam, et neid värskendasid ka hiljemini kuuldud uued ained.

Kuid pole kahtlust, et pääasjaliselt ometi just aja muinsustihalev ja vägilasi-otsiv luuletendents, isiklik ning ümbruse teadlik ideedünaamika on päätegur Kreutzwaldi hilisemagi rahvaluule-harrastuse kestmiseks ja kasvamiseks. Mis mõju olekski olnud neil noorusmälestusil, kui nende kandja oleks sündind ja ellu astund, ütleme, sada aastat varemalt või hiljemalt? Vistap on rahvusromantiline kirjanduslugu [124]) kaldund ülehindama neid isiklikke mälestuspilte, mis alles nii mitmete hilisemate ümbrusfaktorite kaasabil muutusid uuesti elamuslikuks ja ühes uute ligitõmmatud ainetega kasvasid viimaks terveks teoseks.

Juba varakult hakkasidki nende talupoeglik-eestiliste pärimussugemete kõrval noort Kreutzwaldi mõjustama ka kohalikud saksa kultuurvormid. Mõisa aidamehe ja pereemanda poja kasvumiljöö oli loomulikult palju enam segakultuuriline kui näit. tavaliste külalaste oma. On tunnuslik, et juba ta vaderiks oli

[122]) Blumberg, Quellen, lk. 10.

[123]) I osa, § 39 ja Lisa I.

[124]) Vrd. näit. V. Reiman, Kivid ja killud. Tartu 1907, lk. 131.

kaks mõisnikku. Koolipääsust pääle sünnib areng juba täiesti saksa mõjukonnas, peagu vaid suvevaheajul ligemalt puudeldes puht-eestilise külakultuuriga. Ja siis tulevad õpipoisi-, koolipoisi-, kooliõpetaja- ning üliõpilas-aastad Tallinnas, Peterburis ja Tartus, mis muidugi ei lisanda ehtsa eestluse mõju. Pole ime, et nii isegi ta eesti keele instinkt pole säilitand oma täit eritlusteravust, eksitatud päälegi oma-aegse saksapärase kirjakeelega, aidatud aga peagu mitte mingi teoreetilise ettevalmistusega [125]).

„Tunnen kõik köied ja kammitsad", kirjutab Kreutzwald hiljemini Hurdale [126]), „mis Eesti poea jalga kinnitavad, enne kui ta küla vainult targa rahva seltsi jõuab saada". Ligi kolmkümmend aastat kulub enne ta east, kui ta jõuab ülikooli lõppeksamini. Ja need ei kõnele mitte üksi majanduslikest võitlusist ja edasipüüde visadusest, vaid samuti võrdlemisi auklikust hariduskäigust, mida võrreldagi ei saa näit. E. Lönnroti omaga, kes küll niisama vaesest keskkonnast lähtudes ometi endale varsti leidis palju soodsamad õppimisvõimalused [127]).

Mõlemale ühine oli ometi varajane kaasaelamine aja aatevooludega. Kreutzwaldi vaimse isiku sünd, „teine sünd", nagu harilikult umbes 20 aastat pärast esimest, satub kokku selle estofiilse „eelrenessansiga", millest varemalt kõnelesime. Selle ideejõud, vaimuvabadust, inimese-, rahva- ning isamaa-armastust hellitava humaansuse omad, saavad temagi kultuuritahte elustajaks ja määrajaks — kogu eaks. Mitte asjata pole pietistlikkude „vagade vanemate eeskuju, voorus" juba varakult teind teda vastuvõtlikuks hingelis-vaimseile jõududele. Mitte mõjutult pole ta juba noore poisina kaasa eland Napoleoni sõdade aegset ärevust ja ootust, usulisi käärimisi, talurahva-vabastust ja sellega kaasas käivat elevust [128]). Mitte asjata pole ta oma ärksamail murranguaastail (u. 16.—19.) õppind Tallinna veel võrdlemisi valgustusvaimulises kreiskoolis. Ehk ei jäänd mõjuta ka elamine dir. Chr. v. Stackelberg'i perekonnas, kus seisuslik kõrkus siiski juba oli pehmendatud Pestalozzi-pärase filantropismiga ja kirik-

---

[125]) Vrd. Kr. Faehlmannile 24. XII. 1842.

[126]) 23. IV 1862.

[127]) A. Anttila, Elias Lönnrot, I. Helsinki 1931, ptkid IV—XI.

[128]) Vrd. „Ühe eemalseisja mõtted Tartu juubeli pidust". Kasuline Kalender 1870. Vrd. ka Die Himmelsgänger, GEG M. A. 169: 12, trükitud koguteoses „Kaleviste mailt". Tartu 1935, lk. 132 jj.

lik ortodoksaalsus pietistliku tunde- ja teo-usundi nõudega [129]). Kas deistlik või pietistlik dogmatõlgendus, mõlemale oli ühine kristluse sotsiaalse armastuskäsu tõsisemalt võtmine, kas enam ligimese ihu- või ta hingehäda aitamine, igatahes aktiivsele rahvatööle suundumine. Tegelikule rahvakeelsele ja rahva jaoks määratud suletarvitusele juhtis ka kirjanik-pastor O. R. v. Holtz'i eeskuju, õpilastelegi sunduslikud tõlkeharjutused saksa klassikuist.

Nii või teisiti, kas enam kooli või kirjanduse või teiste tegurite mõjul, kuid varakult pole sellesse noormehesse imbund mitte üksnes omakohasedki kirjanduslikud harrastused („vagga Jenoveva"), vaid ka estofiilsed huvid rahvaluule vastu.

Kui usaldada autori enda hilisemat meeldetuletust, ulatuvad ta esimesed rahvalaulu-üleskirjutised tagasi koguni a. 1818, s. o. 14. eluaastasse [130]). Kas juba siin tuleb oletada lähedases Kadrinas asuva laulukorjaja õp. Knüpfferi mõju või väledasulelise kooli-Vidri enda soovi mõne teda eriliselt huvitava külalaulu säilitamiseks oma taskuraamatus v. m. — tähtsam on, et see laulukorjamine on jätkund ja kasvand ka järgnevail suvevaheajul, ja siis küll vaevalt enam ilma estofiilse välismõjuta [131]). Selline varajane teotsemine on omane eeskätt murranguaja noorsoole, kus süütavad ideejõud on veel värsked, elavad veel n. ö. õhus, tungides säält nagu ühes hingamisega noortegi meelde, kus nad eriti püsivad.

Sellesse kõige vastuvõtlikumasse kujunemisaega (16.—19. eluaastasse) kuulub ka Kreutzwaldi suvevaheaegade tutvus Hageri Ohulepa vana endise toapoisi Jakob Fischer'iga, kellest mõned kriitikud on teind otse „*vates*'i", bardi ja prohveti. Võime uskuda, et see on olnud elava vaimuga, hää vestja, samuti „lustakas laulu- ja pillimees" — sellisena mäletavat teda veel praegugi mõni kohalik vanainimene [132]). Nähtavasti on ta sepitsend ka

---

[129]) Blumberg, Kr-s Leben, VGEG XXI, I, 72; G. Suits, Kr. Tallinnas, Lmg 1933, lk. 595—603.

[130]) GEG M. A. 169: 3, „27 alt Estnische National Lieder, aus dem Munde des Volkes gesammelt durch Dr. H. von Jannau" (Kr-i retsensioon). Vrd. Kartt. 33. Vrd. ka G. Suits, Noor Kreutzwald literaadilisandikuna, Lmg 1933, lk. 709.

[131]) Pikemalt vt. Kartt. 33.

[132]) Vt. Varp (= R. Põldmäe), „Ohulepa Toa-Jaagup", Vaba Maa, 29. VI 1934, nr. 150, umbes sama ERA II, 77, 633—638, R. Põldmäe < L. Tom-

ise vemmalvärsse kohalikest sündmustest [133]). Aga nähtavasti on ta kuju ning lood moodustund eriliselt ilusaiks ometi alles entusiastliku Kreutzwald-noorukese silmis ning mälestuses. Igatahes ei saa me pidada seda taati reaalselt nii luuleliseks, nagu kujutab see „aastal 1820 värskelt üleskirjutatud katkend tema iseloomustuseks", mille Kreutzwald on andnud kasustada Blumberg'ile „Kalevipoja" eelloo ühe „allikana" [134]).

---

bak, Nissi. Selle järgi saand „toapapa" ühes pulmas pillimeheks olles kakluses vigastada ja seepärast hiljemini mõisas peksta, nii rängalt, et olevat jäänd sellest põduraks oma elu lõpuni. Surres öelnud ta: „Mina küll suren, aga saksad peavad Eestimaa seest kaduma". Tema tehtuna mälestatakse veel laulu, mis käsitleb Ohulepa ühe endise valitseja lahkuminekut oma naisest; selle laulu algus kõlab:

„Vaatke mõne aja eest,
Mitte tüdrukut vaid meest,
Kui teda tundsid palju rahvast,
Et ta enne eland vahvast." Jne.

Igatahes on selles valitsev vemmalvärsistiil üsna kaugel meie vana runolaulu omast.

[133]) Peale eelmainitu võib arvata Jakobi omaks ka üht rätsepa abielust tehtud pilkelaulu (Neus EV, nr. 95 H), mille värss on runopärasem, kuigi juba saksa rätsepalaulust võetud „mekerdustega", nagu:

„Sik sik sik: mek mek mek!
Rät- rät- rät- sep sep sep,
Rättisep, kalevi varas,
Vatmani vaenelane,
Ära viis neido meilt nägusa,
Ära piiga peenikese." Jne.

Vt. ka G. Suits, Noor Kreutzwald literaadilisandikuna, Lmg 1933, lk. 710.

[134]) „Der Alte Jaakub war eine tief angelegte poetische Natur, der die Gebilde seiner lebhaften Phantasie verkörpert mit eigenen Augen glaubte gesehen zu haben. Er war in jüngeren Jahren ein gewandter Geigenspieler gewesen, weil der „Geist" in seiner Geige gesessen und die Melodien geschaffen habe. Das folgende im Jahre 1820 frisch niedergeschriebene Bruchstück dient am Besten zu seiner Charakteristik: „In stürmischer Herbstnacht des Meeres Wellenschlag belauschen, wie es seine Kraft am Felsen bricht, — ist Musik und lehrt uns Melodien, deren Echo das Instrument wiederzugeben nicht im Stande ist. Wenn ich in solchen Momenten mit meiner Geige auf dem Glint am Strande sass, wünschte ich mir ein Boot, das mich durch die Brandung in die Musik getragen hätte, wo ich spielend untergegangen wäre. Bisweilen trieb mich's mit unsichtbarer Gewalt aus dem geräuschvollen Leben der menschlichen Wohnungen; wenn ich dann im Waldesschatten sitzend das leise Säuseln der Wipfel, der Vögel Zwitschern und Singen in den Zweigen vernahm, da erwachten neue Melodien in meinem Geiste, schnell griff ich zur Geige und versuchte die innere Stimme in Tönen wieder-

Selles indlevas sügisöö, tormi, mere ja muude loodushäälte ihaluses ja surma-soovivalt intensiivses muusikaõndsuses, vähemalt selle just niisuguses kujutuses kajastub selgelt mitte primitiivse rahvakultuuri, vaid kaasaja kirjandusmaailma vaim. Ligemalt öeldes: kuigi sel öise muusikamehe pildil on olnud teatav reaalvaste, vähemalt selles väljamaalingus ei või me eitada tema suurt sugulust rahvusvahelise „vana laulikuga", pole võimatu, et ka Ossiani kanneldava ning kurbusõndsa bardiga öistel rannakaljudel või tammede all, olgu siis ühendavad niidid kui kaudsed tahes [135]). Ja samuti kogu siin avalduv elutunne vastab võrdlemisi lähedalt Lääne-Euroopa ööluule harrastusele [136]).

Kui täpsalt uskuda Kreutzwaldi enda antud daatumit, siis kõneleb see katke igatahes väga iseloomustavalt ka tolle 16—17-aastase üleskirjutaja enda elutundest. Pole ime, et ta eriti siia kaugeisse poisipõlve mälestustesse tagasi haaras, kui oli vaja kujutada tüüpilist eestigi rahvalaulikut. Ja — eriti veel hiljemini, siis, kui „Kalevipoja" sissejuhatuse sentimentaal-pateetilisele „vana lauliku" kujule oli vaja osutada (ja otsida!) rahva vasteid, et tagasi tõrjuda just selle ja selle „somnambuulse" tooni vastu sihitud etteheiteid.

See kaitseasend koos noorusmälestiste loomuliku udunemi-

---

zugeben. Und hatte mich in solchen Beschäftigungen die Nacht unbemerkt überrascht, da war es mir, als würden alle Sterne wiederklingen. Ja Alles in der Welt hat seine Stimmen, seine eigentümliche Sprachweise, doch unser Ohr versteht solche Sprachen nicht. In solchen einsamen Stunden habe ich die lieblichsten Melodien auf meiner Geige gespielt, dabei die körperlichen Bedürfnisse — Trank und Speise — vergessen. Selbst jetzt noch, wo ich seit Jahren Niemandem vorgespielt, wandelt mich im einsamen Walde die Lust an, der alten Neigung zu folgen, aber vergebens mühe ich mich ab, die Töne der früheren Zeit wieder zu finden." (Quellen, lk. 10 j.)

[135]) Et Kreutzwald juba oma Tallinna-ajastul poleks lugeda võind ka midagi Ossianist (muidugi saksa tõlkes või saksa esiromantilise kirjanduse kaudu), ei saa me pidada usutamatuks (vrd. G. Suitsu eeltsit. art. Lmg 1933, lk. 805), kui arvestada, et Ossiani harrastus just tol ajal veel (provintsides) palju enam moes oli kui hiljemini, sajandi keskel. Vrd. Merker-Stammler, Reallexikon, „Ossianische Dichtung".

[136]) Vrd. aga selle katke müstilist loodushäälte aimlust ja „nägematu jõuga" meelitavat metsaüksindus-tunnet ka näit. Tieck'i muinasjuttude omaga ja selle loodusesemete muusikat E. T. A. Hoffmann'i „Phantasiestücke" vastetega. Teataval määral ehk põlvneb see kõik ka Herderi „loodusluule" harrastusest, kuid raske oleks leida Herderil mingit lähemat vastet Kreutzwaldi siinsele stiilile.

sega ja nende tähenduse paisumisega aitab ehk paremini mõista ka seda määratut osa, mis on omistatud Toa-Jaagupile Kreutzwaldi hilisemais allikaviiteis. Nii kirjutab oma äiale toetuv Blumberg kohe eeltsiteeritud katke kõrval, et just Jaakob ongi olnud mitte enam ega vähem kui „pääalli-kas", kust dr. Kreutzwald ammutas kõige tähtsamad andmed Kalevi-saaga jaoks, nagu näit. Kp-ja ujumisreis Soome ja seiklused Soomes, mis isegi Faehlmannile on tundmatuks jäänd [137]). Samuti lisab ta järgmisel leheküljel, et „Kalevipoja sissejuhatus on suuremalt jaolt kirjutatud vana Jaakubi teateil".

Viimaksmainitud viide annab meile teatava kujutluse, kuivõrra umbmääraselt tuleb võtta kogu seda allikat. On ju selge, et „Sissejuhatuseks" võib rahvapärane olla ainult mõne oma kõige üldjoonelisema motiiviga, nagu näit. marduse kaebus (oma õnnetu surma pärast?), muistsete sõja- jne. kalmude olemasolu ja teatav austus nende vastu, nende ja muistsete linnuste ligidal nähtud vaimud jms. [138]). Kogu nende ligem väljamaaling, kirjanduslikkude motiividega täiendus, ühtlane mõtestus ja muidugi värsistus on mõeldav ainult Kreutzwaldi enda loominguna. Sellest aga pikemalt allpool.

Samuti ebamäärased võisid olla siit saadud ja Kalevipoja nimega seotud teated. Nagu käesoleva töö esimeses osas nägime, on Hageri kihelkond hiljemini üleskirjutatud Kp-ja pärimuste poolest üsna kehv, veel enam Jaagupi kodukihelkond Nissi, kust pole neid hilisemaid teateid üldse. Ka on Läänemaal tuntud Kp. hilisemate teadete järgi peagu täiesti ühte suland germaani-

---

[137]) Blumberg, Quellen, lk. 10. Lk. 14 öeldakse, et Jaakubilt on ka „die Reise von dem erschlagenen Zauberer bis zum Schmied, die bei Faehlmann fehlt".

[138]) Need motiivid näikse tõepoolest kuuldud juba Ohulepal. Jaagupi kodukihelkonnas Nissis teatakse sügavas metsas tõesti Jaanilinna nimelist linnust ja selle ligidusest olevat kuuldud öösiti „Marduse kisendamist", kes „Nissi-vana" (siis vist Jaagupi) arvates kaebavat „vana aja kurja", sõda ja verevalamist. Vt. Boecler-Kreutzwald, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen u. Gewohnheiten, St. Petersburg 1854, lk. 146 j. Jaanilinna on käind vaatamas ka noor Kreutzwald 1822. a., samuti näind ta Hageri metsades kolme suurt sammaldunud kivihunnikut (rahvasuus „hiidevared") ja rahva poolt pühaks peetud paari varjusalu (ibid., lk. 9). Samast Jaanilinnast ja marduse (surnu) nutust vt. ka EKnS Kreutzwaldi kogu M 4, v. 5, 2. Vrd. ka G. Suits, Lmg 1933, lk. 711.

pärase loodushiiuga, säilitades inimsangarlikke jooni palju vähem kui Ida-Eestis. Kuigi see asjaolu ei tarvitse just veel tähendada ka Toa-Jaagupi vastavate teadmiste puudumist, on see ometi arvestatav. Mis puutub Kp-ja seiklustesse Soomes, siis on vähemalt soome sepa poja tapmine ilmselt hilisem, Schultz-Bertrami ümberkujundus Gananderi andmeil, ja Saarepiiga loo seob rahva-Kalevipojaga ehk ainult viimase kalduvus naistekiusamiseks [139]). Kui jällegi mitte oletada hilisemat täielist motiivikadu rahva mälestuses, mis suuremas ulatuses on vähe usutav, võis Toa-Jaagup selles ühenduses siis traditsionaalseil andmeil vesta vahest ainult „Kp-ja" hiidlikust mereläbimisest (kas jalgsi või ujudes, on küsitav), ehk ka midagi mõõga ostmisest (< tugeva poisi jutt?) ja mingist naiseröövimisloost. Laiema silmaringiga ja ehk ka naabruses liikund mehena võis ta teada ka muistendeid Kalevi kalmust Toompeal, Kp-ja lahinguist, laudade toomisest, põrguskäigust jms.

Sootuks eriküsimus on, kas juba Jaagup kui uueaegsema vaimulaadiga (ms. ka arstimist õppind) sakste teener oma tuntud improviseerimisandi ei rakendand Kp-jagi motiivide iseseisvamaks ümberkujunduseks rahvusvägilase suunas. On ju meil siin tegemist, võiks öelda, juba poolintelligendiga, kel ei puudunud ka teatav vastuolu sakstega (vrd. eeltsiteeritud rahvamälestisi tema surmast). Küll peame aga enam kui ettevaatlikult võtma Blumbergi tõendust, et Ohulepal ka juba Kp-ga seotud „vastavaid laulukatkeid" on üles märgitud [140]). Pääasi, mida (teatava riisikoga) võime oletada, on, et juba siin seoti

---

[139]) Vt. käesoleva töö I osa, § 31 ja 33.

[140]) „Vom 16. bis zum 19. Lebensjahre verlebte Kreutzwald seine Sommer- und Winterferien in Erlenfeld, beutete bei dieser Gelegenheit Jaakubs Sagenschatz aus, wobei Vieles notirt wurde, namentlich bezügliche Liederbruchstücke" (Blumberg, Quellen, lk. 10). Üsna väheselt põhjendatud, kui mitte öelda ekslik, on Blumbergi väide (lk. 14), et Kp-le unes ilmuva Uku kõne oleks rahvapärane (Toa-Jaagupilt) ja koguni rahvalaul (nagu sellisena teda märgib „Kp-ja" esitrükis ka Kreutzwald ise!). Tegelikult on siin Uku kuju eeskujuks vist küll ainult muinasjuttude „hall vanamees" ja traditsionaalsed on ainult mõned üksikud värsid sootuks teissuguseist rahvalauludest. Vt. Kartt., lk. 88. Tõsi küll, Kr-i rahvalaulukogus (EKnS, Kreutzwald A) on mõned „katked" (nr. 298, 299), mida on tarvitatud „Kp-ja" sissejuhatustes ja mis ilmselt ei ole traditsionaalsed, võiksid siis olla ehk Jaagupi improvisatsioonid. Kuid nende üleskirjutuskohaks on säälgi märgitud Peetri ja Laiuse khk. ning ajaks a. 1829.

Kp-ga kuidagi ka muidu iseseisvad naiseröövimislugu, Olevi kirikuehituslugu, vähem usutav, et ka maailma otsa otsimise, nõiaunes magamise ja jumaliku nõuandja („halli vanamehe") motiiv, millede kõigi vasteid eeposes ütleb Blumberg kuuldud olevat Jaagupilt [141]).

Igatahes ei tarvitse me Blumbergi teateid võtta täpseina. Kui ka mitte arvestada muid asjaolusid, on loomulik, et ligi 50-aastane vaheaeg võis segada Kreutzwaldi mälu. Nagu vana Jaagupi enda kuju on kasvand neis mälestustes „ligi 80-aastaseks raugaks", kuigi ta tegelikult tol ajal oli u. 65-aastane [142]), nii võis seguneda tema juttude hulka ka teisepäraseid Kp-ja lugusid ja isegi laule.

Kuid see kõik polegi eriliselt oluline. Tähtis on ainult, et Vana-Eesti luulemaailm siingi ja nähtavasti väga sügavamuljeliselt mõjustas tulevast kirjanikku. — Ja teiseks, et „Kalevipoja" sissejuhatustes j. m. valitsev esiromantiline tunderikkus on ta autorile omaseks saand juba ta enda „esiromantilises" „tormi ja tungi" eas, et see siis eeposeski pole ainult juhuslik välislaen, vaid on kasvand orgaanilises ühenduses ta enda arenguga.

Jah, võime isegi eepose omapärast nukrutsevat, üksinduses leinlevat elutunnet osalt järeldada juba sellest murrangueast, kus alatine elukohavahetus iseendast takistas sissekasvamist kuhugi ligemasse sõprusringi, kus kaksikasend härrade ning orjade maailma vahel saatuslikult õpetas „rõõmu ja mure" ikkavahelduvat kaksikvendlust ja siis ebakindlust, kus mitu korda haridus-käiku takistand miljööpärased „köied ja kammitsad" vägisi kippusid kasvatama elupelgust ja üksi-halisevat alaväärsustunnet [143]), kus ehk juba sünnipäraselt kohmakusele kalduv skisotüümne temperament [144]) raskendas kohanemist ja sundis seltskonnast eraldi seisma, kus tagasisurutud tungjõud võisid end

---

[141]) Vt. Blumberg, Quellen, lk. 13 j. Oma varasemas (ja täpsemas?) mälestuses Toa-papast ei maini Kreutzwald, imelik küll, üldse Kp-ga, vaid ainult muinasjutte „vanast sarvikust, kodukäiatest ja nende sarnatsest". Vt. „Tuisulased", Maarahva Kasuline Kalender 1859, lk. 2.

[142]) Blumberg, Quellen, lk. 10. G. Suits, Kr. Ohulepal, Lmg 1933, lk. 445 j.

[143]) Kr-i ja Koidula kv. II, lk. 70, dateerimata kiri Kr-lt, a. 1870. Vrd. G. Suits, Kr. Ohulepal, Lmg 1933, lk. 445.

[144]) K. Lellep, Kehaehitus ja iseloom, Elav Teadus nr. 13, Tartu 1933, lk. 41.

vabaks reageerida ainult loodusearmastuses, filosoofilises mõtiskluses ja — hüpohondrias [145]). Kõik see, mis kangastub meile vastu „Kp-ja" algsemast ja sügavamast põhjast, põlvneb, nagu varsti näeme, ka ta autori isikukujunemise kõige sügavamaist ja kaugemaist algeist.

§ 21. Küpsemisaeg ja selle kõverkäigud.

Kõigi nende sugemete pidevat kestmist ja süvenemist võime jälgida Kreutzwaldi edaspidiseski arengus. Sissepöördund, ülekompensatsiooni otsisklev hingeelu koos varaselt ärgand vaimsete huvidega ei lase tal rahuneda keskpärases, vankumatu edasipüüd ei anna rahu enne ülikooli lõpetust. Murrangueas saadud ratsionalistlik valgustus ei lase piirduda soovitatud pastorikutse vaimukitsusega, õpetajalik inimesearmastus võib ligimest aidata ka tema ihuhädas. Päämine huviorientatsioon ei ole ometi mitte reaalteaduslik, vaid humanitaarne, siseüksiklase eriharrastuseks filosoofiline, eetiline mõtisklus, luulelinegi tundmustehellitus. Niihästi teiste värsse lugedes kui ka ise nendega katsetades. Siin oli tõesti dispositsioone suuremagi rahvuskirjaniku kujunemiseks [146]).

„Mina ei ole küll laulik, aga kui lubate ütelda, ehk oleks minust võinud ühte laulikute kannupoissi kasvatada, kui neil päivil üks Kalev mul ees oleks käinud, kus paras õpimise aeg oli." Kuid seda ei olnud. „ „Leivanuga", mis mind poisikese põlvest tänapäävani tagakihutanud, ei annud tiibadele kasvamise mahti; õilmed läksid juba tuppes kiduriks, enne kui päikese paiste neid laiali jõudnud lahutada" [147]).

Küllap jäid harvaks ja kiduraks need nooruslikud värsikatsed ka sellepärast, et nendes ei olnud mitte enam kasustatud lapsepõlve keelt, vaid oli alistutud hilisema õppemiljöö keelesundusele. Ligi 20 aastat, kõige elavam ja loomevõimelisem noorus kulub Kreutzwaldil nende saksakeelsete ja saksapäraste laulude tähistatuna, ligi 20 aastat seisab unaruses varakult alustatud eesti keele viljelus, koltuvad sahtlis isegi juba valmid lehekül-

---

[145]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842.

[146]) A. Anni, Kreutzwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika, E. Kirj. 1930, nr. 7 ja 8.

[147]) Kr. Koidulale 17. III 1868.

jed [148]). Need aastad, ühtlasi üldise reaktsiooni alla pitserdatud, on, mis vahest enim ja saatuslikumalt eraldavad meie eeposelooja arengut Lönnroti omast, ühes teiste seikadega põhjustavad ka eesti ärkamise suure hilinemise võrreldes soome omaga. Siinne kogu ümbrus oli ju ikkagi rahvuslikult palju ebasoodsam kui Soomes. Tallinna ja Peterburi saksluse assimilatsioonimõjudele liitusid Tartus ja Võrus vahest veel kõige tugevamad: saksa korporatsiooni ja perekonna omad. Ei aidand sääl palju teoreetiliselt ehk süvenevgi estofiilsus, ei uued sõbrad samast põlgusealusest soost. Päämiselt humanistlik-pateetiline tõearmastus on, mis ülikoolis selle esimese haritud eestlaste rakukese liikmeid sunnib end tunnistama eestlasteks [149]) — selle mõiste romantiliselt aktiivsem töölekohustavus nagu ei saa avalduda veel milleski reaalsemas. Estofiilset rahvalaulukorjamist küll jätkub (sellest allpool). Kuid see näikse olevat ka peagu kõik. Isikliku luuleharrastuse alal läheb Kreutzwaldi tee nooruse klassitsistlikult „Trooja kõrgelt kingult" eestlisprimitiivse Kalevipoja pääasemeni siiski alles läbi saksapäraste lossivaremete, nende rüütlite, krahvipreilide, nõidade ja tontide seltskonna. Ajajärgu kirjandusmiljöös läbitungiv minevikuromantika tähendab temagi juures ainult ta klassitsistlik-sentimentaalse tunde- ja refleksioonlüürika seltsimist samuti saksapäraste ballaadidega [150]). Hölty ja Matthissoni asemel on seekord õpetajaiks Bürger, Uhland jt. Isegi lapsepõlve rahvuslik imekuju Kalevipoeg muutub selles ballaadilises jubedusetaotluses otse „mammutelajaks", kel ta rahvas naha seljast nülib. See näikse olevat kirjutatud veel umbes a. 1836 või natuke hiljemini!

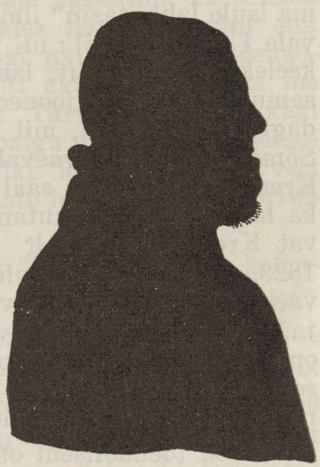
[148]) Kreutzwald Jürgensonile 15. IV. 1839.

[149]) Vrd. nähtavasti juba 1820-ndaid aastaid mõtlev mälestus Kr-i kirjas Viru „Kp-ja Seltsile" 29. I 1878: „„Et veri veest paksem on", olin ma juba noorel põlvel tundma saanud ja üle viiskümmend aastat sõna ja tegudega tõestanud. Juba neil viletsail päivil, kus Eestlased siin ja seal suuremat auu taga ei nõudnud, kui võerast keelt rääkides ja võerarahva riideid kandes, oma sündimist ärasalgada, seisis meie unustamata Dr. Faehlmann ja paar tema ligematest sõbradest seal, kus nende loomulik paik oli. Meie lipu kiri oli „Tõsidus": ükski ei tahtnud salgada, kes, ehk kust sugust ta sündinud oli, niisama vähe teisiti rääkida, kuda ta kellestki asjast oma silmaga nähes märkanud ja mis hiljem lühikene mõtlemise arvus tõtelikuks näitnud."

[150]) A. Anni, Kreutzwaldi saksakeelsed ballaadid, E. Kirj. 1926, nr. 11 ja 12.

Ei tahaks uskuda, et sama ballaadi autor võis samal ajal hellitada kujutlust selle röövli ja „kollelaja“ idealiseerimisest rahvusvägilaseks. Ja on loomulik, et selle jubedusromantilise stiili harrastus tugevasti moonutas ka noormehe arusaamist lihtsa eesti rahvalaulu ilust. „Õilmed läksid juba tuppes kiduriks“ — see olusid süüdistav mälestuskurtmine on ehk põhjendatud veel teiseski mõttes, kui seda arvas Kreutzwald ise.

Muidugi ei puudu sel ajajärgul ka oma positiivne tähendus. Küllap saksakeelne luuletegevus painutas ja peenendas mõnevõrra Kreutzwaldigi keelekangust, harjutas sõnu leidma värsivormi sundraamidesse — kuigi *sellisest* harjumusest kasu oli enam „Viru lauliku lauludel“ kui „Kalevipojal“. Küllap võrdlemisi rohke tegelemine saksa klassikutega kasvatas kirjanduslikku maitset — kuigi mitte just eesti põlisvärsi kohaselt. Küllap ülikooli lisaloengud esteetikast ja kirjandusloost võimaldasid teatava esteetilise ja teoreetilise tutvumise ka seniste kuulsate rahvaeepostega — kuigi eeskätt rahvusvõõraste saksa omadega ja ekslikus Wolf-Lachmanni kooli valgustuses [151]). Kõik see kajastub hiljemini „Kalevipojaski“ — nii hääs kui halvas mõttes.

Joon 7. *Prof. Karl Johann Simon Morgenstern* (1770—1852), Kreutzwaldi õpetaja Tartus. Johann v. Pauck'i varjulõige.

Tähtsaim positiivne tulemus neist võitlus- ja elamusrikkaist 1820-ndaist aastaist on siiski korjatud rahvalaulud. Kuna Hageri ajajärgust neid on (kohaviidete järgi otsustades) säilind ainult paar üksikut, on enam kui kümnekordselt suurem see saak, mis näikse olevat kirja pandud Kreutzwaldi üliõpilasaja suvekodust, Viisu mõisast ning selle ümbrusest, ja mis on dateeritud enamasti aastatega 1827—28. Ei puudu nähtavasti ka mõningad kas korjamise või muul eesmärgil ettevõetud rännakud Viru- ja Põhja-Tartumaale [152]).

[151]) Blumberg, Kr-s Leben, VGEG XXI 1, lk. 72.

[152]) Vt. Kr. J. Hurdale 23. IV 1862. Et ta kord on jõudnud ka Viru-Nigulasse, laseb järeldada ta mahategev arvustus säälsete laulude kohta (VGEG II 2, lk. 46). Vt. ka GEG A. M. 169:3. Vrd. Kartt. 33.

Võime arvata, et Kreutzwaldil senine lauluharrastus oma tulemustega mitte ainult ei sidund teda Faehlmanniga, vaid viimase mõjul ka ise tugevasti elavnes [153]).

Kuid juba enne seda näikse Kreutzwaldi suhtumine oma sünnirahva lauludesse olnud mõjustatud ta kirjaluulega kasvatatud maitsest — enamgi kui oleks olnud soovitav. Nähtavasti juba õige varakult on ta oma üleskirjutistes neid hakand mitte ainult keeleliselt siluma, vaid ka omapoolselt „täiendama" — esialgu küll võrdlemisi harva. Kunas just ta sellega algas, on tagantjärel võimatu kindlaks teha, sest üleskirjutiste enamikul puuduvad daatumid, sageli ka lauliku elukoha märgingud. Nii on juba ainus Vana-Sõmeru kohaviitega varustatud laul [154]) „Kust ma laulo lahhutasin" ilmselt balhorniseeritud (võib-olla alles Kalevala I runo mõjul): nii võõrad on ehtsale rahvalaulule ta mitmed keelekujundid (näit. laulu-seemne külvist ja selle idanemisest), samuti muud stiilijooned. Sellisena ei või selle üleskirjutus kuidagi ulatuda aega, mil veel Kreutzwaldi vanemad asusid Vana-Sõmerus (1818), vaevalt ka aastaisse 1824—25, mil arvatakse Kreutzwaldi uuesti sääl kandis liikund. Kindlasti ebaehtne on ka laul „Kust ma lautan [~ laulan?] kulla luggu" [155]), mis olevat Kreutzwaldi poolt üles märgitud Maarja-Magdaleenast a. 1823. Terves selles laulus on vahest ainult paar-kolm värssi rahvaehtsad (m. s. ka Kalevi ja Olevi nimed), muud oma Vanemuise- ja Juta-motiividega põlvnevad kõik alles sajandi keskpaigast ja on siis Neusil dateeritud kindlasti ekslikult. Arvestades selliseid ebatäpsusi (ja ehk ka pooltahtlikke vanandusi) on muidugi raske teistegi laulude muutmisajast öelda midagi kindlat.

Juba tõenäolisem on laulu „Ehted kadund" teisendi üleskirjutuse aja dateerimine suvega a. 1825 Amblast [156]), kuigi ka sellele tehtud lisandid tunduvad 22-aastase noormehe kohta stiililt liiga uueaegsed ja võivad (osalt?) olla ka hilisemad: neiu traditsionaalse nuttes koju mineku asemel ilmub „kaljo-poissi, Rootsi kandli kõllistaja", kes oma imemänguga kohutab mere nii, et vargad toovad ehted tagasi ja „kaljo-poiss" võib ise esineda kosilasena.

Viisult üleskirjutatud laulud on peagu kõik rahvaehtsad. On tehtud siin-sääl ainult väiksemaid täiendusi ja liitmisi näit. ühes vaeslapse laulus [157]). Tähelepandava erandi sellest moo-

[153]) Kreutzwald, Faehlmanns Leben, VGEG II 4, lk. 26.

[154]) Neus, E V, nr. 50 C, vrd. Lmg 1933, lk. 709.

[155]) Neus, E V, nr. 51 B, vrd. lk. 458. Sama laul EKlA's, Kreutzwald'i kogu IV, 1, lk. 59.

[156]) EKnS, Kreutzwald M 4, v. 15, 226/8 (162) < Ambla; sama Kr. u. Neus, MML, nr. 6. Vrd. Kallas, WL, lk. 256.

[157]) EKnS, Kreutzw. M 4, v. 15, 214/8 (158) < Peetri (1827); vrd. näit. lõpp: „Minna vaene aino üksi, / Vessi silmas mul seltsimees".

dustavad ainult kaks „katket", mis on peagu täpselt avaldatud ka eepose „Sissejuhatuses": üks looduslaul suve tormist („Tuule tuhing tuiskas vile", „Kp.", Sissej. 62—76) koos viitega M.-Magdaleenast 1829, ja teine ossianlik pilt „nähtuse kujudest", kes „näitsid verist võitlemista" („Kp.", Sissej. 148—166), mis olevat üles kirjutatud Viisult. Õieti peaks nendega koos vaatlema ka kolmat, kohe samas laulukogus[158]) järgnevat sügispilti („Tuule ema tõstis tiibu" „Kp." I, 30—35), mille öeldakse laulnud Märt Mohn Laiuselt. Kõik nad on kogu oma laadi poolest kindlasti mittepärimuslikud. Küsimus on ainult selles, kas nad on ekslikult kohastatud ja (osalt) dateeritud alles hiljemalt, ütleme 1840- — 50-ndail aastail, nagu võiks järeldada stiilist, või on Kreutzwald tõesti juba 1829. a-st pääle katsetand ka selliste rahvalaulupäraste looduspiltidega (pidades neid hiljemini ehk isegi võrdlemisi rahvapärasteks?). Siiski näib rohkem tõenäosust olevat esimesel võimalusel, sest eriti aktiivseks ei saa me Kreutzwaldi rahvalaulude ümbertöötust Tartu ajastul ikkagi mitte pidada. Võrreldes sajandi keskpaigu toimund balhorniseeringutega on siinmainitud kahtlasedki loomed ikkagi veel üsna vähesed ja rahvaehtsate üleskirjutiste hulk nendega võrreldes valdavalt suurem.

Rahvalaulude kogu, mille noor arst Tartust a. 1833 kolgalisse Võrru kaasa viis, oligi olulisim eeltöö „Kalevipojaks". Kõnelemata muidugi oma kirjanduslikust kogemusest ja Tartus teadlikumaks saanad estofiilsusest. — Esialgu näib see kõik nagu väljapääsematult uppuvat väikelinna üksindusse, leivatöö muredesse ja võib-olla ka perekonnaelu võõrutustesse. Ainult nagu läbi udu kostavad teated, et siiski on püsind kirjavahetus Faehlmanniga, et selles on arendatud vist juba varemalt kaalutud mõtet estofiilse organisatsiooni ning ajakirja loomisest, rahvamuistendite ja -laulude väljaandmisest. Muidugi on Faehlmann siingi algatav pool, kes õhutab ka Kreutzwaldi välja andma „oma ilusast kogust" „peotäie laule juurdelisatud meetrilise tõlkega". Sama 1833. a. lõpult põlvneb siis ka meie sõprade kirjavahetuse esimene teade Kalevipojast[159]) — tõsi küll, ainult negatiivne. Sellest võime järeldada, et neil on Tartus kõnet olnud nagu teiste, nii ka ja vist eriti selle rahvapärimustiku jäädvustamise vajadusest, kuigi meil vaevalt põhjust on juba siin oletada mingit rahvaeepose mõtet.

---

[158]) EKnS, Kreutzw. A, 393/4, nr. 298, 299, 300.

[159]) Vrd. Faehlmanni kaotsiläind kiri a. 1833, mida tsiteerib Kr. oma F-i nekroloogis (VGEG II, 4, lk. 33): „Von K a l e w i p o e g habe ich noch

Kuid see üleskirjutuski on ainult Faehlmanni kavatsus. Võru pool aga kaob aasta teise järel ilma ühegi välise märgita rahvuslik-kirjanduslikust edasitöötamisest, välja arvatud ehk ainult mõni pooljuhuslikult ülesmärgitud rahvalaul [160]) ja mainitud saksakeelsed ballaadid. Nii võime tolle ajajärgu kõige positiivsemaks tulemuseks pidada ainult noore arsti suuremat lähenemist rahvale, selle tõelise viletsuse nägemist ja kasvavat aitamistahet. Siin ongi ala, kus algab ta esimene avalik kirjanduslik tegevus — maarahva kaitseks [161]) — ja kust saab nähtavasti püsivat jõudu ta hilisem töö rahvaluulegi sotsiaal-rahvuslikuks rakenduseks. Aadli viha, kohaliku saksa seltskonna osaline boikott (u. 1836) ja enda püsiv majanduslik kitsikus [162]) vaevalt suudavad sulgeda ta silmi oma ümbruse viletsuse ja ülekohtu nägemiseks, küll aga arvatavasti aktiivistavad ta tahet tõsta eestlasest, s. o. talurahvast lugupidamist kaudsemal teel.

---

nichts zu Papier bringen können, wohl aber eine kl. Abhandlung über die Eigenthümlichkeiten der Dichtersprache in Estnischen Liedern angefangen".

[160]) Vrd. GEG M. A. 169:3, kus Kr. ütleb endal olevat rahvalaule aastaist 1818—1835.

[161]) Sest kirjutab Kreutzwald ise hiljemini Koidulale (1. X 1869 = Kv. I, lk. 386): „Schon vor einer Generation, gerade vor 33 Jahren, als Sie noch nicht geboren, und die Verhältnisse der Bauern in vieler Hinsicht beklagenswerth waren, hatte ich meine Lanze für die unterdrückten eingelegt und gegen die Missbräuche und den Druck wacker gekämpft, zuerst im Merkelschen [?] Provinzialblatt, später im Inland [durch] geharnischte Artikel, die obzwar von der Redaction und Zensur häufig beschnitten, doch soviel böses Blut bei den Betheiligten erzeugten, dass der verstorbene Pastor Hollmann in Rauge, damals noch in Harjell Prediger, mich mehrmals dringend warnte solche Schreibereien zu unterlassen, denn die Erbitterung des Adels sey so gross, dass er Alles daran setzen werde, um mich durch Beförderung nach Osten unschädlich zu machen. Das gelang freilich den Herren nicht, aber sie wussten sich auf einem anderen Wege zu rächen. Von meiner damals erst 3 Jahre alten Praxis im gegenwärtigen Wirkungskreise büsste ich in einem Jahre beinahe 2/3 Häuser ein, dass nur wenige nachblieben, bis der denkwürdige Landtag vom Jahre 1842 die Sachlage änderte, wo die Einsichtsvollen einige Anhänger gewannen, welche dem grossen Haufen allmählig die Überzeugung beibrachten." Oleks ehk huvitav siingi märkida, et Kreutzwald nõuab pääle muu ka talupojaseisusele oma esindust maapäeval. Vt. Kr. Faehlmannile 1. X 1845.

[162]) Kr. Faehlmannile 30. VIII 1843, Faehlmann Kr-le 1. IX 1843, 29. X 1843, 14. XII 1844, 30. III 1845 jne.

Nagu F-le, nii jääb Kreutzwaldilegi võimalus eestluse hääks kõrgemate kihtide seas töötada, edendades ainult rahva minevikukultuuri tundmaõppimist ja selle tutvustust. Ja seks alustabki ta tegevust kohe, kui seks avaneb võimalusi („Inland" ja ÕES). „Inlandis" ilmuvad aeg-ajalt ta kirjutised, pääasjaliselt etnograafilise sisuga: eesti rahvakombeist (pulma ja uusaasta puhul, 1837, vg. 193—200 ja 457—460), eestlaste ohverdustest (ibid. vg. 268—272, 279—281), kombeist surijate ja surnute juures (ibid. vg. 293—294), eesti mütoloogiast (kuu austusest, tondist, kratist jne. 1838, vg. 129—133), Alulinnast ja selle saamisest (ibid. vg. 583), maa alla vajunud mõisast (Blankensee, ibid. vg. 630—632). Pärast 1838-ndat aastat, kui päätegevus suundub ÕES-ile ja eestikeelsele kirjandusele, järgneb neile veel ainult mõni üksik artikkel, nii Olevi-saagast (1847, vg. 1061—1064), sõna „vikerkaar" etümoloogiast (1854, vg. 773 jj.), vaskussist, kaarnakivist jm. (1856, vg. 628—632).

Juba algusest pääle kuuldub neis Kreutzwaldi uurimusis ka sooja sotsiaal-rahvuslikku sümpaatiat. „On imekspandav selle rahva visadus oma kombeist kinnihoidmises, nagu ka ta tõestatud raudne paindumatus oma orjastamise (Unterjochung) puhul. Kes peaks küll uskuma, et see vapper rahvas, kes kord pani värisema Põhjamaade valitsejaid, skandinaavlasi, kannab ka nüüd veel niisama pikka juust (mõlemail sugupooltel vabalt pääst alla rippuvat) ja võib-olla isegi enamasti samu riideid, mida ta tookord kandis. Aga mida ei või kõik teha orjus (Sclaverei) ja teiselt poolt vabadusearmastus!" [163]). Näeme siis siingi sama eesti m u i s t s e iseseisvusaja vägevuse meeldetuletust, mida olid nii ilusasti maalind varemalt juba Merkel ja Jannau, samuti kui ka selle sotsiaalset rakendust. Eestlase „inimene-olemise" tõestus ja eestlase nime aussetõstmine on Kreutzwaldilgi üks juhtivamaid sihtjõude, millest seletub palju [164]).

Aga vähemalt esialgu (ja õigupoolest ka mitte hiljemini) ei avaldu rahvuslik jõud-idee sel alal Kreutzwaldil mitte nii entusiastlikult kui näit. Faehlmannil ja Schultz-Bertramil ega pea ta ka järgneval aastakümnel rahvaluuleharrastust oma pääülesandeks. Tundes paremini rahva tungivaid argipäeva vajadusi, on

---

[163]) Inl. 1837, vg. 281.

[164]) Vrd. ta enda hilisem tunnustus sellest kirjas Koidulale 17. III 1868.

tema rahvusluski enam sotsiaalset laadi. Otsesele rahvavalgustus-tööle juhibki ta 1840-ndail aastail oma kirjandusliku tegevuse ja ootab sellesuunalist toimimist ka Tartust. Ning kui ta ÕES-is ei leia küllalt samasuguseid rahvasõpru („Menschen- und Volksfreunde"), kui selle isamaalus ja töö eestluse hääks on liiga loid, ei väsi ta selle kallal ikka jälle „nirrisemast ja närrisemast" [165]).

Kuid ainukeseks tähtsamaks rahvaharimisabinõuks jääb ÕES-i kalender, ainus vähegi sisurikkam eestikeelne perioodiline väljaanne. Selle sisu ning keele küsimusist ongi kõige enam kõnet mõlema mehe säilind kirjavahetuses a. 1839—50, ja Faehlmann palub peagu igal sügisel, et talle Võrust saadetaks „üks kena kalendri jutt". Sinnap siis läheb Kreutzwaldi tolle aastakümne vabaaja suurem osa — rahvaluule võib oodata. Nii saab tast ka ÕES-i esimese rahvaharidusraamatu „Wina Katk'u" ümber-

---

[165]) Kr. Faehlmannile 1. X 1845; Faehlm. Kr-le 11. II 1843. Vist mitte liiga mustana ei kujutagi ta seda olukorda ühes kirjas Faehlmannile (20. VI 1842): ÕES-is polevat mingit ühtlust, ainult 3—4 isikut olevat huvitatud üldsusest, muud aga ainult oma Ego'st, „alatised varjud abderiitlaste eesliprotsessis. Ja siis veel mustakuuelised päevavargad". See tegevat talle läilaks kogu seltsi; ta palub Faehlmanni edasi anda juba oma lahkumisteate. Ja järgmiseski kirjas (24. XII 1842) kordab ja põhjendab ta seda soovi uuesti, väites, et ÕES midagi ei tegevat rahva hääks. Isegi kalendrid olevat viletsad oma „rikutud" võru keelega. Ta on ette pannud seltsi töökavasse: 1) hakata välja andma eesti ajakirja, 2) fikseerida õigekirjutust, 3) fikseerida Tallinna murre ainumaksvaks ja vähemalt seltsi kalendreis mitte avaldada võrukeelseid „lojuslikke artikleid". Kuid kõik need ettepanekud on selts tagasi lükand — mis olevat sääl siis veel teha. „Armastus rahva vastu on meil üks ... kui sellest mõlemate armastusest rahva vastu tõuseb sõprus, jääb see maksma, kuigi me pole ühe seltsi liikmed", vastab ta Faehlmanni palveile. Ainult Faehlmanni saamine uueks ÕES-i presidendiks otsustab ka Kreutzwaldi liikmeks-edasijäämise, kuna esimene muidu üldse seda ametit ei luba vastu võtta. (Faehlm. Kr-le 4. II 1843.)

Aga ka Faehlmanni juhatusel jäävad seltsi kui niisuguse pääsihid ainult teaduslikeks (eesti sõnastiku kokkusead, grammatika ja õigekeelsuse fikseerimine jne.). Mõlema eestlasest-sõbra kaastunne vaevleva rahvaga ja sapp võimuloleva „aadli egoismi, pastorliku indifferentsuse ja herrnhuutide jesuiitluse vastu" peab end varjama endiselt (Faehlm. Kr-le 10. VIII 1845). Ja kui see vahel kipubki kõnelema, nagu näit. 1844.—45. a. vene usu laine puhul, seisab sandarmivalitsus ähvardavalt valvel ja nagu eht põrandaalused hoiatavad sõbrad teineteist „taltsutama keelt" (Kr. Faehlm-le 22. X 1845; Faehlm. Kr-le 28. II 1846).

töötav tõlkija ning õpetava „Sipelgas I“ autor. Karskusasi ja rahvaharidustöö üldse muutub (nagu ta ise ütleb) tema „südame asjaks“ ning kord kavatseb ta isegi Zschokke „Goldmacherdorf'i“ (hiljemini eestistatud „Kuldala“ nime all) eeskujul ja seda ümber töötades asuda kirjutama pikemat eestipärast romaani neljas osas, millest pidavat saama ta elutöö [166]). Hiljemini astub selle asemele ometi hulk teisi, vähemaid rahvaraamatuid.

Pääle eestluse nime aussetõstmise on siis ka rahvarumalusest johtuva häda aitamise, rahva valgustuse tahe Kreutzwaldi teine tähtsam jõud-idee, mis kannab ja mõjustab kogu tema kirjanduslikku tegevust ja, nagu näeme, mitmeti ka eepose iseloomu. Nende mõlema kujul kihutav sotsiaal-rahvuslik ideedünaamika on siingi tugevnend juba varakult, otsides enesele vastavat teostust, „elutööd“. Kalevipoja „tellimine“ ja loomine ei tule ometi mitte päris juhuslikult — see on ligi tõmmatud isikutjuhtivast aatemagnetismist, samuti kui teiste loojate puhul.

§ 22. Rahvalaulude ümbertöötuse algus.

Kuigi siis Kreutzwaldi päähuvid aastakümnete jooksul on orienteeritud teises suunas, võime ligemal vaatlusel ometi märkida temagi arengus üht kõrvaljoont, mis pikkamisi aktiivistudes otseselt ja peagu orgaaniliselt juhib rahvaluulepäraste värsspoeemide koostamispüüdele, juba ennegi seda, kui temale on tehtud mingit ettepanekut „Kalevipoja“ suhtes. See on tema järk-järgult ikka elavamaks minev huvi rahvalaulude avaldamise ja — subjektiivse ümbertöötamise vastu.

Tõsi küll, ka veel 1840-ndate aastate esimesel poolel ei näe me sellest suuremaid tulemusi. Kirjavahetuses Faehlmanniga ei kõnelda aastate jooksul mitte üksi mitte Kalevipojast, vaid üldse mitte sõnagi rahvaluulest. Ainult „Inlandist“ loeme, et Kreutzwald noorele ÕES-ile on saatnud mõningaid rahvalaule juba 1839. ja 1841. aastal [167]). Kuid see ei tähenda veel palju.

A. 1843 (11. V) küsib Faehlmann: „Kas sinno laulo-aeg siis aina otsas on? Vesta nokka ja akka jälle peale, et meie, kui mui-

---

[166]) Juba plaanigi selleks refereerib ta Faehlmannile 24. XII 1842.
[167]) Inland 1839, vg. 558 j. ja 1841, vg. 14.

dogi, so laulu ülle rõemu tunneksime. Kas sa ennamb surno künkaid ei olle läbbituhninud — ja mis sa leidsid — ja kelle luud nende sees maggavad, kas Eesti rahva või Warägi tontide? Kül sa ehk jo targa mehhe ramato luggesid — kondid ja ehted ja sõjja-riistad kõik on tontide oma. Europa põhjapoolsed rahvas ollivad küll kõik, ni paljo kui neid olli, meie makest surnoingamise-kohhaks väljaotsinud. Sina oleksid mees, kes jampsijale luavart võiks näidata“ [168]). Siitki siis paistab läbi mõlema mehe ajaloolise huvi rahvuslik põhipüüd, mis sooviks näha, et arheoloogilised leiud kõneleksid e e s t i rahva minevikust, kuna taas sakslased neid võimalikult püüavad tembeldada germaanide omiks.

Kreutzwald vastab (17. V 1843), et ta tõesti on kalme lahti kaevand ja kavatseb kirjutada „kodumaa loodusloo“ eriti neist lõuna „rändlindudest“, kes veeuputusest kuni esimese sajandini p. Kr. Baltimaile pesitsema tulnud ja oma asju siia jätnud. Ja ühes järgmises kirjas (5. VI) manab ta „Saksamaa kapsa pead“ (s. o. Kohl'i), kes „jampsib ommas ramatudes ni veidraid temposid, meie rahvast ja nende ellovisist, et vihha ja äbbi sedda luggedes. Mis sa arvad, kui korra sahha kätte võttan ja sedda mulle läbbi ja läbbi tunnetud põldo ueste kündma akkan, mis meie maa põldudel kasvab? — Kas teie kirja ja kele koggodus säherdust nõu heaks kidab või mitte? meie rahva kombed, ellamise prugid ja ellamise visid tõttelikkult üllespandud andvad paljo kennamad mali, kui kapsa-pea ramatus on. Kirjuta mulle aega möda, mis sinna sest asjast mõtled!“ — Nii siis ärritavad eriti võõraste mitteasjatundlikud ja eesti rahvast liiga halvas valguses näitavad teosed Kreutzwaldis ikka elavamat tahet, oma rahvast tutvustada tema õigemast ja paremast küljest. Sellegi püüdega seletub nii mõndagi ta hilisemas rahvaluule väljaandmises ja kasustuses, pääle muu ehk ka võimalikult rohke folkloristliku ja etnograafilise materjali kuhjamise püüd „Kalevipoega“.

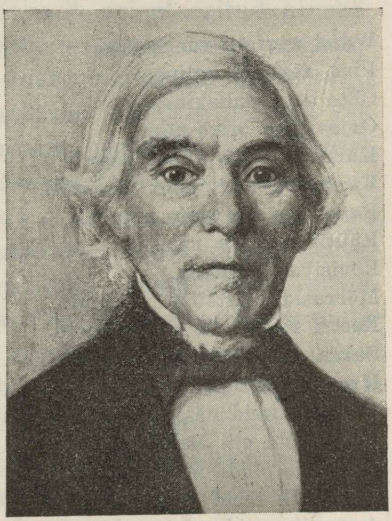
„Laulmine“, mille alustamisest ülal Faehlmann räägib, tähendab igatahes üldse kirjandusega ja mitte eriliselt luulega teotsemist, nagu esmalt võiks arvata; samuti Kreutzwaldi vastus (17. V 1843): „Mul on, vennike, mõnni kaunis laulo luggo

---

[168]) Kõnesolev teos on: J. G. Kohl, Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, 1841.

pea ajus varjul, agga ei olle aega laulo ülleskirjutada.“ Ometi vähe aega hiljemini, samal suvel saadab ta ka mõned rahvalaulud ÕES-ile ja lisab: „Minu vähese priiaja tööst tulevad siin kaasa mõnede eesti rahvalaulude ebaõnnestund tõlked, mis, kuigi puudulikud ja igas suhtes nurjund, vahest teatava keelelise huvitavusega võiksid olla“.

Edasi ei kõnelda sõprade kirjavahetuses jälle midagi rahvaluulest. 1844. a. sügisel peatub Lönnrot läbi nälgiva Eesti rännates mõned nädalad ka Tartus ja võtab osa ühest ÕES-i koosolekust [169]). Faehlmann kirjutab temast Kreutzwaldile (24. IX) ja palub teda Võrus vastu võtta, seejuures tarviliseks pidades juurde lisada: „Sa tunned ju teda kui „Kalevala“ kogujat ja väljaandjat?“ Kreutzwaldi vastuse järgi (2. X) on ta Lönnrotiga võind koos olla (24. IX) ainult paar tundi; ta olevat seda küll rohkem tahtnud, „agga kütkega ma ei võind tedda kinni piddada“ [170]). Nii said mõlemad eeposeloojad tol korral küll vist vaevalt teineteisele midagi asjalikumat kõnelda. Ainult teatavaks ergutuseks ehk oli see isiklik tundmaõppimine ometi, vähemalt Faehlmannile, virgutades omaltki poolt huvi rahvalaulude ja juba nagu unevusse jäänd eesti eepose mõtte vastu. Enne jõulu (22. XII 1844) on Kreutzwald olnud Tartus ja nähtavasti siis on sõbrad kõnelnud ka Kalevipojast, ühtlasi Kreutzwaldi uuest tuttavast, teener Märt Mohn'ist, kes teadvat palju vanu lugusid. Seda võime järeldada Faehlmanni meeldetuletusest varsti pärast seda (29. XII 1844): „Ärra sa vennike unnusta, mis sa mulle kallevipoea luggudest lubbasid. Agga küssi

Joon. 8. Elias Lönnrot, „Kalevala“ koostaja (1802—1884).

[169]) Inl. 1844, vg. 516.

[170]) Vt. sama külaskäigu mälestus ka Kr-i kirjas Schultz-Bertramile 17. I 1874; vrd. Elias Lönnrotin matkat II. Helsinki 1902.

ka, ehk vanna mees ka mõnnusaid laulusid mõistab. Lubbasid mulle sõa laulo: ehhitasin ella venda — minno ella vennakene; kes tõi sõa sõnnumeid etc. Ehk teab ka laulo: saksad läksid Saksamaale — omma pattu õnnistama."

Ja siis 6. aprillil 1845 saadab Kreutzwald talle midagi, mille puhul selgelt näeme mõlema mehe muinsusromantilist suhtumist ja selle ideaali. See on hiljemini ka Neusi kogus (nr. 40 A) ilmund „Die Tage der Vorzeit" — kogu oma laadilt nii iseäralik ja problemaatiline, et seda siingi peame ligemalt vaatlema.

Wana aeg olli vaeno aega,
Pina aega pikkaline,
Ohto aega ohhakine,
Orjavitsne orma-aega,
Kurnetav ning kurba aega!
Vaeno vaimud meid vaevasid,
Pappi paterid painasid,
Rüütli rüstava risusid,
Rövisivad rövelida,
Mörrasid mõrtsuka mõegad!
Rootsi roosk olli rooste-kaste,
Saksa sahk olli sappi-rakku,
Kaarnad kandsid katko kakku,
Nülge näkkid nälja nappi.
Põlve põld olli Saksa toito,
Sötis-ma piddi meida söötma,
Kañarpik meid kasvatama,
Agganik meid avvitama.
Kümnes kisti nende küsi,
Kohto ossa nende kotti,
Rahha koppik nende kukru.
Risti-issa rikkust ripsis,
Napsatas naudi navvilta,
Putus pühha-ie puussa,
Algas armo-ie allikasse:
Tapper tabbas Tara tamme,
Kirves Kiru-ie kiddura!
Odda ots olli okkaline,
Territatud mõega terra,
Vibbo nolike nobeda!
Kulla vend, mul vennikene,
Kallis peigo, kaunikene!
Ruttake Runale ruttusta,
Ratsul raudase rahvale,
Tuhkro turjal Turja-male,
Võigu võimul Võido-male.

Kül tulleb Somest suggulane,
Sare mees meil sarnaline,
Abbi-mesi Harjo-maalta,
Vissa-mesi Virro-maalta.
Virro vikkati vihhane,
Harjo ahhingid äggedad,
Hio kilid kiusalikkud,
Turja-ma turad tuggevad.
Kilp agga kindel kili vasto,
Ahmas ahhingi äggeda,
Oimas odda okkalise,
Takkistas tapperi terrase,
Vingutas vikkase[te] vihhase,
Tuseldas turad tuggevad...
...Pakko urka paggenesin;
Katko tahha tagganesin;
Palve paelo palmitasin,
Ohkamisi ohverdasin,
Suigumisi suitsetasin,
Sovimisi sossitasin.
Venelane, vennikene,
Kaela leikja, karrokene,
Akkas Kõeru kõrvetama,
Viskas virmla Virrussa,
Põlletaja Põltsa-male,
Villetsuse Villandisse.
Se'p olle külla küttis-suitsu,
Se on sõa sörva-suitsu,
Ahtra ohhervarre auro,
Lahhingi Laritsa-suitsu,
Põllend linna põua-suitsu!
Risti-issa risutaja,
Nime niña-nisutaja,
Pañi painaja parmaste,
Tappija Tara-ie taossa.
Sakslane, salla ussi,

Sissalikko silleda,
Ikkestas meid orja ikke,
Raud-roma rakkeessa.
Egga se olle ehha-puna:
Se on vaeno tulle-puna,
Mässamise-mängi puna,
Vennakeste verre-puna,
Mis on taevas tarretanud,
Pilved pillul pallistanud.
Ehha-täht sai ehmatama,
Koido-täht sai kohkunema,
Ku palgegi kahvatama.

Seisame esmalt tõelises hämmingus selle laulu ja veel enam tema saatekirja ees. Igaüks, kes tunneb eesti muid rahvalaule ja nende stiili, ütleb otsekohe, et siin e i s a a olla tegemist ehtsa, traditsionaalse rahvalauluga. Ajalooliselt orienteeritud ainekäsitlus üldse, üksikasjaline kujutlus eesti muistsest vabadusvõitlusest ja ristiusu tulekust, Taara hiie maharaiumisest, Soomest ja Saarest abi kutsumisest, lahingu kaotusest rüütlite parema relvastuse tõttu, eestlaste laialipõgenemisest, venelaste röövkäigust, rahva orjastusest ristijate poolt, mässude tulekumast — see on ju terviklik, ballaadistatud k o n s p e k t k o g u e e s t i r a h v a a j a l o o s t, sellisena küllalt süstemaatiline, kuigi (nagu tahtlikult) katkendlikul ja (nagu ossianlikult) ebamäärasel kujul. Kogu see temaatika ning selle käsitlusviis on täiesti võõras muile eesti rahvalauludele, välja arvatud ainult mõned üksikud pildid ja laused (nii „See pole küla kütissuitsu" jne., samuti lõpus selle jätk „Ega see ole eha puna" jj., võib-olla ka mõni teine värss).

Veel kindlamini kõneleb selle laulu traditsionaalsuse vastu ta sõnastusstiili analüüs. Puutub silma eriti hulk rahvalaulu stiilile oluliselt võõraid, mõisteid väga julgelt ühendavaid pilte ja metafoore, sageli tunduvalt abstraktse mõttekäigu produkte (näit. „V a e n o v a i m u d meid vaevasid", „Rootsi r o o s k o l l i r o o s t e - k a s t e, Saksa s a h k o l l i s a p p i - r a k k u", „Võigu v õ i m u l Võido-male", isegi selline abstraktne veidrus kui „Nime nina-nisutaja" jms.). Näib, nagu oleks alliteratsioonitaotlus enne kõike juhtind mõtet, palju hoolimatumalt kui rahvalaulus. Edasi on siinne keel ka halvasti säilind pärimuslaulu kohta ikkagi liiga vigane, mitte ainult üksikuis oma mõtte kaotand kohis, vaid ka mujal, kus nagu ei saagi oletada kord teist, õigemat vormi (näit. „Rüütli rüüst a v a risusid, Rövisivad rövel i d a" jms.). Kõnelemata värsimõõdust, kus pärimuslaulu kohta on trohheus siiski juba liiga tampiv, kuigi seda parandavad mõned pärimusehtsad värsid.

Teiselt poolt teeb ometi viis, kuidas Kreutzwald oma nii lähedale sõbrale kui Faehlmann seletab laulu saamist ja selles esine-

vaid tumedaid kohti, väga raskeks arvamise, nagu oleks siin tegemist ainult müstifikatsiooniga. Juba tema teated laulu algupära kohta on õige üksikasjalised — ja keerukad. See olevat saadud Märt Mohni kodukihelkonnast Laiuselt, et ta aga ettekandjal olnud meeles väga puudulikult, saadetud see Kreutzwaldi palvel temale tagantjärele ettekandja kodukohast Simunast. Nii langeb siis laulu ebapärimuslikkuste eest vastutus mitmele isikule ega ole kerge neist igaühe osa kindlaks määrata. Seda enam, et Kreutzwaldi järgi olevat ka laulu algallikas teada ja täitsa erakordne. Laul olevat nimelt katke eesti rahva nn. saagalauludest (ein Bruchstück aus den sogenannten Sagengesängen d. Estn. Volkes); selle olevat käesoleva sajandi alguses laulnud keegi rändav (õigemini kerjav) laulikrauk, kes nime all „vanna laulik" ehk „Rootsi-rütel" olnud tuntud kogu Virumaal. „Pilt sellest rauklikust laulikust (greisen Sänger) elab küll veel minu kõige varasemais noorusmälestusis, aga tema lauludest pole minu mälu midagi alles hoidnud." Samast raugast, kes olevat kõrges vanaduses surnud a. 1812 või 1813, kõneleb Kreutzwaldi andmeil ka Neus oma kogu eessõnas [170a]) kui eesti viimsest „päris laulikust" (eigentlicher Sänger), kes mööda maad kandlega ümber käis. Ta olevat põlvnenud vabadest eestlastest (von den freien Ehsten in Saximois in Wierland), „teiste andmeil olnud ta keegi rootsi alamohvitser, kel aga kindlat kodukohta polnud". „Nimetuse all „vanna laulumees" olnud ta üldtuntud, igal pool austatud ja väga oodatud külaline."

Sellest mälestusest ongi teatava aluse saand arvamine, et ka Eestis on varemalt olnud oma elukutselised laulikud, „bardid" või „minstrelid", nagu neid mäletati ja neist vaimustatud oldi Inglismaal, Saksas j. m. On iseloomustav küllalt, et ka Kreutzwald ise just seda inglise nimetust tarvitab eestigi lauliku kohta [171]).

Mis puutub kõnealusesse „Rootsi rüütlisse", võis see muidugi olla üsna reaalne, aga ometi juhuslik või erandlik nähtus. Rahvalaule oskavaid taate leidub Eestis ju veel praegugi ning ei tarvitse veel olla mingi märk elukutselisest „bardiseisusest", kui keegi neist (vana sõjamees?) hulkudes püüab oma kerjaleiba tasuda

[170a]) Neus, EV, lk. XIII.

[171]) Käsikirjalises Kr. kogus „E. Volkslieder", A, lk. 56: „Von dem alten Minstrel gesungen". Samuti VGEG II, 2, lk. 46: „Wo war die Wiege des letzten Minstrels?".

mõne looga. Kas võiksime aga arvata, et see võib-olla natuke kirjateelgi haridust saand rauk oleks võind juba umbes sajandi vahetusel luua tolle „ajaloolise laulu“, nagu see esineb Kreutzwaldil? Kas pidi temagi olema lugend Merkelit või mõnd muud ajaloolist ülevaadet, võib-olla koguni Ossiani? Miks ei, ega ole ju absoluutset võimatust ees ehk niisuguselgi oletusel — k u i me ei tunneks umbes samasuguses stiilis muidki laule Kreutzwaldi — ja ainult tema — teistes paberites, kui me ei tunneks näit. samas Neusi kogus sama numbri all (40 B) toodud lahingukomandot („Odda mehhed otsa peale“), mis nagu rusikas silmale passib eelmises laulus puuduva lahingukirjelduse kohale. Jah, me võiksime oletada veel paljugi, kui mitte eelmainitud stiili ebarahvapärasused ei korduks väga tunnuslikult ka „Kalevipojas“, kui ei leiduks isegi nii kreutzwald'likke väljendeid nagu „Pilved pillul pallistanud“ jt. Nüüd aga jääb püsima igatahes palju suurem tõenäosus selle poolt, et Kreutzwald, kõigest hoolimata, ka siin on tugevasti ise juures olnud, kuigi saades rahvalt mingid õige segasekujulised, kuid palju lihtsama sõjalaulu katked ja ehk ka mõned sakste manamise värsid.

Nii või teisiti, olgu Laiuselt saadud pärimusvärsside (või ka improvisatsioonide?) hulk suurem või vähem, t e a t a v rahvalik alus näikse sel laulul ju olnud, samuti mingi kauge, lapsepõlveaegne kuuldus rändavast „vanast laulumehest“. Ajajärgu läänepoolseil kirjanduslikel mõjudel omandas see kuju Kreutzwaldil nagu iseendast kelti-germaani muistse bardi pateetilis-heroilise tegumoe ja sellekohaselt näis olevat vaja ümber kujundada ka tema ja temasarnaste laulud. Oli ju samasugust „pagu-urkasse“ põgenend eestlast muinsust-mälestleva Ossianina kujutand juba Merkel. Kreutzwald ise oli näind umbes samasuguse lauliktaadina oma noorussõpra Toa-Jaagupit, oli ise eestistand ka rändlaulikut heroiseeriva Goethe uhke ballaadi („Der Sänger“).

Nii valmib tõelisest rahvalaulude „minast“ noorusmälestuste ja eriti aja eeskujude mõjul selle „vana lauliku“ kuju, keda kuuleme „Kalevipoja“ sissejuhatustes, kellele püüdis Kreutzwald end sisse tunda ja kelle stiili ta tarvitas kogu oma töö ulatuses. „Vana aeg olli vaeno aega“ o n e s i m e n e (kindlasti dateeritav) e e l a s t e „K a l e v i p o j a“ v ä r s i s t u s e l e.

On küllalt iseloomustav kogu selle ajajärgu ning Kreutzwaldi m e h e l i k - h e r o i l i s e rahvaluule harrastustele, et nii siis ta otsitavad ja mälestatavad rahvaluule allikadki on olnud kõik

mehed, ja seejuures isegi juba germaani kultuuri erakordse mõju alt, olles sakste teenrid või isegi segase päritoluga: Kotleb, Toa-Jaakob, Rootsi-rüütel, Märt Mohn. Olgugi et eesti tõelise rahvalaulu päälauljaina mainivad juba Hupel ja Neus naisi, ei tahetud seda uskuda, sest et väliseeskujude, ajajärgu maitse ning sotsiaal-rahvuslikkude vajaduste mõjul oodati ja otsiti mehist vägilasluulet, eriti ajaloo- ja mütoloogia-luulendust. „Päris rahvalaulikuid ei ole nüüd enam", seletas endale asja ka muidu nii objektiivne Neus, mõteldes pärislaulikutega kunagi varemalt eland mehi [172]) nagu „Rootsi-rüütel".

Ja Faehlmann on muidugi samal arvamisel. Alles nüüd on Kreutzwald tema arvates leidnud õige kullatüki. Ta kirjutab 20. IV 1845: „Minu soojem tänu toreda rahvalaulu eest. Nii pole ma veel ühegi läbi olnud üllatatud ja võlutud. See väärib põhjalikku kommentaari." Ja ta õhutab selle ühist väljatöötust ning avaldamist „Verhandlungen'ides".

Üks soovpilt on seoses teisega. Eks vääri tähelepanu ka Kreutzwaldi teine arvamine (6. IV 1845): „Ilmselt kuulub see laul nende hulka, mida rahvas iga võõra eest hoiab". See on ju sama vaade, mille esitas Faehlmann oma müütide sissejuhatustes. Osalt õigustatultki laskis see nii teisi kui ka neid „väljatöötajaid" endid uskuda, et rahva suus tõeliselt veel leidub sakslastele mitte-tuntud laule — ja küllap siis eriti rahvuslik-ajaloolise sisuga.

§ 23. Setumaa — Eesti Karjala?

1846. aastast pääle näib Kreutzwaldi huvi rahvaluule vastu elavamaks muutuvat, võib-olla ka tähelepanu tõttu, mis Faehlmanni muistendid on äratand. Kruse „Urgeschichte des estnischen Volksstammes" oli rikkund Faehlmanni isaõigust, trükkides ära suure osa ÕES-le esitatud Kalevipoja-saagast. See (kui ka eksitused eesti materjali edasiandmises) kihutab omalt poolt mõlemaid mehi oma korjamis- ja avaldamistööga tõttama. Kreutzwald kirjutab Faehlmannile (13. XI 1846) pärast Kruse raamatu täielikku mahategemist: „Südamliku kahetsusega olen ma sinu hiiglapoja «sissikonna tükkid» leidnud selles kääbusepasteedis. See tuleb, armas sõber, sellest, kui me ise oma laule mitte aegsasti küllalt maailma ei saada. Need varastatakse meie tagant ahvitalutajate poolt (von Affenführern) ja näidatakse neid hil-

[172]) Neus, EV, lk. XIII.

jemini nende looma-aias kalli raha eest rahvale, kusjuures Hanswurst neid omas maneeris välja kutsub. Hiilgav rasvatilk (das glänzende Fettauge) — Koit ja Ämarik — on vaevalt nähtav sel lahjal haigemajasupil." Ja edasi palub ta Faehlmanni originaali: „Ole nii lahke ja saada mulle parajal juhusel oma Kalevipoeg, mida ma ei taha rüüstata (plündern), vaid tagasi saata ühes mulle tuntud katkete ja teisenditega. Üks uus allikas on mulle praegu avanend, kust ma mõne tilga Kalevipoja jaoks võin ammutada."

Aga alles 1847. aastal tõuseb rahvaluule mõlema mehe kirjavahetuses juba sagedaks aineks. Faehlmann on Kreutzwaldi rändavast laulikraugast kõnelnud ka Tartu seltskonnas ja äratand sääl suurt huvi — kui ka kahtlust. Ta palub Kreutzwaldilt selle üle ligemaid teateid (14. VI), mida see aga endal praegu ei ütle olevat (14. VII). Selle eest aga saadab ta uue vihu rahvalaule ja palub omalt poolt endale saata Schlegel'i reisukirjeldise ning Rosenplänter'i „Beiträge'dest" need osad, mis sisaldavad rahvalaule. Näeme siis alles nüüd Kreutzwaldi hakkavat taotlema põhjalikumat ülevaadet sel alal ja võtma asja tõsisemalt.

Selleks on ka muid välispõhjusi. Eestimaa Kirjanduslik Selts, kus luuletajainnuga ja teadlaseharidusega Neus püsivalt õhutas huvi rahvaluule vastu, kavatses juba tükk aega välja anda esindavat eesti rahvalaulude kogu. Ja et Neus ise (ja tema teised sakslasist kaaslased) eesti rahvalaulude keelest küllalt jagu ei saa, pöördub ta 1847 (26. V) Kreutzwaldi poole abipalvega. Viimane osutab mõnele tema veale, ja et Neus antud nõu tänuga vastu võtab, loobub Kreutzwald seekord oma tavalisest skeptilis-iroonilisest suhtumisest sakslasist kirjameestesse; seda enam, et Eestimaa Kirjanduslik Selts valib tema oma kirjavahetajaks liikmeks. Ta kirjutab sellest Faehlmannile (14. VII 1847): „Kavatsetud eesti rahvalaulude väljaanne teeb Tallinna härradele päävalu, lauludel on enam sõnu kui Hupeli sõnaraamatus ja ka soome keelest ei saa alati abivägesid tuua, «sellepärast tahvad minno vaese mehhe adraga omma sööti ülles künda. Saab näha, mis sea tungerma sest saab»." Siit kajastub siis veelgi teatavat kahtlustust, kuid ometi on Kreutzwald ettepanekuga nõus, põhjendades seda „kahhe perre koeraks" hakkamist Faehlmannile lootusega, et tal nii võimalus avaneb tutvuda Knüpffer'i rikkaliku lauludekoguga. Ja et ÕES niikuinii rahvalaule välja ei andvat, hakkab ta saatma oma laule ka Tallinna.

Ühes üldise huvi tõusuga rahvalaulude vastu, senise müüdi- ja saaga-armastuse kõrval, tõmmatakse nii Kreutzwaldki uude, aktiivsemasse rahvalaulude kogumisse ja väljaandmisse eriti Tallinna ja Neusi läbi. Viimase folkloristlik haridus on palju suurem, ta kontakt Soome, Skandinaavia ning Lääne-Euroopaga mitmeti lähem, ta suhtumine rahvaluulesse palju teaduslikum. Pikapääle ei jäta see mõju avaldamata ka Kreutzwaldisse. Nagu nii tihti pärastki oli Tallinna modernselt lääne-euroopalisem ja Tartu konservatiivsem ning rahvuslikum. Seekord avaldus see ka Tallinna täpsemalt teaduslikus suhtumises rahvalaulude tekstisse, kuna Tartus ja Võrus nähtavasti selle täpsuse mõistestki palju vabamalt aru saadi. Kuid pääerivus oli muidugi tegelaste eneste rahvuses ja meelsuses.

Alles Neusi sellekohase palve pääle on Kreutzwald teind oma ligema tutvuse ka s e t u k e s t e lauludega, millel on hiljemas eeposeloomises olnud õige mitmesugune ning tähelepandav osa. Nagu ta ise ütleb, oli ta seni jagand arvamist, et setu laulud ei sisaldada pääle alatiste „lelo-lelo" korduste midagi tähelepanuväärset [173]).

„Ükskord omandatud eelarvuse võim ei lase meid tihti selgel päevalgi näha valgust ja seletab mitme haiglase meele öise igatsuse mineviku järgi." Seda suurem on nüüd ta ind, kui ta Neusi poolt palutud proove otsides 1847. a. suvel juba esimestest lauludest leiab „niisuguseid, mis pidid sütitama uudishimu ja kannustama tahet edasiuurimiseks" [174]). 4. augustil juba kirjutab ta Faehlmannile sellest kui „uuest allikast, mis lubab palju nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt" ja mille „proove võib kõrvutada paremate Tallinnamaa lauludega". Faehlmanni ettepanekul püüab ta neid tõlkida, kuigi kaevates, et seejuures „tolm õitelt pudeneb", ja 20. oktoobril läkitab ta need proovid

[173]) VGEG II, 2, 44. Vrd. ka Neusi kirjad Kreutzwaldile 28. VI ja 13. VIII 1847, kust selgub, et siiski Kreutzwald on esmalt teatand Neusile setu laulude olemasolust. Alles siis Neus õhutab teda neid korjama, ja saanud esimesed näited, kiidab neid (gar merkwürdige Stücke) ning järeldabki kohe, et k a E e s t i s n a g u S o o m e s k i m a a i d a p o o l n e o s a o n s ä i l i t a n d e n a m m u i n a s l u u l e t. „Der Osten Ehstlands, das Wort im ursprünglichen Sinn genommen, bewahrt also die meisten poetischen und mythischen Schätze; denn nach Allem, was vorliegt, ist der Westen und Süden des Landes in besagter Hinsicht verflacht. Und ganz ähnlich ist es in Finnland" (13. VIII 1847).

[174]) VGEG II, 2, 44.

Tartu. Faehlmanni kaudu saab ta samal sügisel isegi ÕES-lt rahalist toetust „laulujahiks", millele lubab saata — oma „famuluse" Märdi umbes kümneks päevaks [175]).

1848. a. ilmund Verhandlungen'ide vihust leiamegi 5 setu laulu ühes tõlke ja pikema sissejuhatusega [176]).

Olnud varemalt setu laulude kohta nii skeptiline, läheb ta siin oma lootustes juba teise äärmusse.

Rahva enda viiteil, keele, kohanimede ja muu võrdluse põhjal oletab ta juba rahvalaulude rändamist ja sündi mujal, nimelt Soome lahe rannal. „Selle järgi tohiks laulude häll olla otsitav Alutagusel, ranna-Virumaal, Harju ja Lääne rannaelanikkude hulgas; sääl peaksid olema eland esimesed laulikud. Praegused laulusuhted rahvas ei või selle üle anda mingit õiget mõõdupuud, vaid küsitagu minevikku ja uuritagu, kuidas see on olnud kord, kui veel mingi vaimne orjus (geistige Verknechtung) ei aheldand laulikuid ega laule. Kus oli viimse eesti minstreli häll?"

Ja edasi: „Äsjamainitud kohasuhted ja kajastused vanadest saagadest on mind toond arvamisele, et hoolas laulude uurimine Pihkva eestlaste seas võiks anda vahest samasuguseid (ähnliche), kuigi vähem hiilgavaid tagajärgi, kui „Kalevala" laulude kogumine, mis olid Soomemaalt täitsa kadund, aga Karjalas edasi elasid karjala hõimrahva suus". Selles lootuses kinnitanud teda eriti setude suur konservatiivsus, mis, vaatamata „venne värki Jummala" kummardamisele, olevat ometi üllatava truudusega säilitand oma vana keele ja kultuuri.

Ilmselt on siingi soov ja lootus tõlgenduse isaks. Olles arvamisel, et laulud on Setumaale rännand Põhja-Eestist, ja nähes neis ühtlasi degenereerund jäänuseid ühekordseist väärtuslikumaist, s. o. mütoloogilis-ajaloolistest lauludest, oli ju peagu loomulik, et ta neid püüdis „restaureerida" mitte ainult Põhja-Eesti laulude murdesse, vaid ka sisuliselt lähendada nende arvatavale algkujule või õigemini algväärtusele. Nagu teised kaasaegsed, nii pole ju ka Kreutzwald sugugi vaimustatud eesti rahvalaulude enamikust. Siingi kaebab ta, kui raske

---

[175]) Kr. Faehlmannile 26. XI 1847. VGEG II, 2, lk. 51.

[176]) Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. VGEG II, 2, lk. 43—62.

olevat leida tähelepanuväärset (erheblich) laulu keskpärase suurest hulgast! Ja sama hinnang väljendub mitmeti mujal. „Julget hoogu ega luulelise vaimustuse kõrget lendu ei pea seega eesti rahvalauludelt ootama, samuti kui mitte peent ja valitud graatsiat", ütleb isegi nii kogumis-innuline Neus oma väljaande eessõnas, kuigi selle asemel rõhutades laulude omapärasust ja mitmekesisust. Isegi temale on suur osa laule „tunnistus rahva allalangend seisukorrast, ilma luulelise väärtuseta"; nende seas on vaid üksikud eksemplarid „tähelepandavad erandid". Mis ime siis, kui Kreutzwaldi-taoline rahvasõber püüdis kasustada kõiki abinõusid, et neisse maalähedastesse talupojalauludesse tuua vähegi „kõrget lendu" [177]). Tulemused? Juba siin esimeses setu laulude publikatsioonis märkame hulga jooni, mis ei või olla traditsionaalsed. Nii näit. esimese laulu algus:

Laulo poissi, laddus suga,
Viddevikula villula
Valvas ehha valgehella;
Mis seal kulis, kulutelli,
Kulutelli kulda keli!
Vaimud varjula varikusta
Tullid tulila tuhhinal
Kaste karmet korgotella
Uddo pillola pimmedas . . .

Niisama segases vormis jutustatakse edasi, kuidas need „vaimopoisid" ära heidutasid haldja ainsa tütre, kuidas tolle vanemad nutu põhjust pärivad ja seda kuuldes tröösti vad:

„Tüttar nori, ärra karda,
Kel'l ei kehha ei keela sind;
Kehhaga kelmid on kurjemad!
Neide eesta neitsikene!
Hoia, mis emalta pärrinud."

[177]) Vrd. samasugust rahvalaulude stiili lihtsuse halvastust Kr-il ka veel hiljemalt, nii kirjas Reinthal'ile 7. III 1859: „Es ist wahr, die Estnische Prosodie ist — wie die Nationallieder aller Völker — sehr einfach, sie zeigt nirgends einen erhabenen dichterischen Schwung". — Kõnelemata muidugi üksikute maakondade (Tartumaa, Kunda) laulude mahategemisest väga raskete sõnadega, näit. VGEG II, 2, 48 j.: Tartlased olevat oma pulmalauludes „aller poetischen Begabung bar und man thäte ihren Impromptus schreiendes Unrecht, wenn man sie mit dem Namen eines Verses oder Liedes beehren wollte".

Ja lõpp:

Tüttar agga ikki imelikult:
„Lähhem leppa lehhis poiga —
Risus, mis emalta pärrisin.“

Hurda nii täielikes „Setukeste lauludes“ ei leia me mingit vähegi otsekohest vastet käesolevale. Teiseks on niisugune vaimude omavahelise kokkupõrke laulundus eesti rahvaluulele üldse võõras, kolmandaks ning kõige selgemini kõneleb selle laulu ebaehtsusest ta sõnastus, värsi- ning lauseehitus.

Veel selgemini kui „Die Tage der Vorzeit“ puhul näeme siingi Kreutzwaldi ümbertöötuse meetodit. Pääle haldjaid varitseva poisi muinandimotiivi on siin aluseks nähtavasti tuntud „korduslaulu“ sündmustik, kus tütar väljal või metsas midagi kaotab, sellest kodus vanemaile kaebab ja need teda tröösti vad. (Kõige ligemad oleksid ehk setu tuntud „Tike laul“ või ka veel laiem „Suisa suud“ ja „Ehted kadund“.) Selle puht-inimliku aine on Kreutzwald oma laulus müüdistand, tehes mõlemast tegelaspoolest müütilised kujud: „vaimopoisid“ ja haldja pere. Viimaste eeskujuks on võind olla umbes sellelaadiliste olendite esinemine muis rahvalauludes (näit. „Kalmuneiu“ toonelased) või ka lihtsalt rahvausus („polikud lomad koddota“). Nähtavasti on lisaks ainesse sisse toodud ka teatav õpetuselement, nimelt, et „kehatuid“, s. o. vaime tarvis pole karta (küll kaunis dissonantsiline „rahvavalgustus“ ühe haldja enda suus!). Mis puutub vormisse, siis on setukeelsete eeskujude asemel tarvitatud küll põhja-eesti rahvalaulude omale lähendatud keelt ning värsivormi, kuid seejuures esineb õige rohkesti eksimusi, udususi ja isikupärasusi, mis tavalise rahvalaulu stiili mulje kipuvad hävitama. Kogusummas on laul muidugi juurde võitnud tugevasti luulelist „švungi“ — kuid vist ainult tolle aja maitse seisukohalt.

Nähtavasti mitte nii iseseisvalt, aga igatahes õige vabalt on rahvaluule elemente tarvitatud ka järgmistes siin avaldatud lauludes. Ja — võime kohe lisada — nii ka paljudes teistes Kreutzwaldi poolt ÕES-le ja Neusile saadetud setukeste lauludes, kuigi mitte alati nii silmapaistvalt.

Muidugi on äärmiselt raske igal juhul kindlaks teha sellise muutmise määra ja vahel isegi ta olemasolu. Kahtlemata on Kreutzwaldi kogus küllalt laule (pääasjaliselt küll Põhja-Eestist), mis on edasi antud täitsa rahvatruult, nagu seda võib otsustada teiste varemate ja hilisemate üleskirjutiste järgi. Et tei-

sed, eeskätt setu laulud tunduvad meile paiguti nii võõrad, võib johtuda tihti ka sellest, et neid ainult keeleliselt on püütud lähendada põhjapoolse Eesti lauludele, küll ilma suurema ilustuspüüdeta — aga seejuures ometi moonutades. Edasi võib juba ka rahvas endas esineda mitte üksi segatud keelevorme, vaid ka sisuliselt moonutatud teisendeid, eriti teisest keelepiirkonnast värskelt sisserännand lauludes. Iseendast pole ka sugugi võimatu, et Kreutzwald on tõesti taband mõne niisugusegi laulu, mis hiljemais üleskirjutistes üldse puudub, vaatamata viimaste rohkusele. Ja lõppeks on juhuslik laulu ettekandja nii kergesti võind muuta traditsionaalset laulukuju, sinna sisse tuua isegi uusi nimesid ja uusi aineid, püüdes vastu tulla korjaja usutlustele või juba tuntud soovidele. Rahvalaulu nii improviseerida pole oskajal ju raske; tihti on iga uus ettekanne eelmisest vähe erinev. Tunneme praegugi setu „lauluimäsid", kes üleskirjutaja soovil ja väikeste viidete juhil on kokku improviseerind terved mitmetuhande-värsilised eeposed (Anne Vabarn) [178].

Nii on meil enamail juhtudel võimatu teada, just kelle fantaasias on sündind iga üksik traditsionaalset rahvalaulu moondav muutus. Kuid eriti stilistilisi seiku arvestades võime üldjoontes ometi aimata suuremaid moondusi ja ühtlasi tunda nendes Kreutzwaldi enda otsest või kaudset muutmistahet.

Õieti ju ei salga Kreutzwald seda isegi, vaid nõuaks seda koguni kõigilt eesti rahvalaulu esitajailt välismaailmale. Nii näit. oma viimses kirjas Faehlmannile (29. I 1850) arvustab ta õige teravalt Neusi äsjailmund rahvalauludekogu ja soovitab, et Faehlmann ise kirjutaks eesti lauludest midagi, mis „näeks neid loomulikumalt ja õigemini kui kuiv (dürre) eessõna Tallinna kogus". Kuigi ta endal ei ütle olevat „kõige vähemaidki teadmisi luules ega isegi tea, kui palju tõlkija võib tarvitada licentia poetica'id", arvab ta ometi ka tõlkes leidnud hulga moonutusi. „Mis kujutluse peavad saama võõrad, kes ei tunne eesti rahvast ega keelt, eesti luulest, kui neile seda esitatakse säherduste määrijate (Sudelköpfe) läbi! Ei halasta sina lauludele, on nad alatiseks kadund."

Ja edasi avaldab ta oma ideaali rahvalaulude väljaandest:

---

[178]) Vt. E. Kirj. 1928, nr. 1; ka Neusi kiri Kr-le 23. XI 1848, kust selgub, et Kreutzwald ise on öelnud mõnd oma setu laulu olevat setude improvisatsiooni.

Kalevipoja säng Ehaveres.
Fr. Schlater'i maal ÕES-i kogus.

Kääpa jõe sild.
Fr. Schlater'i maal ÕES-i kogus.

Võru XIX saj. keskel.

Kivitrükis antikvariaat „Baltikas“, Tartus.

„Oleks keegi mõistja, vaimukas ja asjatundlik (verständiger, geistvoller u. sachverständiger) mees asund selle lauluvara juurde, mis oli kasustada Neusil, oleks ta kindlasti kõigepäält paljudest teisendeist esitand kõige toredamad ja üht teisega täiendand. Niisugusest katsest ei ole siin jälgegi, jah, mitmed teisendid on siin esitatud just nende puudulikus käsituses (mangelhaften Auffassung)."

Niisuguste täiendamis-põhimõtetega (mille järgi paiguti käis ka Lönnrot, aga küll teiste tulemustega) on siis Kreutzwald toimind vähemalt enda kogutud ja avaldatud lauludes. Ja nii peame siin, nagu Faehlmannigi puhul, ometi nägema eeskätt teatavat kompromissi tolleaegse puuduliku täpsusemõiste ja teadliku või alateadliku rahvuslik-esteetilise tendentsi vahel, enam kui teadlikku ja suuremal määral „eba-ausat võltsimist", kuigi nii sündind objektiivsed erivused ehtsa rahvalauluga meie praegust kriitikatunnet näivad sundivat tarvitama viimast väljendist.

Eriti setu „laulуallika" leidmine ja sellega ühendatud võimalused, saavutada Eestis ehk osaltki umbes neid tulemusi, mida saavutas Lönnrot Soomes, on tõstnud Kreutzwaldi huvi rahvaluule vastu, kuid ühtlasi pannud liikuma ka ta „ümbertöötamise" fantaasia ja aktiivsuse. Seda enam, et siin oli tegemist tema isikliku leiuga ja folkloristliku uudismaaga.

Ta palub ÕES-ilt toetust setu laulude korjamisreisuks (M. Mohni kaudu?), kuid nähtavasti ei saa seda [179]), küll aga pääseb ta Peterburi Teaduste Akadeemia toetusel 1849. aastal Setusse, kus kogub statistilis-etnograafilisi andmeid Köppen'i atlase jaoks [180]). Muidugi ei jäta ta seda kasustamata ka folkloristlikes huvides: „Viimasel nädalal matkasin kaks päeva Pihkva eestlaste külades", kirjutab ta Faehlmannile 1. VIII 1849, „tõin kaasa ka paar kamalutäit laule, pääasi aga on, nüüd tunnen kõik allikad, olen sõlmind tutvusi lauljatega ja võin neid varandusi tarvitada, nagu tahan".

Oma ameti takistuste tõttu pole Kreutzwald ometi siit varaaidast saand palju ise ammutada; suurem jagu ta setu lauludest (üle poole saja) on saadud teistelt. Ja just viimased on rahva-

---

[179]) VGEG II, 4, 51; Inland 1848, vg. 436.

[180]) Vrd. Bulletin historico-philologique de l'Acad. des Sc. à St.-Pétersb. VI, lk. 287. Vrd. ka Kreutzwaldi kirjad Köppen'ile EKlA-s.

ehtsad, kuna Kreutzwaldi enda ülestähendised on peagu kõik moonutatud [181]). Mis puutub Kalevipoega, siis tunnistab Kreutzwald ise [182]), et ta on Setus kuulnud sellest ainult nime — nähtavasti siis umbes samades lauludes, mida tunneme ka mujalt (ehk Kalevipoja asemel küll „Kalevine poisikene") — ja ainult ühelt jutustajalt ka paar seiklust.

Kokku võttes Kreutzwaldi rahvalauluharrastuse tulemusi peab ütlema, et neist on folkloristlikult kui ka esteetiliselt kõige väärtuslikumad 1820-ndail aastail korjatud ja teiste kaudu saadud laulud. Eriti nende tõttu on see kokku ligi pooltuhat numbrit [183]) sisaldav kogu siiski oma aja üks kõige väärtuslikumaid, kus leidub häid näiteid enam-vähem kõigist meie tähtsamaist laulurühmadest. Mida enam ligineme „Kalevipoja" koostamisajale, seda rohkem hakkab nendega liituma ikka vabamaid „ümbertöötusi", mis sageli võtavad päris iseseisvate ballaadide ilme [184]).

Kui näit. võrdleme Neusi kogus „Estnische Volkslieder" trükitud Kreutzwaldilt saadud laule nende nähtavate või umbes aimatavate vastetega teistes kirjapanekuis, võime õige mitmes märkida sihikindlat arhaiseerimist ajalooliste ja müütiliste ainete või nimede sissetoomisega või vastava ümbertähendustusega (näit. „Lempiti" nimi nr-is 115, vt. ka nr-id 1, 11, 74 C, 91, 92 A, 93). Samuti on silmapaistev püüd heroiseerida, laulude naiselist kujutust ja tooni muuta vähegi dünaamilispateetilisemaks, eriti üheskoos sõjaliste ainetega. Keele tahtliku

---

[181]) EKlA, Kreutzwald IV, näit. vihus 2, 3, 5, 16, 17 jm.; vihk 18 ja 21 seevastu on teiste kirjutatud ja enam-vähem rahvaehtne.

[182]) Kirjas Lönnrotile 20. II 1851; vt. Virittäja 1899, lk. 11.

[183]) Täpsemat numbrite arvu anda on raske juba sellepärast, et kogus leidub ka mitmeid dublette ja ühe laulu osade kasustamist ka teises. Samuti on raske täpselt ütelda, millised laulud on siia juurde tulnud pärast „Kp-ja" koostust, kuigi neid on tõenäoliselt üsna vähe. Küll on aga uusi laule sisse kantud veel 1850-ndail aastail.

[184]) Nii koosnevad mõned vihud (näit. 14, 16, 19) täiesti ainult sellistest, kuid osa neist on kindlasti hilisemat algupära. Viimaksmainitus, 19. vihus on värsistatud kogu Faehlmanni Silluliste juures käimise ja Endla järve lugu päälkirja all „Luusikäik", mis osaliselt vastab „Kp-ja" „Esiandeks" I laulu värssidele 267—805, kuid on sellest palju lühem (208 r. contra 597 r.) ning kogu esitusviisilt veel palju lähemal oma proosa-eeskujule. Võiks siis arvata, et see on vanim vorm; kuid ta leidub paberil, mille teisel poolel on kiri daatumiga 1878!

arhaiseerimise, vanade pikemate lõppude järeleaimuse kõrval on aga palju enam tunda ka sõnastusstiili modernisee-rimist (nagu näit. pikem ja raskem lause-ehitus, haruldased kõrvallaused, ebarahvalikult uueaegne kujukeel j. m.).

Nagu öeldud, on muutusi võimatu jälgida täpselt ja sageli peab siin naalduma vahel ainult eraldavale stiilitundele. Aga õige umbkaudse arvestuse järgi võiksime öelda, et Kreutzwaldi poolt Neusi kogus publitseeritud laulude umbes 80-st teisendist tunduvad päris ehtsaina vaevalt pooled, olles seejuures päälegi lühemad ja vähem tähtsad. Kõigis teistes on tunda „parandusi", kas siis mõne üksiku rea või mõne osa või kogu laulugi ümber-seletusena või koguni lisandina ja uusvärsistisena. Umbes üks viiendik (ehk 11—15 teisendit) [185]) on lauludena kahtlast algu-pära, kuigi ka nende elementidest on suurim osa kindlasti rahvapärane. Veel teravamalt torkab see silma Kreutzwaldi ja Neusi ühiselt avaldatud kogus „Mythische und Magische Lie-der der Esthen", kus peagu kõik laulud on Kreutzwaldilt — ja tihti tervikuliselt argipäevastest ümbertähendustatud müütilis-teks.

Kas pidi siis ainult see olema selle Tartu-Võru rahvusluse tulemus? Kõigi teiste Neusi kogus esinevate korjajate laulud on enam-vähem ehtsad ning teaduslikult usaldatavad, ainult mitte Kreutzwaldi omad! Ja just tema poole nimelt pöörduti kui ainsa eestlasest folkloristi ja autoriteedi poole!

Aga kui sel „parandamis"-soovil ja ekslikel vaateil siin ongi ainult negatiivsed tagajärjed teaduslikult seisukohalt, on neil ometi oluline kirjandusloolne tähendus. See rahvaluule ja rah-valauludega nii vabalt ümber käia lubav vaade, usk ja harjumus neid nõndaviisi „ümber töötada" oli tähtsam alus, mis lubas Kreutzwaldi hiljemini asuda ka nii hulljulgele „Kalevipoja" vär-sikujulisele „restaureerimisele". Siin väljakujunend pool-rahva-laululine, pool-kunstlik stiil, arhaiseeritud ja heroiseeritud elu-tundelt, moderniseeritud keelelt, nii hää-halb kui ta oligi, sai ometi ka „Kalevipoja" stiiliks, vähemalt selle algatuseks, milleta palju raskem oleks olnud eeposeks sulatada nii väljakujunemata rahvasaaga ja nii vähe-eepiline rahvalaul. Nii põhimõtteliselt, sisuliselt kui ka vormiliselt oli selline tegelemine rahvalauludega

[185]) Näit. Neusi kogus nr-id. 1, 11, 32, 41, 51 B, 56 A, 74 C, 91, 92 A, 93, 115.

siis ometi „Kalevipoja“ tähtsaim eelkool, eelharjutus, milleta oleks eepos võib-olla üldse jäänd sündimata.

Ka siin on sarnasus Lönnroti varema teisendeid-täiendava tegevusega ilmne. Ainult viimane ei tarvitsendki omi laule nii „maskuliinistada“.

Eraldi läänelis-võõrapäraste päälinnade rahvaluuleharrastusest kihutas mõlemaid väikelinlasi nende rahvaarmastus taotlema oma väljaannetes ka rahvuslik-kunstilisi mõjumis-eesmärke. Ainult toimis kumbki vastavas ümbertöötuses oma ainete, ettevalmistuse ja võimete kohaselt: Lönnrot rikutud ja seginend rahvateisendeid vahel ligemalegi tuues tõelise rahvalaulu üldlaadile, Kreutzwald aga sest veel enam eemaldudes. Ka siin läksid tema „õilmed juba tuppes kiduriks“. Kuid moondunultki kasvasid nad edasi — omas laadis.

See Tallinna vaimu ja Tartu-Võru vaimu vaheline, s. o. ainultteadusliku ja rahvuslik-kunstilise rahvaluuleharrastuse vaheline vastuolu kestab, nagu näeme, läbi kogu Kreutzwaldi tegevuse [186]). Kompromiss, millega ta sest tahtis üle saada, toob kaasa ühe ta pääteosegi suurima teadusliku kui ka kunstilise nõrkuse. Kuid antud oludes vahest ometi ka ta suurima rahvuskultuurilise vooruse.

§ 24. Isiklikke ja teaduslikke eeldusi.

Enne kui minna üle teose sünni üksikasjalisemale vaatlusele, peame selgitama ka autori mõningaid üldisemaid eeldusi „Kalevipoja“ loomiseks, sest ilma nendeta vaevalt võiksime mõista selle ilme kujunemist.

Näeme teda selle sõbralt pärandatud ülesande vastuvõtmise ja täitmise ajal juba vananeva, oma viiekümnendaisse aastaisse astuva mehena. Ta on pisikese maakonnalinna ametlik arst, vähese palga, kuid (võrreldes näit. Lönnrotiga) küllaltki suure töökohustusega, eriti haiguste hoo-aegadel. Tihti kuuleme ta kaebusi töö masendavast paljusest, mis väsitab ja tuimendab teda „kui veolooma“. Kirjatööde jaoks jäävad vaid juhuslikud puhkeajad (nähtavasti on viimaseid kõige enam sügiseil) ning ööd; neid tuleb sageli teha tõtates, „otsekui sadulas“ või isegi haigena [187]). Mõnigi päälisKaudsus ja viimistlematus eeposes võib olla seletatav ka sellega [188]).

Võrdlemisi tihti juba kuuleme ka arsti enda haigustest, reumast, pala-

[186]) Allpool näeme, kuidas „Kalevipojagi“ puhul Kreutzwaldile ligemal seisavad Tartu mehed, kuna just põhja-eestimaalased (Ahrens, Pabst) ette heidavad ta „luulelisi vabadusi“ ja Neus ikka jälle soovitab vähemalt eepose lõppu lisada ehtsad rahvateisendid (kirjad Kr-ile 8. XI 1850, 9. I 1851, 24. III 1854, 8. VI 1857).

[187]) Vrd. Kr. Ahlqvist'ile a. 1865, daatumita kiri, milles Kr. ütleb kõik oma teosed olevat öötööd. Kr. Sachssendahl'ile, lihavõttepühal 1856.

[188]) Kr. Hurdale 10. XII 1862; vt. § 33, lk. 191.

vikkudest j. m., vahel õige raskeist, mille tagajärjel ta tunneb enda olevat täieliku „kadaavri" või „vankuva muumia". Või siis jälle kuuleme ta hüpohondriast, mustmeelsusest, kus tundub põhjust „nirriseda ja närriseda" kõige kallal. Ta suurteose eleegiline ja paiguti kibe põhitoon on põhjendatud pääle ta temperamendi ja noorpõlve mõjude (vt. § 20) ka tolle koostamisaja olukordadega [189]).

Ja see autor on üksiklane. Ta võrdlemisi radikaalselt kultuurinõudlik maailmavaade, ta võrdlemisi nurgeline, teravusi-ütlev ja kergesti-haavuv, sarkastiline ja umbusklik iseloom suurendavad veel ta isolatsiooni ümbritsevast hõredast ja väheste vaimsete huvidega saksa haritlasseltskonnast. Varakult surevad ta lähimad sõbrad: Faehlmann, Sachssendahl, Jürgenson. Ainult oma kirjatöös, kirjavahetustes, kirjanduse lugemises ja — mõtiskelus võib ta elada oma isiklikumat ja intensiivsemat elu. Üksindusekaebused eeposeski pole siis mitte ainult noorusharjumuslik või raamatulist algupära [190]).

Aga „inimesearmastus ja kohusetruudus" pole mitte üksi tema kui „arsti elukutse hing", vaid ka kogu ta tegevuse. Ta on juba kord ideeinimene ja humaansuseusuline. Aja suured aated on ta juba kord haarand tema nooruses. Nad on pannud ta kaasa elama ka üldsusega, kaasinimestega, tihti unustamagi oma kitsama isiku kasusid.

Ta arglikult aland rahvusteaduslik ja rahvavalgustuslik tegevus on aetud ja kantud peagu ainuüksi andmise ja aitamise sisetarvidusest. Ta autori-auahnus on vägagi tagasihoidlik. Võrdlemisi väheoluline näib olnud ka püüe, nii saada vahel lisateenistust „tubakarahaks" [191]).

Ta ei ole rehkendaja oma töös, ta on armastaja. Ning ta pole just kuigi „ratsionalistina" rehkendaja ka oma sisemuses: meeleolud ja impulsid näivad juhtivat teda vahel enam kui mõistus, ehkki viimase elu on intensiivne.

Igatahes see juba ta koolipõlvest omandatud ja kogu elu kestev ratsionalistlik vaim, mis avaldub eriti ta põhimiselt deistlik-kriitilises suhtumises religioonisse, see e i o l e külm ja kuiv vanema valgustusaja ratsionalism. See ei ole kaugeltki ühekülgne mõistuse ainuvalitsus, kasulikkuseprintsiibi ainumaksvus ja südame ning ta tundmuste põlglik mahasurumine „segaste mõtetena", nagu mõnel Christ. Wolff'i jüngril. Vaid siin valitseb pigemini Shaftesbury'st, Rousseau'st, Herder'ist j. t. põlvnev püüd puhta humaansuse poole, püüd niihästi inimese intellektuaalseid k u i k a emotsionaalseid jõude h a r m o n i s e e r i d a, võimalikult täiesti välja arendada „täis inimese kõrguseks", kuigi mõistusele, õigemini arule, seejuures jääb tema „loomuliku valguse" seisukoht [192]).

[189]) Vrd. ms. Kr. Faehlmannile 24. XII 1842 ja 22. VIII 1843; Wold. Schultz'ile 13. IV 1854 ja 27. IX 1856; Sachssendahl'ile 24. II 1851 ja 16. XI 1855.

[190]) Vrd. ms. Kr. W. Schultz'ile 4. I 1854, — vrd. Looming 1927, lk. 356, 358.

[191]) Kr. Faehlmannile 12. VI 1849.

[192]) Et see hiljemini „Lembitust" tuntud täiuslus-ideaal ka isiklikult on olnud Kr. elu mõtestajaks, selgub näit. kirjast Koidulale (25. II 1868 = Kv. I, 97), kus kristluse sihiks öeldakse „. . .kõige ülemat inimliku täiust, mis ühel surelikul loomal Kristuse järgil käies, osaks võiks saada . . .".

„Mõistus elu küünlaks saagu,
süda armu allikaks“,

tabab Kreutzwald ise oma mõlemaid tunnustava seisukoha „Kalevipoja“ algatamise aasta (1850) „Kasulise kalendri“ veebruarisalmikus, kuigi mõistust alla kriipsutades. Ja sama vaim hoovab ka ta muist teostest ja kirjavahetusest.

Kuidas võiski olla ainult-ratsionalist see, kes kordki (ja juba nooruses) oli olnud nii haaratud sügisõise mereranna ja muusika valusast tundmusõndsusest! — „Ärgem rääkigem enam endast, kes me oleme vanad ja tardund (abgestorben), aga mõelgem tagasi kevadele, kus sentimentaalsel oli meile nii suur külgetõmbejõud“, kirjutab ta veel a. 1864 (23. II) Schultz-Bertramile, kaitstes „saatusromantikuid“. Viimaste sõimajaist ei olevat ometi ühegi toodang võind kaasaeglastele pakkuda niipalju naudingut kui nende oma.

Kuid „Kp-ja“ loomise ajal, elu küpsemas eas on Kreutzwaldil (nagu ta suuril otseseil või kaudseil õpetajail, oma täis-ikka jõudnud Herder'il, Schiller'il, Goethe'l, Jean Paul'il j. t.) otsese tormtungluse aeg siiski juba enam-vähem seljataga ning vähemalt püüdlus tabada sünteesi elu põhitungide vahel. Siin püütakse jälle taltsutada tundmuste ja tungide Prometheus't, lepitada võistlevaid printsiipe, olles resigneerunult kogend täieliku tundmusõnne võimatust. Ja inimesearmastus juhib teda nagu ta õpetajaid kaasinimeste viletsust parandama kõigepäält võideldes rumaluse vastu, kuigi ta rahvavalgustuslik tegevus on juba tugevasti erinev valgustusaegsete pastorite kuiv-labasest moraalitsusest, kasusaamise ja labase rahulolu turgutusest (vrd. näit. Arvelius või isegi O. W. Masing).

Talle on võõras ja vastik niihästi sentimentaal-pietistlik vagatsemine kui ka külm ortodokssus, ikka ja ikka jälle ei väsi ta nende vastu jutlustamast. Aga ometi on ta enda religioossus sügavatundeline ja kaugeltki mitte ainult mõistuslik jaatus- või eitus-otsustus. Nagu Herderilegi, on talle kristlus kõigepäält humaansus, õigemini ta usundliku tahte ja ühtekuuluvustunde avaldusvormiks ongi just inimesearmastus [193]). Ei puudu ka otsesed tunnustused algava romantika ja selle eelkäiva aja suurtele isikuvabastuse-filosoofidele (Kant, Fichte, Schelling) [194]).

Lõppeks: vastandina tavalisele valgustusaja optimismile ja päälis-kaudsele enesega rahulduvale rõõmsameelsusele iseloomustab Kreutzwaldi väljendusi enamasti sügava melanhoolsuse toon. Alates musikaalsest öö

---

[193]) Kr-i ülirohkeist usundliku laadiga väljendistest vt. näit. kiri Faehlmannile 8. I 1843, Schultz-Bertramile daatumita kiri maikuu lõpul või juuni alul 1860, 9. II 1864, 12. IV 1864, 17. II 1865, 5. XI 1869, 5. III 1871, 24. X 1873, 17. I 1874, kiri Ahqvist'ile 1865, kiri Veske'le 12. I 1868, mitmed kirjad Koidulale, ka Maarahva Kasulises Kalendris 1865—73 avaldatud Põllupapi-jutu väljendised usust, jne. Üksikasjalise ülevaate neist on teind S. Holberg teoses „Kreutzwaldi usundlik maailmavaade“ (Tartu 1933).

[194]) Kr. Schultz-Bertramile 12. IV 1864.

ja tormi ihalusest nooruses ja lõpetades Lenau ja Widmann'i maailmavalu tõlgendusega vanaduses, — neis tundub juba ilmselt nn. romantilist hinge, kurbusegi naudingut elamuse kui niisuguse pärast.

Igatahes leidub siis Kreutzwaldi elu- ja maailmasuhtes elemente niihästi vanast, klassitsistlik-ratsionalistlikust kui ka uuest, romantilis-emotsionaalsest suunast, osalt n.n. „uusklassilises" sünteesis, ja raske oleks seda iseloomustada mõne päris selgepiirilise -ismi lööknimega. Nagu saksa kultuurpiirkonnas 19. sajandil sagedasti, jälgitakse ka siin eriti sajandi vahetuse aastakümnete suuri vaimuvoole, kuid ilma et nende voolutunnuslik isepära oleks alati väga reljeefne, nende mõju ühekülgne. Ja peame ju arvestama, et Kreutzwald teatavas kontaktis oli ka saksa kaasaegse kirjanduse ja vaimueluga. Nii liitub ta elukäsituses klassitsistlik-ratsionaalsete ja esiromantilis-sentimentaalsete elementidega ikka enam ka uueaegsema romantika jooni; Ossiani ja Schilleri, Hölty ja „saatusromantikute" kõrval muutuvad lähedaiks ka Jean Paul, Tieck, Lenau, Heine, isegi Byron jne. Ainult mõistuse primaat püsib ikka võrdlemisi tugevana, kõneldes autori kuuluvusest ses suhtes n.n. varasemasse romantikasse.

Tuleme nägema, kuidas ka „Kalevipojas" veel domineerib n. ö. uusklassitsistlikult tasakaalukas, tarkust õpetava ja „paha lepitava" „Viru lauliku" ellusuhtumus, kuigi vägevust ja võitlust ülistava rapsoodi optimistlik-klassitsistliku lauluga tihti liitub ka ossianliku bardi maailmamureline noot ja kõige juhtijaks on „saatusromantikute" müstiliselt kõikvägev ja armutu „Fügung".

Mis puutub Kreutzwaldi haridusse väliskirjanduse alal, siis on sellest hiljuti ilmund nii üksikasjaline uurimus L. Tohver'ilt [195]), et siinsed vastavad leheküljed võivad rahulikult välja jääda. Juba puuduliku keelteoskuse tõttu piirdus see kirjandusetundmine kaunis ühekülgselt päämiselt saksa romantika ja uusklassika autoritega ning piibliga, ja näit. tema Homerose-tundmist ei saa võrreldagi Lönnroti omaga. Kuid ta biblioteegis ei puudu siiski saksakeelne „Ilias" ega ka Ariosto „Roland", „Nibelungid", Tegnér'i „Frithjofs Saga", Herder'i „Cid", Voss'i, Wieland'i j. t. eeposed [196]). Oma meelisautoreid saksa kirjandusest tunneb ta küllalt hästi ja ta luuleharrastus on nähtavasti intensiivsemgi kui Lönnrotil.

Nagu ta teravalt isikupäraste joontega iseloom oli „romantilisem" „pehmemeelse", klassiliselt objektiivse Lönnroti omast, nii ka ta olulisemad haridusmõjud. Soomlase eeldused kujundavad teda äärmiselt kohanemisvõimeliseks r a h v a vaimu ja luule truuks v ä l j e n d a j a k s ja selle kollektiivgeeniust esindavaks e d a s i a r e n d a j a k s. Eestlane on vist küll enam ise väljendustarbeline luuletaja, kelle kõik tähtsamad kalduvused ja harjumused juhivad teda tarvitama vana rahvaluulet ainult a b i n õ u n a enese väljenduseks ja sotsiaal-rahvuslikkude eesmärkide saavutuseks. Tema ei unusta ega sulata ennast rahvaluulesse, ta ei tunnegi küllalt selle õiget

---

[195]) L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Tartu 1932.

[196]) Kr-i tütretütre prl. Blumbergi j. m. andmeil.

vaimu ja halvustab seda. Kuid ta püüab sulatada rahvaluule endas ümber — u u e n d a t u d rahvapäraseks stiiliks.

Mis puutub nüüd Kreutzwaldi ainekohasesse teaduslikku eelharidusse, siis võime öelda, et see ei tõusnud üle diletantismi. Teisiti polnud see ju mõeldavgi nii mitmesuguses ja nii vähe aega ning jõudu tarvitada võivas kõrvaltöös. Peame pigemini imestama, et see oli niigi suur nende olude kiuste — just samuti, nagu ta üldine kultuuritase, vaatamata ta pooldi iseõppija „väga puudulikule kooliharidusele", millest ta ise kaebab Faehlmannile (24. XII 1842).

Kõnelesime juba eespool Kreutzwaldi vananend vaateist rahvaluule üleskirjutusele võrreldes näit. Neusiga. Ka ta arheoloogilised, keelelised ja mütoloogilis-folkloristlikud kirjutised on isegi oma aja teaduse seisukohalt õige pinnapäälsed, kuigi ajalooliselt tähtsad enda toodud ainetega. Nad kõnelevad küll huvi mitmekülgsusest ja asja armastusest, mitte aga laiemast oma ala ülevaatest, näit. ka teiste rahvaste juures. Ainult rahvale ise ligemal olles võib ta õiendada mõnede kaasaeglaste faktilisi eksimusi. Rahvaluule alal andis end tunda eriti soome ja skandinaavia keelte mitteoskamine; jah, isegi teatav üleolev suhtumine Soome kultuurisse[197]). Selle tõttu jäi nii õnnetult puudulikuks ka soome rahvaluule ja „Kalevala" tundmine algkeeles ega võidud siis palju kasustada sääl eriti arhailise keele ja stiili suhtes pakvel olevaid eeskujusid. Ganander-Petersoni mütoloogia on ka Kreutzwaldile kaua aega kogu soome-eesti muinasilma päätutvustaja, samuti sellele edasiehitavad ja seda poetiseerivad Faehlmanni tööd. A. 1849 tundmaõpitud A. Warelius'e „Beiträge zur Kenntniss Finnlands" toob ainult katkendlikke üksikteateid. Castrén'i soome mütoloogia saabub aga alles „Kalevipoja" teiskordse ümbertöötamise ajal (a. 1854), samuti ainekohasemad Schiefner'i uurimused. Ka Grimm'i tööd saksa mütoloogiast ja saagastikust näivad Kr-l isiklikult puuduvat, nagu võib arvata sellest, et ta laseb endale Neusil saata säält ühe saaga, millel Neus arvab olevat ühist Kalevipojaga[198]). Samuti Läti Henriku kroonikast palub ta Neusi endale saata Lembitu ajalugu[199]).

Lisaks peame veel arvestama, et tolleaegne rahvaluule- ja muinsusteadus elasid ka veel mujal oma noorpõlve-aastaid ja näit. mütoloogia oli veel igasuguste teooriate tallermaa. Ka Kreutzwaldi kaastööline ja nõuandja Neus, tolle aja saksa ja skandinaavia teadusliku kirjandusega palju lähemalt tuttav kui Kreutzwald (vrd. kommentaarid tema rahvalaulude

---

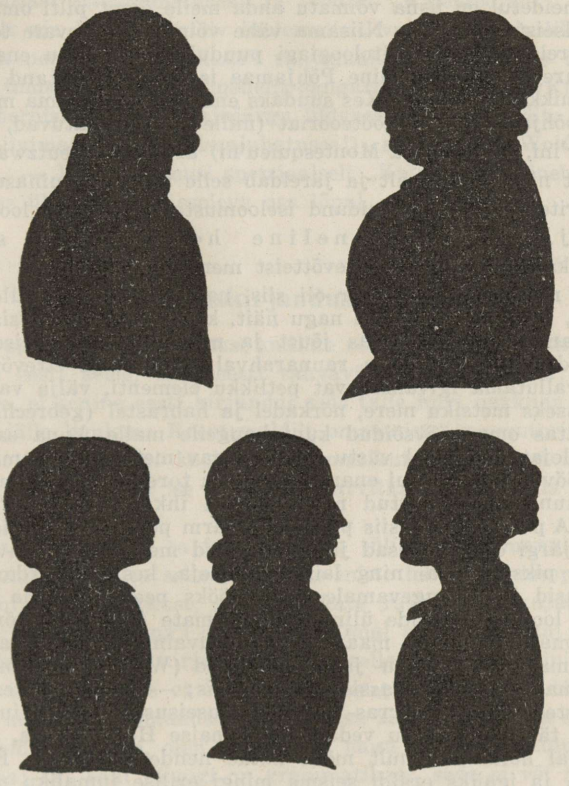
[197]) Allpool näeme seda Kr-i suhtumises „Kalevalasse". Soome muinsuse kohta arvatavasti jagas Kr-ki Faehlmanni arvamist, et see oli alamal tasemel kui eesti oma ja et seepärast ka eesti muistne luule pidi olema kõrgem kui soome oma. „Die Cultur der Ehsten ging aber unter im barbarischen Druck der rohen Deutschen" — vt. Faehlmann J. Sommerile 20. II 1840, GEG M. A. 170:18. Vrd. A. Suits, Lönnroti ja Faehlmanni kokkupuuteid, kogut. „Tervitus lahe tagant", Tartu 1931, lk. 180 j.

[198]) Neus Kr-le 8. IX 1851.

[199]) Ibid. 3. X 1851.

kogus!), otsib aja moevoolu mõjul kõikjal loodusmütoloogilisi seletusi, mis oma fantastikaga pole Faehlmanni omist usutavamad[200]).

Kalevipoja algatusaastal (1850) ilmund artiklis on Kreutzwald avaldand oma kokkuvõtliku ülevaate „Eesti mütoloogia iseloomust“[201]), mis on huvitav kui autori üldine ja usundiline taust „Kalevipoja“ muinsusekujutusele. Mitte asjata pole eepose I redaktsioonis „Esiandeks“ (II laul) vär-

Joon 9. Kreutzwaldi perekond a. 1851. (J. v. Pauck'i varjulõige.)

sistatudki temast suurem osa. Et seda omal ajal hinnati asjatundlikuks, näitab, et ta ilmus ka tõlkena Soome Literaturblad'is[202]).

Siingi on mütoloogia ikka veel kõigepäält ja ainult „jumalateõpetus“ (Götterlehre). On nagu iseendast mõistetav, et muistseil eestlasilgi pidid olema umbes samasugused kindlailmelised erijumalad nagu kreeklasil või

[200]) Näit. Kalevi seletus kaljujumalusena, Linda tuletamine klindijumalusest jne.; vrd. selle teooria tutvustust Kreutzwaldilegi Neusi kirjas 3. I 1849.

[201]) Über den Charakter der Estnischen Mythologie. VGEG II, 3, 36—50.

[202]) Neus Kr-le 8. IX 1851.

vähemalt germaanlasil; muud kõrgekujulist usundivormi oli raske mõeldagi, ja kõrge pidi see usund olema, selles oli veendund Kreutzwald ühes Merkeli ja Faehlmanniga.

„...võime ometi möönda salgamata tõena: et rahval nii kunstiliselt kujundatud keelega, nii sügavalt tundeka (tiefgemüthlicher) luulega, mida küllaldaselt tõestavad meieni ulatund jäljed, pidi kord olema ka mitte vähem suurejooneliselt võetud ja seaduspäraselt ülesehitatud jumalateõpetus. Aastasadu allaheidetul on üsna võimatu anda meile õiget pilti oma esivanemate intellektuaalseist võimeist. Niisama vähe võime käesolevate teadete puudulikkusest järeldada selle mütoloogiagi puudulikkust, palju enam võime oletada, et suurejooneliselt jõuline Põhjamaa iseloom on laotand oma tüübi ka üle oma elanikkude usundi. Kes suudaks end ära hoida tema mõju alt?“ [203]).

Seda põhjamaalist miljööteooriat (mille juured ulatuvad, nagu nägime, juba Herder'ini, Mallet'ni ja Montesquieu'ni) arendab Kreutzwald edasi võrdlemisi pikalt ning huvitavalt ja järeldab selle abil, et muinaseesti jumalate ning sangarite maailma on pidand iseloomustama eriti ta loodusele vastav raske- ja karedajooneline heroism ja seikluste-iha, välja kasvand julgeist ettevõtteist merel ja võõrsil.

„Eesti mütoloogia karakter oli siis, nagu põhjamaisel üldse, mitte nii rafineeritud, ideaalne ja pehme nagu näit. kreeklasil, vaid tõsisem, vaiksem, karm-tumedam, seejuures rikas jõust ja mitte ilma tundelise sügavuseta, nagu see pidi välja kujunema rannarahval, kelle julge ettevõtte-lust varakult õppis vallutama igivahelduvat petlikku elementi, välja valis oma seikluste kaaslaseks metsiku mere, nõrkadel ja habrastel (gebrechlicher) sõiduriistadel ulatas oma röövsõidud kuni kaugeile maile, kuna saagiga tagasi jõudvat võitlejat kodumaal vastu võttis sügav metsaöö ja tema kaaslasteks olid laane röövelajad. — Kui enam haritud ja toredas lõtvumises (in üppiger Verweichlichung) peenendatud meeltelõbusid ihkav kreeklane välja mõtles Eros'e ja Aphrodite, siis põhjamaa karm poeg austas kõigepäält jõudu ja lõi selle järgi oma võimsad jumalatekujud metsiku ja vahva sõduri eeskujul nagu: pikse-, ilma- ning lainetevalitseja, kes omakorda kui teenivad vasallid allusid ühele tugevamale, kelle tööks peeti maailma asutamist ja hiidudesugu loomist. Nende ülimate ja ülemate jumaluste kõrval oli terve sõjavägi alamaid jumalaid: maa-, vee- ja õhuvaime, kellele omakorda allusid teised nagu maja-, aia-, põllu- ja muruhaldjad (Wiesenbeschirmer), kes moodustasid alima ja teeniva klassi vaimuderiigis; — näeme siis esindatud nendest jumalustest vürsti-, härras- ja kodanikuseisuse. Isegi hiiu- ehk Kalevipojad võisid täielikult võrdu vedada lõunamaise Hercules'ega, kuid kahjuks on saaga alal hoidnud ainult mõne katke nende tegudest. Et üldse kõik pidi elama ja igaüks eraldi seisma mingi erilise jumaliku mõjustuse all, järgneski juba polüteismi iseloomust endast“ [204]).

Edasi väitleb Kreutzwald vastu Faehlmanni loomissaagas avalduvale monoteismile, pidades paremal korral Vanaisa, Vanataati ehk Taarat ainult kõrgemaks jumalaks, jumalate ja inimeste isaks. Kuidas sobivatki „ainsa ja kõikvägeva jumala ideega, et see endale abiks pidi looma heerosi, et tarvitada nende nõu, kunsti ja tugevust?“ Nii üsna õieti näidates Faehlmanni kristlikust rahvausust võetud ja muinsusse projitseeritud monoteismi paikapidamatust, seab Kreutzwald ometi ise, nagu veel kogu ta aegki, selle asemele mingi antiigilaadilise polüteismi, määrab isegi ära neli pääjumalat (Kõu, Uku, Vanaisa, Turris), kelle austuseks nüüdki veel peetavat nelja pääpüha aastas.

---

[203]) Eeltsit. VGEG II, 3, lk. 38 j.

[204]) Ibid. lk. 41 j.

Kõik see on osaliselt küll rahvapärasem eelmisest õpetusest, eriti oma faktilise pühadekirjelduse materjaliga, aga oma ratsionalistlikult konstrueerivas osas ajaloolisest olukorrast veel tublisti erinev. Uuemad uurijad vähemalt kõnelevad ainult surnute ja haldjate usundist, kuigi mõne austatava kohta on tarvitatud ka jumala nimetust [205]).

Kuid meid huvitabki siin vastav Kreutzwald'i käsitus ainult seevõrra, kui see on ühtlasi ettevalmistuseks ja fooniks „Kalevipojale". Arusaadav, et mitte ainult aja heroilist otsiv luulemaitse, vaid ka teaduslik oletus juhtisid ühevõrra nende „naiselikkude" rahvalaulude ja saagade ümbertõlgendamisele või ümbermuutmisele mehelik-sangarlikus suunas. Kuulus ju see muinasluule heroismigi oletus ajajärgu üldvaatesse (vrd. näit. Merkeli miljööteooria „Liivimaa esiaja" sissejuhatuses!), samuti kui Wolf-Lachmann'i eeposeteooria. — Kr-i arvamusi spetsiaalselt „Kalevipoja" ainete algupärast vaatame teises ühenduses käesoleva osa lõpul.

§ 25. Rahvuskirjanduslikke eeldusi.

Lõpuks spetsiaalsem küsimus: milline oli Kreutzwaldi puhtkirjanduslik ettevalmistus eesti keele, eriti eesti rahvavärsi tarvitamiseks?

On selge, et senine eesti kirjandus võis talle huvi pakkuda ainult keeleliselt. Ikka jälle kuuleme Kreutzwaldilt omamaiste kaasautorite üle ainult irooniat ja torkeid, samuti kaebeid grammatikute kohta, kes ainult igaüks reegleid andvat, ükski aga ise keelt pole tarvitand nii, et seda võiks õppida praktiliselt [206]).

Keele tarvitusega on ta isegi alalises tülis. Faehlmanni sellekohaste etteheidete puhul arvab ta selle põhjuseks mitte hää tahtmise puudust, vaid oma keeleanni üldist nõrkust, grammatikate raskust, eeskujuandva kirjakeele puudust (pääle Masing'i oma) jms. Omal ajal Eestimaal olles polevat ta veel mõtelnudki hakata kirjameheks ega selle jaoks paremini keelt tähele pannud. Ja ülikoolis olles ei olevat tal igasuguste raskuste tõttu võimalik olnud küllalt korralikult omandada isegi saksa keelt, rääkimata muist. „Oma eesti keele, mida kirjutan, olen ma õppind nagu noor lind laulu, oma rahva suust kuulates: kas sääl jälgegi on grammatikast, seda ei või ma öelda ega ole ka iial oma pääd seeüle murdnud, vaid mu püüd oli ainult nii väljendada, et mind inimesed mõistaksid." Masingiga kui keelegeeniusega ta ei julgevat end võrreldagi; ainus, mida ta püüdvat, olevat arusaadavus [207]).

Traditsioonide puudus, mis avaldus kõige selgemini lihtsate keelevormide kirjakeelseks kujunematuses, oli muidugi veel raskemalt tunduv nende keelendite kunstilises rakenduses. Oli ilmund ju pääle tõlgete õieti ainult harjutusi ja lühemaid katseid: proosas Masingilt pseudoklassistsistlikult raskepärases essee- või traktaadistiilis, P. Manteuffel'ilt, Suve Jaanilt, Holtz'ilt j. t. sentimentaal-elementidega küla- või seiklusjutus, samuti

---

[205]) Loorits, EVM, lk. 39 jj.

[206]) Kr. Faehlmannile 12. VI 1849; Sachssendahl'ile 21. III 1850.

[207]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842 ja 12. VI 1849.

Faehlmannilt kalendrijutu humoristlikus žanris — muu oli veelgi vähenõudlikum, kuivad moraalilookesed, Jenovevade tõlked jne. Eesti „genuiinse proosa" stiil puudus tõepoolest, nagu kaebab Kreutzwald ise, ega olnud palju oodatagi selle loojaid [208]).

Veel enam oli selle keele värsikspainutus ainult algeline. Ilmund oli ainult keeltmurdvate pastorite (Roth'i, Holtz'i, Winkler'i j. t.) õpetlikke, idüllitsevaid või lihtsameelselt-sentimentaalseid laulukesi või siis jälle Freundlich'i taoliste riimijate sepitsetud „lillekesi", Kreutzwaldile vastikuid nii oma vormi(tuse) kui ka kösterliku vaimu(tuse)ga. Viimaste poolt aga just oligi eestikeelse lugejaskonna maitse ja Kreutzwaldil oli põhjust küllalt kahelda, „kas Hottentotia-elanikud ilusat mõtet taipavad", kui Faehlmann, samuti vaid katseks, püüab oma sentimentaalsest esiromantikast puudutatud kaduvusleina sõnastada juba kunstinõudlikumais uusklassitsistlikes distihhones („Piibu jutt") [209]).

Iseäranis aga „Kalevipojas" tarvitatav rahvalaulu-värssi aimlev stiil oli veel sootuks ilma kirjandusliku eelviljeluseta, vähemalt trükisõnas. Minimaalsed on rahvalaulu kajastused 30-date ja 40-date aastate eesti kirjanduses (mainitagu näit. Mannteuffel'i „Lõikuse laulu") ega paranda esialgu veel midagi Neusi vastav soovitus a. 1836 [210]). Alles 1850-date aastate uuest rahvalaulu-harrastusest äratatud, ilmub esimene sellelaadiline iseseisev luulend, Russow'i „Sõa laul Eestima tüttarlastele", seegi vast 1854, kui oli juba valmis Kreutzwaldi teose esimene redaktsioon. Samal aastal vastab Kreutzwald talle ka oma „Sõjaga", tarvitades esimest korda avalikult rahvusliku bardi („Viru lauliku") tooni ja nime. Kui võrrelda kõike seda traditsioonitust Soome juba aastasadu kestnud kirjanduslikugi rahvalaulu stiili jäljendamisega, on arusaadav, et meie esmakordsete katsetajate aimleja-vilumus ka sel põhjusel ei võind tõusta Lönnroti tasapinnani.

Isegi selle arhailise, aga küllaltki peenestiilse värsi poeetika selgituseks polnud tehtud veel midagi pääliskaudsest üle ulatuvat. Küll jõuti rahvalauludega tegelemisel juba üle varemast arvamisest, et neil üldse pole mingit vormi või et see aina kubiseb „poeetilistest vabadustest" [211]).

Neus, eeltsiteeritud artiklis arvustades Chr. Schlegel'i tõlkeid, kõneleb pääle rahvalaulude vanaduse, rändamise jne. ka mõnest nende stiilivõttest. Ta märgib alliteratsiooni, mis mõjustavat vahel ka väljenduse mõtet ja olevat tingitud keele trohheilisest ehitusest; samuti parallelismi, pidades seda „häämeelega ja sagedasti" tarvitatud juhuseks; selle tegevat tarvilikuks lühike ja vahel ainult mõista-andev väljendusviis, kus „mõtte selgituseks veel vaja on juurde lisada — täiendav sõna".

Muidu aga ei näe ta mingit kunstilist väljaarendust, vaid „piiramata omavoli tähtriimi tarvituses" ja „uskumatut vabadust ja mugavust (Bequemlichkeit) keeles"; peagu iga sõna võivat erineda tavalisest keeletarvitusest,

[208]) „Kp." Vorrede, lk. XIV.

[209]) Kr. Faehlmannile 10. XII 1845.

[210]) Dorpater Jahrbücher V, 217—232, vt. § 18.

[211]) Hupel, Ehstn. Sprachlehre (1780), lk. 98, Nordische Miscell. IX—X, 329 j., Topogr. Nachrichten II, 158 jj., vrd. VGEG XVI, 4, 260—263; Frey, Rosenpl. Beitr. II, 1813, lk. 15 j.

kas „luuleliste lõppudega ja pikendustega või kokkutõmmetega, või, mis üldiselt ometi harvem, lõppsilpide äraheitmisega". Nii siis on otse teoreetiliseltki õigustatud rahvalaulu jäljendusis tarvitada üsna anarhilist keelt, arvestades ainult „mugavust"!

Ka „Inland'i" artiklis (1840, nr. 35) toonitab Neus neid „uskumatuid vabadusi" rahvalaulus. Oma „Volkslieder'i" eessõnas täiendab ta küll oma seletusi ja leiab, et ka need erinevad keelevormid on tingitud ajalooliselt ja mitte juhtumist. Kuid muidugi oli see ajaloolise eesti keele tundmine tol ajal liiga raske ülesanne kõigile. Veelgi vähem selgust annab Neus rahvalaulu värsimõõdust, nähes siin ainult tavalist neljajalgset trohheust mõnede eranditega (rohked daktülid). Sugugi ei hoomata seejuures nii tähtsaid silpide kvantiteediga seotud omapärasusi j. m.

Võrdlemisi pääliskaudne ja katkendlik on ka Faehlmanni 1840. a. ÕES-is peetud kõne „Über die estnische Prosodie"[212]), kus näit. eesti keele trohheilisest loomusest lähtudes peetakse „võib-olla eksituseks" koguni „Kalevala" mitte-trohheilisi värsijalgu! Hiljemini palus ja saigi Faehlmann siin abi Lönnrotilt, kuid ajapuudusel ei jõudnud vastav täienduskavatsus teostuda[213]).

Juba „Kalevipoja" teise redaktsiooni valmimise ajal on Kreutzwald saand lugeda ka dr. Bertrami hiljemini osaliselt ilmund kirjutist „Eesti rahvalaulu ajalooks ja mõistmiseks"[214]). See on küll senistest kõige pikem rahvaluule-poeetika katse ja analüüsib ligemalt mõndagi enne vähe käsiteldud stiiliabinõu (näit. häälik-instrumentatsiooni)[215]). Aga temagi on küllalt abitu värsiehituse ülevaates, jätkates ikka veel Hupel'i n. ö. „litsentside teooriat" ja

---

[212]) GEG M. A. 170:6. „Wenn der Herausgeber der Kallewalla[!] in diesem Gedichte alle mögliche Versfüsse nachweisen will, so könnte er sich irren; Kenner der finnischen Sprache mögen entscheiden." Edasi kõneleb F., et eesti silpide kvantiteet neid küll lubab tarvitada ka antiikmõõtudes, kuid ei puuduta sõnagagi sama omaduse rakendust eesti rahvalauluski. Oli loomulik, et nii kõigis rahvalaulu järeleaimustes püüti kinni hoida ainult trohheustest.

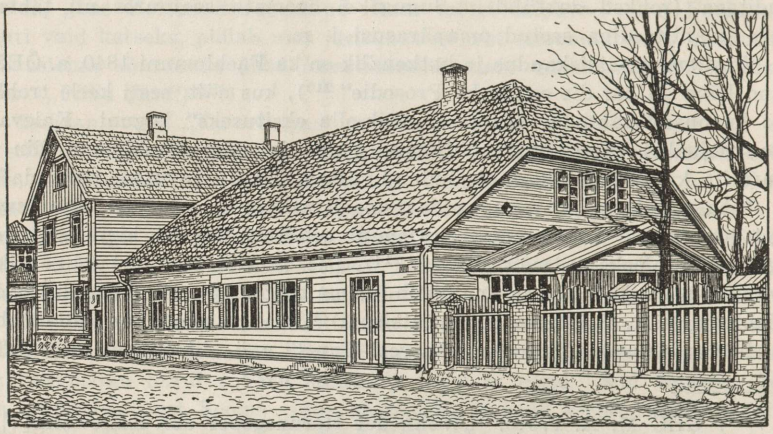
[213]) Olgu tähendatud, et ka Soomes mõni aeg enne seda Renvall j. t. püüdsid tõendada, et rahvalaulu värss on rajatud rõhule, mitte pikkusele, nagu olid varemini väitnud Porthan, hiljemini Lönnrot, Ahlqvist ja uuem uurimus (vt. ka T. Haapanen, Suomalaiset runomittateoriat 1800-luvulla, Suomi V, 6, 1928, lk. 16 jj.). Aga just Renvalli „Försök till Finsk Prosodie" (Mnemosyne 1819, 166 jj.) pidi Lönnrot saatma saksakeelses tõlkes ka ÕES-le soome rahvaluule tutvustamiseks, kuigi kritiseeriva kaaskirjaga. (GEG, Lönnroti kiri Faehlmannile 3./15. V 1845. M. A. 170: 1—2.)

[214]) Baltische Monatsschrift II, 5, lk. 431—448, 1860, vt. Kr. Koidulale 14. IV 1868 = Kv. I, 153. Ka Bertram ise oma kirjas Beise'le (saadud 11. X 1859, GEG M. A. 169: 20) väidab, et Kr. olevat ta uurimust lugend ja selle hääks kiitnud.

[215]) Ka viimast on nähtud küll juba ammu varemini. Nii püüab K. J. Peterson [vt. Lit. Nachlass, ÕES-is] tabada eesti konsonantide tundeväärtust, ja juba 1840-dail a. on Kreutzwaldki vaimustatud eesti runokeele deskriptiivsest ilust; vt. Kr. Faehlmannile 24. IV 1841.

lubades pääle 4-jalgse trohheuse erandina tarvitada väga mitmekesiseid värsimõõte, üsna arvestamata silpide pikkust. Nagu näeme allpool, pole Kreutzwaldki sellest palju kaugemale jõudnud. Mis puutub aga rahvalaulu süntaksisse jne., siis polnud seda keegi uurind.

Igatahes võime siis siingi konstateerida, et Kreutzwald läks ka oma ülesande vormilisele küljele vastu võrdlemisi õige väheste eelkäijate poolt ja nõrgalt ettevalmistatud asjatundmisega. Arusaadav, et me siis ka temalt endalt vaevalt võime oodata korraga nii rahvavärsi vormi selget tundmist kui ka selle tarvitamist uusloomingus niisama hästi, kui see avaldub näit.

Joon. 10. Kreutzwaldi maja Võrus.
Kabinett, kus kirjutati „Kalevipoeg“, on maja teisel korral, aknad rõdu kohal.

Lönnrotil. Seda enam, et rahvalaul ei avaldand oma stiilivõimaluste peenusi kaugeltki mitte selgel ja lihtsal kujul. Kreutzwald pidi ka selles suhtes olema esimene kiviviskaja — ning see vabandab palju.

Sest esimest võidukivi tähendab tõesti kogu ta eepos, ka autori enda toodangus. Enne seda pole ta riskeerind veel millegi suuremaga. Ta on ilukirjanduslikult teotsend ainult üksikute lauludega või nende eestistusega, nagu ta kaasaegsedki. Ta on tõlkind rahvale määratud jutukesi ja neid eestipärastades harjutand ühtlasi oma iseseisvamatki eepilise kujutuse oskust („Wina Katk“ 1840, „Reinowadder Rebbane“ 1848—51). „Kalevipoja“ esimese redaktsiooniga ühel ajal jõuab ta juba ka peagu algupärase jutuni, olgugi selles veel umbes üks kolmandik tõlgelaenu („Paar sammokest rändamise teed“ 1853). Üldiselt on see kõik veel enam-vähem ainult katsetus, vähenõudliku ja väheisikliku rahvakirjanduse soetus enamasti võõraist allikaist.

„Kalevipoeg“ algupärandina ja suureepika liiki kuuluvana on esikteos nii autoril endal kui ka kogu eesti kirjanduses. See seletab nii palju ta puudustest ja sünniraskustest — kui ka ta ajaloolisest väärtusest. Alles

tema juures töötades hakkab vananev mees, kes ütleb endal luule tiivad juba varakult lõigatud, kes ikka jälle süüdistab „Mama Natur'i", et see talle pole üldse andnud luuleandi ega muusikalist kõrva[215a]), tundma end tõelise „Viru laulikuna", usaldab välja anda algupärase rahvalauluvärsilise poeemi „Sõda" (1854), hiljemini ka oma suurema lüürilise laulukogu, tüseda muinasjuttude raamatu jne., elu lõpul veel asuda isegi suure ning moodsa värsseepose ümbertöötavale tõlgendusele.

Temast alles saab kirjaniku-iseteadvuse tema autor ja kirjanduse omamise iseteadvuse tema rahvas. Nagu hiiuloss hurtsikute seast tõuseb ta oma suuruses seniste katsetavate kalendrijuttude ja laulude keskelt — kuigi ka ise üles kuhjatud meeleheitliku katsena.

Viimase vaatlusele ongi aeg siirduda nüüd.

Joon. 11. Võru turg XIX saj. keskel.
Vana gravüüri järgi J. Vahtra.

215a) Vt. VGEG II, 2, 51; Kr. Faehlmannile 12. VI 1849, 29. I 1850; Kr. Jul. Krohn'ile 6./18. VI 1874.

3. „Kalevipoja“ väline saamiskäik ja selle miljöö.

1. Käsikiri.

§ 26. Esialgne proosamuistend (aprill 1850 — märts 1853).

Nii ÕES kui ka Kreutzwald ise näivad alguses pidavat oma ülesannet õige kergeks. See pole ju muud kui ainult „koguda saagad Kalevipojast ja need korraldada tervikuks“ [216]). Ja esmalt lähebki asi kiires tempos ning lootusrikkalt. 10. aprillil sureb Faehlmann, sama kuu 29. päeval juba vastab Kreutzwald Sachssendahl'i sellekohasele maakuulamisele: „Kui te ühtegi paremat „Kp-ja“ ümbertöötajat ei leia, pean selle enda pääle võtma. Te peate mulle aga kätte andma kõik tarvilise materjali.“ Ametliku „tellimise“ võtab ta vastu 5. juunil ja paar nädalat hiljemini (19. VI) Sachssendahl'ile saadetud kirjas on ta juba asjast üsna vaimustatud, loodab „Kp-st“ tulevat oma elutöö ja palub ainult, et *„paikene kulla surm“* teda ära ei viiks enne selle lõpetamist. On näha, et ettepanek oli sattund õigesse kohta ja äratand puhtisiklikudki teotsustungid.

Juba kuulab ta järele trükihindu ning vastavaid ilustisi, ja aasta lõpul võib Sachssendahl oma ainetepärimis-kirjas Lönnrotilegi teatada, et „Kalevipoeg“ tuleb suur umbes 10 poognat, toob Maydell'i puulõiked ning 8 pilti Kp-ja vägitööde kohtadest [217]). Mainitud pildid on arvatavasti samad, mis kunstnik Schlater maalis (Schultz-Bertrami nõuandel?) Kp-ja sängidest jne., mis hiljemini Faehlmanni pärandist anti üle ÕES-i omandiks ja mis on reprodutseeritud ka käesolevas teoses [217a]).

Kui teada, et too „Kp.“ veel oli proosakujuline, on kavatsetud maht küllaltki suur, võrreldes Faehlmanni skitsiga a. 1839, isegi kui juurde arvata kõik sisse põimida kavatsetavad Faehl-

---

[216]) VGEG XVI, 1, 6.

[217]) Sachssendahl Lönnrotile 12. VII 1850 — Virittäjä 1899, lk. 7.

[217a]) GEG M. A. 180: 67.

manni müüdid. Nii pidi ka Kreutzwaldi enda ainestik olema võrdlemisi rohke. Kuid arvatavasti lootis ta seda ka veel lisaks tulevat palju suuremal määral kui see teostus.

Ta ise kirjutab sellest pool aastat hiljemini (20. II 1851) Lönnrotile:

„Nagu Sachssendahli kirjast teate, on mul juba mõni aeg olnud kavatsus sulatada eesti hiiglasse Kalevipoega puutuvad katkelised muinasjutud niipalju kui võimalik ühtlaseks tervikuks; aga sellest hoolimata, et ise olen suure vaevaga enam kui 25 aasta jooksul rahva suust kogund kõike siia puutuvat ja nüüd enam-vähem saand enda kätte ka need katked, mis teised siin-sääl on sangari tegudest üles kirjutand, puudub mul veelgi nii palju vahekohti ja episoode, et esialgu pole võimalik maailma saata muinasjuttu täiesti valmis tervikuna. Unustamatu, kallis sõber Faehlmann, kes ei arvand oma eluõhtut nii lähedaks, ei ole oma mälestusterikkast aardest midagi kirjalikult järele jätnud ja nii on hävind muinasjutusse päriselt kuuluvaid osasid, mida enam ei saa korvata. Kohe pärast Faehlmanni surma saatsin palve neile ÕES-i liikmeile, kes Faehlmanniga sagedamini läbi käisid ja tema jutustusi kuulsid, et nad mulle teataksid, mis nad oma mälestuses on Kp-st alles hoidnud. Ometi pole keegi — pääle Sachssendahli — minu palvet täitnud, nii et mul ei jää mingit lootust saada midagi Faehlmanni Kalevipoja muinasjuturühmast."

See Faehlmanni pärandi eitamine võib käia endastmõistetavalt ainult viimase arvatavate (ja nii siis vägagi küsitava ulatusega) üleskirjutamata lisateadete kohta, sest vähemalt 1839 peetud ettekanne, tuleva eepose tähtsam luustik, oli Kreutzwaldile kindlasti juba varemalt tuntud[218]). Ühes selle kõneskitsiga olid tarvitada muidugi ka Faehlmanni „müütide" teated ja ÕES-i kogus leiduvad Schultz-Bertrami visandid.

See aga näibki olnud kõik olulisem, mis Kreutzwald valmina eest leidis või ÕES oma järelepärimistega talle esialgu võis juurde lisada. „Kp-ja" esmatrüki eessõnas mainib Kreutzwald veel Võru pastorit Kolbe't, kes „teadis palju jutustada Palamuse kihelkonnast, kus ta sündinud oli" (arvatavasti siin Kp-ja sängidest, siililoost jms.) — ja Märt Mohni Laiuselt. Paljuloodetud Knüpffer'i kogust ei saabu midagi, Neus võib saata ainult ühe juba varemini tuntud siililoo teisendi Keilast ja ühe segase laulukese, kus esineb „Kalevise poisikese" nimi. Bertram ütleb end juba varemate

[218]) Vt. vastav Kr. palve kirjas Faehlmannile 13. XI 1846 ja „Kp.", Vorrede, lk. VIII, kus Kr. ise ütleb saand kogu Faehlmanni kirjaliku pärandi Kp-st, samuti ka, et ta olnud täielikult tuttav Faehlmanni kavatsetud eeposeplaaniga.

teadetega olevat „tühjaks pressitud kui sidrun“ [219]). Teiste päritavate vastus näib olnud veel negatiivsem. Ja mis kõige halvem — ligemal otsimisel ei anna nii hästi kui mitte midagi Kp-sse puutuvat ka nii palju kiidetud setu luulevarad.

Üsna kurvalt kõlab sellest kõigest Kr-i enese tunnustus ta ainsas (ja vastamata jäänd!) kirjas oma nii palju õnnelikumale kolleegile Lönnrot'ile 20. II 1851:

„...olen otsustand kõik, mis tunnen, koguda ühte oma käsikirja, et see — kui mind enam kord ei ole — jääks teistele kasuks. Kui nii suur ükskõiksus valitseb isamaalistes ja rahvuslikes asjades, olen kaotand kogu lootuse olevaisse aukudesse saada tarvilist lisa. Hulk kirju, mis aasta tagasi kirjutasin niisugustele isikutele, kellelt julgesin loota teateid, on osalt jäänd vastamata või anti mulle see lühike seletus, et ei maksa vaeva üldse küsida, rahvas nimelt ei teadvat enam midagi niisuguseist asjust jne. Pihkva maakonna elanikelt olen seni leidnud ainult ühe isiku, kes jutustas paar mulle juba ennegi tuntud seiklust sangarist; teised keegi ei teadnud muud öelda, kui et vanus lauludes mõnikord esinevat nimed Kalevi- ja Sulevipoeg. Keegi vana naislaulik, kes oli laulnud palju neid laule, öeldi surnud aasta eest. Ka muid rahvamuinasjutte on Pihkva eestlastelt vähe leida“ [220]).

Ei aita siin suuremat isegi Soome, kuhu õhutas pöörduma „Kalevi-saaga“ ühissoomluse oletus. Sachssendahl'i sellekohasele järelepärimisele vastab Lönnrot pool aastat hiljemini (4./16. I 1851), Kalevipoja ujumisest Soome ei teatavat sääl midagi. Üldse tuntavat kalevaid (juttudes) ainult hiidudena, kes elanikele kurja teevad, kirikuehitusi takistavad jne. Algupäraselt polevat nad ometi kurjad, sest et Arhangeli mail nende nimi säilind kiidunimena ja kalevi riide nimi laskvat neis oletada rändavaid kaupmehi. Ainult Kalevapoja K u l l e r v o loo võib Lönnrot refereerida laulude järgi [221]).

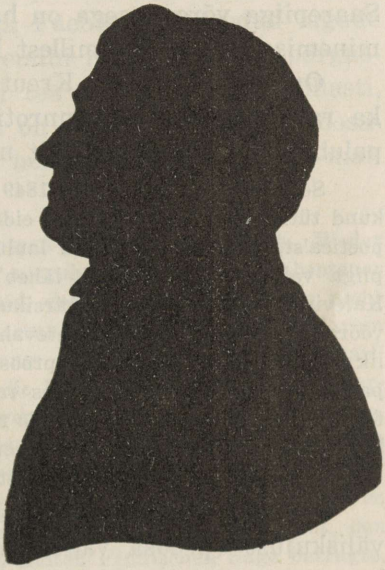
[219]) Neus Kr-ile 17. VI 1850. Schultz-Bertram Sachssendahl'ile 3. VI 1850 (GEG M. A. 170: 36), kus ta ütleb kõik oma teated Kp-st juba varemalt andnud ÕES-le. Oma eriliseks leiuks peab ta sääl sangari elavalt põrgusõidu lugu, „welche eine der wichtigsten Episoden im ganzen Cyclus bildet“, ja Kp-ja sängide kirjeldust; hilisemail uurimustel olevat tal „nur gelegentliches Vorkommen des Kp. in Liedern aufgefallen“.

[220]) Selle kurva tunnustusega näib vastuolus olevat „Kp.“ Vorrede lk. IX, kus öeldakse setudelt saadud „kõige rikkalikumat materjali“ ja nimelt lauludes. Kuid juba lisandus, et neid sääl ei olevat j u l g e t u d siduda Kalevipojaga, näitab, millise lisamaterjaliga siin on tegemist.

[221]) Sama ilmus varemini „Literaturblad'is“ ja Schiefner'i saksakeelses tõlkes, vt. St. Petersburger Zeitung 1849, nrid 42—45, 122—124. Lönnrot lisab ka lapi loo „Kalla parneh“, pidades neid Kalla lapsi Kalevipoegade vasteiks. Sellegi on Kreutzwald hiljemini püüdnud värsistada, kuid käekirja järgi otsustades alles oma vanas eas.

Üldiselt on siis esimese ringküsimuse ja laiema aineotsimise tagajärjed enam kui kurvad. Meie-aegsele asjakäsitusele oleks vähemalt see pidand näitama, kuivõrra illusoorne oli kogu „metsadesse kaikund laulu“ ja ta taasäratamise mõte. Et Kreutzwald, kuigi kaheldes, oma plaani siiski ei jätnud „tulevate põlvede“ täita, seletub siis ainult eepose vajaduse tunde ja vastava u s u suurusega ning teiseks juba olevate, kõigepäält teose kolme „risti-isa“ enda varutud materjalide rohkusega ja iseloomuga.

Kuna kahe teise annused on teada, jääb küsitavaks suuruseks Kreutzwaldi enda poolt juba eeltööna kaasa toodud ainete hulk ja iseloom. Ütleb ta ju ise teose eessõnas (lk. IX), et tal olnud rohkesti ka enda kogutud materjali, mis „täielikult paberile pandud juba enne lepingu tegemist ÕES-ga“. Nagu nägime eespool, kuulus viimase hulka arvatavasti rida tavalisi rahva Kp-jutte, aga võimalik, et ka juba vabamaid „väljatöötisi“ (nii näit. ühenduses Kp-ja naistekiusamise kalduvusega, vt. § 20).

Joon. 12. Dr. Emil Sachssendahl, ÕES-i sekretär a. 1843—1856.

Ei miski muu kui kõige kahtlasema algupäraga ja kõige isiklikuma ilmega Kp-ja S o o m e s e i k l u s t i k ongi see, millega Kreutzwald nähtavasti kohe alguses püüab jõuda teose ühendava peamotiivini, kasustades selleks niihästi Bertram'i suurejoonelist tervikukavandit (sepapoja tapp ja sest järgnev needus) kui ka Faehlmanni viiteid (et mõõk oli Soomest) ja oma kokkusobituse ning väljatöötuse „suurt vaeva“. Juba üsna vara, 19. juunil 1850, võib ta kirjutada Sachssendahl'ile: „Suure vaevaga olen pääjoontes kokku seadnud tähtsa osa (Abschnitt), Kp-ja ujumisloo Soome, kust ta toob endale mõõga ja purjus olles tapab pidu ajal (beim Mahle) sepa vanema poja, mispääle vanamees ütleb saatusliku needuse, et mõõk peaks kurjategijale kätte maksma, ja millega kohe alguses antakse traagiline saatus (wodurch gleich von vornherein das Verhängniss des Tragischen gegeben wird)“.

Selgelt toonitatud kompositsiooniline väärtus laseb aimata, miks just see „tähtis osa“ on välja töötatud nähtavasti kõige esimesena ja sellisena ka kõige vabamalt, veel n. ö. Faehlmanni meetodi järgi. (Isegi Saarepiiga episoodist siin veel ei räägita.)

Pool aastat hiljemini on see teosele kõige olulisem soome seikluste rühm koostatud juba tervelt, sepamõrvale on liidetud ka tuuslari ja Saarepiiga motiivid, mis, nagu oletasime, Kreutzwaldil osalt juba varemini olid iseseisvalt „välja töötatud“, kuid nähtavasti teise ilmega. Kirjas Lönnrot'ile (20. II 1851), kelt varemalt oli lisateateid päritud selle Soomes käigu kohta, esitab ta nüüd terve loo, nagu see esineb ka eeposes, ja juba ainult võrdluseks (tsiteerisime seda k. o. töö I osas § 33). Hooplemine Saarepiiga võrgutusega on hästi ära kasutatud sepapojaga tülliminemise põhjuseks, millest Bertrami visand veel midagi ei tea.

Omapäraselt laseb Kreutzwald selle loo valmisolekut (ja siis ka rahvapärasust?) Lönnrotil kaunis detailselt mõista. Nimelt palub ta oma ametivennalt nõu ühes metoodilises küsimuses.

Setukestelt olevat ta a. 1849 üles kirjutand laulu ema ja merre hukkund tütre vahel („Ärka ikke, eidekene“ jne.). „Mis arvate sellest licentia poetica'st, kui ma selle kena laulu põimin sellesse Kalevi-saaga kohta, kus piiga vabatahtlikult surma läheb? Et saagas endas juba varaminigi on Kalevipoja ja neiu vahel värsikujuline vastastikune laul, ei oleks sugugi võõras, kui sinna liituks mõtetevahetust küsimuste kujul. Minul on see isiklik veendumus, et praegusest proosakujulisest eesti Kalevipoja loost on võind palju elada ennemuiste Soomes rahva suus, aga nende barbaarsete mõjustuste tõttu, mis on hävitand meie rahva lauluaardeid, on sellised laulud kindlasti hulga aja eest hävind või neist elab siin-sääl närtsind jäänuseid, eraldunult tervikust, millest seepärast on raske öelda, mis ta kord on olnud.“

See tsitaat ei kõnele siis mitte üksi tolleaegse eeposeloome väliskujust (proosa vaheldumisi sissepõimitud lauludega), vaid ka ta autori juba küpsend usust Kalevi-saaga ühissoomeliselt laulukujulisse muinasolemisse. Endiselt raskeks jätab ta aga küsimuse, kuivõrra saaga, millest siin jutt, tõeliselt oli ehtsalt rahvapärane ja kuivõrra ainult oletuste ja järelduste uuslooming sootuks teissuguseist allikaist. Folkloristlik analüüs sunnib meid, nagu nägime, oletama viimast, kuigi Kreutzwaldi enda kinnitus loo rahvaehtsusest on siin haruldaselt kindlakujuline [222]). Aga mida kõik ei või panna nägema kindel usk ja soov!

---

[222]) Vrd. pääle eeltsiteeritu Quellen, lk. 10, kus öeldakse, et kogu ujumislugu on saadud Toa-Jaakobilt, ja kindel toonitus „Kp-ja“ I tr. eessõnas (lk. XII j.): „Unseres Helden berühmte Schwimmpartie über den Finnischen

Et soome motiivid tundusid seks niisama head kui omad, on arusaadav. Selle eesmärgiga ju päriteldigi Lönnrotit, ja oma kirjas viimasele ütleb Kr. end juba ette „määratult rõõmustuvat" „Kalevala" saksa keelde tõlkimisest, lootes, et „siis võiksime meiegi vaesed lillenuppudest mett imeda". Teatav oma alus mingi piiga vettesattumisest pidi ju nähtavasti Kreutzwaldil olema (kuipalju pääle ehtekaotuse jm. laulude ja Kp-ja üldise Don-Juan-dispositsiooni ka veel muud, peab jääma vastamata), kuid tähelepandav on igatahes kergus, millega Kr. kohe seda peab suguluseks Kullervo-looga (seega ühissoomeliseks) ja järeldab ka siin õe ja venna vahekorda [223]). Nii siis ei või me siin küll nähtavasti mitte kõnelda Kullervo-loo otsesest ülevõtmisest, kuid peame siiski õige oluliseks hindama tolle eeskuju.

Kui palju selles esialgses visandis pääle sangari sünni, Soome seikluste (Alg-„Kp." I—IV lugu) ja Faehlmanni loodud lugude on koondatud ka teisi osi, näit. hiljemini nii ulatuslikke põrguskäigu lugusid, on raske öelda. Ei tea me ka päris kindlasti, kunas ja just milliseid osi koostaja on plaanitsend oma proosaeeposesse põimida laulu kujul, kuigi nende hulka siis kuulus mai-

---

Meerbusen habe ich genau nach den Umrissen der Sage gezeichnet. Weder bei der ungenannten kleinen Insel, wo er ausruhte und ein Liebesabenteuer bestand, noch bei dem Tode der Inselmaid, dessen Motive die Sage nicht weiter erklärt, habe ich irgend eine Conjectur geltend gemacht und darum die in den Liedern gebrauchte Bezeichnung der Ertrunkenen als „sõsar" (Schwester) beibehalten, obzwar dadurch die Identität der betreffenden Person in Zweifel gezogen werden könnte, wenn man nicht annehmen wollte, dass die Inselmaid wirklich die unbekannte Schwester des Helden gewesen sei und über ihr verwandtschaftliches Verhältniss zu ihm unterrichtet den Tod in den Wellen gesucht habe. In den vorhandenen Sagen und Liedern ist dieses letztere Moment in keiner Weise betont, und Dr. Lönnrot, den ich um gefälligen Aufschluss aus der verwandten Finnischen Sage befragte, hat auf meinen Brief bis jetzt nicht geantwortet, ich bin aber sehr geneigt, gerade das Stillschweigen der Sage über diesen Gegenstand als eine zarte Schonung der unwissentlich Irrenden und als eine heilige Scheu vor der Entschleierung der furchtbarsten aller Verirrungen anzusehen und in dieser Meinung noch bestärkt worden durch Schiefner's „Kullerwo-Episode des Finnischen Epos Kalewala". (Viimane ilmus värsimõõdulise tõlkena St. Petersburger Zeitungis 1852, nrid 113—117.) Nende Kreutzwaldi rahvaehtsuse-väidete täielist täpsust eitab juba näit. viis, kuidas ümber on töötatud Saarepiiga suhu pandud rahvalaul jms. Vrd. Kr. Sachssendahl'ile 18. III 1850.

[223]) Vt. ka Kr. Sachssendahl'ile 24. II 1851, kus ta kordab, et Kullervo õe-eksitus „aitab motiveerida" Kp-ja ja Saarepiiga vahelist sündmust, kus olevat samuti „etwas derartig schwach Angedeutetes", „obzwar die Estnische Sage keine genaueren Beweggründe angiebt".

nitud uppund neiu laul, arvatavasti ka Saarepiiga varem armastuslaul ja mõned teised ka Alg-„Kalevipojas" leiduvad rahvalaulud (mida ei ole just palju).

Selle esialgse (nähtavasti ka juba eestikeelse) proosaeepose ehitusest kuuleme ainult, et juba siin on kavatsetud eri teisendite ühtesulatust või ka parallelistlikku üksteisele järgnemist, nagu see esineb ka valmis teoses. Neus seevastu soovitab juba kohe lisada erinevad teisendid „saaga" lõppu, sest isegi Lönnroti sulatav talitusviis ei olevat sugugi nii eeskujulikult teaduslik, nagu arvatavat. Seda olevat laitnud nii Castrén kui Schiefner. Viimane olevat isegi Neusile ütelnud, et „ta on kaotand iga pieteedi Kalevala teksti ees, nähes, kuidas Lönnrot sellega on ümber käind (umgesprungen). Ta on uue teksti kokku seadnud esimese trüki vanast, lõigates viimase väikesteks tükikesteks, ja ühendand need uuesti omavoliliselt (willkürlich). Pean tunnistama, et ka minule see näib liiga kaugele minekuna" [224]).

Võime kujutella seda tõsiste teadusmeeste ehmatust Lönnroti eeposeloomise kääritehnika ees — vähemalt nüüd hakkab neile selguma, kuivõrra oli teaduse seisukohalt „omavoliline" seesugune teisendite koostus ja ümbertöötus („Bearbeitung") üldse. Kuid õnneks ei häiri see seisukoht veel Lönnrotit ega — esialgu — ka veel mitte palju Kreutzwaldi.

Soome ametivenna rahvuslik-kirjanduslikud menetlusviisid näivad siis ühelt poolt õigustavat Kreutzwaldigi toimima samuti, teiselt poolt aga Peterburi ja Tallinna teadlaste täpsusenõue hakkab juba algusest pääle ka takistama seda vajalist luuletaja-vabadust.

Igatahes kiidab Neuski õigeks Kreutzwaldi saadetud „Kalevipoja"-plaani (mis meile pole säilinud), kuid eriti selle otsust, olla võimalikult eht-eestiline [225]).

Pääasjaliselt välisabi ootusel on „Kp-ja" koostus pääle esimese hoo jäänd enam-vähem virelema tervelt paariks aastaks. Küll on ta kallal ajuti

---

[224]) Neus Kr-le 8. XI 1850.

[225]) „Dass der Text möglichst genuin ehstnisch werden soll, freut mich vor allem, und ich wünschte, Fählmann hätt' es auch so gemacht" (Neus Kr-ile 9. I 1851).

töötatud kaunis jõudsasti, nii näit. 1851. a. sügisel [226]). Kuid väga palju seda valmistööd vaevalt võib olla, nagu selgub hiljemini. Ainult väikeste lisanditena tuleb abi, võib-olla juba siin midagi maamõõtja Lagos'elt. Seda huvitavat estomaani-tüüpi on ju ühes eestluse-harrastusega haarand ka rahvaluule isikupärase edasiarenduse püüe ja sellega tõuseb ta eepose neljandaks „risti-isaks". Aga kuigi tähtsaks ei hinda Kreutzwald isegi tema võõrapäraseid katkeid ja „kuradilugusid" [227]). Ainult Kreutzwaldi usk jaksas neis kõigis näha siiski Kp-jaga ühendatavaid asju.

Sellest vähesest ei jätku nähtavasti ometi mitte lubatud ja loodetud 10-poognaliseks eeposeks. Pikisilmi oodatud eeskujuandja, „Kalevala" tõlge aga ei ilmu ega ilmu [228]). Ja kui siis omale kärsitusele lisaks ka veel Tartu härrad rahutuks lähevad, kui Sachssendahl küsitlema tuleb, plahvatab Kreutzwald ühes tõelise põhjusega oma tusagi välja kaunis mõisamehelise hooga:

„Kalevipoja sarnast sangar-noormeest ei saa ometi nagu *Püksi tuult* ilma puhuda! *kust võtta??*" Ja ruttab siis rahustama: „Igatahes olen asjaga teotsend kaunis tõsiselt, materjali korraldand, plaani teind ja ühe või teise koha, mis mind kunagi kord ligi tõmbas, kergelt valmis kirjutand (flüchtig fixiert), ometi võivad veel aastad minna, enne kui käsikiri valmib". Trükikuludele igatahes ei maksvat veel hakata mõtlemagi.

Ja nii lähebki. 1852. a. kevadel on kokkuseadja päälegi haige [229]), teotseb siis muude kirjatöödega: tõlgib arstivalitsuse ülesandel ämmaemandate õpperaamatut, täiendab Forselius-Boecler'i ebauskumuste kogu, toimetab ühes Neusiga „müütilisi ja maagilisi" rahvalaule jne. [230]). Ta katsub isegi õnne algupäraste luuletistega, avaldades lühikese klassitsistliku õnnesoovi Tartu Alma Materile, kuigi kirjas Sjögrenile (2. III 1853) ise tõtates seletama, et ta pole luuletaja, vaid et tal kevadesoojust jätkub

---

[226]) 8. IX 1851 rõõmustub Neus, et „Kp." kiiresti edeneb, olevat huvitavad ka „die poetischen Stellen". Kr. ise kirjutab Sachssendahl'ile 26. XI 1851: „Kp-st on kaunis palju käsikirjas valmis."

[227]) „Kp." Vorwort, lk. IX j.: „So kamen, namentlich in den Beiträgen aus dem Fellinschen, Deutsche Märchen und Teufelsgeschichten, Christliche Legenden und anderes nichthierhergehörige oft genug vor, mit Merkmalen indessen vermischt, die bei genauerer Prüfung sie unzertrennbar für die Kalevisage in Anspruch nahmen". Vrd. käesol. t. I osa, Lisa, II. Täiendusi.

[228]) Kr. Sachssendahl'ile 17. III 1852.

[229]) Neus Kr-le 28. V 1852.

[230]) Kr. Sjögren'ile 2. II 1852, 6. V 1852, 6. II 1853.

ainult niipalju, et aeg-ajalt tardumusest ärgata — ja laulda kui lind, mitte kui „Bänkelsänger“.

Sachssendahl'i teiskordsele pärimisele vastatakse 23. II 1853: „Kalevipoeg puhkab seekord kolikambris, ei saa esiotsa selle jätkamisele asuda“.

§ 27. Esimene värssredaktsioon (1853).

Siis viimaks 1853. a. jaanuarikuus võib Neus teatada „Kalevala“ tõlke ilmumisest, kuigi kohe juurde lisades, et sellest olevat „Kalevipojale“ vist vähe kasu.

Ja sama aasta märtsikuul jõuabki Sachssendahli kaudu Võrru see kaua-oodatud eeskujuteos ühes soomekeelse originaaliga. Õhinal tõttab Kreutzwald selle „mett imema“ ja — on pettund! Paari nädala pärast (23. III 1853) saadab ta Sachssendahlile mõlemad raamatud tagasi, sõnadega:

„Lugemine on mind teind uskujast kahtlejaks; kui palju ehtsat tuumas võiks leiduda, ei julge ma otsustada, aga kokkupanekus (nagu see teosena esineb) leian ma Macphersoni Ossiani. Üht ja teist (Einzelnes) selles võib maksta rahvaluulena, aga isegi siin on näha järeleaitavat kätt, kuna välja paistavad teised kohad, mis ilmselt sisaldavad võõrast elementi. Muide, hoia see südamevalang (Herzensergiessung) enese teada; kui nimekad saksa teadlased, nagu J. Grimm ja teised, on seda „Kalevalat“ bona fide pidand soomlaste natsionaaleeposeks, võivad nad selles usus oma õndsuse leida. — Kui me ka tahaksime soomlasi seada eestlastest sada protsenti kõrgemale, on ometi üsna kindel, et niisugune ühtlane tervik (zusammenhängendes Ganzes) läbi kristlikkude sajandite, ilma k i r j a l i k u ülestähenduseta, rahva suus mitte ei või olla eksisteerind. Siin katke, sääl katke (seda leiame ju ka meil) — võib põlvest põlve edasi päranduda, kuid vaevalt „Ilias“ või „Odysseia“. Niisugusel viisil poleks mingi raske ettevõte, puuduvad vaheliikmed eesti „Kalevipoja“ jaoks l u u a ja säilind katkete abil ilma saata täiuslik (vollendetes) teos. Mulle on tuttav terve hulk Kalevi-saagaga ühenduses seisvaid laulukatkeid, mis vajaksid ainult macpherson'likku järeleaitamist, et neid kokku sulatada eeposeks. On näha, kuidas inimesel kõigis oma ettevõtteis peab õnne olema. Meie õnnis sõber [Faehlmann] oli eesti saagades omist varadest juurde lisand ainult ilusa juturüü, siis kirjutas ja karjus kogu maailm: p e t t u s. Soome teadlane loob kaootilisest ei-millestki täieliku maailma, millele ta kõik omast käest lahkelt juurde annab: inimesed võtavad seda soome jumalamaailmana. Ometi loe (sic!), sõber! katsu järele ja otsusta siis ise! Hää meelega tunnustan sind oma isandaks ja meistriks, kui sa leiad parema usutunnistuse ja oma põhjendustega mind veenad paremat uskuma.“

Nii paljastab eeposemeister eeposemeistrit, osalt üsna õieti, aga — ainult omade kogemuste järgi. Kuigi säilitades oma

Wolf'ilt päritud usu k o r d olnud eepose võimalusse, on ta enda aastatepikkune asjatu materjali ootus ja väheandev otsimine ka setukeste juures teind ta rahvaluule püsivuse suhtes juba liigagi skeptikuks. Ta oli juba küllalt asjatundja ning terava silmaga, et näha vähemalt värsilise tervik-e e p o s e püsimise võimatust ja Lönnroti rohket osa üksiklaulude kokkuseadmisel. Neusi kaudu saadud teated viimase menetlusviisist suurendasid muidugi veel seda kahtlust, jah, isegi teatavat kibedust, arvates, et Lönnrot veelgi vabamalt kui Faehlmann on rahvaandmed mitte üksnes kokku sulatand, vaid need ka oma poolt ümber luuletand. Isegi Neus kahtleb ju kõvasti „Kalevala" ehtsuses ja arvab, et runod küll on olnud muistsest säilind, aga tublisti moderniseeritud ja „muistsed jumalad ainult sangareiks alandatud" [231]).

Võime arvata, et see kõik oli kaaluvalt kaasaotsustav „Kalevipojagi" edasiarengus. Vahest sellele momendile kõige enam näib vastavat tuntud Kr. enda seletus oma töö saamisloost „Sippelgas II" (lk. 28):

„Eesti ennemuistne Kalevipoea jut oli kui üks lagunud wana hoone, kus palju enam ei leitud kui ahju aherwarred. Seina palkidest oli mõnda kadunud, teised tuulest ja weest kaugele ära weetud; kui neid hoolega kokku korjati, siis leiti siin ja seal wahetükk puudu, ehk küll üks nurk ei tahtnud teisega nööril kokku joosta. Seal wõtsin kerwe käte ja läksin Eesti metsa tarbe puid raiuma, misga wana hoonet jälle wõiksin seada. Metsa wahid ja nende ülemad ei tohtind mind keelata, sest mets oli m i n u p ä r i s o m a, sellepärast et ma sündind Eestlane olen. Ma raiusin palkisi, kaewasin paasi ja raudkiwa maast, ja Jumal õnnistas mino tööd. Hoone seisab nüüd wana koha peal, maa raeast kunni katukse arjani uendatud, nõnda et kes sisse tahab astuda, seal tuule ja wihma warju leiab."

Alles nüüd siis on tulnud aeg, kus „Kalevala" autori arvataval eeskujul ka Kreutzwald otsustab lõpule viia oma teose täitsa iseseisvalt — ja päälegi värssides. 1853. a. märtsikuul saadetud kirjast Sachssendahl'ile peame ju järeldama, et teos ka siis veel kavatseti ainult proosana, sest selles nähakse veel ainult v õ i m a l u s t „macpherson'liku järeleaitamise" abil mõnede laulukatkete järgi seda muuta värsseeposeks. Sama aasta sügiseks on see

[231]) Neus Kreutzwaldile 21. X 1853. Viimases repliigis paistab ilmselt läbi juba vennaste Grimm'ide arvamine, nagu oleksid muinasjutud degenereerund müütidest ja nende sangareiks olnud muistsed jumalad ning heerosed (vrd. Max Müller'i loodusmütoloogiline muinasjutuseletus). Pole ime, et Kreutzwald julgelt oma eeposes liitis ka puht-muinasjutulised laenmotiivid (vt. ka G. Suits, E. Kirj. 1911, lk. 455).

võimalus juba muutund mitte ainult otsuseks, vaid kogu saagastiku ümbervärsistus on teostatud.

Pääle „Kalevala" mõju näivad selleks otsuseks kaasa aidand ka puht-kirjanduslikud kaalutlused. Nii seletab autor ise[232]):

„Saaga esitusvormi (Darstellungsform) kohta ei jõudnud ma kaua aega endaga kokkuleppele. Viimaks otsustasin eesti natsionaalkangelase Kalevipoja maailma saata ka eesti natsionaal-rahvalaulude kuues. — Saagast pidi saama ju eesti natsionaalteos, tal pidi olema oma rahva liha ja luu, seepärast olen endale kohuseks teind mitte kuskil välja astuda rahvalaulikute rööpast (Geleise); end ü l e nende asetada ei võind ma söandada juba sünnipärastel põhjustel; kui ma ainult mitte ei langeks liiga madalale nende a l l a. — K u i mul s i i n j a s ä ä l p e a k s o l e m a õ n n e s t u n d s u l a t a d a t õ s i s t r a h v a l a u l u oma sepitsusega (Machwerk) nii osavalt, et mitte ikka selgelt ära ei või tunda piire, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin saavutand oma kõrgema eesmärgi."

Sama motivatsiooni täiendab Kreutzwald hiljemini[233]):

„... genuiinse rahvalaulu vorm sobis mulle kõige paremini, esiteks seepärast, et saaga jaoks tarvitatud materjalist selles vormis juba nii palju valmis oli, ja teiseks, et meil kuni praeguseni pole rahvuspärast (genuine) eesti proosat ega nii, nagu asjalood praegu seisavad, vist ei saagi olema kunagi tulevikus." Ja veelgi üksikasjalisemalt kibedas kirjas Schultz-Bertramile (30. VIII. 1861): „Laialipillatud katked, hoolimata paljudest p u u d u v a i s t vahelülidest, pandi kokku nii, et nad peaksid moodustama n ä i l i s e terviku. Proosa asemel, mida eesti keeles pole olemas, valisin jutustusetooniks (Erzählungston) genuiinse rahvalaulu värsi (Versart) ja põimisin s õ n a - s õ n a l t (wörtlich) sisse, mis ma lauludes leidsin sobivat ning mis mulle näis kohane iga situatsiooni jaoks. Sa ütled või pigemini küsid, kas ma siis mõtlen: e t s e d a m i t t e t ä h e l e e i p a n d a? Kuidas oleksin ma niisugust asja püüdnud varjata ja mis põhjuselgi? Kas pole ma — vastuoksa — laenatu igal pool ära märkind tärnikesega?" Ja edasi järgneb veelgi teravam protest vastu Schultz-Bertrami „naiivsust", näha teoses nii suurt vastuolu loodus- ja kunstlaulu vahel: kunstlaulu polevat siin üldse olemas. „Kui tavalise proosa asemel tarvitatakse värsimõõtu, siis pole see veel mitte laul või kunstlaul (Kunstgesang)." Autor teadvat väga hästi, et tal puudub muistne naiivsus ja olevat narrus teda pidada 19. sajandi runolauljaks või ka kunstlauljaks. Ainult Reinthal'i „täiesti ebaõnnestund" tõlge näitavat „Kalevipoega" nii luulelisena, üldse kunstteosena, mida ta sugugi olla ei tahtvat. „Jäta ometi ükskord oma mõte „kunstteosest", sest niisugust ei pakuta teile uuest ega vanast ajast!"

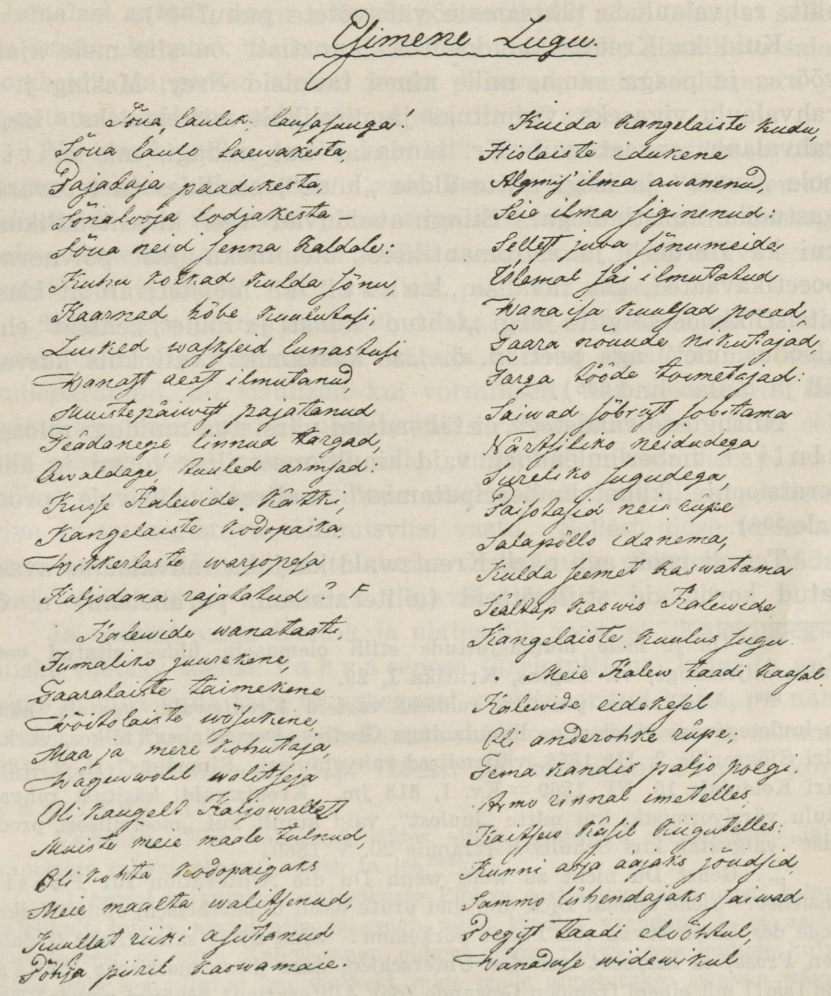
Arvustustest kibestatud, on siin Kreutzwald küll endalegi liialdades mõelnud oma ümbertöötuse sihti liiga mittekunstiliseks, aga igatahes näitab seegi väljendis seda ikka jälle esinevat

---

[232]) VGEG III, 1, lk. 89.

[233]) „Kp." Vorwort, lk. XIV; Kr. Schiefner'ile 16. X 1859; E. Kirj. 1911, lk. 440.

otse traagilist sise-vastuolu Kreutzwaldis teda juhtind kahe, teadusliku ja kunstilise printsiibi vahel; sellest ka eelesitatud seletuste tegelikkusele vasturääkivus ja segasus.

Joon. 13. Osa Alg-„Kalevipoja" käsikirjast 1853.

Rahvajuttude esitamist rahvalaulu-vormilisena peab Kreutzwald aga isegi n. ö. teaduslikult rahvapärasemaks, sest et rahvapärast proosat, s. o. siis väljakujunend proosastiili polevat meil üldse olemas. See väide on muidugi oma jagu põhjendatud; ripub ju rahvajuttude s õ n a s t u s tõepoolest suurel määral igakordsest edasijutustajast. Ja kuigi see vahel on väga pildikas, kind-

lasti mitte stiilitu ja kunstitu, ning enamasti ka mitte rohkete traditsionaalsete elementideta, on selle ehtsa rahvakeele, vaimu ja võtete märkamine ja järeleaimamine muidugi palju raskem kui näit. rahvalaulude tähtsamate välisvõtete puhul [234]).

Kuid ka Kreutzwaldi käsitus „kunstist" on siis meie ajale võõras ja peagu sama, mille nimel taunisid Frey, Masing j. t. rahvalaulu vigaseks, vormituks ja järelikult mitteluuleks. Isegi rahvalaulu ennast näib Kr. hindavat kui midagi, mis m i t t e pole „kunst" ja isegi mitte üldse „luule", seadides ta teravasse vastuollu kunstluulega. Siingi avalduvad veel klassitsistlikust kui ka Herder'i ja esiromantilisest ülemineku-ajast põlvnevad poeetikavaated, kus tavalise „k u n s t i" all mõisteti ainult klassitsistlikkude reeglite järgi „tehtud" kunsti ja luulet, „ehtsat" ehk „loodusluulet" aga peeti n. ö. „ise kasvanuks", nii kuis kasvab lill ja laulab lind [235]).

Niisuguste vaadetega ei tähendand värsistus muidugi midagi o l u l i s t ümberluulendust, vaid ainult meetrilise vormi ja alliteratsiooni „kuue ümberriputamist" endisena püsivale proosale [236]).

Teiselt poolt aga näeb Kreutzwald ka juba rahvalaulus avastatud korduvaid stiilivõtteid (alliteratsioon, parallelism) n. ö.

---

[234]) On ju meie muinasjuttude stiili olemasolu üldse eitatud veel palju hiljeminigi; vt. Tuglas, Kriitika I, 29.

[235]) Vrd. sama poeetika rohkeid vasteid Kreutzwaldi vaateis, näit. ta luuletegevuse võrdlemine linnulauluga Goethe „Der Sänger" tõlkes, vt. ka kiri Sjögren'ile 2. III 1853, väljendised rahvaluulest „Sippelgas" II, 23—26, kiri Koidulale 15. VI 1869 = Kv. I, 313 jm. Kreutzwaldi käsitust rahvalaulu värsivormistki kui mitte „luulest", vaid ainult kui „meetrilisest proosast" valgustab kiri Schultz-Bertramile 20. V 1860:

„...Gehst Du nicht zu weit, wenn Du die Alliteration für P o e s i e ansiehst? Siehe einmal Dich um, und prüfe dann unpartheisch, ob im Volksliede des Esten etwas von Poesie vorkommt? Sind nicht sämmtliche Gedanken Prosa, es herrscht nur der Unterschied, dass diese metrische P r o s a, die [sic!] mit einem fremden Gewande (der Alliteration) behängt wurde? Ein solches Gewand aus fremdartigen Flicken zusammen nähen wollen (d. h. der Deutschen Sprache eine solche Zwangsjacke zumuthen), will mir nicht minder verfehlt vorkommen, wie das Reimen im Estnischen."

[236]) Vrd. ka prof. Schott'i jagatud arvamist, et „lagunend (aufgelöste) eepos isegi proosas on säilitand oma eht poeetilise iseloomu kuni alliteratsioonini, nõnda et sügavalt rahva keeles ja vaateis elav isik jälle võib neid tükke ümber panna lihtsaisse — värssidesse, ilma neid kunstlikustades (zu verkünsteln)". Ermann's Archiv XIX, 1, 1859, lk. 346 j., vrd. samuti SvKp., Abhandl. d. AWB, lk. 413 jj.

„klassitsistliku“ silmaga, käsitab neid kuidagi väliselt reeglipärastena, kuidagi „kunstina“ selle sõna mitte orgaanilises, vaid „õpitud“ ja „tehtud“ mõttes. Kuigi rahvalaul nende loojaile on „Jumalast antud“, nagu „linnule põõsastikus“, näeb tema, et selles on ometi „kunstlik ja kena laulu loomus“, mille „laulikute salakombeid“ „targemad mehed imeks panevad, kuda koolitamata ja õppetamata rahvas seda võinud sünnitada“ [237]).

Nii tunduvadki need „kombed“ Kr-i enda tarvituses tihti sugugi mitte „salajastena“, vaid üsnagi õpituina. Kõnelemata sellest, et juba vastavad jutud enne siiski olid vormitud uueaegseisse lauseisse, arvatavasti umbes samuti kui „Eesti rahva ennemuistestes juttudes“. Kuid sellest pikemalt allpool.

Kõige selle juures aga peame ikka jälle arvestama ka Kreutzwaldi rahvuslikku eesmärki: esitada haritud ilmale rahva kogu luulepärandid, nii sisuliselt kui vormiliselt, küll võimalikult ilusaina, aga ometi nii, et neid usutaks rahvapärasteks. Eriti sellest seletub tema pahameel selle „kunstiks“ nimetamise pärast, sellest ta aastaid kestev vihane võitlus Reinthal'i liiga poetiseeriva ja uueaegistava tõlkimisviisi vastu. Sellest üldse tema nii suur huvi just Kp. täpse tõlkimise vastu, mille püüetest ja hädadest kubisevad ta hilisemad kirjavahetused.

Ja eeskätt sama teadlik ja alateadlik soov, et „Kalevipoega“ siiski võetaks tõelise r a h v a eepose järeletulijana, kuigi ta seda nime ei luba anda talle ta praegusel, restitueeritud kujul, on nähtavasti pääjõud, mis paneb Kreutzwaldi usutama teisi ja uskuma nähtavasti ka ise, et „Kp.“ tõesti on ka rahval o l n u d kord v ä r s i k u j u l i n e.

Varemalt selles kahelnud, leides ainult „väheseid sellekohaseid jälgi vanemais rahvalauludes“, ütleb ta ise [238]):

„Ligemal tutvumisel laulurikaste Pihkva eestlastega olen ometi tulnud täielikult teisele arvamisele ja oman nüüd kindlat veendumust, et aastasadade eest on kogu Kalevi-saaga pidand elama rahva suus laulude kujul. Suur hulk segipillatud laulukatkeid, mida meile nimetatakse „wanna wägga pikka laulo sõnadeks“, on päris kahtluseta (ganz unbezweifelt) vana Kalevi-saaga jäänused, ja seepärast olen ma kaksipidi mõtlemata need laulukatked sõna-sõnalt sisse liitnud oma saagadekoostise (Zusammenstellung der Sagen) sobivaisse kohtadesse.“

See kõlab õige kindlalt — aga nagu kunagi usk. Tõestistena pole ette toodud midagi muud kui oma veendumuseni jõudmine

---

[237]) „Sippelgas“ II, 25.

[238]) VGEG III, 1, 86 j.

ja mõne seginend laulukatke olemasolu rahva suus — ei mainita sedagi, millised need „katked“ olid [239]).

Nii ei tarvitse me seda kõike võtta ometi muuna kui autori oma sooviprojitseeringuna, mis toetub sootuks iseseisvaile lauludele ja kõigepäält eelselgitatud üldisele eeposekäsitusele [240]).

---

[239]) Kr-i alamärkustest tema lauludekogus võime arvata, et nendega on mõeldud laulu (tegelikult ühtesulatist), mis hiljemini on eeposes kasustatud uppund Saarepiiga varju lauluks oma vanemaile (Karttunen, Lt. 49); vt. pikemalt I, § 33. Hiljemini kahtleb Kr. isegi selle kindlas ühtekuuluvuses „Kalevi-saagaga“ — vt. Kr. Bertr.-ile 24. XI 1859.

[240]) Usku värsseepose ühekordsesse olemisse suurendasid muidugi veel teistegi üleskirjutajate teated katkendlikest lauludest, mis olnud vanasti palju ilusamad. Vananend lauliku lihtne kahetsus, et ta ei mäleta teatud laulu enam nagu ükskord, pani temagi ebamäärselt idealiseerima seda ununenut, veel enam aga eepost-otsiva üleskirjutaja-härra, kes kohe „aimas“ unustatu kümnekordseks. Nii kirjutab Santo eelteate kõrval (VGEG III, 1, 38) ka dr. Wold. Schultz, et Alatskivil Kalevi-laulu lauldud veel 50 aasta eest neidude poolt, kuigi tal endal ei olevat õnnestund kuulda sellest ainustki värssi. „—ein altes Mütterchen drückte sich über denselben aus, es sei ein „armas ja pohjato laul“ gewesen und da zu ihrer Jugendzeit die verstorbene Kreusse Liso einst das Lied sang, da standen die Zuhörer wie bezaubert da, bald lachten sie, bald weinten sie.“ Samuti laskis laulikute umbusaldus sakslastest üleskirjutajate vastu paista salapärastena ja suurtena nende teadmisi, muidugi eriti oodatud eeposematerjali poolest: Just Kalevi-lauludest ei tohtivat teada kohalik ülemus: nii olevat revident Rosenpflanzer'ile kinnitand keegi setu — ja kuigi talle vaikimine garanteeritud, polevat ta oodatud lauludega ometi esinend („Kp.“ Vorwort, lk. IX). Tegelikult võime siin oletada ka mitmesuguseid muid põhjusi ning vastastikuseid arusaamatusi.

Eriti on Schultz-Bertram täis usku, et tal rahvalauludes tegemist on kord ühtlase pika laulu katketega. Ta valmistub ka ise neid uuesti liitma. Nii kirjutab ta Faehlmannile 4. VII 1849 (GEG, M. A. 170:37): „Je mehr ich meine Sammlung esthnischer Gesänge studiere, desto mehr überzeuge ich mich davon, dass gewisse Lieder zusammengehören u. Fragmente eines früheren Ganzen sind. Soviel ist wenigstens ausser allem Zweifel, dass sehr viele von ihnen von Einem Dichter herrühren. Der Styl, der Geist, endlich sprachliche u. prosodische Kriterien beweisen diess unwidersprechlich. Ich habe nun den Plan, die, nach meiner Ansicht zusammengehörigen Gedichte zu einem Ganzen zu reconstruiren und illustrirt u. in beiden Sprachen herauszugeben. — — Es wird eine Idylle werden, welche Anne Akkis Liebesgeschichte umfasst u. zwar: Magdthum, Freiwerberei, Brautstand, Hochzeit, Flitterwochen, Heimkehr u. Taufe — alles mit darauf passlichen Liedern u. Scenen untermischt, es wird ein Cyclus von Liedern sein, welcher das Leben des Esthnischen Weibes vom ersten Erwachen der Ahnung seiner Bestimmung bis zur Erfüllung dieser letzteren lyrisch dar-

Peatund pikemalt ümbervärsistuse ja selle restauratsiooniks pidamise motiividel, tuleme tagasi jälgima teose välist kujunemist.

31. aug. 1853 saadab Kr. Sachssendahl'ile tarvitatud Lagos'e episoodi (arvat. Kikerpära kuradeist) tagasi ja teatab: „On valmis mustandina juba tosin päätükke (Kapitel), umbes 8 trükipoognat, olevat materjali hindan veel 3—4 poognaks, nii et pead end valmistama terveks tosinaks makulatuurpoognaiks". „Kapitli" nime tarvitus laseks nagu arvata, et ka siin veel tegu on üksnes proosateosega, kuid vaevalt peaksime oletama, et hiljemini kogu teose värsistus sündis ainult poolteise kuuga.

Igatahes ei kõnele järgmine kiri (28. X 1853) mitte enam kapitleist, vaid ainult „osadest" (Teilen), ja need on ilmselt värsistatud. „Praegu on lõpetatud neljast osast koosnev Sissejuhatus (Einleitung) ja vajab ainult siin-sääl järeleaitavat kätt; saaga ise on samuti visandina (im Entwurf) valmis, nii et ainult viimases osas puudub päris saba. Mitte varemini ei taha ma puhata, veel vähem mõnd teist tööd ette võtta, kuni olen oma hiiglapoja jalule tõstnud — elan, hingan ja liigun nüüd ainult oma Kaleviid-noorukesele." Teos tulevat suur umbes 11 poognat, ühele leheküljele kaks veergu trükkides nagu „Kalevalaski".

Ja siis 16. oktoobril võib ta saata Sachssendahl'ile „Teile mitte vähem rõõmustava teate kui mulle, et Kalevipoeg on valmis". Kuu aega hiljemini on see juba Tartus ühes pikema saatekirjaga oma kokkuseade alustest ja meetodeist [241]).

Detsembrikuu ÕES-i koosolekul esitatakse töö president Santo poolt seltsile kui „tähtis sündmus eesti kirjanduses, mis väärib

---

stellt." Ja ta palub Faehlmanni talle abiks olla laulude väljavalimisel ja keelelisel parandamisel.

Hiljemini ei loond Schultz oma eepost pääasjaliselt ometi mitte neist „idüllilisist" lauludest, milliseid tõesti oleks olnud kasustada tuhanded teisendid, vaid tarvitab neid ainult vaheliiteina ikkagi romantilis-mütoloogilise „Womba Wiido" pääteemale. Igatahes on eriti tema püüdlused iseloomulik tunnus „Kalevala" sarnase eepose iha tugevusest. Ja „Kp-ja" kokkuseade ülesande Kreutzwaldile andmisegi puhul kirjutab ta (Sachssendahl'ile 3. VI 1850, GEG, M. A. 170:36): „...ich kann eine vollständige Kallewalasage nur dann erwarten, wenn ein Lönnroth unter uns ersteht. — — Ich versichere Ihnen, es liegen noch ganze Iliaden im Hirnkasten manchen alten Weibes eingeschlossen; der Schlüssel dazu ist — einige Kenntniss der Sache u. ein Glas Branntwein."

241) Osalt on see saatekiri ilmund VGEG III, 1, 86—89.

täit imetlust ja tähelepanu ning selles kindlasti asub esimesele kohale", sest see „natsionaaleepos" on töö, mille sarnast eesti kirjandus senini ei tunne ja mida auga võib seada soome „Kalevala" kõrvale" [242]).

Nii algab „Kalevipoja" kui valmiseepose nimi oma teekonda vanema venna väärika saatjana, kaasas parimad soovitused kasuisadelt.

Aga see ongi ainult ta nimi. Tookordne teos ise pole trükimasinasse pääsenud — tänaseni.

§ 28. Teise värssredaktsiooni algus (1854).

Oma eelmainitud saatekirjas määritleb Kreutzwald ise oma „läbitöötuse" ülesanded järgmiselt:

„1) katked nii üksteisega liita, et nad, hoolimata puuduvaist vaheliikmeist, näiliselt moodustavad terviku;

2) ühte sulatada (zu verschmelzen) mitmed eri teisendid, mis on rahva suus kujunend sama sündmuse kohta;

3) välja jätta need kõrvalepisoodid, mida oleva seisukoha järgi (nach dem gegenwärtigen Standpunkte) mitte ei või ühendada tervikuga; lõpuks

4) sääl, kus üks ja sama sündmus on eksikombel seotud kahe kohaga, ära jätta üks neist".

Nii siis on teosele antud peagu täieliku rahvaehtsuse iseloom: näib, nagu oleks läbitöötaja poolt ainult katkete vastav valik, paigutus ja sama-aineliste teisendite ühtesulatus. Ei kõnelda midagi ka eri-aineliste teisendite muutmisest nende kokkusobituse otstarbel (just selle vastu, nimelt toonitatakse, et tervik on ainult näiline, scheinbar), ei midagi ka rahvateisendite paisutamisest kujutusviisiga, ja veel vähem autori enda eepilistest ning lüürilistest lisandeist, mida on käsikirjas tegelikult rohkesti. Isegi nii oluline proosasaagade ümbervärsistuse fakt on, nagu nägime, seletatud veelgi suurema rahvapärastuse abinõuks.

Teose võimalikult rahvaehtsana näitamise tendents on siis ilmne. See kajastab nõudeid, mida tolleaegne saksa seltskond eriti pidas oluliseks. Sama moment on, mida eriliselt rõhutab ka valmisteose esimene üldsusele tutvustaja, ÕES-i president Santo oma pikas „Eelteates eesti natsionaaleepose Kallewi-

[242]) Inland 1853, vg. 1055.

Alexander Heinrich Neus
(1795—1876).
Maal ÕES-i kogus.

Eduard Ahrens (1803—1863).
Foto Eestimaa Kirjandusliku Seltsi
kogus.

Dr. Woldemar Schultz
(1822—1874).
ÕES-i sekretär 1843—1856. Foto
ÕES-i kogus.

Ülemõpetaja G. M. Santo,
ÕES-i esimees 1853—1856.
Joonistus ÕES-i kogus.

Poeg peatsest ilmumisest ühes mõne märkusega eesti rahvaluulest“ [243]).

Ta asub esmalt määritlema üldse rahvaluule mõistet. Selleks ei võivat nimetada rahva sekka tungind „kunstluulet“ (näit. Körner'i laulud). Samuti mitte rahva jaoks tehtud või ka rahva toonis ja väljendusviisis loodud „kunstluulet“ (Bürger, Hebel, Holtei), vaid „õige rahvaluule on rahvast endast välja läind luule, kusjuures me jälle peame need poeetilised väljendised, mis on sündind hariduse läbi saadud intelligentsi mõjude all, nii siis tihti ka selle mõju all, mis n. n. looduslaulikule (Naturdichter) juba tuttav on kunstluulest, eraldama neist luuletooteist, mis elasid rahvas ja esile kerkisid tema sisimast ja omapäraseimast elust üksiku isiku sõna kaudu, enne veel kui arenes mingi teadvus, mingi kunstivorm, enne veel kui mingi kõrgemaist eluringidest alla tulnud õpetus oli laiendand või õiendand rahvaliku eluvaate mõteteringi“. Ja siis tuuakse näiteid sellistest kunstluule mõjude all toimind rahvaluuletajaist, aga ka eelmainitud ehtsast rahvaluulest Saksas. Viimase aussetõstjana mainitakse eriti Brentano't, kuna Herder'i „Rahvalauludes“ olevat ka rohkesti kunstluulesse kuuluvat.

Nii siis näeme siin juba Herderist enam spetsialiseerund, umbes A. W. Schlegel'i j. t. romantikute rahvaluule mõistet ühes hüpoteesiga „teadvusetust“ ja „kunstivormitust“ rahva hinge loomingust. Ja eeskätt selle rahva hinge tunnetusabinõuks hindabki ka Santo rahvaluulet, mitte enam ei ülista herder'likult seda ainuehtsa luulena: kunstluule andvat ometi küpse vilja sääl, kus rahvaluule mängivat ainult õiekestega (lk. 81). Paljude rahvaste rahvaluule olevat ainus püsind tunnistaja tema (s. o. rahva) omapärasest rahvuslikust elust, ja „et sellele tahvlile, kuhu kord omi kirjusid kujusid joonistas rahva vaim, kirjutab varsti võõras, kustuvad pea tema viimased jooned, kust teda veel võis ära tunda, ja liigagi pea hajuvad ka viimsed varjud ühe rahva kujust (Volksgestalt), kes meile võib vastu astuda veel ainult oma vanades lauludes“. Nii olevat lugu ka eesti rahvaga ja temalgi ei puuduvat neid „tunnistusi lapselikest vaimuliigutustest, pärit ajast, millest ta mitte ei võind iseseisvalt areneda meheliku küpsuse eani“, sest et vahele astusid sakslased.

Edasi tutvustab Santo eesti rahvalaulude iseloomu ja vormi omapärasusi ning kaitseb ägedalt Faehlmanni saagade täpsat rahvapärasust. Ja siis ta tutvustab „Kalevipoega“ kui eesti „rahvapärasuse suurimat luuleloomingut“, mis kindlasti mitte sisult ega vormilt maha ei jäävat teiste rahvaste rahvaluulendeist.

Vastavalt sellele teaduslikule rahva vaimu uurimise eesmärgile toonitab Santo ainutähtsana just „Kalevipoja“ rahvaehtsust. Ta soovitab Kreutzwaldilgi ära märkida oma teoses kõik kohad, mis ka väljendusviisilt on otse rahva suust. Sest „tõestis teose rahvuslikust ehtsusest (für die nationale Genuinität) on kindlasti ka Kaleviidi-laulikule tähtsam kui tõestis tema enda osavusest eesti keeles ja luulevormis“. Ja kogu ÕES-i nimel tõttab ta (teost ennast vaevalt tundes) „pühalikult kinnitama, et hr.

[243]) VGEG III, 1, 78—91.

dr. Kreutzwald ei ole mitte „Kalevipoja“ l u u l e t a j a (Dichter), sest luuletand on ta eesti rahvas ise nende aastasadade jooksul, mis on enne selle rahva ajalugu; küll on ta aga vana rahvaluulendi l a u l i k (S ä n g e r des alten Volksgedichtes), sest et ta temale on andnud, ja sedagi osalt, vormi ja väljendusviisi, millega ta esitatakse publikule. Me usume, hr. dr. Kreutzwald möönab meeleldi, et ta niisugust luuleteost kunagi poleks võind t e h a ja et ta meelsamini vastu võtab selle otsuse, kui et ta laseb eitada selle rahva omandiõigust, kelle rikkaim vara ongi ta laulud“.

Ja siis tuuakse juba eespool tutvustatud Fr. A. Wolf'i eeposeteooriale tuginedes paralleeliks ka Homeros'e eeposte saamine, kus kokkuseadja samuti olevat vajalik olnud, aga ta osa mitte suur. „Suuremat osa Kaleviluulelmas ei või ka tunnistada temale [Kreutzwaldile], ja me oleme kindlad, et ta ühes meiega soovib, et keegi temale ei koormaks suuremat teenet ega ainult tema sisetundele ei paneks s e d a, milles end peegeldab kogu rahva seesmine elu.“ Kreutzwaldi võrdlus Homerosega polevatki siis nii väga päädpööritav, sest mõlemate töös „luule olemuslik osa, nimelt ta sisu ei kuulu mitte üksikule, vaid rahvale, kelle keeles ta esineb. Tunnustatagu siis selle omaduse poolest ka Kreutzwaldi töö, mille avalduse võtame austava kohustusena oma seltsile, „rahvaluuleks“ ja leidku ta sama austust, mida leidis meie naabrite Kalevala-saaga“.

Nii siis „Kalevipoja“ rahvaehtsuse toonitus, mis on ühtlasi s e l l e nõue, aina kasvab nii väljaspool kui ka Kreutzwaldil endal. J a s e l l e t e n d e n t s i j u h t i m i s e l t a t ö ö t a b k i o m a t e o s e t e i s t k o r d a l ä b i, teeb seda põhjalikult, peaaegu rida-realt, alalise püüdena rahva ainele „ümbervisatud“ vormi „kuubegi“ teha enam aine kohasemaks, s. o. rahvapärasemaks.

Tähtsaks väliseks ümbertöötamise põhjuseks on nähtavasti olnud ka uute ainete juurdetulek ja juba 1854. a. alguskuudel. Autor ise kirjutab sellest:

„Kolm kuud pärast seda, kui mu töö ta esimeses redaktsioonis oli ära antud ÕES-le, sain ma Pihkvamaalt laulu, kus Salme ja Linda esinevad üheskoos kasuõdedena. See tähtis leid oli kõige ligem välispõhjus (die nächste Veranlassung), et hiljemini ümber töötada kogu saaga. Minu austatud sõbra ja Tartu ametivenna, hr. dr. Wold. Schultz'i sõbralikkude teadete läbi olid vahepääl (unterdessen) sisse tulnud lisandid Kodaverest kui ka hr. Lagos'e kaudu Tarvastust, mis teost väga (sehr) laiendasid“ [244]).

Nagu nii tihti, ei tarvitse me neidki Kr-i väljendisi võtta kuigi täpselt. Teade Setumaalt kuuldud Lindast on, nagu nägime (I, § 32), kahtlane; dr. W. Schultz'ilt on vaevalt saadud rohkem kui ühe-kahe kõrvalise episoodi faabula (Kp. ja karjapoiss, Kp. XII l.). Enam on kasustatud Lagos'e „kuradijutte“, aga pää-

[244]) „Kp.“ Vorwort, lk. XIV.

miselt on eepost laiendand ometi autori enda ümbertöötus teiste laulude abil. Vist „Salme-laul" juhtiski sellele uuele meetodile.

Kahjuks pole siin osutatud ligemalt ka sõnade „hiljemini" ja „vahepääl" tähendust. Võib koguni olla ka nii, et „Kp-ja" uus ümbertöötus algas mitte Salme-laulu sissepõimimisega praeguse redaktsiooni esimesse laulu, vaid viimase 16. laulus kujutatud maailma-otsa reisu looga ning juba 1854. a. märtsi- või aprillikuul. Juba 4. jaan. 1854 Wold. Schultz'ile saadetud kirjast kuuleme, et Kr. on Schiefner'ilt saand selle saksakeelses tõlkes M. A. Castrén'i „Vorlesungen über die finnische Mythologie". Ta on seda juba lehitsend, märgand huvitavaid sarnasusi eesti muinsusega ja lubab „säält mõndagi viljastada, kui elu ja tervis veel natuke aega vastu peavad". Ja juba 2. aprillil, pärast põetud „reumaatilist palavikku", kirjutab ta Sachssendahl'ile: „Et ma nüüd ei saa toime millegi tõsisemaga, olen võtnud käsile katked Kp-ja retkest „Maailma otsa", tahan katsuda, kas mitte ei saa kokku lappida (flicken) neid katkeid ja moodustada sellest ühe uue laulu" [245]).

Samast kõneleb Kr. ka kirjas Wold. Schultz'ile 13. IV 1854.

Ajalise lähedusega nende kahe fakti vahel liitub ka õige tunduv sisuline sarnasus. Castrén'i teose lõpus (lk. 320—326) on avaldatud lugulaul („Peiwen parneh", muide ka see ballhorniseeritud) lapi imesangari Päevapoja meresõidust kullamaale. Säälsed kokkupuuted hiiuga ning selle tütrega on küllalt lähedal Kp-ja sõidule ja tema saatkonna vastavaile seiklustele, et meelde tuletada säälpoolse mõjustuse võimalust (kuigi Kr. seda

---

[245]) Schröder esitab oma vastavate Kr-i kirjade trükingus (VGEG XVI, 1, 24) siintoodud tsitaadi kirjast 2. IV 1854 nähtavasti vales järjekorras, nimelt kirjade vahel, mis dateeritud: eespoolne 13. II 1855 ja järgnev 20. V 1855. Sellest kui ka Schröderi seletusist enne tsitaati võib lugeja järeldada, nagu oleks siin daatumis tegemist trükiveaga ja tuleks see lugeda 2. IV 1855. Nii ongi seda teind V. Reiman oma eessõnas Löwe „Kp-ja" saksakeelsele tõlkele (lk. XXII). Meil pole aga mingeid andmeid, et Kr. ka 1855. a. talvel oleks olnud nii haige nagu eelmisel, ja veel vähem sellest, et ta 1855. a. aprillis oleks algatand maailma-otsa lugu. Reimani vastava seletuse kummutab juba Kr-i enda kiri Sachssendahl'ile 20. V 1855, kus ta selgelt ütleb, et ta enam „mitu kuud pole „Kalevipojas" teind ühtegi sulejoont ega näe ka ette võimalust selle jätkamiseks". Võime siis järeldada, et 1854. a. aprillis algatatud maailma-otsa lugugi on seisnud kogu 1855. a. alguse ja uuesti on käsile võetud alles 1855. a. varasuvel. (Kr. Sachssendahlile 27. VI 1855; vrd. ka G. Suits, Looming 1927, 353.)

on lugend juba varemalt ka Lönnroti kirjast, vt. § 26). Päris kindlasti on siin küll võimatu midagi öelda, sest kogu loos on palju ka Eestis tuntud motiive [246]).

Aga see oli ainult ühe laulu juurdelisandus. Kogu teose tõeline ümbertöötus näib tõesti aland vähe hiljemini.

Kui me tööst jälle saame teateid, on 1854. a. suvi juba lõpul. 29. augustil hakkab Kr. Sachssendahl'ile selle soovil saatma Kp-ja „läbivaadatud ärakirja" poognaviisi ja lubab järge saata iga 2—3 nädala tagant. Seda võivat hakata trükkima, samuti tõlget, kui see peaks tulema. 7. septembril kordab ta sama, juhatab kätte isegi trükkimisviisi, ka siin soovitades jälgida „Kalevala" eeskuju (2 veergu lk-jel). Nähtavasti pole veel kindel, kas ka tõlge peab ilmuma algtekstiga kõrvuti. Kr. ise on selle vastu; see võivat jääda hilisema „privaatspekulatsiooni" asjaks. „See pole ju kunsttöö, et ta ka tõlkes veel peaks õnnestuma. Mida vähem on lugejaid, kes originaali mõistavad, seda parem mulle" [247]).

Samas kirjas jätkab Kr.:

„Saadan Sulle käsikirjast teise osa, millega lõpeb „Esianne" (Vorgabe). Päris „Kp-st" ei saada ma aga midagi enne, kui trükikoda, üle saades paberiostust ja muist õiendustest (Vorkehrungen), on tõesti asund tööle. Loodan juba olevate, veel ümbertöötamata ainetega võivat tervikule täienduseks juurde lisada veel vähemalt kaks uut laulu. Vabad ilusad sügisõhtud tahan hoolsasti kasustada." Korrektuurpoognais lubab ta märkida ka kohad, kus on rahvalaul antud „muutmatult ja võltsimatult. Lühidalt, kõigile õigustatud (billigen) soovidele tahan jõudumööda vastu tulla".

Võime siis järeldada, et suurem ümbertöötus on veel nüüdki peagu algamata, et sellest loodetakse juurde ainult paar laulu, et kaasa läheb ka veel „Esiandeks", ainult „läbivaadatult", ja et Tartu-poolset ehtsate rahvalaulude äratähenduse soovi on arvestatud.

Alles siis 1854. a. septembrikuul näib aland see teose „hiljem" põhjalik ümbertöötus, millest Kr. räägib I trüki eessõnas. Trükkimise algust kiirustab kiri Sachssendahl'ile sama kuu

---

[246]) Osa materjali on seks nähtavasti saadud Lagoselt. Vt. Kr. Schultz-Bertramile 12. VII 1860.

[247]) Näeme siis Kr-i juba valmis loobuma tõlkestki, kartusel, et just selle kaudu teost seda enam hakatakse arvustama ka tema enda kunstteosena — nagu see hiljemini sündiski — ja eriti halva tõlke tõttu. Irooniline suhtumine oma „Sõda"-nimelise laulu tõlkijasse, pastor Reinthal'isse, on näha juba siin.

19-dast, kõneleb samuti uutest lauludest ja lisab, et ta „juba valmis laulud saavad tublisti viilida ja voolida".

Ja oktoobri lõpul (26-dal) võib Kr. teatada: „Viis esimest laulu on täiesti (total) ümber töötatud, nad on saand nimetamisväärt (namhafte) lisandeid ehtsast rahvalaulust, seepärast võin ma seda muutust nimetada oluliseks paranduseks. Seeläbi kasvab tervik sel uuel kujul 5 kuni 6 laulu võrra." Nüüd pidavat ta tegema pausi kuni detsembri keskeni, võivat aga soovi korral kohe ära saata kuus esimest laulu, „mis valmis viimse rasplini".

§ 29. Eeltormid ja teise värssredaktsiooni lõpuleviik (1855).

Aga siis tuleb uus viivitus. Rahvuslik-rahvapärane „hiiglapoiss" peab ju maailma pääsemiseks pugema ka läbi tsensori kitsa värava. Ja juba ta pää jääb sinna kinni.

Tõsi ju küll, eesti rahvusliku ideoloogia filoloogilisi ja muinsusromantilisi algeid 1850-ndail aastail veel ei kardetud, neid ju peeti osalt õigusega ainult saksa intelligentsi puhtteoreetilisteks harrastusteks. Seda enam märatses n. ö. puht klassivõitluse alusel töötav tsensorivõim iga vähema kui sõna vastu, mis r a h v a l e võis selgitada ta sotsiaalset häda ja klassiteadvust, vastuolu mõisnikkudega ja üldse härradega.

Selle hirmuga rüüstas ja pinnis ta aastakümneid ÕES-i võrdlemisi süütuid kalendrijutte, keelas ära „Sippelgas" kirjutamast talupoegade asjust üldse, ei andnud lootustki ÕES-i poolt kavatsetud eesti ajakirja loa saamiseks [248]), jah, tõmbas Neusigi laulukogust maha kõik, kus kõneldakse kupjast või orjusest, isegi paremad nekrutilaulud ja mõned eleegiad [249]). Nii on loomulik, et Tartu tsensori eelpost Mickwitz ka siit (ainult eestikeelsena avaldada kavatsetavast ja siis ka rahvasse levida võivast) „Kalevipojast" püüab otse naeruväärse hoolega pühkida kõik, mis kaudseltki võiks puutuda talupoja sotsiaalset asendit [250]).

Nii kitkutakse välja juba „Sissejuhatuse" ja „Esiande" 57-lt lehekülgelt tervelt 160 rida, päämiselt kohad, kus võib aimatagi mingit vihjet orjusele või sakste vastu. Nii näit. „Sissejuhatusest" read:

---

[248]) Faehlmann Kr.-le 16. VI 1842.

[249]) Neus Kr-le 25. X 1850.

[250]) K. Taev, Eesti kirjandus kitsas väravas. Tartu tsensori arhiivi materjale 1850—1870. Käsikiri, Tartus 1934. Tartu Tsensori Arhiiv A IX 3. C. Mickwitz De la Croix'le 22. XI 1854. E. Riigi Keskarhiivis.

„Teine sängi orja kütkes“...
„Muiste põlve pärandused,
Muiste õnne õilmekesed“...
„Endine õnne ja ilo“...

Värsid „Mis ei orja ike ormad,
Katko surma suigutused...“

on „parandatud“ üheks:

„Mis ei katko suigutused“.

Muidugi on jäetud välja „Esiande“ keeltekeetmisloost kogu saksa ja — läti keele saamise kirjeldus (vg. 500—639), „sest et see võiks toitu anda kaasasündinud rahvusvihale“. Ei lubata öelda ka „Eesti prii ja selge keeli“, „Kuida enne parem aega, / Ülem õnnelikum pidu“ jne. Seda endist õnne muide siin „Esiandes“ küll ülistataksegi palju korduvamalt kui praeguses eeposes.

Rahvussangar pidi juba alguses õppima roomama teadvusetult, nagu ta kaassoolased [251]). Härrasklassi mõnude truu väravavaht aimas õieti, et selle muistse „õnne ja ilo“ lugemine paneks talupoega otsima seda õnne ka olevikus ja et „keelte keedus“ pilgatud „teitse-peitse“ all mõistetakse ka praeguste härraste piitsa.

Kreutzwald aga seda kärpimist kuuldes üsna lõkendab vihast. Ta sõimab Mickwitzi otse lolluse tipuks, kellele isegi eesti karjakrants ei tihkaks jalga tõsta. Ta ei luba seesugust „äravaevatud ja lõhutud“ (verkümmertes und verstümmeltes) tööd iialgi avaldada. Ta loodab tsensori vastu abi Peterburi teadlasilt (Sjögren, Schiefner, Köppen), aga loobub pea ka sellest lootusetuna. „Üks kaaren ei noki teise silma.“ Viimaks otsustab ta siiski lõpetada uued laulud, kuid jätta käsikiri seisma oma pärijaile [252]). Aga isegi seda viimistlustööd pole tal võimalust (ja vist ka tuju) teha nii pea. „Juba mitu nädalat pole ma käsikirjas teind kriipsugi ega näe ette, kunas jälle niisuguse tegevuseni jõuan. Nüüd longin nagu ära-aetud hobune ameti- ja leivavankri ees ja pean kõik muu laskma puhata.“ Ka veel 20. mail 1855 ütleb ta (kirjas Sachssendahlile) käsikirja seisukorra olevat mitu kuud üsna endise; selle uueks käsilevõtuks olevat

[251]) Kr. Sachssendahl'ile 14. XI 1854, 13. XII 1854, 28. XII 1854. Jahresbericht d. GEG 1861—62, GEG, M. A. 180:67.

[252]) Kirjad Sachssendahl'ile 24. I 1855 ja 13. II 1855.

töörohkuse (tüüfuse j. m.) tõttu lootust väga vähe. Nagu juba mitu korda enne, on teose saamine jällegi üsna surnud punktil.

Seisukorda raskendab ka veel kirjanduslik ümbrus, mis pole oodatavale uustulnukale enam nii soodus kui varemalt. ÕES-i ehk liiga ülistav „imetlusväärt sündmuse" ja „natsionaaleepose" väljakuulutus kutsub esile kaunis eitava vastukaja mujalt. Seda enam, et ÕES-isse juba varemaltki mõnel pool isegi estofiilide seas suhtuti kaunis külmalt. (Näit. keeleteadlane-pastor Ahrens oli olnud teravas keeletülis seltsiga ja Faehlmanniga). Santo eelteatega ühes „Toimetiste" vihus ilmus ka Kr-i enda juba varemalt (1852) kirjutatud väike kirjutis „Lindanisse" nimest, kus seda esimest korda avalikult seotakse hiidkuninga Kalevi naise Linda nimega („Linda nisa" [253]). See liiga magus etümoloogia kutsub esile kahtlustava vastuvaidluse, ja sellega ühenduses tehakse kahtlusealuseks ka terve Kalevi-saaga ehtsus. „Kahe eesti keele sõbra kahekõnes" [254]) lastakse kaunis pilkavalt läbi paista, et nii üks kui teine on modernse Kalevipoja-lauliku enese leidus ja ainult seevõrra eht, et see laulik ise on eestlane. Kallaletung kutsub välja kaitse Santo poolt [255]), ja sellele järgneb õiendus, et pole tahetud mitte kahelda kogu Kalevipoja-saagas, ei isegi Lindas, vaid ainult viimase seni esitatud tõestuses [256]). Linda asjus võtavad sõna veel mitmed teisedki, nii Ahrens, E. Pabst ja A. Schiefner [257]).

Kp-ja enda ehtsusest aga järgnevad veel kaks artiklit, Schultz-Bertramilt ja E. Ahrensilt. Esimene neist [258]) tuletab meelde tüli Ossiani puhul kui ka oma ennustust 20 aasta eest ja rõõmustub, et hiiglaliikmed on leidnud koguja ning korraldaja. Tolle töö olevat rekonstrueerija oma, küll mitte võltsing, vaid vajaline, kuid arusaadavalt mitte-eht. Eestlane olevat luulelisem, kui temast arvatakse, vanule Kalevi-lauljaile küündivat aga iga meie aja mees ainult vööni.

See artikkel oli siis veel pääasjaliselt selgitus ja kaitsekõne. Aga kui seegi Kr-i ärritas oma ridadevahelise mõttega, siis tegi

---

[253]) Vt. ka Inland 1852, vg. 312.

[254]) Inland 1854, vg. 678 j., autoriks V. Reimani teate järgi S[chüdlöffel] z[u] J[egelecht?]. Reiman-Löwe, lk. XXXII.

[255]) Ibid. vg. 837—844.

[256]) Ibid. 1855, vg. 70 j.

[257]) Inland 1854, vg. 764; 1855, vg. 741—746, 823—825.

[258]) Ibid. 1855, vg. 69 j.

seda muidugi veel enam Ahrensi artikkel [259]). Ahrens, kellega varemalt Kr-il olnud õige terav vaidlus „vikerkaare" etümoloogia puhul [260]), püüab päältnäha Kr-i ka ainult kaitsta „vale ja pettuse" süüdistamise eest, teeb aga seda ometi, ainult õigustades ta sihti, rahvaarmastust. Tegelikult seab ta ometi nii Kr-i kui ka Faehlmanni ühele astmele Macpherson'iga ja käsikirja-müstifitseerija Meinhold'iga. Modernne Kaleviidi-laulik ütlevat avalikult, et ta on värsistand proosajutud ja ühendand katked, aga nii olevat ju iseendast möödapäästamatu, et ka sisu on muudetud ühes uue vormiga. Autor peaks olema ingel, kui ta jõuaks vastu seista kiusatusele, ilustada puudulikke ning kahvatuid kohti lilledega omast aiast. Ka tema, Ahrens, pidavat „daam Lindat" mitte vanaks, vaid väga nooreks, sest ta ei leidvat seda üheski, muidu mitmes kihelkonnas tuntud Kalevipoja-saagas. Aga ta võivat endale küllalt seletada selle ühenduse tekkimist Kr-il, et nii saada Kalevi naisele nimi ja lisaks kerge „Lindanisse" sõnaseletus.

Muidugi puudutasid sellekohased ebalused ja kriitikad õige tunduvalt Kr-i, kelle loomukohast kergelthaavuvust veel suurendas Võru üksindus, kus iga halvakspanu jäi kauaks meelt rõhuma [261]). Et kõik need avalikud pisted olid juhitud peagu ainult vastu teose välist „genuiinsust", võime mõista, miks „Kalevipoja" teises redaktsioonis on tunda nii otse kramplikku püüdu teost (tagant järgi!) rahvapärastada. Ühtlasi aga tõestavad needki, kuidas teosele väljaspool anti tähtsust kõigepäält kui r a h v u s l i k u l e kultuuridokumendile ja kuidas teda siis p i d i esitatama võimalikult rahvaehtsana, et saavutada selles pääküsimuses vajalist mõju.

Aga läheme tagasi teose enese edasinihkumise vaatlusele. — Et päästa eepose „õnne ja ilo" tsensuurivägistusest, otsustatakse Tartus kirjastamise asjus pöörduda Soome poole, nähtavasti järgides ka tol ajal Tartus viibiva August Ahlqvist'i antud nõule ja juhatusele [262]). „Suometare" toimetaja ja trükikoja omaniku mag. Tikkasega lepitakse juba kokku trüki suuruses (900 eks.) ja hinnas, aga ometi ei nihku kavatsus teoks. Ühelt poolt mõjub Krimmi sõja halvav mõju ka siia, muuseas ei saabu Helsingisse

[259]) „Lug und Trug", ibid. vg. 161—166.
[260]) Ibid. vg. 773 jj.
[261]) Kr. Faehlmannile 24. XII 1842, Sachssendahl'ile 13. II 1855.
[262]) Löwe-Reiman, XXIII.

uued tellitud trükitähed, teiselt poolt on Kr-il endal piinlik koormata soome häätahtlust väljaandega, „mis soodsamal juhul võib-olla katab trükikulud rea aastate järel, aga iialgi ei too kasu“ [263]). Nii venib asi enam kui pool aastat.

Soomes trükkimise võimalus jms. on siiski Kr-le nähtavasti uut hoogu andnud teost edasi liigutada. Nagu varemailgi aastail, leiab ta selleks mahti jälle eeskätt suvel ja sügisel. Juunikuu jooksul on ta „pühendand „Kp-ja“ redaktsioonile iga prii hetke“, jõudnud juba 16. lauluni ja lõpetand sellegi. Veel on ümbertöötamata endised 11. ja 12. laul, millest ta loodab saada veel 2—3 uut. Kogu teos on $^1/_3$ võrra kasvand, 3 laulu olevat päris uued, teised osalt pikendatud, osalt teisiti jaotatud. „Kas ma seeläbi tervikut olen parandand, ei julge ma kinnitada; kes aga vaevaks võtab teist tööd võrrelda esimesega, peaks möönma, et autor pole kartnud ühtegi vaeva“ [264]). Hilisemas vaatluses näeme, et Kr. on siin kõnelnud täit tõtt.

1855. a. suvel siis ongi „Kp-ja“ uus redaktsioon valmind juba terviklikuks, kuigi üksikuid parandusi ja lisandeid tehti veel mitu aastat hiljemini. ÕES-i septembri-koosolekul teatatakse sellest ja otsustatakse teos ühes saksakeelse tõlkega „kirjanduslikule maailmale niipea kui võimalik üle anda“ [265]).

2. Avaldamine ja vastuvõtt.

§ 30. Esimeste laulude valmimine ja saade.

Algab uus, neljas ajajärk „Kp-ja“ pikalises saamisloos: ta ilmutamine, samuti vaevaline ja aastaid nõudev nagu eeltööde ja esimeste redaktsioonide valmistus.

Sest ÕES-il venib see „niipea kui võimalik“ vägagi pikaks — osalt välispõhjustel, osalt ehk ka seesmise külmenemise tõttu, mida nähtavasti ei jätnud toomata kahtlustavad arvustused ja ligem tutvumine teosega. Vähemalt võime seda arvata Kr-i järgmisest kibedavõitu kirjast Sachssendahl'ile (13. XI 1855): „... pärast seda kui olen täitnud oma võlglaselubaduse ÕES-ile, rõõmustab mind väga, et terve asi esiotsa jääb makulatuurikorvi rahulikult lamama, sest minule ei ole ju ilmutamine täh-

[263]) Kr. Sachssendahl'ile 27. VI 1855.

[264]) Kr. Sachssendahl'ile 27. VI 1855.

[265]) Inland 1855, vg. 595, vt. ka Jahresb. d. GEG 1861—62, M. A. 180:67, Generalbericht d. GEG 1855—56, GEG, M. A. 180:65.

tis. Eesti keele tundjad on lähemalt vaadand laadapäeva hämaruses vahetatud hobust ja üles leidnud ta puudused, ma pean seepärast meelte jahenemist väga loomulikuks."

Jätkatakse siiski mag. Tikkasega läbirääkimisi teose trükkimisest Soomes, kuid ÕES-i omal kulul. Ja pastor Reinthal algab selle saksa keelde tõlkimist [266]).

1856. a. jaanuari-koosolekul loeb ta juba ette tõlke „Kp-ja" esimesest laulust, veebruari-koosolekul jätkab seda, märtsi-koosolekul — teisest ja kolmandast laulust, mail — neljandast, juunil — viiendast ja detsembris — kuuendast laulust [267]).

See kõik kõneleb asja aeglusest, aga siiski püsivast huvist oodatava suurteose vastu [268]).

Väljaandmine ise venib aga ikka veel. ÕES-l puudub jõud trükkida omal kulul tervet teost korraga. Ta otsustab seda teha kolmes või neljas andes. Veel 1856. a. suvelgi püsib mõte Helsingist kui trükkimiskohast [269]). Aga siis selgub, et tsensori poolt pole enam takistusi „Kp-ja" Tartuski ilmumiseks. Nagu K. Taev usutavalt väidab [270]), pole selle põhjuseks mitte Aleksander II troonilepääsemisega maksma hakand „vabamad tuuled". vaid pigemini asjaolu, et teos nüüd ilmub koos saksa tõlkega ÕES-i Toimetistes, on seega puhtteaduslik väljaanne ja käib siis sootuks vabameelsema paragrahviosa alla. See olevatki ainult teadlaste keeleuurimise objekt ja filoloogiliste kalduvustega haritlasi

---

[266]) Kr. Sachssendahl'ile 11. XII 1855.

[267]) Inland 1856, vg. 76, 140, 189, 343, 391, 816.

[268]) Et seda tunti ka laiemais piirides, laseb oletada esimene entusiastlik eestlase tervitus „Kp-le", avaldatud sama aasta „Inlandis" (vg. 219). See oli lühike „Kiri toimetusele", kus keegi Tartu elanik, kes reumatismi pärast ise end ei ütle võivat toimetusse tulla, kaebab, et „Inland" oma märkustega „meid eestlasi valusalt haavab". „Sääl te koketeerite lätisõpradega [Läti Õpetatud Seltsi tegevusest ilmus artikkel „Inlandis" natuke varemini] ja jutustate, mida suurepärast nende kirjandus turule toob ja tooma saab, ega näe metsa puude pärast. Kuna lätlaste n. n. kirjamehed end laiutavad tõlgetes ja kompileeritud algupärandeis, meelitab meie Kreutzwald eesti rahva enda suust lauluviisid, mille ilu te peate imetlema. Kuulge siis katket „Kp-ja" kolmandast laulust vähemalt tõlkes ja tõkestage oma pistlevate referaatide jooksu." Järgneb tsitaat noorema Kalevipoja laulust tammikus. — Viimase tundmine näitab ometi, et see „eestlane" mitte kaugel ei võind seista ÕES-st või Kr-ist.

[269]) Kr. Schiefnerile 7. VIII 1856.

[270]) Eeltsit. käsikiri Eesti kirj. kitsas väravas. Vt. sääl tsiteeritud kohad Tartu tsensori arhiivis.

huvitav lektüür, oma raske vana keelega eesti rahvale üldse vaevalt arusaadav, vabandab Mickwitz seda oma ettepanekus De la Croix'le. Et siin äratatud rahvusliku muinsuse „õnne ja ilo" teadvus võiks talupoja juurde jõuda ka eestimeelse intelligentsi kaudu, seda ei oska paragrahvitruu tsensoriabi veel mitte aimata. Võib-olla suudeti teda mõjustada ka ÕES-i poolt — oli ju Mickwitz isegi olnud sääl kord laekuriks. Jõulukuus 1856 igatahes saabub esimese poogna trükiluba, ilma et tekstist oleks kärbitud midagi. Ja samuti hilisemate poognatega. On palju abi ka Kreutzwaldi lisast, et kõik kujutatud häda-aeg oli „Enne Vene valitsuse / Armu tiiva kaitsemista" (Sissej. 214 j.). Isegi Raudoja loo ja teiste jäme-date kohtade obstsöönseid sõnu kaitseb Mickwitz kui rahvalikult naiivseid, mitte roppe. Keeledokumentidena jäävad need kõik puudutamata, ainult saksa lugeja maitset säästetakse nende tõlkimisega — „rooma keeli"!

Joon. 14. August Ahlqvist (1826—1889), „Kalevipoja" sõpru Soomes.

Nii algab „Kp-ja" trükkimine (Tartus Laakmanni juures), mida lubavad üksikasjaliselt jälgida Kr-i kirjad C. Reinthalile ja W. Schultz'ile, hiljemini Schultz-Bertramile. Rahvalauluaimava sõnastuse saksandusega ühenduses olevad raskused põhjustavad siin kõige enam kõnelusi ja vaate-erivusi. Juba 1856. a. kevadel leiab Kr., et Reinthal ehib tõlke liiga poeetiliseks [271]).

Sama etteheide jätkub ka kirjades Reinthalile endale ja veel teravamalt kirjades Schultz-Bertramile. Tõlke „liiga kõrgest luulelennust" kardab ta õigusega järeldatavat teose ebarahvapärasust. „Olen kaugel tegemast Teile selle eest etteheiteid, just vastuoksa oleks see mulle kasulikum, kui mõni mitteteadja peaks seda ilusat riiet minu sepitsuseks (Machwerk), aga valjude härrade kriitikute pärast tahaksin Teid paluda ilustustega olla ettevaatlikum ja, kus võib, pigemini algupärandi mõtted edasi anda liht-

[271]) Kr. Wold. Schultz'ile daatumiga „Ostern 1856"; vt. ka Looming 1927, lk. 355.

samalt. Kergesti võiks keele õilistust samuti lugeda Teie tahtlikuks pettuseks, nagu kogu „Kalevipoega“ on harjutud võtma minu bastardina, ja mõni läheb koguni tõendama, et nainegi, kellega ma selle lapse olevat sünnitand, pole olnud sündind eestlane“ [272]).

Samasisulisi manitsusi ja üksikasjalisi näpunäiteid jätkub siitpääle kogu kirjavahetuses. Ja kui võrdleme Reinthali tööd originaaliga või hilisema Löwe omaga, siis näeme, et siin tõesti on põhjust. Alles siin tunneme, kuivõrra rahvapärane oli siiski veel Kreutzwaldi tekst!

Esimene trükipoogen „Kp-st“ esitatakse ÕES-le juba 5. detsembril 1856, sellele järgnevad 2.—5. poogen 9. jaanuaril 1857 ja varsti ka teised [273]). Eraldi trükitud esipoogna puhul on mõtte-erivusi: eessõnas tahab Kr. anda tublit pipart oma arvustajaile (Ahrens, Pabst), aga Reinthal'i ja arvatavasti ka ÕES-i soovil tuleb see enamasti kõrvaldada, samuti mõned väljendised „Kp-ja“ laadist [274]). Siis viimaks, 10. aprillil 1857 võidakse ÕES-i koosolekul välja jagada juba teose t e r v e esimene anne (kuni III laulu lõpuni).

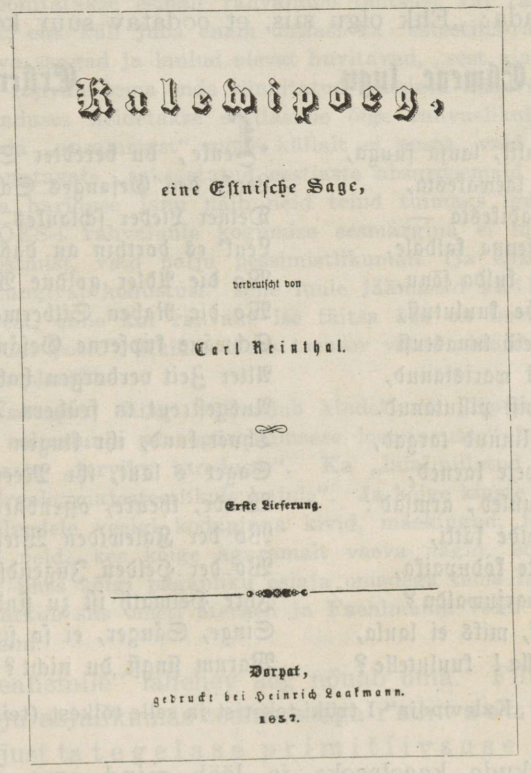

Joon. 15. Paavo Tikkanen (1823—1873).

See on suur päev, ja suur aasta — 1857! Kaheksateistkümne-aastase ootuse järel pääseb nüüd siis viimaks maailma vähemalt osa Viru lauliku „hiiglapojast“! Kogu sajandi keskpaiga hõõgund eestlus lööb esimest korda välja heleda „objektiivse“ lõkkena, kuigi ainult muinsusromantilisel kujul. 1820-ndate aastate põlv ulatab oma käe 1850- — 60-ndate põlvele, sajandi esimese poole valmistatud ü k s i k u t e suurlooming külvatakse laiali: sajandi teise poole, h u l k a d e suurloomingu, eesti rahvusteadvuse sütituseks. Kas ei peaks siinses „Kp-ja“ sünnimiljöö jälgimises mainima ka üht näidet selle vastuvõtust e e s t i sündivas haritlaskonnas? Sama ÕES-i uue sekretäri Woldemar Schultzi käest, kust saab Kreutzwald ise oma esik-eksemp-

[272]) Kr. Reinthalile 14. IV 1857.
[273]) Inland 1856, vg. 816; 1857, vg. 31.
[274]) Kr. Reinthalile 15. I ja 17. III 1857.

lari, viib kohe selle vaimustusõhinal koju ka noor Jakob Hurt. „Ruttava kärsitusega lõigati lahti leheküljed, palavikulise põnevusega loeti läbi sissejuhatus ja üksikud laulud“, kirjutab ta sest ise „Vana kandle“ eessõnas (lk. XI). Oleks s e l l i n e lugejaskond ja arvustus saand mõjustada „Kp-ja“ valmimist, see oleks vist küll olnud kiirem ja teissugune.

Kalewipoeg,

eine Eſtniſche Sage,

verdeutſcht von

Carl Reinthal.

Erſte Lieferung.

Dorpat,
gedruckt bei Heinrich Laakmann.
1857.

Joon. 16. „Kalevipoja“ I trüki tiitelleht.

See ärkamisaegne vaim oli aga alles vaevalt üksikuis kujunemas, isegi samal suurel aastal päevavalgele pääsev Jannseni „Perno Postimees“ on muinasluule suhtes veel kösterlikult tuim, kui mitte otse vaenuline.

Kr. ise saab oma aastakümnete töö, oma elutöö eest honorariks ainult — 25 priieksemplari. Ta tänab päälegi ÕES-i s e l l e vaeva eest ja hoiatab: „Ärgu oodaku selts, et ta „Kp-ja“ väljaandmise eest leiaks mingit maist või taevast tasu“. On

aeg, kus peab töötama ainult andmisrõõmust endast. Ja veel enam: võtma lisaks kurjameelsete arvustajategi säru. Kr. ütleb end olevatki seks ette valmistatud — olgu vemmaldajaks siis „Kuusalu piiskopp“ (Ed. Ahrens) „või Toompea paavst“ (Ed. Pabst). Kuid „minu kõva ajukoor on juba enne lapse sündimist kannatatud kiviheitmiste läbi karastatud niivõrra tugevaks, et veel tulevad matsud ei saa mulle mingit tuska teha“. Ta võib isegi naljatada: „Ehk olgu siis, et oodatav suur komeet heidab

Esimene lugu.	Erſter Geſang.
*Sõua, laulik, lauſa ſuuga,	*Lenke, du beredter Sänger,
Sõua laulu laewakeſta,	Lenke des Geſanges Schifflein,
Pajataja paadikeſta —	Deiner Lieder ſchlankes Fahrzeug,
Sõua neid ſenna kaldale,	Lenk' es dorthin an das Ufer,
Kuhu kotkad kulda ſõnu,	Wo die Adler goldne Worte,
Kaarnad höbe kuulutuſi,	Wo die Raben Silbermährchen,
Luiked waſkſeid lunaſtuſi	Schwäne kupferne Geſänge
Wanaſt aeaſt waristanud,	Alter Zeit verborgen haben,
Muiste päiwiſt pillutanud.	Ausgeſtreut in frühern Tagen.
Teadanege, linnud targad,	Thuet kund, ihr klugen Vögel,
Wilistage, wete laened,	Saget 's laut, ihr Meereswogen,
Awaldage, tuuled, armſad:	Winde, theure, offenbaret 's:
Kuſſe Kalewide kätki,	Wo der Kalewiden Wiege,
Kange meeste kodupaika,	Wo der Helden Jugendſtätte,
Wikerlaste warjuwalda?	Ihre Heimath iſt zu finden?
Laula, laulik, miks ei laula,	Singe, Sänger, ei ſo ſinge!
Miks ei, kulla! kuulutelle?	Warum ſingſt du nicht? Du ſchweigeſt!

Joon. 17. Näide „Kalevipoja“ I trüki tekstist ja selle tõlkest (teisel leheküljel).

mu vastanikkude kaaslaseks ja lööb mind oma sabaga surnuks“ [275]).

Kuid teataval määral on ta end ometi ette valmistand.

Teose enda eessõnas seatakse juba motona üles Jacob Grimm'i valju täpsuse nõue: „Mõeldi rahvasaagat üle trumbata ja on ikka jäädud temast taha; isegi sääl, kus ta esineb katkendlikult, ei tohi ette võtta täiendusi, mis talle külge jäävad nagu uus lubjatis (Tünche) ja juba mõne joonega ära segavad ta meeldivuse“. See karm nõue tundub „Kp-ja“ puhul küll kaheterase mõõgana

[275]) Kr. Wold. Schultzile 16. IV 1857; vt. ka Looming 1927, lk. 359.

ja oleks sobind pigemini ta arvustajate suhu, on siin ometi tarvitatud autori enda poolt just teose kaitseks, nagu teatava arvustusest ettetõttamise sihiga.

Poleemika „Kp-ja" rahvaehtsuse kahtlustajate vastu ongi „Eessõnas" sagedasti tunduv ja see aitab mõista ka temas mõne saamisloolise ja folkloristliku väite natuke sihilikku laadi.

Ka siin toonitatakse esmalt rahvaluule tähtsust kui rahva mineviku tundmise allikat, ehk küll juba enam ühtlasi ka esteetilis-rahvusliku kõrvaltooniga: rahva saagad ja laulud olevat huvitavad, „sest ainult need moodustavad sellele rahvale tema enda sünnitatud kõneleva mineviku ausamba". Ja sellega ühenduses heidetakse eestlastele õige rahvuslikult ja teravalt ette, et nad seda „ausammast" mitte küllalt ei austa, vaid enam armastavad keelt-moonutavate „saksastatud eestlaste absurdsemaid sepitsusi", ja et üldse „saksa hariduse janu näib neid teind tuimaks iga rahvustunde vastu". Aga ÕES-i rahvaluule kogumise eesmärgina ei maini ta mitte rahvustunde tõstmist, vaid palju pessimistlikumalt (ja ehk ka taktilisemalt) ainult „tungivat kohustust" selle luule jäänuseid s ä i l i t a d a „lõpliku hävingu eest, enne kui rahvake ise täitsa ära on imetud teda tõmbava kahe pooluse poolt". Kuidas oleks tsensor võind pidurdada n i i tagasihoidlikku rahvuslast?!

Aga ettevaatust! Siingi väljendub kindel usk „Kp-sse" kui k o r d o l n u d „eesti rahvaluule suurepäraseimasse loomingusse" ja selle nüüdki veel äratuntavasse „terviku toredusse". Ka „laialipillatud liikmed" osutavat „ometi kõrgele, majesteetlikule kujule". Ja kõige kiuste juhivad saaga ja sangari „jälgedele veelgi kodupinna kivid, mäekingud, jõed ja järved ja süüdistavad neid, kes kõige agaramalt vaeva nägid, et ära pühkida tema mälestust ühes kõigi paganliku esiaja omadega tema lastelaste südameist". Siin jätkub siis ometi Merkeli ja Faehlmanni vaim ning vimm — ja see on olulisim.

Kuid „realismile" lähenev aeg nõuab oma. Filipikale järgneb kohe palju asjalikumas toonis saaga r a h v a e h t s u s e tõestamise püüe just ta t e g e l a s e p r i m i t i i v s u s e j a m i t t e k l a s s i l i s u s e abil.

„Iga kangelase joon olevais katkeis kannab selgesti oma loojate mittetäiskasvand, lapseliku ajajärgu iseloomu, nii silmapaistvalt, et tõesti ainult eelarvustest pimestatud silm siin usub nägevat võltsiva käe jälgi ja meelde tuletab „macpherson'likku valet ning pettust". Ja edasi veelgi realistlikum tõsirahvaliku Kp-ja kui hiidkoletise toonitus: „Kaleviid pole mingi sangar klassilisest antiigist, kust meie luuletajad oma ideaale laenavad. Antiigi koolist väljakasvand nüüdisaeg ei oskaks üldse joonistada niisugust abitut, enneveeuputuse-aegset koletist, kelle kehajõud ületab iga mõõdu ja usutavuse, kuna ta vaimsed jõud on nii piiratud, et ta näit. nõu küsib lindudelt ja väikesilt neljajalgseilt kõige lihtsamais asjus."

Seda oleks Faehlmann oma heeroskuningast vaevalt ütelnud!

Juba siin on mõlema sõbra vägilaskuju vahel näha vastuolu, mida teoses tunneme sageli. Kuid ühes Schultz-Bertramiga toonitab Kr. „sangari läbi ja läbi traagilist iseloomu“ ja „kõrgemat paratamatust, mis valitseb kõiki sündmusi“.

Sama vahe 1839. ja 1857. aasta käsituse vahel ilmneb ka Kalevipoja-saaga hindamises. Tsiteerind Schultz-Bertrami kõnest selle sõnu rahvusliku eepose tähtsusest ja mõjust rahva enesetunde tõstmiseks ja ümberrahvustumise ärahoidmiseks, jätkab Kr., jälle nii pessimistlikult, et me vägisi kahtlema peame selle pessimismi ehtsuses:

„Pean tunnistama, et ma ei või jagada neid kõneleja suuri lootusi. Minu silmis ei ole eesti rahval enam võimet iseseisvaks rahvuslikuks toodanguks ega enam kõrva lihtsa, mittekunstilise loodusluule jaoks, pärast seda kui see on moonutatud ja rikutud temale päälesurutud koolmeistrite ja köstrite kirjandusega.“ Ja andnud ülevaate töö välisest saamiskäigust, kaastöölistest ja enda menetlusviisist, lõpetab ta: „Nüüd, kui töö valmina mu ees seisab ja ta algus kohe maailma peab astuma, teatan, et võistlus eesti natsionaaleepose loomiseks, nagu seda dr. G. Schultz vaimus nägi, jääb lahti igaühe jaoks. Vähemalt minu „Kp-l“ ei ole kõige vähemat pretensiooni nõnda kõrgelennulise tiitli järele ega taha ta olla poeetiline kunstteos, vaid ainult kogu tõesti rahva suus elavaid saagasid, mida olen püüdnud teatavas korras üksteisega ühendada.“

Sama toonitab Kr. ja teeb ühtlasi vastavad korraldused päälkirja kohta ka kirjas Reinthalile 17. III 1857:

„Teiseks olete täitsa vaikides mööda läind punktist, kus seletan, et minu saagakatkete kokkupanek on liik kunstlikku mosaiiki ja ainult näiliselt tervik. — Olen kaugel olnud mõttest tahta luua eesti natsionaaleepost, nagu dr. G. Schultz seda nõuab; seepärast ei tahaks ma naeruväärsena kõlavat passust „Estnisches Nationalepos“ mitte lasta seista tiitellehel, vaid olen selle asemel kirjutand, nagu on õigus:

Kalewi poeg,
eine estnische Sage.

Edasi pean ma tühiseks hooplemiseks minu nime tuua väljaandjana tiitlil, ta seisab päälegi niikuinii eessõna all.“ Säärasel kujul teatavasti ongi teos ilmund.

Nii on siis ohverdatud „Kp-ja“ ideaalkuju kui ka kaua-oodatud eepose nimi, kõik rahvaehtsust nõudva saksa kriitika survel! On loomulik, et oma kokkuseade meetodit kujutades Kr. lugejat seda enam tahab veenda vähemalt nende ühendatud saagade rahvapärasuses. Ta mainib, kuidas ta rahva tihti väga segatud juttudest on väljagi jätnud mitmed, mille ühtekuuluvuses Kalevipoja-saagaga ta kahtleb. Ta toonitab uuesti, et ta kaheldud kohad, näit. Soome ujumise loo ja Linda nime tõesti on saand varemaist kirjapanudest. Ta toob teisendite parallelismi näi-

teid, mis tegid paratamatuks valida ainult ühe võimaluse. Ja mainides juhtumit, kus ta ühe saagas esineva nimetu oja saamise loo on ühendand nime sisulise läheduse põhjal Tartu-Vorbuse Tilliojaga, lisab ta: „Loodetavasti ei rehkenda ka kõige valjum kriitika, kui ta ainult tahab olla õiglane, niisugust teguviisi mulle antud töös mitte tahtlikuks saaga moonutamiseks või isegi omavoliliseks fiktsiooniks!" See hüüe kõlaks naiivselt, kui asuda puht-teaduslikule (kas või näit. E. Ahrensi) seisukohale, sest siis on see muidugi „moonutamine". Samuti oleks see naiivne, kui otsustada puhtkunstiliselt, mõjumissihiliselt seisukohalt, sest siis ei maksaks säärast ükskõikset asja üldse mainida. Kuid jah, seks on küllalt põhjust käesolevas, „mulle antud töös", mingi oletatud terviku restaureerimise kompromiss-ülesandes, kus lõpuks ei teadnud andjad, kriitikud ega Kr. isegi, kui kaugele võis minna ühendustes ja „licentia poetica'is" ja kuhu enam mitte.

Aga kriitikaga päälesurutud poleemiline rahvaehtsuse toonitus läheb veelgi kaugemale, veelgi riskantsemale alale: rahvalt olevat ka teose sõnastus. Santo soovil olevat ära märgitud „rahva päris omad laulusõnad".

„Paljud reministsentsid rahvalauludest, mis esinevad veel pääle selle, ei ole seda marki mitte saand: nende kuhjamine oleks olnud lugejale häiriv, sest et ma neid oleksin pidand panema tihti ka sinna, kus värsistus on minu. Sest ma olen alati tarviliseks pidand proosas jutustavailt eestlastelt sõna-sõnalt kirja pandud saagakatked edasi anda võimalikult truult, mitte ainult üksikuis sõnus, vaid ka terveis kõnekäändudes, nii et mul küllalt põhjendatud õigus on öelda: „Kalevipoeg", nagu ta selles redaktsioonis ilmub, on läbi ja läbi vormi ja sisu poolest eesti rahva üdi, luu, liha ning veri ja mitte ainult „eesti sünnitiseks nimetatav üksnes seevõrra, et ta väljaandja on eestlane".

See kõlab liiga uhkelt ja liialdatult neile, kes ei tunne Kr-i endakaitse peagu meeleheitlikku seisukorda noriva „teaduse" ees. Kuid see on küllalt õige vastuväide lõpuks esitatud üldistavale kahtlustusele.

Ja nähtavasti pidas ka Kr. ise rohkete rahvaluule elementide olemasolu juba küllaldaseks stiiligi rahvaehtsuse tunnuseks. Ei olnud tema t e a d l i k süü, et meie pääle selle siin näeme ka rohkesti tema isiklikku „üdi ja verd".

Kõige õigemini tabab aga Kr. oma koostussihti kui ka oma suhet tööga vist küll järgmises lauses: „Ma ei või salata, et mulle see kaevamine meie rahva varades on pakkund tõsist häädmeelt ja et paljude laialipillatud ning väliselt vähe ühtekuuluvate Kalevi-saaga katkete mosaiiklik kokkupanek suuremaks pildiks, kus selgeis joontes pidi näha olema ja kohase täitega (Staffage) ilustatama ning ümmardatama eesti rahvussangari elulugu

ja seiklused algupärase rahvalaulu keeles ja rütmis, oli mulle tööks, mille juures ma ikka leidsin puhkust ja mille juurde ma meelsasti põgenesin aina, kui süda raskeil ja tumedail aegadel igatses tröösti ja rahustust".

„Mosaiik", „staffaaž" ja „ümmardatama" on selle määritluse iseloomustavamaid sõnu.

§ 31. Arvustus ja selle mõju.

Vaatame edasi teose välist saamislugu ühes esimese ande vastuvõtuga.

Nii kaua oodata lastud huviosaliste tähelepanu oli juba selle esimesegi vihu vastu arusaadavalt suur. Mitte vähem kui viis pikemat arvustust ja sõnavõttu järgnevad raamatu kohta „Inlandis" samal aastal. Et needki kuuluvad veel osalt „Kalevipoja" sünnilukku, selgitavad aja kirjanduslikku miljööd ja käsitust „Kp-st" ja päälegi võisid mõjustada eepose hilisemate laulude fikseerimist, vaatleme neid ka siin lähemalt.

Esimene retsensioon (V. Reiman'i teate järgi F. F. Meyer'i oma, „Inland" 1857, vg. 300—304) on kõigiti häätahtlik ja osalt isegi reklaamina tunduv. Tuletatakse meelde dr. Faehlmanni „truud saagasuud", mille pärandatud üksikud katked nüüd viimaks on ühendatud tervikuks ja täidetud nii kauane rahvasõprade igatsus. „Mitte ainult ÕES ei võlgne tänu dr. Kr-le selle suure, teenusliku ja igas suhtes nii meisterlikult õnnestund töö eest, vaid temale toovad oma austuse kõik, kel on huvi eesti keele ja kirjanduse vastu, kõik, kes eesti rahvaga kuidagi kokku puutuvad. Nüüd on meil eesti kirjanduses rahvaeepos, meistriteos, mida võib väärikalt seada soomlaste „Kalevala" kõrvale." Edasi tsiteeritakse pikalt Santo poolt Kr-i 50-daks sünnipäevaks loodud luuletist, kus kõneldakse Vanemuisest Kr-i hälli ääres ja rahvale aupärja punumisest rahva enda lauludest. Ja lõpuks tuuakse Kr-i enda avaldised „Kp-ja" eessõnast teose kokkuseade viisi jne. kohta ning tunnistatakse sääl seatud sihid „täiesti saavutatuiks".

Kordub sama, mis mõni aasta varemini „Kp-ja" eelteate puhul: natuke liialdatud kiitusele järgneb seda teravam kriitika. Nimimärk -r (Th. Kallmeyer) [276]) tunnustab samuti ettevõtte tänuväärseks, leiab aga, et ümbertöötus oleks pidand olema teissugune, mitte „natsionaaleepose" loomise eesmärgiga saagasid muutes, vaid neid edasi andes täpselt rahvapärastena. Sest „iga saaga tõeline väärtus ei seisa ju mitte niivõrra tema poeetilises vormis, vaid et temast näeme, kuidas eesti rahvas aastasadade eest mõtles ja luuletas, millisel vaimsel ja kõlblal astmel ta oli jne. Kõik see peegeldub neis saagades, laseb end tunda kõige

[276]) Inland 1857, vg. 402; vt. ka Kreutzw. Schiefnerile 17. X 1858, E Kirj. 1911, lk. 430.

paremini aga nende muutmatust kujust". Seda ei leia arvustaja „Kp-jas" mitte, vaid selle asemel koguni vahel autori endagi tänapäevaste mõtete vahelepõimingut, mis kuidagi ei sobivat vanade saagadega.

Sellele kallalekippele järgneb varsti vastus nähtavasti Kr-i enda poolt (kuigi W. Schultzi kaudu ja ehk mõne lisandiga sellelt), päälkirjaga „Imelik" [277]).

Sääl väidetakse, selles ei olevat midagi imelikku, et „Kp-ja" autor „end vahel nüüdisaega unustavat"; see vabadus olevat luuletajal, „kel oma uhkus ja kes käib ise oma teed", ikka, ka kõige suuremail, näit. Byronil. Või kas siis neis subjektiivseis lisandeis tõesti polevat mingit luulet? Omalt poolt pääle tungides ironiseerib vastaja, et autoril muidugi kerge oleks olnud puuduvate osade asemel laulda näit. ka muist härradest, kes siia tulid, verise piitsaga sundisid rahvast ehitama toredaid losse ja matsid maha ka vana laulu. „Luuletajale peab antama õigus esile tõsta ja vaikimisega üle minna, mida ta tahab, ja tihti on ta suurem selles kui tolles."

See vastus selgitab küll Kr-i eeposepoeetiliste vaadete erinevust klassitsistide omist, ei olnud aga ometi veenev ta arvustajale. See võtab uuesti sõna [278]) ja väidab, et „Kp-ja" autor end juba ise on köitnud, lubades eessõnas anda „mitte kunstteost, vaid ainult kogu tõesti rahva suus elavaid saagasid, mida olen püüdnud teatavas korras üksteisega liita". Ja edasi põhjendatakse uuesti etteheidet arhailisest stiilist välja langemise vastu, sest loo üldine laad nõuab autorilt, et ta püsiks muinaslaulikuna. Byron olevat võind laulda ise uue-aegsena ka uuest ajast, „Kp-ja" laulikule olevat see aga anakronism. (Näeme hiljemini, et see etteheide Kr-i puhul ometi mitte palju ei tähenda, sest ka tema esitusvorm tahab vastata enam-vähem n ü ü d i s a e g s e vana rahvalauliku toonile.) Siiski on Kreutzwald seda soovi õige tõsiselt võtnud ja hiljemini eriti geograafilisi viiteid ja kohanimesid eeposes tunduvalt vähendand [278a]).

Aga veel viieski sõnavõtt järgneb, seekord juba varemtuntud vormis, nimelt „dialoogina kahe eesti keele sõbra vahel", autoriks E. Ahrens [279]).

Kõigist eelmistest on see üksikasjalisem kui ka teravam, tun-

---

277) „Sonderbar", Inland 1857, vg. 416 j.; Kr. Wold. Schultzile 22. VII 1857; G. Suits, Looming 1927, lk. 360.

278) Inland 1857, vg. 467 j.

278a) Vrd. Kr. Schiefnerile 30. VIII 1857, 17. X 1858; E. Kirj. 1911, lk. 430 ja 436—439.

279) Inland 1857, vg. 588 jj. ja 683, teateis ÕES-i koosolekust 2. X. Vrd. ka Ahrensi üldisest antipaatiast vastu rahvalaulu keele vanu vorme, Neus Kr-le 14. X 1854.

gides „Kp-ja“ kui kunstteose päänõrkustesse. Juba alguses nähakse keeleuurija silmaga, et teoses tarvitatud keel ei ole õieti modernne, aga ka mitte vana, rahvalaulu keel. Laulikul polevat Faehlmanni mälu ja seepärast olevat „ta eesti keel suuremalt jaolt juba ammu ununend“.. „Ta 1) tarvitab võimatuid konstruktsioone, 2) mõistab valesti vanade rahvalaulude õigeid konstruktsioone, 3) ei tunne isegi mõnede sõnade õiget tähendust, tarvitades neid ebaõigel kohal, või laseb neid valesti tõlkida. Vigastest sõnavormidest ei taha ma kõneldagi, sest neid on ka ehtsais rahvalauludes loendamatult.“

Neid süüdistusi tõestab arvustaja näidetega, mis on enamasti õieti valitud. Kui „dialoogi“ vastukõneleja sellest järeldab kogu teose nõrkust, tõttab ta seda küll kohe kaitsema. Last ei pidavat ühes veega välja visatama. „Keelevigu on seni kubisevalt täis kõik eesti raamatud, nii et nende pärast ei tohi halvastada ühtegi teost, kui ta on muidu hää. Sa läksid teose juurde üleliigsete lootustega ja pead end muidugi alla häälestama; mina sellevastu ootasin väga vähe ja olen kõige meeldivamalt üllatatud. Kaleviidi-laulik on ise ennast ületand. Nii hääd eesti keelt — hoolimata vigadest — ei ole ma senini veel kunagi temalt lugend.“ Olevat näha, et on asja juures oldud armastusega. „Kus ta üsna vähenõudlikult ja lihtsalt jutustab, sääl võib ta värsse lugeda väga hästi, jah, vahel, kui ta oma allikale andub üsna ligidalt ja õieti ainult vana saaga sõnu seab poeetilisse rütmi, tõuseb ta tõesti meisterlikkuseni.“ Nii näit. III, 19—41. Aga — „ah, oleks autor ometi võind jätta ära selle õnnetu ouverture'i ja kohe aland esimese aktiga!“

Ja siin arvab arvustaja nägevat teist suurt nõrkust. Autorit ajavat miski vastutamatult välja ütlema oma subjektiivseid tundeid ja sentimentaalseid meeleolusid, kuigi need kuskil pole nii vähe omal kohal kui jämedajoonelises (derb), looduspärases (naturwüchsig) rahvalaulus. Kui teda valdab meeleliigutus, langeb ta mingisse poolteadlikku, unenäolisse olukorda (Dusel), mis tal sõnad suus segi ajab ja teda laseb öelda teisi asju, kui ta öelda tahab. Niisugusest somnambuulsest seisukorrast on sündinud sissejuhatuse 42 esimest rida ja veel mõned teised kohad. Ka „Soovituseks“ „hallid ealed“ kõlavad samast müstilisest videvikust. Kogu sissejuhatus olevat parem saksa keeles, „sest et ta saksa keeles on mõeldud“. Autor ise küll pidavat arvatavasti just neid tunnetsevaid kohti kõige paremaks ja leidvat arvustaja maitse halvaks, aga „armastan tervet ja leian tüseda, punapõselise talutüdruku palju ilusama kui kahvatu närvinõrga daami, kes elab ainult tundmustes ja kel on enam pisaravett kui verd kehas“. Kr. olevat tahtnud rahvaluulet üle trumbata, selles mitte leides sentimentaalset elementi ja seda siis juurde lisades, eriti sissejuhatuses. „Ka laludesse enestesse on ta sisse poetanud tundlikke vaatlusi ja loodusekirjeldisi“, kuigi seda „subjektiivset krohvi“ (Tünche) sääl on kokkuhoidlikumalt.

Kuivõrra need Ahrensi arvamised on tõtt-osutavad[280]),

[280]) Vrd. ka Kr-i enda äge vastuvaidlus saadetises ÕES-le (M. A. 169:6 „Beleuchtung des Dialogs zwischen zwei Freunden d. E. Spr.“, dateeritud 15. IX 1857), kus väidetakse, et Ahrens ise ei tundvat küllalt

seda näeme teose enda vaatlemisel. Siin olgu neist nenditud ainult aja ärkavat uut realismitunnet ja vastuolu varema sentimentaalromantilise tundluse vastu. Ja kuigi mõjudeküsimuses raske on öelda midagi kindlat, võime ometi arvata, et nendegi arvustuste kui ka neis avalduva üldise muutund aja maitse survega tuleb osalt seletada tundliku elemendi vähendamist „Kp-ja" järgmisis laules ning nende sissejuhatustes.

Samal 1857. aastal, kui esimesed kolm laulu juba avalikkuses gastroleerivad, teotsetakse Tartus ja Võrus järgmiste laulude silumisega ja nende seadmisega esindusmundrisse, s. o. saksa keelde. Kuuenda laulu tõlge on Võrus 15. jaanuaril (vt. vastava daatumiga Kr-i kirjad Reinthalile), seitsmenda laulu oma 14. aprillil; 12. augustil saadetakse Tartu tagasi tõlked neljandast kuni kaheksanda lauluni, kusjuures viimases on tehtud mõned muudatused Reinthali nõuandel. 25. augustil saabub Reinthalile üheksas laul rohkesti parandatud kujul: „üle 100 endise rea on välja jäetud, selle eest lisatud lõppu juba Neusi poolt ta eesti rahvalauludes avaldatud „söa sönum", et puuduvat asendada." Ligemal võrdlusel esiredaktsiooniga osutub mahatõmmatuks osa võõra taadi (Uku) ennustusist Eesti tuleviku kohta, kus juba liiga selgesti kõneldakse uue aja sündmusist, vene keisreist jne. Võime siis arvata, et pääle ehk endagi kaalutluste seks muudatuseks aitasid kaasa ka eespoolmainitud anakronismi-etteheited vähe aega varemini ilmund „Inlandi" arvustuses.

Ka järgmistes lauludes ei jää autor enam varema (s. o. siis umbes 1855. aasta) redaktsiooni juurde. Samas 25. augusti kirjas öeldakse: „Niipea kui ma jälle saan natuke vaba aega, tahan 10. laulu juurde asuda". Ja 10. oktoobril saadetaksegi see Tartu „täitsa ümbertöötatult".

Sel suvel on aga ilmund veel ka kõige teravam arvustus (eelmainitud Ahrensi „dialoog") oma süüdistustega Kr-i keele- ja stiilitundmatuse vastu, ja see puutus nähtavasti juba õige valusalt nii autorit kui väljaandjat. ÕES-i oktoobri-koosolekul

---

eesti keelt, eriti mitte tavalisest erinevat rahvalaulude oma. Nii olevat „Lehvi muiste mälestusi" üsna rahvapärane käskkõne vorm tähenduses „lehvita", mitte aga „lehvige", nagu Ahrens arvab, jne. „Sissejuhatust" Ahrens aga olevatki nähtavasti lugend ainult saksa keeles, kuna originaal olevat palju lihtsam. Üldse jääb Kr-i kaitsest ometi kaunis kahvatu mulje. Nende „kirikuhakkide" etteheidete tõttu teatavasti lisati eepossessegi aktuaalset poleemikat (XV laulu sissejuhatuses).

on asi arutusel, kus loetakse ette Kr-ilt tulnud vastav seletus [281]). Samuti esitatakse prof. Jacob Grimm'i kiri Berliinist, kus tänatakse temale saadetud „Kp-ja" esikvihu eest, imetellakse eesti luule hulka, kuid „peagu paremaks peetakse" saagade avaldamist nende rahvalikul proosakujul [282]).

Siitpääle võime tunda teose väljaandmise vastu jälle teatavat jahenemist, mis, tõsi küll, näib olevat tingitud ka ÕES-i rahalisist raskusist. Kirjavahetuses Reinthaliga tekib paus, mis kestab peagu terve aasta. Ja umbes niisama pikk paus järgneb ka uute trükivalmis laulude esituses. Kogu 1858. a. jooksul ei kuule me ühegi uue laulu tõlke ettelugemisest ÕES-s, nagu harilik enne ja pärast, ega näi sääl eeposest räägitud üldse pääle teate [283]) 6-ndal augustil ta teise ande ilmumisest. Nähtavasti paneb see viivitus kartma Kr-i ja „Kp-ja" sõpru ja kihutab neid avalikule kaitse- ja soovitusaktsioonile.

Selle aasta „Inlandis" käsitlevad „Kp-ga" „ainult" kaks kirjutist, mõlemad Kr-i sõpradelt. Neist viimases [284]) selgitab akad. Schiefner mõningaid „Kp-ja" „müüdi-aineid", otsides neile paralleele Soomest ja Skandinaaviast; etteheite toon kõlab ainult märkusest tõlke liigse elegantsi ja hootaotluse kohta, „mis eepilise luule lihtsale toonile sugugi ei passi ja ainult segavalt võivad mõjuda". Meile on siin huvitavam Kr-i vana töökaaslase, H. N(eusi) artikkel [285]), mis tundub peagu „Kp-ja" kaitse- ja propageerimiskõnena.

Selles esmalt mainitakse aja üldisest rahvaluule harrastusest ja selle tähtsusest kunstluule värskendajana, milleks muuseas ka prantsuse kirjandusele eesti rahvaluulet olevat soovitand Th. Bernard. Siis tuletatakse meelde „Kalevala" sünnilugu, kus kokkuseatud rahvalauludest, ime küll, saadi tervik, ja selle järeletegemisele kihutavat mõju muil mail — Eestis ja Ameerikas. Ja edasi võrreldakse juba ligemalt nii oma sünniäratusilt kui ka iseloomult sarnanevaid „Kp-ga" ja Longfellow' „Hiawatha't", eriti aga nende vastuvõttu ja menu. 1855. a. ilmund indiaani eepost olnud a. 1856 üksi Ameerikas müüdud juba tervelt 30 trükki, à 1000 eksemplari, aga eesti oma olevat seni levind ainult 176 vihku, pääle ÕES-i priieksemplaride. Et Ameerikas on valgeid 23 miljonit, Baltimail sakslasi aga ainult u. 135 000[!?], siis polevat see ostu vähemus suhteliselt mitte väga üllatav. Kui aga arvestada, et Ameerikas on valgete arvus kõik kihid kuni orja-

---

[281]) Inl. 1857, vg. 683.

[282]) J. Grimm C. Reinthalile 30. IX 1859, GEG, M. A. 173:28.

[283]) Inl. 1858, vg. 606.

[284]) ibid. vg. 627—629.

[285]) ibid. vg. 401—406, 417—421.

püüdjateni, meil aga peagu kõik sakslased kuuluvad haritlastikku, siis olevat see väikene huvi „Kp-ja“ vastu otse häbistav. Kui Ameerika arvestuses maha arvata lihtrahvana tervelt 12/13 nagu meil, siis peaks võrdsuseks siin müüdud olema vähemalt 480—650 „Kp-ga“.

Kas olevat selle külma vastuvõtu põhjuseks see, et „Kp.“ olevat „väljakannatamatult modern-sentimentaalne, ebaselge ja isegi täis keelevigu“ ning teda ei võivatki võrrelda „Hiawathaga“? Tõsi küll, Kr. isegi ei taha asetada oma teost kõrgele kunsttööna ja ka sisult ning vormilt pole ta oma tundmatute soome-eesti rahvalaulu vormielementidega nii uus ega üllatav nagu indiaani eepos. Kuid ka Longfellow' töös on nõrkusi, ja teiselt poolt on „Kp-sse“ paratamatult üle tulnud ehtsategi rahvalaulude puudusi ja erinevaid keelevorme. Mis puutub aga sentimentaalsusse, siis peaks hüljatama ka Klopstock'i, Goethe' ja Schiller'i tööd, või kas polevat rahvalauludes enesteski pisar tundlikkust? „Aga eesti algtekstist ei maksa vist kõneldagi; vähemalt mina ei või eemale hoida kahtlust, kas algteksti on tervelt lugend kaks või kolm inimest, maha arvatud tsensor, laduja, korrektor ja tõlkija, juhul, kui need on eri inimesed.“ Nii siis otsustatavat ainult Reinthali värsside järgi, mis pole muidugi Hiawatha väärilised ega kuigi loetavad. Algtekstist endast aga möönvat mõlemad kriitikud (nii siis -r ja E. A.), et see on tehtud armastusega ja isegi üllatav. See olevat seda enam austav tunnustus, et arvustaja pole sõber ei Kr-ga ega rahvalauluga.

Pääpõhjus vastuvõtu külmuseks olevat aga mujal: selles, et Baltis hinnatakse ainult seda, mis „päris reaalne“, „mida võib vankrile panna“, või siis jälle ainult eksakt-teadust. Huvi luule vastu olevat isegi vähem kui eelmise aastasaja lõpul, ja kui harrastatakse ajalugu, siis mitte elu õpetajana, vaid surnud teadmisena, nähes üldse õpitavas ainult ainet, aga mitte vaimu. Kunstil ja teadusel aga olevat sel maal sigivat pinda vähemgi kui noores Ameerikas.

Refereerisime pikemalt seda ühe tähtsama estofiili kaebeartiklit, mis küllalt usutavalt iseloomustab „Kp-ja“ menu ja sünnimiljööd üldse. Sama, kuigi huumoriga riietatud kibedus „Kp-ja“ vastuvõtu pärast peegeldub ka Kr-i enda uuestialgavast kirjavahetusest Reinthaliga 1858. a. sügisel (Kr. 15. IX). Ühtlasi valgustab see ka vahepäälset teotsust arvustuste nõuete kohaselt.

„Pika vaikimise järel tõestagu Teile need read, et vaatamata läinud suve palavale ja põuale pole vegetatsioonijõud minus veel päris kuivand ega välja surnud. Laulud 12. ja 13. on ümber valatud peagu otsast lõpuni, puhastatud kõigest siia mitte kuuluvast, eriti modernse vaatleja mõtteist, kuna kohamäärused leidsid sobivama paiga lõppulisatud märkustes. Meelitan end lootusega, et Te valju viilimisega rahul olete. Isegi kalligraafias olen jõudumööda püüdnud anda oma kõige paremat. Lühidalt, Te saate tüki meistritööd à la Hans Sachs, kus igale tollile kingsepasildi kõrval on pääle surutud täiuslikkusetempel! Nii rohke töö ja vaeva juures on tõesti kaebeväärt, et luuletaja ning tema tõlkija kumbki oma isikus peavad jääma end ainult ise imetlevaks Hogarth'iks, kelle ilumaali tunnustas

ainult ta oma naine! Kuna Teil enam naist pole, minu oma pigemini koob terve tosina sukki kui loeb ühe laulu „Kp-st", siis, ma mõtlen, poleks mitte halb, kui meie kahekesi sõlmiksime kodanlise abielu, kus kumbki pool vaheldumisi saab õiguse mängida meest ja end lasta imetella oma naise poolt. See annaks ikka väikese asetasu karmi arvustusvemmelduse eest! Varsti võime jälle end valmistada kahe eesti keele sõbra kahekõneks; teine anne on õnnelikult trükimasinast pääsenud. — Aasta pärast — kui Jumal meile tervist annab — tohiksid jälle kolm laulu päevavalgele astuda, seega poleks mitte võimatu Metuusalemi vanaduses läbi elada terviku valmimist. Loodame, et sabaga käskjalg taevas, mille tähenduse üle paljud vagad ja mittevagad oma pääd murravad, mitte ei kuuluta ÕES-i lõppu, muidu on meie sangarpoeg otsas. Juba ammu õiglaste magusat und harrastav Vanaisa ei lase end segada meie lapse pärast, et temale äratada uut kasuisa õpetatud või õpetamata hulgast. Nii siis «Maga maga igawesti, ei sind tulda äratama»."

§ 32. Keskosa (VII—XV laulu) valmimine (1858—60).

Et „Kp-ja" edasitöötus valjude arvustuste ja publiku külmuse tõttu ähvardas jäädagi surnud punktile või venida lõpmatuseni, tõttasid Kr-i sõbrad teda julgustama ka isiklikult. Nii kirjutab Kr. ise Reinthalile 2. novembril:

„Kaalukas hääl" [Schiefner][286]) laseb end „Kp-ja" üle nii kuulda: „Loodetavasti ei lase te arvustajate pillatud märkuste tõttu end mitte ära hirmutada terviku avaldamisest. Halb oleks, kui valmis laul kaoks ÕES-i arhiivi. Minu arvamise järgi on „Kp-ja" avaldamine suurim teene, mis seltsil senini olnud. Isegi palju sest, mis senini Toimetistes seisnud, oleks parem kuhugi mujale kõlvand. Töötage siis muudkui edasi ja ärge laske võtta oma julgust. Teile jääb vastuvaidlematu teene, kuigi Te kui aja laps end mitte täitsa ei või vabastada selle mõjudest. Need on ikkagi eepilised laulud, aga meie ajas ja meie keskel elava (lauliku) kujutluses ja käsituses. Salongi õhk, mis tõlkija mõne koha üle on hingand, on veel suurem [algupärandis ainult „suurem"] pahe; ometi esineb seda teises vihus juba palju vähem kui esimeses. Loodetavasti läheb see veelgi paremaks. — Välismaa õpib „Kp-a" aja jooksul ikka enam tundma. Jacob Grimm tunneb teda juba, nagu näha kirjast S-le [algupärandis: „mulle"]. Laulu jätkamine saab talle veel palju rõõmu tegema. — Lõpetan meloodiaga, mis Teile pimedail sügisõhtuil kõrvus kõlagu: et te rõõmsalt ja tagakihutavalt peate kaasa mõjuma „Kp-ja" võimalikult peatseks edasiaitamiseks! Lähemal ajal saadan Teile enese ja ühe mu sõbra poolt tehtud tõlkekatse „Kp-ja" ühest katkest, mille võite edasi anda Reinthal'ile."

Peterburis näibki „Kp." ja ta autor varsti olevat enam hinnatud kui väiklases Balti kolgas. 12. veebruaril 1859 võib Kr. Reinthalile rõõmuõhinal teatada, et sõbrad teda on kutsund mõ-

[286]) Nimelt Schiefner Kr-le 24. X 1858, ainult on Kr. ümber kirjutades teinud mõningad enam-vähem vormilised muudatused.

neks nädalaks endi poole ja võimaldand selle sõidu isegi aineliselt. Märtsikuus ongi ta juba sääl ja otse hämmastatud tunnustusest, soojusest ja austusest, millega teda vastu võtavad ta vanad ja uued tuttavad (akadeemik Schiefner, dr. Schultz-Bertram, akad. Wiedemann, dr. Hirsch, dr. Karell jt.).

„...kuidas siin eesti keele ja kirjanduse vastu tuntakse suuremat huvi kui meil provintsis! Kõige erinevamais ringides leidub mehi, kes osutavad sooja osavõttu asjast. Nii taotakse siin igapäev kõiksuguseid plaane, et meie „Kp-ja" edasiminekut kiirendada, korjates ettetellijaid ja otsides uusi teid, kuidas ÕES-le väljaandmis-kulusid kergendada." „Olen juba peagu 3 nädalat siin ega tea, kuhu aeg on kadund" [288]).

Peterburi sõpradel lähebki korda anda tunduvat abi hiiglateose (sest seda oli 1000-leheküljeline raamat tol ajal) maailmasaatmiseks. Dr. Hirsch võtab enda pääle hankida sada subskribenti ja nendele lisa lubab tuua Ahlqvist. See tähendab muidugi õige palju kehvale ÕES-le, kes muidu oleks võind trükkida ainult ühe ande aastas [289]). Ja nii lähebki ilmutamine nüüd jälle õige jõudsasti. Juba seltsi jaanuari-koosolekul loeti ette tõlge 9-ndast, veebruari-koosolekul 10-dast laulust ja ühtlasi otsustati välja anda teose kolmas anne [290]). Aprilli-koosolekul tunnustatakse vajalikuks kiirendada terviku väljaandmist. Augusti-koosolekul loetakse ette 11. ja 12. laul, otsustatakse väljaandmist jätkata vahetult, ja oktoobri alul ongi väljas ka neljas anne [291]).

Joon. 18. Kreutzwald 1861 (J. v. Pauck'i varjulõige).

Nii on siis seekord surnud punktist üle saadud eriti Peter-

[288]) Kr. Reinthalile 27. III 1859.

[289]) Vrd. Jahresber. 1861—62, GEG M. A. 180:67; Inland 1859, vg. 525; Kr. Schultz-Bertramile 26. II 1860. Vt. ka dr. Hirsch'i kiri ÕES-le 15. X ja 29. X 1859 (GEG M. A. 169:20) ühes subskribentide nimestikuga (Karell — 10 eks., Hirsch — 5 eks., Eestimaalt — 16 eks.; leidub ka suuri vene nimesid nagu vürst Jussupov — 5 eks.).

[290]) Inland 1859, vg. 76, 180.

[291]) Inland 1859, vg. 351, 681, 800.

buri teadlaste moraalsel ning ainelisel toetusel. 11. laulu hiidude „kanonaadi" puhul tekib vaidlus Reinthaliga, kes leiab selle olevat liiga robustse ja alasti. Aga just nähtavasti siin tahab Kr. olla „mittesentimentaalne". Ta vastab (29. V) ironiseerivalt:

„Oleks igatahes palju luulelisem ja sentimentaalsem, mõlemad hiidnoormehed hernesupi söömise asemel lasta kuuvalgel lobiseda nii kaua oma kaugeist armsamaist, kuni nad selle üle (igavusest) magama uinuvad, unes aga oma südant kergendavad väljatungivate armuohetega, nii et nende vahele asetatud magaja nende armuohete tiibadel ühest seinast teise virutatakse! Nii kosutav kui see episood mõnele lugejannale kõlakski, ei tohiks ta ometi „Kp-le" sobida, niisama vähe anda meile õiget kujutlust tema ajast. Ja siis ei pea unustama, et see müristamisstseen kuulub kõige tuntumate sündmuste hulka. Tahate anda üht või teist *sub rosa*, siis tehke seda à la W i e l a n d, kes mängib häbelikku just sääl, kus iga lugeja võib mõtet käega katsuda. — Meil pole muide mitte vaja niipalju õrnalt tagasi hoida kui Wieland'il, kes omal ajal oli kauni sugupoole lemmikkirjanik; palju enam võime elust kõnelda jämeda (derb) S h a k e s p e a r e'iga, kõik järsult ära öeldes. Üks daam juba Kalevi-noorukest kätte ei võta, või kui ta seks eksib, leiab ta juba esimeses laulus oma uudishimu rahuldatud."

Peterburi sõprade poolt tehakse Kr-le ka ettepanek, esitada oma teos Peterburi Teaduste Akadeemiale Demidovi auhinna saamiseks. Nii köidetaksegi sügisel seni ilmund osad (äsja juurdetulnud neljandaga) ning saadetakse teele. Kr-i enda viimistlustöö on juunikuul jõudnud lõpetada juba 18-nda laulu. „Tuleval nädalal", kirjutab ta Reinthalile 31. juulil, „olen 19. laulu lõpus; järelikult on Teil ainult käskida, kui uut ainet soovite. Viimase laulu loodan anda septembris või kõige hiljemini oktoobri alul."

Kuid seegi kord veel ei viind see tööhoog kuni lõpuni.

Avalik hääl „Inland'i" veergudel oli küll „Kp-a" soosind 1859. aasta veebruaris (nr. 17), avaldades Helsingis peetud S. Elmgren'i ülistava kõne, kus eesti eepost võrreldakse Kullervo looga ja teda üldse nimetatakse kui „Kalevalaga" ühevääarset (ebenbürtig), millega Kr. andnud rahvale rahvustunde ärataja ning püstitand endale *monumentum aere perennius*'e. Samuti on soosiv „Kp-ja" kolmanda ande puhul avaldatud lühike kirjutis [292]), mille autoril on huvitav teoreetiline vaade „Kp-le": ta arvab eepose k o r d olnud tervena, seletab ta praeguse fragmentaarsuse aga sellega, et s ä i l i n d on ainult need laulud, mis esitavad üksikuid, laulma-innustavaid kohti.

Aga — veel kord pidi sama avalik hääl tooma ka uue piksepilve ja päälegi mitte Ahrens'i laagrist, vaid säält, kust seda võis oodata kõige vähem: dr. G. Schultz-Bertramilt, eepose mõtte ülistavamalt algatajalt ja ise „Womba Wiido's" samal alal katsetajalt. Kas oligi tema kriitika tagamotiiviks ainult „hää siht,

[292]) Inland 1859, vg. 711.

näidata autorile ja tõlkijale nende nõrkust", või ka teatav võistlejakadedus enne Akadeemia auhinna määramist, või jälle lihtsalt idee-algataja loomulik pettumus selle teissugusest teostusest[293]), kes seda võiks kindlasti öelda. Küll arvab Schiefner, et „nii terav kallaletung võib kahjulik olla eriti nüüd, kus mitmelt poolt teose vastu huvi tuntakse", ega avalda juba juulikuus „St. Petersburger Zeitung'ile" saadetud arvustust mitte[294]). Kuid „Inlandi" juures ei ole ees nii suurt „Kp-ja" sõpra, ja tagasihoidlikkusest ei taha ka autor ning tõlkija selle vastu protesteerida. Päälegi ei võind esimene ette aimatagi, et kallaletung on, nagu ta pärast leiab, „mitte ainult püüd oma teravmeele hiilgekuule lasta põleda meie hapniku kulul, vaid et sääl lastakse sapiseid mürginooli, ja näib, nagu teeks kütile erilist lõbu, kui ta verduvat ohvrit oma jalgade ees näeb vingerdavat"[294a]).

Nii ilmubki siis B. nimimärgiga varustatult hilissügisel „Inlandi" 46. numbris: „Eestlaste saaga Kalevipojast ta uuel kujul".

Tuttav olevat tüüpiline Liivi mõisa magasi-ait, küll väga tugev, austusväärt jne., aga ometi „proosaline, lõpmatult pikaks venitatud ja ühtlasi lai ehitus, ilma aimusetagi arhitektuurist, ilma silmita, et valgust sisse, ja ilma ninata, et õhku välja lasta, nii siis ilma aknata ja korstnata, seega soojuseta ja elukõlbmatu. Mõeldagu nüüd, et niisuguse ehituse juures on tarvitatud naabruses olevate varemete osi. Siin on näha tükk massiivset piita lossi võlvialusest, sääl kvadraatkivi saladuslikkude müürsepamärkidega, siin tükeldatud kujusid vahest ümbervahetatud päädega, sääl ruunikirjaliste ja sääl modernsete päälkirjadega, kõik kokku müüritud suure hoolega. Sest leitud on kõiksugust, vanast ja uuest ajast, kõik tähendustati aga vana

293) Jällegi tungib iseendast võrreldavaks samasugune asjast arusaamine Rootsis ja Soomes. — Ainult oma „luuletajavaistu", mitte sõnasõnalise rahvapärimuse järgi olid käind nii Afzelius oma „Svenska Folkvisor" kogu toimetades kui ka Atterbom oma „Nordmansharpan" tsüklit luuletades. Ja samuti on Gottlund soome rahvaeepose loomisest arvand, et selle oleks pidand tegema keegi geenius, kes oleks tundnud kõik vastavad runod, kuid ka ise suure luuletajana täitsa vabalt ja iseseisvalt loond neist terviku runode sisuliste viidete järgi (vrd. eeltsit. Heikinheimo artikkel Virittäjä 1933, lk. 5). Ja just nagu Bertram, on Gottlundki hiljemini üsna teravalt arvustand oma idee rahvapärasemat teostajat, nimetades „Kalevalat" lihtsalt kokkumätsitud seguks („ett sammelsurium, ett hobbelbobbel") (ibid. lk. 8).

294) Kr. Reinthalile 20. XI 1859.

294a) Kr. Reinthalile 23. XI 1859. Vt. ka Schultz-Bertrami enda kiri sündikus Beise'le 7. X 1859 (GEG M. A. 169: 20), kus ta kahtleb, kas ta arvustis pole mitte liiga vali, kuid ühtlasi arvab, et see on asjale kasulikum kui parteilised kiidukõned.

aja omaks, mida taheti restaureerida ja uuesti elustada. Ehitatakse, seatakse kivi kivi kõrvale, ja vana paganakantsi asemel saab sest pikaksvenitatud hoone, mil õige palju sarnasust mõisa magasiaidaga. — Nii või umbes nii on läind ka „Kp-ga". Tunnistame avalikult, me pole oma ideaali mitte täidetud leidnud:

„Den Kater, den der Jäger schoss,
Macht nicht der Koch zum Hasen."

Tõsi, autor ei ütle end tahtnudki kirjutada natsionaaleepost, vaid ainult üksteisega reastada (aneinander reihen) olevaid saagasid. Aga see polevat õigus, vaid nad olevat „üksteisega kokku kititud, liimitud, restaureeritud, kleebitud, sulatatud. Ja just selle sõanduse ees raputame pääd". Et teos on nii pikk ja lauludesse jagatud, olevat ta juba f o r m a a l s e l t k i esitatud eeposena. „Keelt on valitsetud imeteldavalt, aga e s e t (Gegenstand) ei valitse autor mitte." Tal jätkuks jõudu võluva idülli, isegi modernse eepilise loo loomiseks, aga pagana-aegse saaga restaureerimiseks on ta liiga haritud. „Vana eesti Homeros'e mõtted liiguvad liiga primitiivses ringis, et sellesse ürgaja vaateviisi võiks end tagasi asetada mees, kelle ümber on kleepund seitse või enam gümnaasiumi ja ülikooli-aastat nagu Nessos'e särk."

Pärast seda üldist, õieti iga minevikueepika enam-vähem paratamatu anakronisminõrkuse paljastust puudutatakse ka veel „Kp-ja" mõnd üksikut puudust. Ka Bertram on teravalt autori enda vaheleräkimise vastu ja arvab, et niisama hästi kui kõnelda, kus maanurgas Kalevi-lugusid teatakse, kus mitte, oleks ta võind eeposes endas anda juhatusi ka raamatuköitjale. Ja teiseks protesteerib ta ägedasti burlesksete või frivoolsete elementide toomise vastu eeposesse, nagu seda olevat hiidude lugu ja Kp-ja öö põrgupiigadega.

Üksikasjaliselt ja veelgi teravamalt arvustatakse Reinthali tõlget, leides see tihti olevat ainult kirvetöö, vahel koguni vassitud (verhunzt). Kuid Ahrensi „realistlikust" maitsest nii erinev Bertrami oma leiab just „soovituse" ja sissejuhatuse olevat „meisterliku, eht poeetilise, Ossiani väärilise" ja ka hästi tõlgitud!

Arvustaja lõpetab lepitavate sõnadega, tulles tagasi oma rahvusliku tähtsuse toonitusele: „Kalevi-saaga ümbertöötuse pääsiht näib meile see, et eestlastele tagasi antakse nende lõhutud ja pooldi vaikind rahvusluuletis kui eepiline tervik, et elustada nende kidunevat rahvustunnet ja jälle üles tõsta (emporzurichten) seda arakstehtud ja endas kahtlevat rahvast. Kas hoolas luuletaja ning restauraator on selle eesmärgi saavutand? — Nagu ise olen kogend, kuulab eestlane juba meelsasti saaga ettelugemist ja nimetab sisu eht eestikeelseks; aga l u g e d a raamatut paljud ei taha veel mitte uue kirjaviisi pärast."

Toimetus omalt poolt märgib lõpuks vabandavalt, et ta väga meeleldi nõus on avaldama oma veergudel ka vastupidiseid arvamisi. Muide pidavat ta tähendama, et ka mitmelt poolt mujalt olevat saabund kirju, kus tõlge leitakse liiga vaba; eeskätt Peter-

buris, kus tellimisleht näitab kõige kõrgemate ringide nimesid, soovitavat täpsemat ülekannet; taas teised hääled tahtvat näha ka eraldi eestikeelset väljaannet.

Kuigi Kr. on Schiefneri ja Reinthali kaudu juba „ette valmistatud Schultzi donnerwetterile", mõjub temasse alguses ometi õige masendavalt „see jäme (plumpe) viis, millega ta meie vaeste patustega ümber käib ja mis ei ole kooskõlas ta varemate suuliste ja kirjalikkude väljendistega ega sobi haritud literaadile üldse".

„Keegi pole seda paremini teadnud kui Schultz, sest et me sellest väga põhjalikult oleme kõnelnud, et ma oma töös väga paljut mitte ei pea genuiinseks saagaks, vaid ainult kasustasin, et antud situatsiooni väljendada (auszusprechen) mitte oma, vaid rahva sõnadega, nagu ma Teile ega muile kunagi pole saland. Aga sellele vaatamata lubab ta endale niisuguse passuse: „leitud oli mitmesugust, vanast ja uuest ajast, tähendustati aga kõik vana aja kohta käivaks, mida taheti restaureerida ja uuesti elustada". Mõni võõras oleks küll mind võind arvata nii totraks, et ma seda usuksin, aga mitte see, kes on tuttav minuga ja minu teguviisiga" [295]).

Huvitav on siiski märgata, kuidas Kr. äkki loobub avaliku vastuvaidluse mõttest, ja puhtasüdameliselt, kuigi veel varjatud kibedusega, lepib arvustaja etteheidetega, tunnistab need sisuliselt isegi õigeks. Kuigi ta äsjatsiteeritud kirjas lubab Schultz-Bertramile kirjutada alles detsembris, teeb ta seda juba kohe järgmisel päeval (24. XI), öeldes end alles nüüd nägevat ka ise oma tööd õige silmaga.

„Sinu surmaotsuse minu ebaõnnestunud poja üle olen lugend ja meelde pannud (beherzigt)! Kuigi nõrk isasüda oli esimesel pilgul kaunis raskelt puudutatud, ei leia ma ometi ühtegi pehmendavat asjaolu, mis mind võiks eksitada (verleiten) armu paluma." „Kui esimene uimastus möödas oli, langesid mul äkki nagu soomused silmilt, võisin asju jälle õieti näha ja nende õigel kujul ära tunda." Kibedalt lubab ta edaspidi vabal ajal hakata puuraiujaks, et nii vähemalt *tubaka raha* teenida. Ainult mõnes asjas leiab ta ometi põhjust vastu vaielda: „teadsin väga hästi eraldada, mis kuulus vanemasse, mis uuemasse aega, kui ma aga sellegi pärast oma mosaiigilaadilises kokkupanekus ruunikive kokku kittisin ja liimisin modernsete päälkirjadega, siis ei sündinud see mitte teadmatusest, vaid järgmistel põhjustel: 1) kui mõne jutustatud saaga või sangari situatsiooni jaoks võis leida midagi sobivat rahvalauludest, võtsin ma selle, et jutustust seotud kõnes edasi anda mitte oma, vaid rahva sõnadega; 2) uskusin sel teel mõne fragmendi säästa hukkumisest. Peaks kadumaläind Kalevi-saagast juhuslikult minu töösse tulnud midagi primitiivset, siis võivad seda sisaldada ainult need kohad, mis Pihkva eestlaste seas kui *„vana pika laulu*

[295]) Kr. Reinthalile 23. XI 1859.

tükid" eksisteerivad, kuid niisama võimalik on, et ka need fragmendid käivad mingi tundmatu sündmuse kohta. Et siin mitte üksi pääd, vaid ka teised osad tõesti hullusti on ära vahetatud, seda olen ma salgamatult välja öelnud. Ma ei taha end õigeks mõista, kuid oma vabanduseks tohiksin öelda sama, mis vanim vend Saadjärve juures ütleb oma kiviviskamisest (8. laul, v. 299—321)."

Ja edasi pooldab Kr. ironiseerivalt ka kavatsetud eesti väljaande surma sünnitushetkel, et mitte vaest eestlastki vangistada sellesse „külma, valgusetusse mõisa-aita ja harjund näljaleiva (Kaffbrod) asemel teda sääl toita kassipraega! Ei, nii üleinimlikult julmalt ei taha me mitte talitada. Olgugi et ta mitte veel üle pole tõusnud looma astmelt ja mitmes asjas pole ees orangutanist, peame teda ometi ta kahe käe pärast lugema *quasi* inimsoo hulka. Kuigi on endastmõistetav, et jahikoer ja ratsahobune haritud inimeste juures kindlasti enam maksma peavad." Ja nagu poleks midagi juhtund, kordab Kr. oma varemat palvet, et Schultz-Bertram Võrru sõidaks, aitab kavatseda seks kõige sobivamat teed ja ülistab Võrumaa ainulaadset looduseilu. „Ära usu, et tänane retsensioon meie sõprusliitu kuidagi oleks võind lõdvendada. Ta on seda veel enam kinnitand, sest sõber, kes tõtt kõneleb, on mulle enam väärt kui 20 tosinat teesklevat kelmi, kes silmi ees mett tilguvad ja selja taga kihvti sülitavad."

Sisuliselt umbes sama kõneleb ka järgmine Kr-i kiri (6. XII 1859) Reinthalile: „Pärast seda kui Bertrami pikselöögi toodud uimastusest õnnelikult üle saadud, hakkan jälle julgust võtma. On tõesti karm, mis ta minu kohta ütleb, aga pääle ühe lause kahjuks kõik õige. Iga erapooletu saab pikka, laia ehitist valguseta ja soojuseta koerakoopaks pidama. Kui see poleks hilja, häbeneksin, et olen ehitand niisuguse viletsa sepitsuse (Machwerk). Nüüd küll ei maksa enam mingi häbenemine ega kahetsemine. Loodame, et kokkuliimitud ja -kititud ehitis varsti kokku langeb, *Wana isa* laseb osavamal käel kõlvulised kivid varemeist välja korjata ja elukõlvuliseks saunaks uuesti kokku panna, mis kui „*waese mehe warjuke*" on vähemalt elukõlvuline. Palju usaldust ei olnud mul juba algusest pääle; siis tulid privaatsed ja avalikud kiidumeelitused, mis nõrka südant sõgestasid, lühidalt — ei puudund palju, et mind mu enesearmastus oleks viinud usule: tervikus võiks midagi olla. Nüüd tean vähemalt, et töö on täiesti luhta läind; selle tõe võlgnen Bertramile." Ja ka eesolevast Akadeemia hindamisest ootab ta ainult uut peksasaamist.

Nagu mitu korda varemini ja hiljeminigi, püüab Kr. oma tööd kaitsta eriti ta (kunstilise) vähenõudlikkusega. Nii kirjas Reinthalile (14. XII 1859):

„On väga naljategev, mis Te mulle tahate kaela riputada mu töö voorustest; ei aita aga midagi, minu lind on lastud, ma näen s e l g e m i n i kui keegi kunstikohtunik, ega lase endale ühtki u-d x-iks teha. Aga öelge mulle ometi, taeva pärast, kuidas tulete mõttele, minu nõrka tööd ühte paisata eepiliste luuleteostega? Võrdlusest ei või kuidagi juttu olla! Loodetavasti on Teil meeles, kuidas see sõna kohe esimeses andes tiitellehelt minu poolt kasseeriti, pääle selle kui olin sissejuhatuses end selle vastu kaitsnud. F o r m a a l s e l t, nagu B e r t r a m õieti tähendab, võiks asjatundmatu tulla see-

sugusele arvamisele, aga vaevalt keegi, kes asja paremini mõistab. Kulutatud materjal võiks ehk vahest õnnelikuma käe jaoks olla kogu eepose aineid, minu vähenõudlikus ülesandes ei olnud mingit seesugust püüdu."

See vähenõudlikkus ja leppivus võidabki ka tujukalt arvustajalt uue tunnustuse. Samas kirjas Reinthalile tsiteerib Kr. Peterburi teateid, mille järgi Schultz-Bertram suuremas seltskonnas on öelnud, et Kr. oma kirjas „end näitab kui täis m e e s, h i n g, antiikne iseloom! Ta võib olla uhke; sest ta on esile kutsund minu suurima imetluse ja ühtlasi häbitunde. Olen talle teind ülekohut tarvitatud pildis — koht i l m a s i l m a d e t a ja n i n a t a, s o o n t e t a ja s o o j u s e t a on põhjalikult vale — ta sobib küll mõisa-aida, mitte aga „Kp-ja" kohta." „Öelge ise, kuidas võib niisugusele inimesele olla pahane", küsib Kreutzwald.

Ja nii lähebki. Kirjavahetus Reinthaliga raugeb, Schultz-Bertramiga muutub see aga ikka elavamaks ja lähemaks. Juba vähe aega hiljemini (8. I 1860) saadab arvustatu arvustajale silumiseks katke 15. laulust enda tõlkes, kaevates Reinthali oma „ilustuste" viletsust. Ja sama kaebus jätkub järgmistes kirjades veelgi teravamalt. Nii 18. jaanuaril:

„Halvem lugu on, et oma tõlkijaga olen asund sõjajalale. Peab varsti selguma, kas ta minu arvamist kuulab või töö jätkamise käest annab. N i i ei või see „Schlendrian" enam edasi kesta, igavene pahandus viiks mind enneaegu hauda. — Kas võib üks autor karistamata läbi lasta oma töö säherdust vigastust. — Reinthal näib tegevat oma triumfiks, iga uue lauluga oma öökuue-luulet veelgi halvendada."

Ja peagi (26. II) kuuleme sõpru kokku leppivat uue, täpsa tõlke valmistamises, kusjuures Kr. „teomehena" teeb alustöö ja Schultz-Bertram silub. „Kui see töö ka ilmumiseni ei jõua, jätame igatahes järelmaailmale aarde, mis pooles laulus annab enam kullatolmu kui kogu Reinthali sopp (Quark)", loodab Kr. ise sellest optimistlikult, paljastades ühtlasi, kui kõrgelt ta hindab rahvalaule ja oma väljenduse arvatavat rahvalaulupärasust. Tehakse algust eepose esimeste lauludega, muudetakse neid osalt sisuliseltki, jättes välja mõned kritiseeritud elemendid, näit. viinad Kalevi pulmas kui hilislisandid, ja lühendades teisi osi; loodetakse kirjastajat leida Berliinis, kus äsja ilmus „Hiawatha", ja ehitatakse muid plaane, kindlas usus, et uus tõlge lööb surnuks Reinthali oma nagu Voss'i Homerose tõlge omad eelkäijad [296]).

[296]) Kirjad Schultz-Bertramile 2. ülestõusmispühal, 26. IV 1860, 20. V 1860.

Mai lõpul (20. V) saadab Kr. ära juba 4. ja osa 5. laulust ning järgmises kirjas ütleb ta oma rõõmu ääretu olevat Schultz-Bertrami tõlke üle. Ja jällegi avaldub peagu naiivne usk oma väljendite „sisulise" täpsuse mõjusse võrreldes Reinthali võõrapärase „poeetilise vormiga":

„Las läheb kaduma poeetiline vorm: seda kahju võib kannatada, kui meile antakse nii väärtuslik täpsus." Ja 17. VI teatabki ta juba oma täielikust lõhest endise tõlkijaga: „Üleeile läks minema minu ultimaatum härra Reinthal Carl'ile, kus teda viisakalt ja kindlasti palutakse, mitte ühtegi rida enam edasi tõlkida, kohe minu käsikiri veel tõlkimata lauludega mulle tagasi saata, mille järgi ta oma raha võib siit vastu võtta isiklikult või oma voliniku kaudu. Juuresoleval lehel lisasin mulle mitmelt poolt kirja teel tulnud hääled, ilma autorit mainimata, et ta võiks nende otsustega end kosutada ja pärast ülevat meeleolu seda parema tahtmisega minu soovile vastu tulla!"

Reinthali kiire lahtiütlemise vastus ei jäägi tulemata: juba 21. juuni kirjas Schultz-Bertramile teatab Kr. sellest ja palub ühtlasi viimast jätkata tõlget 16. laulust pääle.

§ 33. Lõpposa (XVI—XX l.) valmimine.

Vahepääl on nähtavasti Kr-i enesetunnet tõstnud eriti Schiefneri ja Wiedemanni ühiselt 11. mail 1860 Teaduste Akadeemiale esitatud aruanne[297]) „Kp-ja" esimeste 13 laulu kohta ja selle põhjal teosele määratud Demidovi auhind. Pärast Schultz-Bertrami j. t. torkeid oligi see kõrge autoriteetsuse aupaistega ümbritsetud otsus küllalt meelitav. Juba alguses juhitakse sääl Kr-i poolt „välja-antud eesti saagale" Akadeemia „täit tähelepanu" kui teosele, mis „siitpääle kahtlemata saab väljumis- ja sidumispunktiks igasugusele uurimisele eesti keele ja saaga üle".

Siingi on hindamise lähtekoht siis kõigepäält teaduslik, mitte ilukirjanduslik, nagu vaevalt muidu mõeldavgi teose puhul, millest polnud veel ilmundki tervikut. Aga selle kõrval hinnatakse ka „Kp-ja" kui rahvapärase teose rahvuslik-kunstilisi väärtusi. Juba kõneldakse „meisterlikust" rahvalaulu järeleaimamisest, tuues argumendiks, et „isegi teravaim praegu elavaist kriitikuist eesti keele alal, pastor Ahrens talle on pidand andma õiglase tunnustuse".

Tõsi küll, ka siin küsitakse, nagu Jacob Grimm varemalt: kas poleks õigem olnud anda algupärased variandid eraldi? Aga siin ollakse juba küllalt arusaajad vastama: muidugi olevat ka see vajaline, kuid niisama austusväärt olevat püüd ühendada

297) Mélanges russes, t. IV, lk. 126—161.

arvatavad laialipillatud killud jälle üheks. „Kas see tervik kreeka eeposest abstraheeritud seadustele täielikult vastab, on teine küsimus.“ „Võttes arvesse, mis öeldud arvatavasti suuremalt jaolt laenu teel eestlaste hulka istutatud müütidest“, eitatakse nende entusiastide naiivset seisukohta, kes arvasid siit saavat põhja „Iliase“. „Mingit Iliast pole dr. Kreutzwald loond, küll aga eesti kirjandusele kinkind kapitaalse teose, mis kõigil aegadel on eestlastele sama, mis oli kreeklastele nende „Ilias“. See on rahvapärane (volksthümliches) teos täis väärtuslikku rikkust eesti elutarkusest ja täis kogu eesti maailma mõttekat vaatlust.“ Kuigi ta sisaldavat ka modernseid elemente ja eksivat karmi eepika nõuete vastu, olevat see „ometi tubli ehitis, kus eestlase süda kõigi oma murede ja rõõmudega alati saab elama ja selles ikka leidma endale värsket kosutust ja uut tröösti“. „Kp.“ olevat veel lähemalgi eestlastele kui „Kalevala“ soomlastele, sest siin on kõik lood ühendatud kindlate maakohtadega, Soomes aga väga vähe. Samuti kaaluvat „Kp-s“ asjaolu, et siin olevat kõik suured teod koondatud ühe sangari, mitte paljude ümber, nagu „Kalevalas“, ja et eesti saagas olevat näha suhteid kuningriigi ja muude poliitiliste oludega, milledest on soome saagad kaugel.

Selle otsuse põhjal määratud preemiast kirjutab Kr. Schultz-Bertramile (10. V 1860):

„Summa ei ole mitte nii suur, nagu Sa usud, vaid ainult pool preemiat 700 ja 20 rbl., nii et 360 kummalegi osale langeb. Mulle on see suur rõõm ja õnn ühtlasi, just nüüd nii ootamatult abi saada, kus mul oma tütre tuleviku pärast on mõned kulud suuremad, kui kannavad mu tavalised sissetulekud, mis harilikkude väljaminekutega aasta lõpul ikka lõpevad nulliga.“

Teise poole autasust nõuab (ja saab) endale tõlkija Reinthal, kuigi tõlge Peterburis nagu mujalgi leitakse olevat halb [298]). Avalikkusele esitatakse tõlkija vahetus Reinthali enda tööst loobumisena vähese aja ning nõrga tervise tõttu [299]).

1860. a. suvest pääle algab siis viie viimase laulu viimistlemine ja tõlkimine saksa keelde Kr-i enda poolt, kusjuures värsid hiljemini läbi vaatab ja silub Schultz-Bertram. Teose viimane anne kannab oma tiitellehel tõlkijana küll ainult dr. Schultz-Bertrami nime, kuid selle vastu on viimane protesteerind energiliselt, seletades, et tema osa on olnud ainult mäng „algupärase tõlkija“ kõrval [300]).

Vastutasuks saadud abi eest aitab Kr. omalt poolt siluda (ja osalt tõlkidagi) eestikeelset „Womba Wiidot“, millega Schultz-

[298]) Kr. Schultz-Bertramile 26. IV 1860.
[299]) Löwe-Reiman, lk. XXIV j.
[300]) GEG M. A. 169:20; Löwe-Reiman, lk. XXV.

Bertram teotseb juba aastaid [301]). Nii need kaks rahva- ja luulesõbralist arsti arstivad ka oma rahvaluulelisi eeposekatseid vastamisi. Ja „Kp-ja" puhul ei piirdu Schultz-Bertrami abi nähtavasti mitte ainult tõlkega, vaid ka algupärandi üle leiame kirjavahetuses rohkesti mõtteavaldusi — selle lõpposas on muudatused ju veelgi võimalikud. Schultz-Bertrami kergemalt-liikuvas ajus on rohkem uusi ideid ja neid palubki Kr. teda rakendada ka nüüd (5. II 1860).

„Kui me üheskoos midagi kätte võtame, siis võib igatahes midagi paremat oodata; nii siis mõtle, juurdle ja loo uusi ideid, mis — kui plaan peaks tulema täitmisele — meile võiksid olla juhtnööriks. — Sina võid kujutella vanameistrit ja kubjast, mina jään nii enne kui pärastki *„teomeheks"*, aga me tahame vahel kuulda ka, mis kilter Põder (dr. Hirsch) ütleb, sest see suure linna isand on oma poisi-aastail hää tüki rahvaelu praktikas läbi teind."

„Mis puutub „Kp-ja" algteksti muudatustesse, tahan Sinu ettepanekuid (Vorstellungen) kuulda võtta ning oma parema jõuga ta täienduseks töötada ja niisugustel kohtadel ka lühendada, mis kuuluvad minule; nüüd on aga küsimus: kas tohime ka rahva ehtsat varandust nii omavoliliselt ära nüüsata (abschnäuzen) ja ümber sulatada. Niisugune teguviis võiks lõpuks ometi kahtlaseks saada! Vorm ei tähenda mulle küll just midagi, valitud eeposevorm on ju ometi nimelt ainult v o r m, kuna päris eepose vaim ja idee „Kp-l" puuduvad."

Ei või ometi öelda, et selle ühistöö tagajärjel „Kp-a" ta viimases veerandis oleks muudetud palju enam või teisiti kui muidu, vähemalt mitte neis osades, millest meile on säilind ka esimene redaktsioon, s. o. pääjoontes kõik pääle 16. laulu. „Poeetiline" Bertram näib küll suruvat mõningate vabamate menetlusvõtete poole, asjata ei meeldi talle enim „ossianlik" sissejuhatus, samuti näib ta endiselt vastustavat mõningaid jämedamalt rahvapäraseid kohti. Kuid Kr-l on siin oma arvamine. Raudoja loo puhul kirjutab ta:

„Mul oli algusest pääle kahtlusi selle pahatähenduselise allika sünni kui ka hernep — pommituse vastu; seepärast küsiti nõu targemailt inimesilt, kas poleks p a r e m need episoodid välja jätta. Vastus kõlas: Kõik, mis rahvaluulena saagasse kuulub, p e a b sisse võetama. Nii pidin ma sõna kuulma." Küll ütleb Kr. Schultz-Bertrami kirja järgi Raudoja loos mõned „märgitud kohad käsikirjas kohe kõrvaldand (unterdrückt): õpetatud uurija peab tarviliku viitluse saama märkustes, et mürk jääks suletud nõusse ega teeks kahju suurele hulgale". (18. I 1860.) „Öist aevastuslugu negatiivsest poolusest ei tahaks ma ka rahvaraamatus välja jätta, — sääl ta ei ärata vastikust, vaid võetakse kõigi poolt meelsasti hää naljana. Seevastu kus-

[301]) Kr. Schultz-Bertramile 5. II 1860 ja 12. VII 1860.

Mehe meel ei mõistaneda,
Unepaelust peastaneda.
Juba laiad laenekesed
Hädaohtu ähwardelles
Kipuſwad meesta katma,
Seſt et soea märja soned
Kõrgemalle kaswaneſid.
Ünnelt peaſis unepaelust
Mehepoega märkamaie,
Enne weel kui wetewood
Teda lãinud lämmatama.
Tema katſus tõtekesta:
Kas ehk weike kogemata
Ojakesta kaswatanud?
Sõbrakesel polnud süüda,
Weikel mingi wiletsusta.
Unekammitsaste kistes,
Silmaſida seitselles
Hakas tema ümberkaudu
Wõeralikku waatamaie:
Kuſtap läte lagedalle
Suure oja sünnitanud?
Silmaſihil nägi sõber
Weeſilmuſe wõrawa,
Kuſt se läte kulunesſa
Soea oja sünnitanud.
Ülks neist nõia neitſikestest,
Tuuletuuslari tütardest,
Jõtus künkal kükitelles,
Soea märga sünnitelles.
Neitſi jalga seiſis künkal,
Teisel künkal teine jalga,
Laiad koinad käisid lookes
Kummil üle kitsa orgu;
Jõgi jookſis jõhwid suusſa
Kummikese keskeelta,
Kurnas orgu ojakesta,
Laeneſida lagedalle:

Unerklärt dem Sinn des Mannes,
Den des Traumes Fesseln banden.
Schon begann die Fluthenmasse
Ernstliche Gefahr ihm drohend
Ganz den Schläfer zu bedecken,
Da die Ströme warmen Wassers
Höher noch und höher stiegen.
Da erwachte aus dem Schlafe
Noch zum Glück der Sohn des Mannes,
Eh' die wogenden Gewässer
Gänzlich ihn ersticken konnten.
Admovit manum mentulae,
Num forte parvula inopinato
Amnem effudisset.
Sed amica innoxia,
Nec quidquam mali ei acciderat.
Als er aus dem Schlaf erwachend
Sich die Augen ausgerieben,
Ueberflogen seine Blicke
Die befremdende Erscheinung,
Um die Quelle zu entdecken,
Der der laue Strom entsprungen.
Und im Augenblick gewahrte
Auch der Freund die Schleusenpforte
Und in ihr die Quelle selber,
Die die warme Fluth erzeugte.
Una de magicis virginibus,
Filia magi ventorum,
Conquiniscebat in montibus
Giguebatque ex so undam calidam.
Altero pede in hoc jugo,
Altero virgo stabat in illo
Cruribusque varicatis confornicabat
Angustas fauces.
Amnis effundi ore crinito.
Aus der Mitte des Gewölbes
Stürzte sich in's Thal das Bächlein
Weit die Wiese überschwemmend

Joon. 19. „Kalevipoja“ I trüki välimus (pliiatsijoonega märgitud kohad on rahvaväljaandes välja jäetud, teisi muudetud).

tutatakse kurikuulus allikalugu Raudojal ja teised sopased ning kahemõttelised jutustised. Niisuguseid frivoliteete peab õpetatud uurija saama *rooma keeli* kui dessert võileivale määritud“ [302]).

Pääle allika ja pommituse loo ei ütle autor (21. II 1861) leidvat midagi jämedat ega purifikatsiooniobjekti, sest paar korda „p-“ tarvitavat vastavalt ka paljud hääd saksa kirjanikud, ja mis puutub Schultz-Bertrami süüdistusse „modernse liiderlikkuse“ vastu (Kp. põrgupiigadega, 13. l. lõpp), siis olevat see hoopis süütu ja algupärandis veel enam kui Reinthali tõlkes.

Juunikuul 1860 on ühes tõlkimisega kõne all ka maailmaotsa loo lõplik redaktsioon, millest Kr. Schultz-Bertramile tunnistab (21. VI):

„16. laulu sisu on kokkuvõetult kaunis tühine (nichtiger), sest sääl läheb Kp. otsima maailma lõppu: palju tühja lori sõnades ja peagu ei mingit tegevust. Et see viikinglik narrisõit ometi kuulub tervikusse, rahva seas loetakse üheks kõige tuntumaks sündmuseks (unter den Leuten zu den bekanntesten Tatsachen sich zählt) [303]), ei või teda välja jätta. Minu sõidukirjeldus kujutab asja just nii, nagu ta maamõõtja Lagose poolt mõne aasta eest Tarvastus ühe eestlase jutustuse järgi eesti keeles üles kirjutati. Sobivad laulud Lagoselt ja Pihkva eestlastelt, mis vähemalt näiliselt ühte kuuluvad selle episoodiga, on, nagu harilikult, sisse põimitud.“

Juuli alul piinab Kr-i haigus ja hüpohondria [304]).

„Pääasi, mispärast ma need read nii vaevaga kirjutan, on 16. laul. Järskused (Schroffheiten) mõnes üleminekus tulevad sellest, et kogu episoodis peab puuduma terve rida vahelülisid; algupäraselt oli see muidugi üksikasjaline reisukirjeldis, kuid vastavalt põhimõtteile, mille järgi pidi terviku ümbertöötus käima, ei tohtind ma omast käest midagi täiendada, katked said nii kokku lapitud (zusammengestoppelt), et nad näiliselt pidid kujutama terviku. Kõige selgemaks näiteks sellest kõlbab, et laplasest ja tema „seina külge kütkendatud“ päevapalgast enam sõnagi ei esine [305]).

---

[302]) Kr. Schultz-Bertramile 5. II 1860. Nähtavasti Schultz-Bertrami päälekäimisel kui ka ise kaheldes ongi Kr. kord juba kogu loo maha tõmmand, aga siis selle uuesti alles jätnud, nagu ta ise ütleb, taas teispoolsete süüdistuste survel („Da wurde ich von mehreren Seiten als National-Räuber überfallen“, kiri Schultz-Bertramile 10. V 1860), rohkem ehk küll vahest endagi veendel. Eestikeelses rahvaväljaandes on välja jäetud või pehmendatud ainult paar üksikasjade värssi (365—367, 381—385, 400—407 j. t.).

[303]) Seda teadet, nähtavasti pärit Lagoselt, tuleb võtta muidugi väga ettevaatlikult.

[304]) Kr. Schultz-Bertramile 12. VII 1860.

[305]) Neist sõnadest on põhjust järeldada, et Varraku palgasaamist käesoleva kirja kirjutamise ajal veel mitte polnud kujutatud ja et sellest siis nähtavasti ka Lagoselt saadud loos mitte ei kõneldud. Et see on loodud ja XIX laulu lõppu liidetud hiljemini, näeme ka ühest Kr-i järgmisest

Paljud kordused ei lange ometi mitte minu süüks, olen nad suure vastutõrkumisega maha kirjutand, sest et ma nad eest leidsin. Härra Lagos, kes Tarvastus suulise seletuse järgi maailmalõpu otsimise on sõna-sõnalt kirja pannud, annab kõik need kordused kui truud peegelpildid. Need on saksa keeles sellepärast nii igavad, et me niisuguseid ümbermäletsejaid poeetiliste koletiste seas ei tunne: eesti keeles on asi teisiti, argipäeva elus kui ka luules."

Kuigi oma täies tähenduses vastuvõetav ainult ettevaatlikult, valgustab see repliik ometi mitte üksi 16. laulu saamist, vaid ka kogu teose koostuse printsiipe, eriti selle lõppaastail, kus teadusliikkuse-põhimõte arvustuse päälekäimisel hakkas esinema ikka tähtsamana, nõudes ka igavate asjade sisseliitmist. Sama teadusliku rahvapärastuse tendents sisaldub veel mitmes teiseski metoodiliselt huvitavas avaldises.

Nii heidab autor (12. VII 60) Schultz-Bertramile ette, et see oma „Womba Wiido's" on „lasknud end eksitada laenama soome mütoloogiast rohkem, kui see eesti omaga kokku sobib. Vähemalt n i m e d peavad olema püsind meiegi juures, kuigi mõiste ammu kaotsi läks. „Kp-s" ei leia sa ühtegi nime, mis ei ela siinses rahvasuus. „A h t i (üks soome veejumal) hauad" on püsind, nad esinevad pääle „Kp-ja" veel kaks korda ka minu muinasjutukogus, kus üks koht kõlab eriti fantastiliselt ühe uppunu kohta: „*Wesi wõttis wennikese, Ahti kattis armukese!*" Nii siis kõneleb vee ja Ahti ühendamine selgelt sellest, et mõlemad algupäraselt on pidand ühte kuuluma[306]). Samuti on *Mana tark* tihti kuuldud väljendis." Rahva suus mitte esinevate lugude, selle surnute ülesäratamise eest ta aga hoiatab Schultz-Bertramit, sest et muidu „kõigilt poolt tungitakse su kui teolt tabatud falsariuse pääle ja sa pead tunnistama võltsituks ka tõeliselt ehtsad kohad".

Veel enam iseloomustav nüüdsele Kr-i vaatele on kiri 2. IX 1860. Selles loodetakse Schultz-Bertramit Võrru vähemalt tuleval suvel, et siis koos valmistada „Kp-ja" lõplik saksakeelne tõlge. Viimases olevat vaja tõesti Schultz-Bertrami nõu järgi käia ja

---

kirjast Schultz-Bertramile (2. IX 1860), kus ta pärast haigust nõrgana kaebab: „Varraku-lugu seina külge aheldatud varandusega pole ka veel valmind (zu Stande gekommen), teda on 20 korda alustatud, aga ei läind mitte edasi üle alguse: järgmisel päeval visati kõrvale eelmisel päeval valmistatu; seepärast ei pea nüüd enam hakkama uut katset, enne kui jõud on natuke tõusnud". Võib-olla on siis Schultzilt ka aheldatud raamatu sümboolne tõlgitsus.

[306]) Muide, sama Ahti rahvaehtsust väidab Kr. ka veel hiljemini kirjas Schiefner'ile 2. V 1869, toonitades selle paari esinemist eesti lauludes ja saagades ning jõehaudade hüüdmist „ahti haudadeks". Uuema uurimise arvates on siin enam tegemist ohverdamise (ahtmise) kohaga kui nimelise veejumalusega. Vt. O. Loorits, Kaleviste mailt. Tartus 1935, lk. 267—272.

teksti paiguti lühendada, näit. esimese laulu „lõpmata ümbermäletsetud“ *ristitantsi* osa jne. — —

„Eesti tekstis laseksid üksikud kohad väheste suletõmmetega end kujutada palju meeldivamalt, niipea kui väljaandja on ära jätnud oma senise kartlikkuse (Befangenheit): rahva suust prosoodilisel kujul saadud katked peab edasi andma ilma muutmata“ [307]). Sellega olid läbitöötajal käed seotud; aga sellele vaatamata ei ole ta jõudnud täita kriitikute nõudeid, kes talle mitte ei või andestada kuritööd, et üksikud saagakatked on ühendatud näiliseks tervikuks. „Mispärast, hüüavad õpetatud härrad kõigilt poolt, pole meile parem antud need katked nende korraldamatul kujul, selle asemel, et neid kunstlikult üksteisega liita?“ Isegi dr. Bertram raputab pääd selle julguse ees! — „Kui ükskord maailm teada saaks, kui palju ta ise enda fantaasiast 16-nda laulu sisse on poetand: mis ütleks ta selle kohta? Küllap dr. Bertram naerab endale pihku, kui kinni tabataks Sulev oma tubakapiibuga ja puude jagamisega talude järgi, ja ütleb rõõmsa meelega: *Wanamuinse äbarik* supelgu ise selles loos, mis puutub see minusse [308]). Suurte härradega on halb koos kirsse süüa.“

Võiksime käesoleva väljendise taga märgata teatavat poleemilist püüet: väidelda veelgi Schultz-Bertrami retsensiooni süüdistuste vastu liiga vabast „kittimisest ja liimimisest“ kui ka ühtlasi vabandada „Kp-ja“ mõningaid puudusi, lükates need edasi rahvaluulele endale. Kuid pääjoontes pole meil ometi põhjust kahelda Kr-i siin avaldatud vaadete siiruses — ja me võime osalt nendegagi seletada mitte üksi 16. laulu, vaid ka kogu „Kp-ja“ lõpupoole eelmisest suuremat katkendlikkust,

---

[307]) Vrd. sama soovitus ja sama halvastus rahvalaulu venituse vastu kirjas Schultz-Bertramile 17. VII 1866: „Deine Ansicht hinsichtlich einer Abkürzung bei der Übersetzung des Büchleins, wenn es jemals dazu kommen sollte, billige ich vollkommen, im estnischen Text jedoch alles naturwüchsige u. wuchernde Unkraut mit sämmtlichen Wurzeln auszujäten hielt ich mich nicht für berechtigt, weil gerade diese Auswüchse selbstständiges Eigenthum des Estenvolkes bilden. Wenn du kleine Kinder beobachtest, welche sich Märchen erzählen, wirst du sehen, dass sie häufig ein und dasselbe 10 Mal fast mit denselben Worten erzählen; ganz so verhält es sich mit einem Volke, das auch nicht über die Grenzen des kindlichen Alters gekommen ist.“ Nagu allpool näeme, pole Kr. oma pieteedis seda halbade rahvalaulude venivust mitte üksi teosesse üle toond, vaid seda veel suurendand omaltki poolt.

[308]) Võime siis järeldada, et osalt Schultz-Bertrami kaudu on 16-nda laulu sisse tulnud vähemalt need värsid (umbes 720—730), kus Sulevipoeg Sädemete saare tulemäel oma piibu süütab ja seda siin asjatut soojuse allikat soovib kodumaa saunameestele, „Kus üks süld ehk pere kohta Armu poolest annetakse“. Vrd. ka Kr-i kirja Schiefnerile 22. XI 1860, kus Kr. selle „halva nalja“ võtab väljaandja, s. o. enda süüks.

eri motiivide endisest vähemat ühtesulatust sisekausaalse põhjendusega. „Õpetatud härrad kõigil pool", kel endil polnud aimugi „Kp-ja" tõelisist rahvalikest alustest ja töö iseloomust, olid oma manitsustega ometi saavutand teatava tagajärje, kuigi nii ainult seda kunsti ja teaduse printsiibi kompromissi veelgi halvendades [309]). Ühtlasi näitab seegi jälle Schultz-Bertrami enda printsiibitut seisukohta „Kp-ja" ümbertöötuse küsimuses [310]).

Teiselt poolt vähendab Kr-i tahet põhjalikumaks ümbertöötuseks ometi ka vananev ja halvenev tervis. 1860. a. suvel põetud pikema haiguse järel on ta sügisel nii nõrk, et (2. IX kirjas Schultzile) rõõmustub isegi sellest, et ta võib juba jälle üle läve astuda ilma võõra käe abita ja aias vähe kõndida. 25. septembrist pääle käib ta uuesti hospidalis, aga ainult 1½—2 tundi igapäev; „siis olen oma jõududega pankrott. Aga parem võideldes alla jääda kui pikalisse näljasurma surra". Ja ta palub dr. Karelli püüda mõjuda, et ta väikest riigipalka (Gage) jätkataks edasi kui pensioni, sest „tunnen liiga selgelt, et vähema või pikema aja pärast jälle pean lamama" [311]).

Oktoobri alul piinavad teda uuesti surma mõtted ja mured. „Vaevan oma pääd igasuguste plaanidega, mida peaksin ette võtma, et õhtutunde rahulikumalt mööda saata, kuid ükski pääsetee ei näita end", kirjutab ta Schultzile 7. X 1860. Kalevipojast on 16. laul varsti trükitud ja Laakmanni nõudel on vaja olnud kiiresti ära saata ka 17. laul, kuigi selle tõlget Schultz-Bertram nähtavasti mitte pole saand kontrollida.

„Võiksid nii paljud hädaldused (Lamentos) üles äratada surnuid, oleks meie vana Faehlmann juba ammugi ilmund. Sinu õhkamine tema varase ärakolimise (Abkratzen) pärast tuleb natuke hilja. Keegi ei ole võind tema

[309]) Tuglas (Kriitika I, lk. 167 j.), nähes üsna õieti seda katkendlikkust, peab selle põhjuseks Kr-i haiglust ja ajapuudust. Kuid vaevalt võib neil olla siin väga suurt tähendust. Ümberredigeerimis-aeg oli ju küllalt pikk. Samuti on vaevalt suurem pidurdav mõju olnud kahevahelolekul, mitmes laulus teos ilmutada vms. Seda kaalukam aga on olnud arvustuse surve ja võib-olla ka enda muutund vaated — ja materjal.

[310]) Sestsamast kaebab Kr. juba kirjas Reinthalile (20. XI 1859): „Mida Bertram õieti tahab? sellest ei ole ma, tõtt öelda, aru saand. Ta laidab näit. oma kirjutises, ma olevat enneveeuputus-aegse pildi igal pool valesti joonistand, sellele sisse poetand (untergeschoben) modernsed idealiseeritud kombed, kuna ta säälsamas kallale tungib bombardeerimisele 11. laulus ja imestab, kuidas säärane skandaal võidi tuua eeposesse."

[311]) Kr. Schultz-Bertramile 28. IX 1860.

kaotust kibedamalt kaevand olla kui mina, ta ala-ealine (unmündiger) pärija, kes tema sigitatud lapse ilmale tooma p i d i. See ei olnud ülemeelikus ega minu nõrga jõu ülehindamine, mis mind ajas, vaid paratamatus, sest tol hetkel polnud ühtegi paremat läbitöötajat. Pärast mind saab kindlasti keegi tulema, kelle kingapaelu ma väärt pole lahti päästmá, see saab „Kp-ja" väärilisel kujul inimeste sekka tooma. — Aheldatud aarde lugu, nii ilusad kui sinu ideed ka on, ei või ka parima tahtega mitte edasi arendada (ausgesponnen werden), muidu peaksin ma veel ühe terve laulu produtseerima. Nüüd puudub ruum selleks. Olen õnnelik enne värava sulgemist, nähes oma ülesannet täidetud seevõrra, et varemeist ja kildudest olen kokku lappinud näilise terviku. Las kunstikohtunikud karjuvad ja märatsevad nagu tahavad, hoolin sellest vähe. Mida enam vananetakse ja igapäev oma jõudude vähenemist tuntakse, seda ükskõiksemaks saadakse kiituse ja laituse vastu. Jõutakse kord pärast minu surma rahvaväljaandeni, siis on Sul minu täisvolitus käes, tähendab, Sa võid talitada nagu tahad." —

Ka Tartus kõneldakse vahel jälle samadest küsimustest. ÕES-i oktoobri-koosolekul [312]) teatatakse Kr-i poolt esitatud uutest tõlkeprintsiipidest: karmilt kinni hoida eesti kujutlusviisist, kus vähegi võimalik. Pigemini kohmakas saksa keel kui moonutatud mõte. Sest eesmärgiks ei olevatki midagi anda saksa kirjandusele, vaid „üldse näidata etnograafidele, keeleuurijaile ja õpetlastele ühe veel peagu tundmatu rahvaluule iseseisvat tundeviisi". Nähtavasti on ka siin eestikeelne väljaanne kavatsusel, sest et otsustatakse seda varustada Schlateri joonistustega, mis on tehtud „riiginõuniku dr. G. Schultzi visandi järgi ja olid varemini dr. Faehlmanni omand".

Ometi ei tule sellest midagi, sest esimenegi väljaanne jätkub küllalt vaevaliselt ja tigusammul. Osalt tõlkijate vahetuse pärast, osalt muil põhjusil on ju venind V ande (14.—16. laulu) trükkimine jällegi enam kui aasta.

Alles 22. novembril (1860) võib Kr. Schultz-Bertramile teatada tema ilmumisest ja ühtlasi 18. laulu tsensorile saatmisest „ühes hääkskiidetud (gebilligten) muudatustega". Ning ega viimasegi ande trükkimine edene palju kiiremini kui eelmiste: jälle ligi pool aastat hiljemini, ÕES-i maikuu-koosolekul kuuleme viimaks kahekümnendagi laulu tõlke ettelugemist [313]). Ja siis viimaks 1861. a. 16. augustil [314]) — 22½ aastat pärast esimest Kalevipoja-kõnet kadund Faehlmanni poolt — on kätte jõudnud

[312]) Inland 1860, vg. 758.
[313]) Inland 1861, vg. 297.
[314]) Inland 1861, vg. 549.

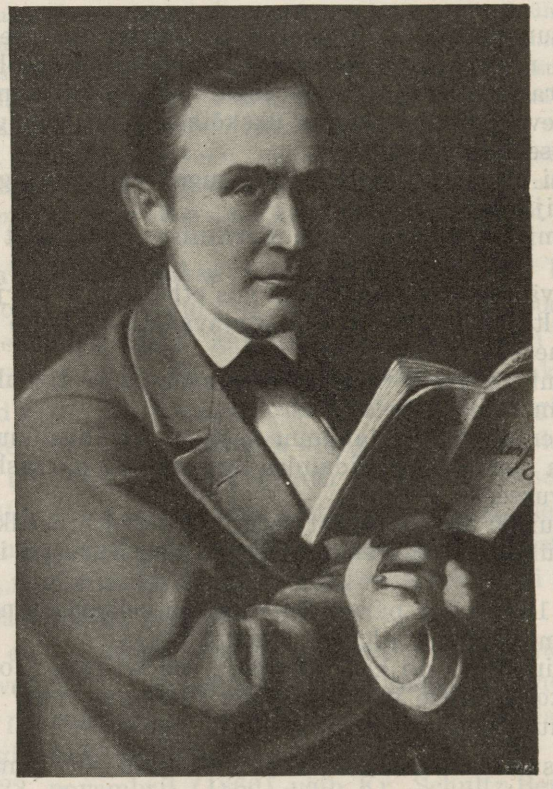
suur päev, kus ÕES-is võidakse lõplikult öelda: „K a l e v i p o e g“ o n v a l m i s.

Enam kui 3 korda 7 aastat sündimas olnud,
enam kui 10 aastat aktiivselt sünnitatud,
enam kui viis aastat trükitud,
pärast lugematuid askeldusi ja takistusi, sõdimisi seesmisi ja välimisi,
aine puudusega ja aine segava mitmekesisusega, ehituse esmakordse raskusega, koostusprintsiipide sisevastuoluga ja kõikuvusega, raha ning aja nappusega, tervise ja võimete nõrkusega, valitseva balti seltskonna ükskõiksuse ja vaenuga, inimeste arusaamatuse ja kiusuga,
sõdimisi tsaaririigi tsensorivõimuga, väljaandjaga, arvustajatega, tõlkijatega,
abiotsimisi Peterburist ja Berliinist, Helsingist ja Kajaanist,
pärast väheandvat kaastöö ja siis ettetellijate korjamist kogu „isamaalikult publikult“, pärast kirjavahetust, mille maht ületab teose enese,
pärast nii mitmeid rõõmsa entusiasmi ja veel rohkemaid masenduse ja meeleheite hetki,
pärast enam kui neljakümne-aastast orirahva luulesugemete korjamist ja nendest lugupidamise turgutamist härrasklassi kõrktuima teadvusse,
enam kui 80 aastat pärast seda, kui Herder needki luulendid oli tõstnud ühes teistega esimest korda uue Euroopa intelligentsi teadvusse,
ja just 100 aastat pärast oma kuulsa eelkäija ning liigialgataja, „Ossiani laulude“ alguse ilmalepääsu —
nüüd viimaks ta oli kõik ilmund, „Kalewi poeg“, oodatud sellegi rahva kogu senise vaimukultuuri *summum opus!* Või vähemalt selle suur fiktsioon.

ÕES otsustab tänada Kr-i ja tõlkijaid — temagi paarikümne-aastane suurmõte on täidunud. Aga ta ei unusta ühtlasi juurde lisamast soovi, et Kr. „kui võimalik, läbi töötaks veel ühe spetsiaalse järelteose nende üksikute nii õnnelikult ühendatud katkete päritolust, ja et nende järgi hiljemini valmistataks kaart neist kohtadest, mida saaga peab oma tegevuskohtadeks ja mis alal hoidsid saagat ennast“. See kõlab ju veelgi nagu kahtlustus, algdokumentide järele pärimine; teose koostusprintsiipide vastuolukas dualism kajastub siitki. Ei ole just imeks panna, et Kr., teades nende algdokumentide vähesust, nad väljaandmise asemel tusatunnil ise hävitas (s. o. nähtavasti teose algvisandid, proosasaagad ja jutud, mitte aga rahvalaulud, nagu vahel on arva-

tud). Üldjoonelise ja õige puuduliku ülevaate teose „allikaist ja reaalidest“ ühes soovitud kaardiga avaldab, kuigi Kr-i enda andmeil, alles ta väimees, õpetaja G. Blumberg kaheksa aastat hiljemalt [315]).

Mainitagu lõpuks, et „Kp-ja“ esiväljaanne trükiti H. Laak-

Joon 20. Kreutzwald Joh. Köleri maali järgi a. 1864.

manni juures Tartus, hinnaga 10 rbl. poognast, 500 eksemplari suuruses ja 6¼ rbl. poognast saksakeelse eritrüki eest, ka 500

[315]) Quellen und Realien des „Kp.“: VGEG V, 4, Dorpat 1869. Selle „Einleitung'i“ käsikiri on säilind Kr-i paberite hulgas EKlA-s ning on kirjutatud Kr-i e n d a käega, kuigi see teoses on esitatud „autori“, s. o. Blumbergi omana. Niisama võivad ka teose mõningad muud osad olla otsekohe Kr-i enda sõnastatud. Igatahes on ta lugend töö korrektuurpoognaid ja siis muidugi autoriseerind ka sääl avaldatud andmed. Vt. Kr. Koidulale 10. VIII 1869 = Kv. I, 348.

eks. suuruses [316]). Kaasa arvatud eessõna ja märkused, sisaldas kogu teos 16+166+146+736+10=1074 lehekülge ja selle eksemplar maksis 3½ rbl.

Esimene anne müüdi õige ruttu lõpuni (1862) ja tervik-eksemplarid eriväljaandest muutusid varsti nii haruldaseks, et autoril endal polnud neid varsti anda ligemaile tuttavailegi [317]). Saksakeelne eritrükk püsis müügil veel iseseisva Eesti päevini.

„Kp-ja" uus saksakeelne tõlge aga, millest kirjavahetuses Schultz-Bertramiga nii palju kõnet ja mille mõjust Kreutzwald nii palju lootis, pääses päevavalgele alles Löwe teostusel a. 1900 [318]).

4. Järeltööd ja juhtmõtted.

§ 34. Rahvaväljaanne (1861—62).

Juba kaua enne oma teose lõplikku valmimist on Kr. haudund plaane, anda ka r a h v a l e tagasi ta „isade pärand" ainult eestikeelses ja odavas väljaandes, sest et esimene oli ju peagu täitsa kättesaamatu. Pääle rahvustunde ja minevikuarmastuse propaganda sihi ei puudund selle püüde taga ka puhtkirjanduslik mõte, nagu võime järeldada ta lausest Schiefneri arvustuse puhul [319]): „Kiitusena võiks vahest maksta, et ta tunnistab teosel olevat teatava tähenduse eesti kirjanduse jaoks, ja see oli igatahes suur tõde: „Kp." on tõepoolest e s i m e n e ja ainus originaalteos eesti kirjanduses". Arusaadav, et autor seda tahab välja saata ka iseseisvana ja rahvale kättesaadavana, maksku mis maksab.

Juba esiväljaande trükkimise puhul ei meeldi talle, et see sünnib koos saksakeelse tõlkega [320]). 29. okt. 1859 kirjutab ta Schiefnerile:

---

[316]) Generalbericht d. GEG. d. 18. Sept. 1857, M. A. 180: 66, Löwe-Reiman, lk. XXIV.

[317]) 1. poogna lõppemisest teatatakse juba ÕES-i aastakoosolekul 18. I 1862; vt. Inland 1862, lk. 79. Schultz-Bertramile kirjutab Kr. 13. III 1870, et isegi J. v. Sivers polevat Pariisi kaasa saand ainustki „Kp-ja" eksemplari ja et ÕES-l olla kavatsus üksikuid vihke uuesti trükkida.

[318]) Üksikud laulud (I—III, VI 1—250, XVII) Löwe tõlkes ilmusid küll juba varemalt VGEG X, 4, 1881, lk. 1—104.

[319]) Kr. Schultz-Bertramile 17. VI 1860.

[320]) Kr. Schiefnerile 5. II 1854, Beise'le 3. X 1859, Schultz-Bertramile 26. II 1860. Eestikeelse väljaande ärajätmise põhjuseks nimetatakse ÕES-i aruandes rahapuudust, ajakulu ning „theils um weniger Anstoss bei der Censur zu erregen" (GEG M. A. 180:65).

„Olete oma kirjas välja öelnud, mida mina algusest saadik ilmaaegu olen soovind, et terve töö esmalt eesti keeli ilmuks. Sääl seisis aga ÕES-i korporatsioon kui raudmüür minu pommide vastu. Niisama vähe anti järele minu palveile, et laotud tekstist tehtaks eestikeelne äratõmme. See oleks siis küll kaunis asi, kui Teil korda läheks raha lahti kangutada selleks, et toimetada eestikeelset rahvaväljaannet."

Schiefner nimelt annabki lootust, et Teaduste Akadeemialt võiks välja paluda selleks esialgselt vajalised 300 rbl. ja trükkida raamat Soomes, kus töö on odavam ja ilusam. Kr. pole rahva ostmistahte suhtes küll mitte nii optimistlik kui Schiefner, kartes eriti herrnhuuti vagatsejate vastutöötust, kuid katset teeb ta ometi. Palutud abiraha jääb küll tulemata, kuid seda korvab auhinna 360 rbl., ja kuigi ka see ära kulub isiklikeks kuludeks, püütakse kirjastuskapitali hankida teisel teel, nimelt jällegi ettetellimistega.

Et Tartu ja Helsingi trükihinnad on liiga kõrged [321]), kuulab Kr. neid Schultz-Bertrami kaudu Peterburis (4. III 1860):

„Kui võime seada õige prognostikumi sellest, kuidas kalli saksa-eesti väljaande mõningad eksemplarid, mis kõrgele hinnale vaatamata on tungind rahvasse, on loetud ja räbalateks loetud (zerlesen) ja ärakirjade läbi ikka edasi ja edasi levitatud, siis peab meie ettevõte õnnestuma. Niipea kui trükkimine algab, lasen ma ise siinses ümbruses eestlaste seas korjata ettetellijaid ja annan korjajaile priieksemplare preemiaiks. See soodustab minekut. Ma ei ole seni veel võind sõbrustada imeusuga, aga kui Teie Vietinghoff'i poolt Liivimaale kaasavõetud subskriptsioonileht tõesti peaks vilja kandma, siis poleks ma mitte vastu oma süsteemi muutma." Ta rehkenduse järgi võiks üks eksemplar tulla maksma kõige vähem 35 kopikat, mis olevat meie oludes isegi kuulmata odav. „Muide ei ole 5-kopikaline vahe tulevases levingus mingiks takistuseks, aga ühekülgseist mustkuubedest ja lollidest palvemaja-ettelugejatest võivad kergesti kasvada vastased, nii et vaene Kp. kui ristimatu pagan, juba oma sünnitunnil märgitud tulemärgiga otsal — ei leia sissepääsu ühtegi eesti hurtsikusse."

Sellest hädast oldaks valmis Kr-i aitama praktilise Tallinna poolt, kuid seejuures tingimusil, mis talle kui kirjanikule seda raskemad.

Ta kirjutab Schultz-Bertramile (10. V 1860): „Nüüd tullakse Tallinnast ettepanekuga, millega ma ei või leppida ka kõige parema tahtega. Pidavat nimelt ära lõikama ja üle parda heitma kõik poeetilise toreduskraami (Flitterwerk), kuna „Kp-ja" rahvaväljaandes midagi rohkem järele ei jääks, kui paar alasti seiklust, mis kangelane on läbi eland. Selles nõudes leian ma palju hullema rahvusliku röövimise (Nationalraub) kui hernekanonaadi

[321]) 500 eks. — 10 rbl., Helsingis 1000 eks. — 21½ rbl. poogen; vt. pikemalt E. Kirj. 1911, 443 j. ja Kr. Schultz-Bertramile 4. III 1860.

ja saatusliku kiviheite ärajätmises. Luulelised ilustised, seevõrra kui nad eestlastele kuuluvad, moodustavad tervikus olulise osa; need kõik maha tõmmata, tähendaks inimestele ette seada paljaks rebitud lindu. Olen lühidalt ja kindlalt seletand: meelsamini rahvaväljaande plaanist loobuda kui nõus olla niisuguse kõndistamisega (Verstümmelung). Pärast minu surma võivad inimesed teha, mis nad tahavad, kuid niikaua kui mina veel hingan ja elan, tahan käte ja jalgadega selle vastu võidelda. — Mis on sinu arvamine sest asjast? Tahad ka Sina mind sõimata jonnakaks ja ümberpöörmatuks, kui jään öeldud arvamise juurde? — Võime end käända ja pöörda, nagu tahame, iialgi ei lähe meil korda igaühe nina järgi teha. Seepärast: „Tee v ä h e d e l e hästi" või mine hoolimata oma enda teed, kuhu nina näitab. — Üks teine kunstikriitik [nagu nägime eespool, Neus] neab dr. Schultz-Bertramit, kelle õnnetud ideed panid kadund Faehlmannil ja hiljemini Kr-il pää ringi käima, et nad „Kp-ja" liht *ennemuistse jutu* asemel surusid eepose rüüsse (Gewand). Niisugused ja nende sarnased ekspektoratsioonid on mulle tehtud n. n. häätahtlikkude sõprade ja soosijate poolt, nagu kõlavad tagaselja-otsused: nendest ei hooli ma vähematki. „Kp-ja" vähesed katsed, mis senini on eesti rahvasse tunginud, leiavad seevastu ühemeelset jagamatut vastukõla, soov kõike saada ilma saksa keeleta odavas rahvaväljaandes kuuldub mitmest küljest ja muu seas niisugustest kohtadest, kus seda ei oleks võind oodatagi — herrnhuutlust võib kogu Liivimaal lugeda peagu ülesaadud seisukohaks, säältpoolt on „Kp-l" vähe karta. Mõned ühekülgsed ja kitsarindsed papid näivad ometi tahtvat astuda herrnhuutlaste asemele, ja mida nemad mitte ei tee, seda täiendavad nende kirjamehetsevad köstrid ja koolmeistrid, kes arvavad endil olevat eesõiguse vaese rahva toitmiseks igasuguste lollustega. Tallinnas, Pärnus ja Tartus tehakse seda äri vabriku viisi."

Nii oma lootustes ja kahtlustes siia-sinna mõeldes ei unusta Kr. muidugi oma rahvaväljaande ettevalmistust ka seesmiselt. 4. märtsil 1860 kirjutab ta Schultz-Bertramile pääle kirjastusse ja trüki suurusse puutuvate asjade:

„Päänõuete hulka kuulub enne kõike eessõna; see peab eriti kolm punkti arvestama: 1) rahvasaagade tähtsus üldse, eriti kohastatult eesti saagadele; 2) mõõdukas, aga sisuraske sõna, välja öeldud selle vale suuna vastu, mis meil rahvasaagale on kadu valmistand, ja 3) lühidalt ja nägelikult kujutada, kuidas niisuguseid saagasid võib lugeda ja jutustada, ilma seega lahkumata oma ristiusust ja kirikust. Sa teeksid mind väga oma võlglaseks, kui sa mulle paberile paneksid saksa keeles oma mõtted nimelt esimese punkti kohta, mis ma siis *ümbervalatud* genuiinses värvis eesti rahvale kohastaksin."

Ja nähtavasti on Schultz-Bertram seda palvet täitnud, nagu näitab Kr-i vastus 3. ülestõusmispühal 1860: „Eessõna eest minu südamlikum tänu; võimaluse korral sulatan ja valan ta ümber eesti keelde, — töö, millega on aega". Umbes ülalsoovitud elemendid sisaldab „Kp-ja" lühike „Eessõna" tõepoolest. Nii võiksimegi ehk arvata, et lahkelt Peterburi vaderilt ongi selle alguses

mõni osa. Ometi on need mõtted nii üldjoonelised ja lähedal Kr-i siinsele ettepanekule, et meil vaevalt maksab pikemalt juurelda, kumma mehe algupärast sõnastust seisab nende taga rohkem.

1861. a. ilmub ajakirjanduses, kõigepäält dr. Schultz-Bertrami poolt väljaantavas „St. Petersburger Montagsblatt'is" uus üleskutse subskriptsiooniks „Kp-ja" rahvaväljaande hääks [322]). See sisaldab alguses peagu sama teksti, mis eelmisel aastal [323]) ilmund „uuendatud üleskutse" esimese väljaande tellimiseks, ja valgustab omaltki poolt aja vaadet „Kp-le".

„Mingi rahva saagad on truu pilt tema vaimsest astmest, tema individuaalsest seisukohast rahvaste reas. Teatava aja on niisugused saagad kogu rahva suus elavad. Astub aga vahele mingi poliitiline või vaimne reaktsioon, siis kahvatuvad saagad ja hoiavad end alal ainult üksikuis katkeis. Eesti rahva elus oli niisuguseks reaktsiooniks ristiusu ja euroopa tsivilisatsiooni toomine. Sest pääle sarnanes saaga katkend laevaga, millest iga ajalaine ära kiskus tüki teise järel ja ta kuju hävitas kuni äratundmatuseni; ainult üksikud varemed sattusid asjatundjate isikute kätte. Mõeldi Lykurgos'ele, kes Homeros'e laulude kogudalaskmisega omandas suurema kuulsuse kui oma seadustega, Macpherson'i triumfi, Hagen'i, Arnim'i, Brentano', Simrock'i, vennad Grimm'ide j. t. menu vana saksa rahvaluulendite leius, ja ka Lönnrot'ile, kelle „Kalevala" tugevaks tagakihutajaks oli, et ka eesti rahva seas uurida paljutuntud Kp-ja katkeid. Dr. med. Kreutzwald, kes luulelise meelega ühendab eesti keele vaimu kõige haruldasema tundmise, pühendas oma elu vaba aja iga hetke selle vraki restaureerimiseks. Ja nüüd, kus see töö valmis ligi 20 000-värsilise luuleteosena, on meil, saksa elanikkudel, kes rahva maitse rikkund oma tsivilisatsiooniga, nii et ta ise sest enam lugu ei pea, on meil kohuseks lapsele, kes päritud pärlid ära viskab, nad alles hoida, kuni ta saab täiskasvanuks." Seepärast kutsutakse kõiki üles seda väljaannet toetama. Sellele varemale sisule lisatakse nüüd veel juurde mõned soojad sõnad „puhastatud eesti teksti väljaandest maarahvale, mis oleks väärt ülesanne dr. Kreutzwaldi eluõhtuks". „Kas täidetakse see lemmiksoov mehele, kelle nimi jääb edasi elama rahvaste luulesse?" Vaja olevat 300 rbl., seni olevat saadud ainult 25.

Kui palju see üleskutse, mille soojas estofiilsuses muidugi ära tunneme Schultz-Bertrami enda sule, otseseid ettetellimusi tõi, pole teada [324]), kuid igatahes jõutakse 1861. aasta alul ettevõttele aineline pind tõesti alla saada. Seks aitab eriti abinõu, mille Kr. oli Schiefnerile esitand juba kirjas 10. jaan. 1860: rahvaväljaande kirjastamiseks anda välja 60 aktsiat, à 5 rbl., mis

[322]) Vt. ka Inland 1861, vg. 89 j.
[323]) Ibid. 1860, vg. 172.
[324]) Vt. E. Kirj. 1911, 446 ja 1921, 30 j.

hiljemini kaetakse raamatu müügist. Ja 21. veebruaril 1861 võibki ta sellest „esimesest eesti kirjastus-aktsiaseltsist“ kirjutada Schultz-Bertramile: „Kalevi aktsiooniga läheb üle kõige ootuse õnnelikult; juba on 45 ära tellitud ja ainult veel 15 alles, mis kõige hiljemini 14 päeva jooksul oma asjaarmastajad leiavad. Rahapunktist oleks seega õnnelikult üle saadud, nüüd peab purifikatsioon tulema.“ Ja kõneldes jämedate kohtade väljajätmisest[325]), mida eespool tsiteerisime, lõpetab ta: „On sul veel mingit soovi uue väljaande suhtes, siis teata ruttu, sest lasen trüki alata juba arvatavasti 4 nädala pärast“.

Aktsiate müügi kohta teame: 3 meest à 10 aktsiat, 3 meest à 5, 15 à 1, neist 12 Tartus; 6 aktsiat on võetud raamatu eksemplaridega tasutavaks ja teised 6 on kaetud ettetellimustega. Viimaste saamiseks on Kr. pöördund palvega eeskätt tuttavate pastorite poole, et need teost kuulutaksid ja tellimisi vastu võtaksid. Aga tagajärjed pole mitte suured. „Mis te arvate, mis sest kuulutusest vilja tõusis?“ kirjutab ta sest aasta hiljemini J. Hurdale (23. IV 1862): „Põlva kihelkonnast anti ülesse 9, Tõrmast 10 ja Maarja kihelkonnast ka 10, se oli üleültsa 20 tahtjad. Kanepiste kihelkonnast, kus osalt kaunis viisakat rahvast ja mõned teised õpetajad, põlgasivad ise seda veiket vaeva, et minu palve peale vastust oleksivad annud. Aga et enne seda juba trükkimine alustatud oli, ei võinud ma asja enam poolele jätta“ [326]). Aga leidub ka soodsamaid kohti. Üks Viljandi kaupmees lubab „sest suurepärasest tööst“ müüa esimesel aastal 100 eksemplari — nähtavasti tundes oma ümbruse rahvas ühes esimese jõukusega ka esimest iseteadvuse ja eestluse tõusu. Nagu Kr. hiljemini kirjutab Schiefnerile (25. VII 1871), on tõesti eriti Viljandimaa ning Otepää kihelkond silmapaistvad oma ilmliku kirjanduse lugemisega. „Säält on ka „Kp.“ ja „Eesti rahva Ennemuistesed jutud“ oma lugejate ringid leidnud.“ Tallinnast see-

---

[325]) Lisaks olgu siin toodud sama asja kohta käivad sõnad J. Hurdale aasta hiljemini („Jüripääva hommikul“, 1862): „Et nüüd mitte enam võimalik ei oleks Teie soovimist lühenduse läbi täita, kui ma seda ka tahaks teha, aga mis Teie L ö n n r o t'i „Kalevala“ lühendustest arvate, ei või mina omalt kohalt mitte kiita; nõnda samati on Soome maal ja Peeterburis minust targemad mehed seda lühendust ühest suust laitnud, sest et sellega palju ilusulgi loodud lapse seljast maha on kitkutud. Mina ei ole Kalevi poea küllest mitte midagi maha võtnud, kui need paar pisukesed tükid, mis roppuks tuleb arvata, ja selleks ei kõlbanud, kui raamat i g a ühe kätte kahjuta pidi minema. Püksituule sõit on üks nali, mis ei meie ega targemagi rahvale, kui rahva raamat (Volksbuch) viga ei tee: see on kui üks terve loodud kasu, mis omal kohal võib seista.“

[326]) Vrd. ka Kr-i kiri J. Weitzenbergile 3. II 1862 = E. Kirj. 1921, 31.

vastu — ei ainsat ettetellijat, ja samuti vähe Tallinnamaalt, kus veel maksab vagatsusvoolu hirm kõige ilmliku ees. Suuremaid abimehi kui pastoreist leidis „Kp-ja" levitus — mõnes „isamaalikus" mõisnikus, kes veel polnud kaldund hilisemasse obskurantismi ja eestluse-vaenulisele seisukohale. Nii tellib keegi hr. von Rennenkampf oma teenijaile jagamiseks 50 eks., von Wahl 25 eks., samuti on hiljemini Tallinnamaal ostjad eeskätt härrased [327]).

Küllap teos oma raskel kujul oli tolleaegsele rahvale sotsiaalselt üsna „hädaohutu", vaevalt väga loetavgi. Selle õige tõlgendus läks alles haritlaste kaudu.

Rahaline alus loodud, võib viimaks alata ka selle täiesti Kr-i isiklikel õlul kantava valulapse maailmasaatmine. Et pääseda tsensori küüsist, kes rahvale määratud raamatute vastu oli veelgi valjem kui muidu, otsustatakse trükipaigaks valida seekord tõesti Soome, kus päälegi vastavad kulud kõige väiksemad. Kõigepäält viimane põhjus on mõõduandev, et selleks A. Schiefneri ja D. E. D. Europaeuse vahetalitusel saab kauge Kallavee linnake Kuopio —sama, kust paarkümmend aastat varemini oli Snellmani „Saima" otsustavalt pannud liikuma soomluse ideejõud. Säälne, Soomeski kõige odavamaks osutund trükikoda, P. Aschan'i oma, ongi siis, millega sõlmitakse leping lõunapoolse hõimu „esimese originaalteose" paljundamiseks [328]).

Et vältida keelevigu (mida näit. esiväljaandes Ahrens nii teravalt oli ette heitnud), laseb Kr. teose läbi lugeda ak. Wiedemannil. Kui palju see ajajärgu tähtsam eesti keeleteadlane ka tegelikult oli võimeline korrigeerima „Kp-ja" arhaiseeritud luulekeelt, on muidugi teine ja õige kahtlane küsimus. 7. märtsil 1861 kirjutab Kr. pühalikult Schiefnerile: „Täna 28 a. eest tulin mina Võrru. Nüüd selsamal päeval rändab „Kp." Võrust välja". Esimese korrektuuri lugemise võtab endale lektor Ahlqvist, tasuga 50 kop. poognast; loodetakse trüki valmimist sügiseks 1861. — Aga jälle tuleb uusi takistusi: trükikojas pole mõeldud eesti omapärasele õ-tähele. Selle hankimisega j. m. kulub jällegi 5 kuud [329]).

[327]) Kr. Schiefnerile 16. V 1862, 22. VIII 1862, Neus Kr-le 2. III 1864.

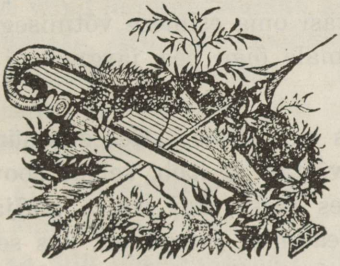
[328]) Kr. Schiefnerile 22. XI 1860, Schiefner Kr-le 29. XI 1860; vt. pikemalt E. Kirj. 1911, 444 jj.

[329]) Vahepääl ärkab Schiefneri nõuandel Kr-l veel kord kavatsus, ka teose teine osa esitada Demidov'i võistluseks ja paluda toetust rahvaväljaandeks. Äsja ilmund lõpposa saadetaksegi juba Peterburisse, aga siis peab Schiefner ometi paremaks sellega mitte esineda. Ja Kr. liitub muidugi sama arvamisega (Kr. Schiefnerile 18. XI 1861).

Kalewi poeg.

üks ennemuistene Eesti jut,

Kaheskümnes laulus.

Kuopio linnas, Soome maal,
Trükitud P. Aschani ja C:i kirjadega, 1862.

Joon. 21. Kalevipoja II trüki tiitelleht 1862.

Alles 2. sept. 1861 saabub Võrru esimene korrektuurpoogen. Ja siis liigub asi juba võrdlemisi kiiresti: 20. dets. 1861 läheb välja Võrust teksti lõpu, tiitellehe ja „Eessõna" käsikiri, ja 7. aprillil 1862 tuleb tagasi viimanegi valmis poogen. Aschanile maksab Kr. töö ja paberi eest 235 rbl.; 17½ rubla eest, mis veel saada, jääb trükikojale 50 eks. „Kalevipoega". Eksemplari valmistuskulud on 33—34 kop., hind raamatukauplustele 40, hiljemini 36 kop., üksik-ostjale 50 kop. Vaheltkasu kulub eeskätt aktsiate protsentide tasuks.

Veel peab aga see Soomes valmis valatud eesti rüüga „hiiglapoeg" mööda marssima Peterburi tsensori, „tölnerite ja kirjakohitsejate" silmade eest, ilma selleta ei lasta pühale Venemaale ühtegi Soome hädaohtlikust õhkkonnast tulijat. Ja need korravalvurid oskavad venitada omaltki poolt, nii et Kr. juba jälle (16. V 1862) Schiefneri poole peab pöörduma palvega, asja järele aidata. Alles juuni alul jõuab saadetis Kuopiost Võrru ja pühalikus teadvuses ajaloolisest pilgust saadab Kr. ta säält laiali üle maa. „Kalevi poeg on juba teekepi kätte võtnud, sest selle kuu 12. päeval läksid 100 kergelt köidetud eksemplari Tartu, täna hommiku vara üks väike osa Võru raamatupoodi. Annaks Kõigekõrgem, et eesti käsi oma esimese võtmisega oleks õnnistusrikka mõjuga, nii et temale õige pea järgneksid teised päästvad inglid" [330]).

Eessõna lõpus aga seisis: „Kes siis sündind Eestlastest Kalewi poega käte wõttab ja loeb, sellele soowime, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui wälja andjal nende wana põlwe mälestuste koku seadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülemaks arwab, mis ta tänini Jumala helduse läbi oli jõudnud toimetada".

Tagasi vaadates kõigi ületatud raskuste määratule hulgale ei ole meil põhjust kahelda selle armastuse suuruses. Ja edasi vaadates üle teose enda ja ta mõju võime niisama vähe kahelda ka selle hindamise tões.

---

[330]) Nii tõlgendab seda lauset V. Reiman (E. Kirj. 1911, lk. 448). Originaali lause on väheselge ja võimaldab erinevaid tõlgendusi: „Möchte die höchste estnische Hand mit ihrem Erstgriff von segensvoller Wirkung werden, dass ihr recht bald andere rettende Engel nachfolgen würden" (Kr. Schiefnerile 16. VI 1862). Nii näit. võiks mõista „kõige kõrgema eesti käe" all ka Kalevipoja kätt.

Küll pole veel Kr-i mured oma valulapsega kaugeltki lõppend. Veel järgneb aastatepikkust võitlust ostjaskonna tuimusega, aktsiate tasumisega ja — hiirtega, kes ladu „makulatuuri“ vägisi kipuvad hävitama. Aga see ei kuulu enam otsekohe siia. Samuti mitte „Kp-ja“ terviku vastuvõtt arvustuse poolt — mis muide polnud oma elavuselt kaugeltki võrreldav varasemaga ning vähe uut ning huvitavat juurde lisab teose sünniaegse miljöö ja selle nõuete tundmaõppimiseks (vt. I osa, § 1).

§ 35. Koostussihid ja nende areng.

Oleme eespool ühes „Kp-ja“ välise saamiskäiguga püüdnud jälgida kaasaeglaste ning eriti Kr-i enda väljenduste järgi ka ta „läbitöötuse“ printsiipe, kuna need on muutund ühes töö enda kujunemisega. Kokkuvõtteski peame märkima Kr-i töö sihipüüdluse kõige iseloomustavama joonena ta kompromislikku dualismi, kahe sagedasti teineteisele vastukäiva sihi taotlust: koguda ja välja anda eesti rahva luulevarasid, nagu need tõesti esinevad, ja teiseks esitada nad ometi ühtlasi kunstiliselt mõjuva tervikuna. Mõlemad sihid esinesid olulistena juba kogu teose sünnile viind ideedünaamikas, kumbagi eivõind jätta täitsa tähele panemata, ilma järsu loobumiseta kõigest senisest, kogu ajajärgu püüdeist ja lootusist. „Kp.“ pidi olema eepos, vähemalt „näiliselt“, ja veel enam pidi ta esinema rahva loominguna, kah vähemalt näiliselt.

Seniste andmete, aja teoreetiliste vaadete ja „Kalevala“ eeskujul usuti need kaks sihti esmalt tõesti olevat kergesti ühendatavad, sest et usuti ka siin majesteetlikku „metsades puhkavat laulu“, mida ainult vaja koguda, olnud terviku põhijooni õieti „ära aimata“ ja selle järgi katked liita. Vormilisi silumisi ja täiendavaid ümberkujundusi peeti siin nagu varemal, n. ö. eelromantilise (ja osalt veel romantilisegi) folkloristika ajajärgul kogu Euroopas enam-vähem lubatavaiks, sest et tähtis oligi eeskätt rahvaluule kujudes ja sündmustikus aimatav „rahva vaim“. Nii toimis Faehlmann, nii Schultz-Bertram, nii ka Kr. oma koostustöö alul 1850. a. ja nähtavasti juba enne seda.

Mida enam aga tutvuti olevate eesti luulevaradega ja, teiselt poolt, mida enam ka siin hakkas läbi tungima n. ö. realistlik, esteetilis-teleoloogilisest ikka enam ainult faktilis-kausaalseks emantsipeerund teaduslikkus, seda enam tuli ilmsiks ka lõhe algupärases

sihiühtluses, seda enam lõid algupärasest sihidualismist välja ka tegelik dualism, erinevat menetlust dikteerivad kahesugused nõuded, tihti otse printsiipide polaarsus: juhuslikest aineist ei saand mingit ühtlast kunstteost ainult sobitava valikuga, vaid pidi embkumb, kas neid aineid avalikult muutma või jätma teoski tahtlikult ebakunstiliseks. Selle romantilis-poeetilise ja realistliku teaduse vahelise murdeaja traagiline ohver, kuid — ühtlasi tulemus, see oli „Kalevipoeg".

Selle dilemma ees näeme Kr-i menetlusviisis võnkumisi, mille määrab kummagi printsiibi mõjumisaste. Mõlemad on jäänd maksma ehitustöö algusest lõpuni, alul aga on autor olnud enam juhitud esimesest, hiljemini enam teisest, s. o. rahvapärasuse põhipüüdest. Nii järgnebki alguse „naiiv-sünteetilisele" alg-ajajärgule kriitilisem ootamis- ja viivitusaeg, sellele, eriti pärast „Kalevalaga" tutvumist, juba teadlikuma ainemuutmisega ja ümbervärsistusega tervikuloomise aeg (1853) ning siis n. ö. rahvapärastuse-ajajärk, juba umbes 1854. aastast pääle, kus eriti välisarvustuse survel ikka enam domineerivaks saab võimalikult täpse rahvapärasuse taotlus niihästi sündmustikus kui ka sõnastuses, kuni see lõpuks viib isegi täitsa ühtesulatamata episoodide sisseliitmiseni (Kõue tütar, Kp. ja vaenelaps, Maailmaotsa loo katkendid jne.).

Nii seguneb endine tervikutahe (ehk usutud muistse terviku restaureerimise tahe) ikka enam püüdega ainult koguda ja säilitada võimalikult palju rahvaluule aineid ja stiilielemente, mis vähemalt näiliselt sobivad „Kp-ja" raamidesse. Loond (õnneks) teose algehituse umbes Faehlmanni omale ligineva julge ainete sulatuse ja ümbertähendustuse meetodiga, püüab ta nüüd läheneda ridarealise rahvavärssside ühte- ja vaheleliitmise mosaiiktehnikale à la Lönnrot. Muidugi selle vahega, et viimasel olid ta mosaiikvärsid osalt isegi sama-ainelised, siin aga täitsa heterogeensed, jah, ilma et oleks tarvitada olnud ühtegi „kaduma läind Kalevi-saagasse" kuuluvat laulu [331]).

Kui aga nii Kr-i tegevust on juhtind tõesti kaks paratamatult erinevat sihipüüet, kui töö lõpu poole vahel on teaduslik püüe isegi valitsend, sundides teosesse võtma ka neid temaatilisi ja stiililisi elemente, mida autor ise pidas esteetiliselt otse halbadeks, kui autor ise aina toonitabki, et ta taoteldud kunstiline üht-

[331]) Vrd. eeltsit. Kr-i kiri Schultz-Bertramile 24. XI 1859.

lus on ainult näiline, et ta pole tahtnudki anda mingit kunstteost, veel vähem eepost, et talle üldse vorm „ei tähenda midagi", vaid aine koostus on kõik — kas me siis ometi ei pea võtmagi seda küsimust tõsiselt? Kahele ühevõrdsele sünnitendentsile vastavalt on Kr-i teos oma ehitus-intentsiooniltki ainult osalt kunstteos ja osalt „teaduslik" rahvaluule-väljaanne.

Tegelikult näib esteetilise mõjumise eesmärk ometi olnud palju juhtivamal kohal, kui võib järeldada Kr-i enda väljendusist. Ja see laseb küll arvata, et need nii elavad kunstteose-eitused on olnud mitmes suhtes kas teadlikult või alateadlikult liialdavad (alates juba ta ratsionalistlik-vanamoelisest kunstteose mõistest). Arvustustest kibestatult tahtis Kr. nende väljendustega osalt tagasi tõrjuda süüdistused oma töö kunstilistest nõrkustest, viimased edasi lükata rahvaluulele või selle ajast rikutud vormidele, veel enam, kaitsta endale võetud teadlase töö usaldatavust isikliku ümbertöötuse kui „võltsimise" süüdistuse vastu ja ühtlasi kanda teose olemasolu ja väärtused võimalikult suurel määral just eesti rahva kreeditisse. Viimaseks aga aitaski eriliselt just see osaline katkendlikkus töö viimases redaktsioonis. Kuna neid silmatorkavaid ebaühtlusi kerge oleks olnud kõrvaldada, tõestasid nad kõigile, et kokkuseadja seda pole tahtnudki, et ta on meelega hoidund igasugusest „macpherson'likust võltsimisest"[332]). Nii said palju suurema usaldatavuse ka need palju suuremad kokku- ja ümbersulatused, „kittimised ja kleepimised", mille abil varemalt oli kokku saadud teose ometi võrdlemisi terviklik põhiehitus.

Õieti on siis selles näilises tervikus ka see intentsiooni-ühtlusetus ise osalt vaid näiline. Kuid osalt on see isegi tahtlikult kavatsetud (või lubatud), et anda teosele enam tõelise muinaseepose varemete ilmet — ja meeleolu. Tõsi küll, Kr-i ülikooli-õpingud tutvustasid teda peamiselt klassitsistliku eeposeteooriaga. Nähtavasti prof. Morgensterni loenguis kõneldi peamiselt Home-

[332]) Vrd. näit., kuidas just seda asjaolu on rõhutand „Kp-ja" rahvaehtsuse tõestisena arvustaja Liter. Centralblatt'is 1864, nr. 31, lk. 735 jj. Vrd. ka prof. Schott'i kaitsvat väidet „Kp-ja" ebaühtluse puhul: „Aber K. P. ist auch mehr als irgend ein anderer sagenheld die schöpfung eines ganzen naturvolkes in einer langen reihe von jahrhunderten, und den beurteiler dürfen daher mannigfache widersprüche nicht stutzig machen, wie er auf ächt künstlerische einheit und harmonisches verhältniss der teile zum ganzen verzichten muss" (SvKp., lk. 415).

rose eeposte eeskujul kogu sellest rahvaste „heroilise noorusaja“ kaugeid suursündmusi kujutavast luuleliigist, kus usund liitub ajalooga, imelik loomulikuga, jumalad segavad end inimeste saatustesse, kombed ja hingeelu on veel lihtne ning seda kujutataksegi vaid välispidiselt, pearõhk on ainult suureks ja imelikuks paisund muinassündmustel jne.[333]). Nende sihtide taotlust võime allpool märkida ka „Kp-ja“ ülesehituses.

Kuid see ei tähenda kaugeltki, nagu oleks Kr. püüdnud täita kõiki klassitsistliku eeposeteooria nõudeid. Teadlikult toonitab ta mitmel korral oma sangari mittevastavust klassilisele ideaalile, samuti kogu siinse miljöö ja luulelaadi erinevust antiiksest. Ei näi ta siis palju hoolivat ka klassitsistlikust eepose täieliku ühtsuse nõudest, nagu näitab juba ta Byron'iga õigustatud subjektiiv-lüüriliste elementide sissepõimimine. Pääle (esi)romantilise „katkendeepose“ teoreetilise kaitse mõjustasid ta sihipüüdlust selles suunas muidugi ka tegelikud eeskujud ning kas või juba samuti katkendlik „Kalevala“, rääkimata Herderi „Cid'ist“, Walter Scott'i rahvalaulude-kasustamise kunstikavatsuslikust katkendlikkusest või kõigi eelkäijast, „Ossiani lauludest“, milles unenäolise saagatunde saavutuseks oli fragmentaarsus otse päämisi abinõusid. Nii tundub näit. Kalevipoja ja Saarepiiga veresuguluse lahtiseks jätmine mitte niipalju aine puudumisena kui just sobiva võttena romantilise ebamäärasuse taotluseks, ühtlasi säästvaks ja jubedust-taotlevaks mõista-andmiseks. Samuti mitmel pool mujal.

Vähemalt see vastutulelik vabadus eepose mõistes võis natukenegi kergendada Kr-i tööd ta kahe tule vahelises seisukorras. Kuid täielikult rahul pole ta selle kunstilise väärtusega olnud iialgi, vaid ikka jälle toonitand, et tema algatud töö lõpule peaks viima alles mõni teine.

Pääle nende vastuolukate pääsihtide võime Kr-il märkida veel mõningaid teisigi, kaudsemaid intentsioone, mis osalt seotud eelmistega, osalt aga lähevad ka üle nende ja asetuvad nendega isegi vastuollu.

Nii tahab „Kp.“ anda midagi ka puht-teadmislikult, tutvustada Eesti muistse elu ja vaimuga.

---

[333]) K. Morgenstern, Über das Wesen des Bildungsromans, ajakirjas Inländisches Museum 1820, 2. vihk, lk. 54—57. Vrd. G. Suits, Kreutzwald Tartust lahkumisel, Lmg 1935, lk. 79 j.

„Tema toob meile sõnumid wanemast aeast, näitab meie suguwanemate elust ja waimu tööst awaliku märkisi, kuda nemad kuulsat juttu olid sünnitanud", ütleb autor ise „Kp-ja" rahvaväljaande eessõnas. „Kõik, mis meie maal enne seda aega oli sündinud, kui sakslaste kaupmehed esimest korda laewaga teed seie leidsid: seisab paksus udu wõrgus. Sellepärast peame seda suureks õnneks pidama, mis meie wana juttu sõna sinna pimedasse jälgi on teinud. Mõtlejad lugejad wõiwad Kalewipoea elukäigist mõnda wanast ajast tundma saada, kuda neil päiwil juba korraline walitsus ühe kangema mehe woli al ja omad seadused olid olnud."

Sama teaduslik tutvustuse siht ilmneb ka mõneti mujal Kr-i väljendustes kui ka teoses endas (kus paiguti kuhjatakse teadmislikke aineid ehk enamgi kui kunstiliselt soovitav). Kuid päämine välissiht on teosel siiski mõjuda rahvuslikult, äratada eesti rahva austust võõrastes ja rahvuslikku teadvust ning armastust eestlastes enestes.

Varemini saksakeelseis väljendustes olles sellega taktiliselt tagasihoidlik, toonitab Kr. seda eestikeelses „Sippelgas II" (lk. 27 j.) juba üsna selgelt. Ta eesmärgiks oli: „... niisugust wana wara, kus ial wõimalik kokku koguda ja korrale seada, et meie järel kaswaw noorem sugu sest teadust saaks, kuda nende isa-isade päewil oli lauldud, ja seda kallist isamaad armsamaks akkaksid pidama, kui praegu. — Kalewi poeg olgu Eestlastele üks wana aea mälestus, tema süttitagu meie südames paremat waimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama, kui seie saadik oleme pidanud."

Nii öeldakse esimest korda rahvale endalegi selgelt välja terve haritlaspõlve elutöö tähtsam ning sütitavam jõudidee. See on seotud Kr-i juures varemalt otse haruldase üldise rahvuspropagandaga ja nõudega, et ka eesti haritlased jääksid truuks oma rahvale ja oleksid sellest isegi uhked, nagu on seda tema, Kreutzwald, ja nagu on paljud „tuuderitud mehed" Soomes. See rahvuslus on otseselt seotud rahvaluulega.

„Ennemuistsed juttud on üks karastaw rahwa sool, tahaksite Teie oma soola maha puistada, siis läheks kõik liha mädanema. Kes enam Eestlaseks ei taha jääda, see jätku Kalewi poega lugemata; aga tema tuletagu musta räästa poea juttu meele, mis siin tahan kõnelda." Ja jutustades tuntud valmi muströstast, kes tahtis end moonutada võõramaiseks Kurrukuk'iks ja nii teenis ainult kaaslaste naeru, agiteerib Kr: „Nõnda saagu lugu kõigiga olema, kes oma loodud auukuube põlgawad ja teisite püawad laulda, kuda Jumal neile nokka lasknud kaswada".

Nüüd viimaks kuuleb ka rahvas ise, et rahvaluule kõigepäält on ta tõulise täisväärtuse ja kultuurikõlvulisuse tõestis:

„... nemad peawad tundma saama, et neil üks kallis warandus on, mis nende talupoea põlwe otsekui kullaga ületõmbab. Sesinane warandus on Teie päritud rahwalaulud ja juttud, mis teile awalikult õpetawad, et

teil niisama palju loodud waimu wara oli antud, kui teiste rahwa sugudele. — Mõned meie Eesti rahwa lauludest on nii ilusad, et neid paremate Greeka rahwa sünnitatud laulude kõrwa wõib panna.“ Ning rääkides eesti rahvaluule menust Saksas ja isegi Prantsusmaal, lõpetab ta: „Kuis julgete seda alwaks panna, mis targema rahwa sugudele rõõmu teeb ja Eesti rahwa nime austab? — Üks wõõramaa mees — kui tema teie rõõmust laulu healt kuuleks, siis ütleks ta kohe: se on üks üles äratud rahwa sugu, kes pääd weepinnast oskab kõrgemale tõsta.“

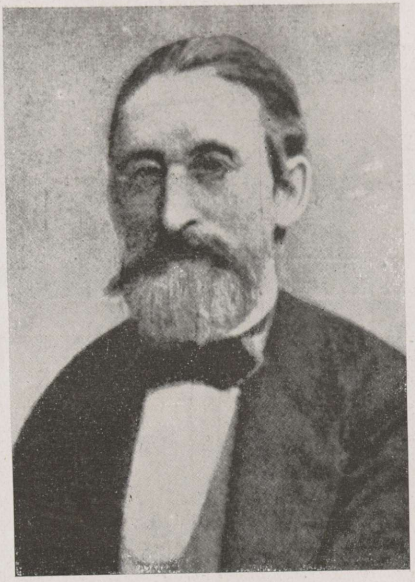
Umbes sama kordab ka Kr-i „Lühikene seletus“ (lk. 11). Lisana võiks mainida teonitust „Kp.“ loo v a r e m a s t tähendusest: „Saagu siis Kp. mälestused meie lastele ja järeltulijatele niisama armsaks jääma, kui nad meie eelkäijatele enne olid olnud, kes mittu sada aastad järgmiste orjapõlwe ahelatesse köidetud kuninga Kp. õnne aega tagaleinasid ja tema tagasi tulekut üksisilmi ootasiwad“. Oodatakse ka, et suurem koduarmastus, mis sünnib eelkäijate raskuste mälestusest, ära hoiab kergemeelse väljarändamise ja õhutab lootust tulevikule.

Siin on juba rakendatud otsesesse rahva äratustöösse kogu eelmisel ajajärgul üksikuis valmind ideejõud: luulepärimused ise oma iluga, nende väärtus mineviku allikana ja kultuuritõestisena, nende menu välismail. Eelärkamisaegne ettevalmistus on läbi, masside ärkamisaeg on aland, ülesäratatud „Kp.“ ise saadetakse esimesena rahva enda tootena propagandareisule.

Ja kõigile raskustele ja ebaõnnestumistele vaatamata peab Kr. seda sihti ja tagajärge ka hiljemini oma kõige tähtsamaks, oma ainsaks teoks, „mis peale uhkuse harjaksid tohiksin kaswatada. — — Eestirahwa seie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel wiisil sõimatud nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis kui ükskord rahwas targemaks läheb: neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ärasalgama“ [334]). Millele Faehlmann ja Schultz-Bertram 30 a. eest vaatasid kui ülesandele, sellele võib Kr. nüüd vaadata tagasi kui tehtud tööle, tõelisele elutööle.

Aga veelgi ei puudu otsesemalt praktiline siht vana valgustusinnuga „Viru lauliku“ elutööl. See jätkab kalendrijutte, Zschokke tõlkimisi ja „Sippelga“ manitsusi, ta tahab m õ j u d a m o r a a l s e l t, sisendada ka üldinimlikku elutarkust, olla elu „soolaks“, võidelda eriti rumaluse, alkoholismi ja südamekanguse vastu.

[334]) Kr. Koidulale 17. III 1868.

Akadeemik Franz Anton Schiefner (1817—1879).

Pastor Carl Reinthal (1798—1872), ÕES-i esim. 1850—1853.
Foto ÕES-i kogus.

Gustav Blumberg (1834—1892).
Foto ÕES-i kogus.

Kreutzwald vanas eas (oma maja ees Võrus).

„Oh kui meie seda waba põlwe seeks oskaksime pruukida, et waimu tiiwad kõrgemale lennaksid, õpetuse wilja põld õitsema lähäks ja meie järelkäijad igapidi kaugemale astuksiwad. — Wanduge wiina-kuradit maha!... Saage jälle tugewaks, hääks ja kõlblikuks rahwaks. Kalewi poeg olgu teile ilmlikuks troostiks, nõnda kui püha kiri waimulikuks“ [335]).

Ega ta jäta oma traagiliselt hukkuva titaani liigkanget vägimeeltki ette seadmata hoiatava eeskujuna: „Ehk tema kül sagedast nõder näitab, siiski ei pea teie teda selle nõdruse pärast põlgama. Simson oli niisama kange ja kanguse kõrwas jälle nõder, kuda tema elukäik selgest tunnistab. Aga niisugustest ette kujudest peab üks kange õppima, ennast alandama ja kiusajat kartma, kes wihas elab, ja suurema mehe sees ika suuremaks kaswab. Simsonil sai silmawalgus ära kustutud, ja tema enese kanguse töö sünnitas tale surma. Kalewi poeal saawad mõlemad jalad põlwini maha leigatud, ja tema peab s e l l e s a m a mõõga läbi surma leidma, misga ta ükskord ilmasüüta werd oli waland. Siin on nuhtleja õigus nähtawal, mis kurja tööle teenitud palka käte tasub“ [335a]).

See tundub siis olevat juba õigegi valgustusaegne ja moraliseeriv toon kunstteose puhul (kuigi seda siin osalt tuleb seletada tagant järele tõlgitsusega tolleaegsele publikule, kes vajas niisugust õpetuse „orgiga kätte näitamist“). Kui folkloristlik ja kunstiline printsiip võistlevad ülevõimu pärast, kas siis viimati nii pääletikkuvalt sõnastatud moraalnegi tendents ei mõju teoses paiguti domineeriv-segavana? Vaatame seda lähemalt teose enda analüüsis.

§ 36. Ainekäsitluse areng.

Vaatame lõpuks veel mõningaid Kr-i teoreetilisi v a a t e i d t e m a k ä s i t e l d a v a a i n e a l g u p ä r a l e j a i s e l o o m u l e (vrd. ka § 27). Sellest sisaldab huvitava seletuse Alg-„Kalevipoja“ saatesõna [336]):

„Nagu kõigi rahvaste saagalises ürgajaloos mõned oma keha- või vaimujõuga massist eralduvad isikud omandavad peagu jumaliku nimbuse, kuna nende teod, mis esialgselt mitte ei ulatund üle inimliku tasapinna, esinevad seda suurepärasemate kujudena, mida enam nad eemalduvad minevikus just nagu pikenevad õhtuvarjud; niisama leiame ka eesti rahval kuulsa Kaleviidide sugukonna.“ See on siis põhijoontes ajaloolis-etnoloogiline vaade, mis oletab saagasangarite sünnitajaks mitte mütoloogilisi kujutelmi, nagu arvasid vennad Grimmid (ja ka nende ning loodusmütoloogia järelekäija Neus), vaid suuri ajaloolisi isikuid.

Edasi arendab Kr. oma vaadet ometi palju hüpoteetilisemas suunas: „Selle hiiusaaga häll tohiks olla otsitav rahva enda hälli juures Aasias, põhjen-

[335]) Sippelgas II, 30.

[335a]) Sippelgas II, 28.

[336]) VGEG III, 1, 87, a. 1853.

datud traditsioonidele esiaegsest hiidudesugust, mille olemasolu, küll kaua kaheldud ja eitatud, võib-olla kord astub muinasjutu-maailmast tõelikkusse, kui teaduslik kriitika peaks tunnistama inimeste rudimentideks mõned hiljuti ülesleitud luukered. Me ei või ju ometi päris eitada oletust, et kunagi antediluviaalsele ajale lähemal ajajärgul inimesesoo hiiglaslikumaid formatsioone on võind olemas olla."

Nii siis, toetatud aja üldisest arvamisest eestlaste aasialise päritolu kohta, oletab Kr. oma saagadelegi aasialikku algupära (nagu, küll enam mütoloogia kaudu, sinna juhtisid ka venn. Grimmide jt. vaated) ja püüab neid lõpuks seletada isegi väga „naturalistlikult", kord tõesti eland hiidude mälestisena! Sama päritolu teooriale ehitab ta aga ka omavägilase omapära tõlgitsuse. Nagu juba Schultz-Bertram oma 1839. a. kõnes, mõistab temagi Kp-a kui liitkuju ühelt poolt põhja, s. o. germaani viikingist, teiselt ja ürgsemalt poolt aga aasialisest, eelveeuputusaegsest hiidvägilasest. Just viimast joont toonitab ta ikka jälle ka kui tõestust Kp-ja saagade igiaegsest rahvaehtsusest, mida juba sellepärast võimatu olnuvat omast peast välja mõelda antiikkangelaste eeskujul [337]). — Väideldes J. Krohn'i arvamisega, nagu tuleks „Kalevala" kodu otsida Soomest, arvab Kr., et niisama hästi võivat seda kodu oletada ka Virumaal.

Aga miks mitte polevat parem end mõelda „veel mõni aastasada kaugemale minevikku, kus Eesti-, Soome-, Liivimaa ja Karjala veel olid soome ehk turaani rahvast (Volksstamm) puutumata, kauges Aasias aga kokkukuhjatud suguharudel vajaline eluruum (Spielraum) oli muutund liiga kitsaks, mistõttu nad sunnitud olid välja rändama: kas ei võind siis nii arvurikas rahvas, nagu soomlased kahtlemata olid, kaasa toond olla ka oma saagadevara, vähemalt katkendites? Väljarändaja rahvas, isegi kui ta oleks välja lükatud nagu Hagari poeg, ei lähe oma lapsepõlve hällist ometi mitte paljaks röövituna ka oma lauludest ja saagadest, vaid võtab kaasa mõnegi armsa mälestise, mida ta hiljemini kasustab oma uue kodu ehteks. Soome „Kalevalal" nagu eesti „Kalevipojalgi" voolab soontes puhtaasialik veri, nagu möönab iga erapooletu otsustaja." Ja Kr. juhib Krohni tähelepanu oma ülaltsiteeritud eessõnale. (18./30. IV. 1874).

Samuti seletab Kr. oma vaateid ka Eesti-rahva kasulises kalendris [338]). Ta kõneleb rahvamälestiste järkjärgulisest muutumisest rahva suus ja mainib võimalust, et eestlased umbes 2 000 a. eest veel olid Aasias.

---

[337]) Nii näit. peale esmatrüki eessõna ka juba ühes kirjas Neusile 30. V 1850 ja samuti veel kaua hiljemini Julius Krohn'ile (18./30. IV 1874).

[338]) a. 1869, lk. 57 j.

Ning kuigi väljarändamis-aeg olevat teadmata, „siiski tohime meie arwamise wiisil nii palju kindlaks panna: et nende wanemad mälestused, mis ennemuistsetes juttudes elawad, peaaegu sinna piirini wõiwad ulatada, kus suguwanemate kätkid seisnud ja nende lapsepõlw mööda läinud". Ja neist kõige vanemast, Kalevipoja-loost arvatakse: „Kas kusalgi ühest nii määratuma wägewast mehest, kellest ennemuistne jutt meile kuulutab, pisemat eesmärki maailmas leitud: seda ei ole täna päewani weel midagi wõidud tõeks teha. Siiski tohime mõelda, et kõik luulest ei olnud tõusnud, waid midagi tõekuju jutu sisuks wõinud olla, mis loomisele põhjaks pandi. Luulewägi kaswatas selle põhja peale wiimaks ühe kuju, kelle keha ja liikmed igapidi nõnda wälja wenitati ja imelikult paenutati, et nemad enam kusalgi loomuliku inimese piiridesse ei mahu, waid neist üle lähewad ja wõimatud lugu näitawad. Sest tükist tunneme, et jutu esimesed sünnitajad lapsepõlwes elanud, kus weel wahetegemine mõistusel puudus, mis wõimalik ehk mis wõimatu näib. Sellest lugu pidamata peame Kalewipoja mälestusi aus pidama, sest et neid meie oma rahwa waimupõld oli kaswatanud, enne kui selgem teadmine wõõraste läbi meie maal sigines" [339]).

Pääle Kp-ja reaalse eeskuju oletust esineb siin veel teine Kr-i vaateile iseloomustav joon. Kalevipoja-saagad on loodud rahva „lapsepõlves" ja sellele vaadatakse tagasi teatava (valgustusaegse) halvastusega. Sama suhe oma ainega on näha ka eestikeelse väljaande eessõnast. Kuigi tutvustatakse saagat kui rahva mälestust kaugest vabaduse- ja õnneajast, tõtatakse kohe seletama, et mingit niisugust päris õnneaega pole olnudki, vaid ka siis oma „mured ja waewad kanda olid, kui meilgi. Ainuke wahe wõis ses olla, et seal keha kangus mehe kuulsaks tegi, kudas nüüd waimu anded teda ülendawad".

Ja edasi: „Meie päiwil on asjade lugu kõigelt poolt hoopis teiseks läinud, meie oleme nimelt Ristiusu läbi täielikumale Jumala tundmisele jõudnud, ka muidu mõnes tükis mõistlikumaks saanud, sellepärast ei wõi meil wana aeg mitte enam nii kallis olla, kui neil, kes seitse sada aastat enne meid siin elasiwad, ja kellel tõewalguse koitu weel silma ei olnud selitanud. Seepärast oleks suur rumalus, kui kedagi pimedat ebausu aega täna pääwal ülemaks tahaks kiita, kui seda, mis tal praegu käes on".

Tunneme ära sama Kr-i, kes hiljemini nii teravalt üles astus vastu Jakobsoni jt. ägedat saksavaenu ja muinasaja uut idealiseerimist à la Merkel, Kr-i, kes juubeli-laulupeost „Eesti Postimehes" ilmund „Vana abielupaari" muinsuseülistusele reageerib

339) Vrd. Kr-i „Lüh. seletus", lk. 7—14, kus pääle selle kõneldakse ka pärimuste muutmisest rahva suus, mille läbi olevat võimalik segunemine „raudameestega" (rüütlitega). Viimaste „seietulek" olevat „vähemalt poolteisttuhat aastat noorem kui Kalevipoja elupäevad". Vt. ka Kr. Schiefner'ile 16. X 1859, E. Kirj. 1911, lk. 439 jj.

kurja hurjutuskirjaga, meelde tuletades, et isegi sakslaste siiatulemise ajal „leiti meie esiwanemad juba Wenewalitsusele kümnest maksmas“ jne. Ei puudu ka valgustusaegne rahulolek kultuuriarengu ja käesoleva „tõevalgusega“ ning üldse vaimukanguse vastusead halvastatud kehajõule ning „pimedale ebausule“ [340]).

See pole siiski mitte puht-valgustusaegne vaateviis, see on õppind vahepäälsest esiromantikast, see taotleb harmooniat, see näeb ka „teiselt poolt“:

„Aga teiselt poolt ei oleks see mitte wähem rumalus, kui meie tühja uhkuse pärast seda läheksime põlgama, mis suguwanemate mälestusest meie päiwini on ulatanud.“ Juba teiste, „targemate rahwa sugude“ eeskujul pidavat meiegi oma vana aja mälestusi armastama ning uurima. Ja Kalevipoja-loost võivat me näha, „kuda neil päiwil juba korraline walitsus ühe kangema mehe woli al ja omad seadused olid olnud“.

See muinsussuhe on siis pigemini romantikast ainult mõjustatud uusklassika või — algava realismi oma, kus domineerib juba k r i i t i l i s u s ja mõistusekultuuri hindamine, mitte esiromantiline primitiiv-vabaduse i d e a l i s e e r i m i n e. On küllalt iseloomulik, et isegi „Kp-st“ soovitatakse õppida seda, mida sääl õieti näha õige vähe: meie muinasaja organiseeritud monarhismi ja seaduslikku korda. Ligemal vaatlusel näeme, kuidas see suurem mõistuslikkus ja uusklassiline kultuuritahe ühes suurema rahvapärastusepüüdega kajastub ka teose kujude ja stiili arengus, kuidas sissejuhatustes j. m. püsind Alg-„Kp-ja“ esiromantiline minevikutundlemine hilisemas ümbertöötuses üha väheneb, osalt küll ka arvustuse mõjul. Niihästi realistlik-teaduslikuma rahvapärasuse nõudel kui ka realistlik-klassitsistlikuma primitivismihalvastuse ja sentimentalismivastase maitsemuutuse tõttu moondub ka Kp-ja kuju eepose lõppredaktsioonis palju hiidlikumaks ja — rumalamaks, kui ta oli Faehlmanni või Kr-i endagi varema silmaga nähtud. Rahvapärane hiid hävitab jälle paiguti heeroskuninga ja saarepiiga-kavaleri võrdlemisi inimlik-plastilise kuju. Taltuva ja vananeva autori ratsionalistlik mõistuseaustus näitab Kp-ski juba selgelt ta mõistuse lapsikust ja alandab primitiiv-ohjeldamatu kirgede-sangari või Faehlmanni ideaalkuninga paiguti ainult ebasümpaatseks primitiiv-unimüt-

[340]) Eesti-rahva kasuline kalender 1870; Kr. Koidulale 10. VIII 1869 = Kv. I, 341 j.; Kr. Bertramile 3. III 1870; vt. „Kp.“ I trüki eessõna, ka Kr-i „Lüh. sel.“, lk. 13.

siks. Kord disponeeritud heroiline rahvuseepos saab nii ikka enam realistlik-folkloristliku rahvajutu lõpp-ilmestuse [341]).

Nii suurendab ka veel ümbertöötaja(te) erilaadne ja pikal valmimisajal muutund ainesse-suhtumine teose ebaühtlust, mis juba küllaltki suur ümbertöötuse meetodi paratamatu kahepaiksuse ja eriti rahva enda antud ainete äärmise kirevuse tõttu.

Mis parata? Sama aeg ja sünnitingimused, mis eepose idee olid andnud ja ta teostamise võimaldand, nõudsid ka oma ohvri. Aga meie etteheited Kr-le ta sangari tõmpuse ja „matsluse" pärast peaksid olema vähem teravad, kui arvestame, et ta teda antud eeldustel ei tahtnud ega vahest võindki nii väga idealiseerida, veel vähem siluda „elegandiks", nagu on nõudnud hilisem estetistlik arvustus (jah, isegi veel mõni nüüdisaegne õpperaamat). Kui tahetakse midagi just süüdistada, siis kõigepäält juba neid segaseid, ajaga muutuvaid ja mitutpidi kompromislikke koostusprintsiipe, mille järgi vähemalt lõppstaadiumis püütigi anda ainult „üht eesti ennemuistset juttu", ühe orining teorahva „aasiapäraste" mälestuste ühenduskatset, mitte mingit salongipärast kultuureepost. Teades, kuivõrra raske oleks neil eeldustel olnud asja üldse teostada teiste printsiipidega, peame loomulikuks ning andestame palju ka siin. Ja tunnustame seda meelsamini, kui palju sellest hoolimata on saavutatud ka siin.

---

[341]) Et Kr-i eestlus ning Muinas-Eesti ihalus juba noorusest pääle oli vähem radikaalne kui näit. Faehlmannil, on tuttav, ega ole siis see vanema ea kriitiline või koguni vaenuline suhtumine kõrg-ärkamisaja uue muinsuse-entusiasmi, nagu üldse ta radikaalse rahvusluse vastu mitte üllatav. Siiski näib see tagasihoidlus progresseerund ühes autori vananemisega, ja küllap on selleks kaasa mõjund ka uuemad, teatavasti juba ammu palju realistlikumad voolud Saksas, millega ta ju oli kontaktis võrdlemisi ligidalt. Ajal, kus teiste vähemharitud eestlaste hulgas muinsuseidealiseerimine õieti alles moodi läks, kuuleme Kr-lt juba palju uueaegsemaid sõnu „praktilisest uuest voolust", mis eitab kõike romantilist, eelajaloolist ja muid sarnaseid „allootriaid" (nii kirjas Schultz-Bertramile 4. VII 1872). Ajajärgu Läänest päältungiv realism, mille mõjusid (ühes Platen'i j. t. uusklassikute omaga) võisime näha juba „Kp-ja" ilmumise aegses balti arvustuses, mõjustab ka iroonilise Heine, oma toodangu enamikus realistlikult progressinõudliku Lenau ja Widmann'i ning positivistliku Strauss'iga tegelevat Võru (ja Tartu) erakut kaua enne ta rahvuskaaslasi.

Ja lõppeks: kas pole need siinvaadeldud Kreutzwaldi teoreetilised eeldused ja arvestused mõneski suhtes õiged ka meie aja seisukohalt? Ta kaua-aegne töö rahvalaulude heroiseerimiseks on järeldus romantilisest, õieti juba Montesquieu algatatud põhjamaa miljööteooriast, mille järgi siinses karmis kliimas p i d i õitsema kord ka karm vägilasluule. Kas pole see mõnes suhtes tõenäoline ka praegu, kuigi sest luulest pärast „600-aastast orjapõlve" midagi pole säilind? Või kui seda ka kunagi polnud — kuidas oleks saand keegi viikingiaja miljöösse paigutatud eepost kirjutada i l m a neid laule ja lugusid tugevasti muutmata? Ometi mitte ainult ehtsaist naisleelutustest?

Samuti puhtteoreetiliselt „konstruitud" näib esmalt Kalevipoja kuju — oletatud süntees skandinaavia viikingiaja pärimustest ja Aasia „fantasmagoorilisest" fantastikast. Kuid põhijoontes p e a g u samastele tulemustele Kp-ja motiivide algupära kohta jõudsime ka ise käesoleva töö esimeses osas. Kuigi puht-hiidlikke motiive on tulnud meile ka läänest ja (hiid)vägilaslikke jooni ka idast, on ka rahva-Kp-ja üldilme siiski õige lähedaks osutund just ida (Kaukaasia, Vene) hiidvägilastele.

Selle hiidliku joone suurem toonitus tekitas küll ebakõla Faehlmanni klassilise ideaalsangariga — tõsi, kuid misvõrra Kreutzwaldi Kp. puudu jätab Herkulese väärtustest, seevõrra on ta lähemal meie rahva originaalile, nii siis ka rahvuspärasem. Ja kuigi oma suurema realismiga (ja — ratsionalismiga) ärkamisajast ees (ning — taga) olles Kr. ei rahuldand küllalt enam tolle äärmise muinsuseidealiseerimise nõudeid, jah, enne oma surma ses suhtes kutsus esile isegi kurjustavaid kaebesõnu [342]), on ta teos osalt just seetõttu säilitand enam huvitavust ka realistlikumaile ajajärkudele.

On vaja ainult paremini mõista selle saamisloo pikka ja rasket käiku.

---

[342]) Vt. peale muu Eesti Postimees 1882, nr. 22. Kr-i toonitus, et „Kp." pole päris originaalne, sest temas on ka palju rahvusvahelisi aineid, kutsub siin esile lamento: „... Ja kes ütleb seda? Kalevipoja laulu looja ise! Nuta, Eesti rahvas! Nuta verepisaraid!"

Täiendusi.

Ad § 7, Alus ja alged, lk. 23:

(10. rida alt esineb Merkeli töö nimetus, nagu see seisab teose köitel, „Lieflands Vorzeit"; õigem on selle tiitellehel toodud kuju „Die Vorzeit Lieflands".)

Valgustusaegse inimesearmastuse mõjulepääsust kõneldes võiks siin meelde tuletada ka selle suuna varasemaid esindajaid (näit. Hupel Eestis, Stenders Lätis). Ka eesti ja läti muinasajast kõneleb võrdlemisi rahvasõbraliselt (kuigi ainult sissejuhatuseks paaril leheküljel) juba H. Joh. v. Jannau oma töös „Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft", 1786. Juba selle esimesed laused iseloomustavad ta valgustusaegset „loodusõiguslikku" maailmavaadet, mille järgi ka eestlane ja lätlane on loodud vabaks inimeseks, kuigi see ürgne õigus on aja jooksul unevusse jäänd (verjährt). „Aber eben daher hat die Gewohnheit den Gedanken erzeugt, unser Bauer sey so gar der Seele nach, zu nichts anders, als zur Sklaverey gebohren" (lk. 2). Nii on juba siin mõningal määral algatatud ka see eestlase tõulis-rahvusliku kultuurikõlvulisuse toonitus, mis pidi vaidlusalusena päevakorral püsima peagu kogu XIX sajandi jooksul. Arndt'i kroonikale toetudes väidab ta küll (nagu hiljem Kreutzwaldki), et ka enne sakslaste siiatulekut eestlased pidid sõjalõivu maksma ja nimelt venelastele. Kuid Hupeli Topograph. Nachrichten (III 357) andmeil kõneleb ta ka nende eneste väejuhtidest, nagu seda olnud „Wannem Tölle" Saaremaal „Tölluste's", n. n. kuningad Treydenis j. m. (lk. 7). Nende kultuuri ja usundit iseloomustatakse ainult mõne lausega kui üsna algelist, kuid väga sõjakat (lk. 11 j.).

Üldse levineb valgustusaegne eestlaste inimeseõiguste mõistmine ja „orjastajate" hukkamõist võrdlemisi varakult baltisaksa intelligentsi keskel, kuigi võrdlemisi pääliskaudsel kujul. Teatava sotsiaalse tagapõhja sellele annab siingi põline linnakodanluse ja haritlaste vastuolu aadliga. Ja teatavaks eelkäijaks ja abiks oli siingi pietism oma iga üksikhinge ühevääsuse rõhutamisega. Pikemalt vt. N. Wihksninsch: Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland. Bd. I. Die ältere Generation der Vertreter der Aufklärung in Livland. Riga 1933.

Autorite register.

Addison 12
Afzelius 179
Agricola 40
Ahlqvist, A. 124, 126, 133, 160, 163, 177, 200
Ahrens 25, 70, 80 j., 124, 159 j., 164, 166, 169, 171—173, 175, 178, 180, 184, 200
Aleksander I 24
Aleksander II 162
Anni, A. 8, 19, 46 j., 56, 99 j.
Anttila, 5, 56, 92
Ariosto 127
Aristoteles 10—13
Arndt 215
Arnim 88, 198
Arvelius 21, 23, 126
Aschan 200, 202
Atterbom 47, 179
Balzac 19
Becker, v. 46
Behrsing 20, 30, 47
Beise 133, 179, 195
Benz, R. 6
Berens, J. Ch. 30
Bernard, Thalès 83, 174
Bertram vt. Schultz-Bertram
Bienemann 46, 50
Biron 29
Blair, H. 12 j.
Blanck, A. 3
Blindner, H. 82
Blumberg, G. 67, 74, 91, 93 j., 96—98, 101, 127, 194
Boecler 30, 43, 96, 143
Boileau 11, 12
Borinski, K. 11
Borcherdt, H. H. 10
Boubrig 52, 74, 84
Bremeni Aadam 35
Brentano 6, 88, 153, 198
Budberg 47
Börger 43, 44
Bürger 3, 100, 153
Byron 14, 16, 127, 171, 206
Camões 10
Castrén 128, 142, 155
Chamisso 6
Claudius, M. 5
Coleridge 14
Croix, de la 157, 163
Dante 11
Demidov 200
Dreistern, O. 82
Dreschler, W. 3, 14
Eckardt 20
Eichendorff 6
Eisen, M. J. 27
Elmgren 79, 178
Ermann 148
Ermatinger 83
Europaeus, D. E. D. 200
Faehlmann 25—27, 36, 38, 43, 45 j., 50—58, 62, 66—69, 71—80, 82, 84 j., 87 j., 90, 92, 96, 99, 100, 102—109, 114—117, 120—122, 125—133, 135—137, 139—142, 144 j., 150 j., 153, 157, 159 j., 167, 170, 172, 191 j., 197, 204, 208, 212—214.
Fichte 126
Fick, C. G. 34
Fielding 18
Finsler, G. 11, 13
Fischer, J. 93
Forselius 30, 143
Fouqué 6, 46
Freundlich 132
Frey 23 j., 30, 48, 132, 148
Ganander, K. 42—45, 48, 53—56, 60, 62, 97, 128
Gerstenberg 40, 46
Goethe 5, 11, 18, 81, 88, 113, 126, 148, 175
Gottlund 46, 56, 179
Grimm, J. 49, 174, 176, 184
Grimm'id, J. ja W. 6, 8, 58, 83, 88, 172, 191 j., 197, 204, 208, 212—214
Gutslaff 30
Göseken 30
Haapanen 133
Hagen 198
Hamann 2, 4, 29, 31
Hartknoch 29, 31
Hauff 6
Haym, R. 7, 30
Hebel 153
Hegel 83
Heikinheimo 56, 179
Heine 6, 16, 127, 213
Helle, Thor 30

Herder 2—6, 8, 29—32, 35, 38—40, 42, 49, 83, 88, 95, 125—127, 130, 148, 153, 193, 206
Heusler, A. 10, 64
Hippel 29
Hirsch 177, 186
Hiärne 35
Hoffmann, E. T. A. 6, 46, 95
Hogarth 175
Holberg, S. 126
Hollmann 104
Holmberg 49, 54
Holtei 153
Holtz 20, 23, 93, 131, 132
Homeros 7 j., 10 jj., 14, 18, 63, 66, 127, 154, 180, 183, 198, 205
Horn 46
Huch, R. 6
Hueck 67
Hugo 19
Humboldt 11
Hunt, Thore 35
Hupel 30 j., 48, 56, 115, 132 j., 215
Hurt 92, 101, 119, 124, 165, 199
Hölty 100, 127

Jannau, H. 36, 45, 49, 52, 60, 93, 105
Jannau, H. J. 215
Jannsen, J. W. 26, 30
Jean Paul 126 j.
Jussupov 177
Jürgenson, D. H. 25, 100, 125

K. O. 83
Kallas, O. 32, 102
Kallmeyer, Th. 170
Kampf, A. 27
Kampmann, M. 81
Kant 29, 126
Karell 25, 177, 191
Karttunen 34, 93, 97, 150
Katariina 29
Keckman 56
Kelch 30, 31
Ker, W. P. 64
Klopstock 4, 46, 175
Knüpffer 25, 32, 33 j., 48, 56, 80 j., 93, 115, 137
Kohl, J. G. 81, 108
Koidula 17, 27, 98 j., 104 j., 126, 133, 148, 194, 208, 212
Kolbe 137
Kreutzwald 1, 5, 16 j., 19, 25—28, 34—38, 44, 46 j., 52—56, 63—69, 71—73, 75—80, 82—85, 88, 90—156, 158—166, 168—171, 173—178, 181—186, 188—191, 193—200, 202—215
Krohn, J. 135, 210
Kruse 68, 114
Kruus, H. 20, 27 j.
Kuhlbars 36
Kurz, H. 31
Köppen 121, 158
Körber, Ed. Ph. 23
Körner 153
Köster 3

Laakmann 163, 191, 194
Lachmann, K. 8, 63, 83
Lagos 143, 151, 154, 156, 188, 189
La Motte 6, 12
Le Bossu 12
Lellep, K. 98
Lenau 16, 127, 213
Lencqvist 41
Lepik, M. 75, 76
Lermontov 16, 47
Liiv, O. 20
Linné 80
Locke 35
Lohre, H. 3, 31
Longfellow 174 j.
Loorits 131, 189
Luce 23, 24
Läti Henrik 35, 44, 82, 128
Lönnrot 41, 46, 56, 65, 72, 79, 82, 92, 100, 109, 121 j., 124, 127 j., 132—134, 136—138, 140—142, 145, 151, 156, 198 j., 204
Löwe 155, 159 j., 164, 185, 195
Lykurgos 198

Macpherson 3, 12—15, 78, 144, 160, 198
Mallet 40, 78, 130
Manzoni 19
Manteuffel 131 j.
Masing 24, 30, 48, 81, 126, 131, 148
Masso 27
Matthisson 100
Maydell, F. L. v. 53, 136
Meinhold 160
Merkel 20—23, 35—41, 44 j., 49—51, 55, 60, 69, 75, 105, 113, 130 j., 167, 211, 215
Merker 3, 16, 95
Meyer, E. 70, 82
Meyer, F. F. 170
Mickiewicz 16
Mickwitz 157, 158, 163
Milton 10
Mohn, M. 68, 103, 109, 112 j., 121, 137
Montesquieu 4, 130, 214
Musset 16
Mädler, M. 47, 82
Müller, Joh. 8
Müller, M. 145
Münnich 29

Napoleon 92
Neus, H. 25 j., 28, 34, 47 j., 52, 66—68, 80—82, 87, 102, 110, 112—116, 118, 120—124, 128 j., 132 j., 137 j., 142—145, 157, 171, 173 j., 197, 200, 209 j.
Niemi 42, 46
Nolcken 50, 69, 71
Novalis 6, 18
Oehlenschläger 47
Oldekop 23 j.
Otto, P. 82
Ovidius 32
Pabst, E. 82, 124, 159, 164, 166
Parrot 25
Pauck, J. v. 129, 177
Paucker 32
Percy 3, 4, 31
Perrault 12
Pestalozzi 92
Peterson, Kr. J. 24, 25, 33, 40, 42—45, 48, 50, 53 j., 56, 67, 128, 133
Petri, J. Chr. 20, 22
Platen 83, 213
Pope 12, 35
Porthan 41, 82, 133
Pumpurs 54
Puškin 5, 16, 47
Põldmäe 93
Raspe 31
Rehbinder 47
Reiman 46, 68, 71—73, 79, 91, 155, 159 j., 170, 185, 195, 202
Reinthal, C. 118, 146, 149, 162—164, 168, 173—185, 188, 191
Rennenkampf 200
Renvall 133
Richardson 18
Rosenplänter 24, 26, 30, 32, 43, 50, 132
Roth 24, 132
Rousseau 2, 20
Runeberg 5, 47, 77
Russow 26, 132
Rückert 6
Saal 40
Sachs, H. 175
Sachssendahl, E. 66, 124 j., 136—139, 141, 143—145, 151, 155 j., 158, 160—162
Santo 52, 60, 64, 86—88, 150, 152 j., 158, 169 j.
Saxo 35
Schelling 6, 79, 126
Schiefner, A. 128, 139, 141, 142, 155, 158 j., 162, 170 j., 174, 176 j., 179, 181, 184, 189 j., 195 j., 198—200, 202, 211
Schiller 5, 81, 83, 126 j., 175
Schirren, C. 70
Schlater 136, 192
Schlegel, A. W. 6 jj., 153
Schlegel, Chr. H. J. 32, 40, 48 j., 115, 132
Schlegel, Fr. 7, 18
Schleicher, Fr. 47
Schleiermacher 83
Schley, L. 47
Schott 148, 205
Schröder, L. v. 155
Schröter, v. 46
Schultz, W. 125, 150, 154 j., 163 j., 166, 171
Schultz-Bertram 25 j., 52, 54—58, 60—68, 70—73, 78 j., 85 j., 88, 97, 105, 109, 126, 133, 136—140, 146, 148, 150 j., 156, 159, 163, 168, 177—186, 188—192, 195—199, 203 j., 208, 210, 213
Schüdlöffel 48, 55 j., 159
Scott, W. 14, 15, 16, 19, 47, 206
Setälä, E. N. 52
Shaftesbury 2, 125
Shakespeare 88, 178
Sievers, J. v. 30, 47, 82 j., 195
Simrock 198
Sjögren 56, 143, 148, 158
Sommer, J. 128 (vt. Suve Jaan)
Sonntag, K. G. 43
Spencer 13
Spitteler 18
Stackelberg, Chr. v., 92
Stahl 30, 48
Stammler 3, 16, 95
Stenders 215
Stendhal 19
Strauss 213
Sturluson, Sn. 81
Suits, A. 79, 128
Suits, G. 47, 93—96, 98, 145, 155, 171, 206
Suve Jaan 131 (vt. Sommer)
Zschokke 107, 208
Žirmunskij, B. 14
Tacitus 35, 45
Taev, K. 157, 162
Tasso 10, 11
Tegnér 5, 17, 47, 77, 127
Tieck 6, 18, 46, 95, 127
Tiedeböhl, A. 47
Tieghem, P. van 3 j., 14 j.
Tikkanen 160, 162
Tohver, L. 127
Tombach 23
Tombak, L. 93 j.
Topelius 46
Tuglas, Fr. 148, 191
Ueberweg, Fr. 11

Uhland 6, 88, 100
Ullmann 70
Ungern-Sternberg, A. 47
Vabarn, A. 120
Varrak 188
Vergilius 10
Vietinghoff 196
Virányi, E. 83
Voltaire 1, 10, 20
Voss 127, 183
Väisänen, A. O. 41
Wackenroder 18
Walzel, O. 17, 64
Wanscher, V. 10
Warelius 128
Weitzenberg, J. 199
Westermayr 40
Widmann 127, 213
Wiedemann 25, 177, 184, 200
Wiegand 4—6, 18
Wieland 32, 127, 178
Wihksninsch, N. 215
Williams 26
Willmann 23
Winckler 46, 132
Wolf, Fr. A. 8, 63—65, 145, 154
Wolff, Chr. 125
Young 2

Asjaregister.

Antiikkirjandus ja mütoloogia 5, 10 j., 42—45, 61, 76 j., 130, 144, 151, 185, 210, 214
Balti-saksa kirjandus 20—24, 30 j., 43, 45—49, 80—83, 159, 213
Eepos 2, 7—19, 49 j., 52—67, 72 jj., 76—79, 84 j., 139 j., 144 j., 148 j., 168, 171, 185 j., 203, 206
Eesti keel 24, 31, 38, 51, 60, 69 jj., 82, 106, 131, 133, 158, 172, 200
Eesti muinsus vt. Muinsus
Eesti (tõuline) kultuurikõlvulisus ja Eesti tulevik 26, 29, 32, 51 j., 59, 70 j., 86 j., 105, 182, 207 j., 215
Esiromantika 1 j., 5, 12 jj., 18, 23 j., 29, 34, 47, 77, 79, 95, 98, 127, 148, 173, 203, 206, 211 j.
Estofiilsus 20, 24 j., 30. Vt. Rahvuslus, Rahvaarmastus
Filantropism vt. Rahvaarmastus
„Ilias" vt. Antiikkirjandus
Individualism 2, 16 jj., 22 j., 126. Rahvusindividualism vt. Rahvuslus
Inglise kirjandus 2 j., 12—17, 19, 31, 171, 174 j., 178, 183, 198, 206. Vt. Ossiani laulud
Itaalia kirjandus 10 j.
Juta ja Endel 76, 122
Kalendrikirjandus 106, 157
„Kalevala" ja selle ained 49 j., 52 jj., 56, 63, 65 j., 84, 102, 109, 117, 128, 133, 138 j., 141 j., 144 j., 151 j., 154, 156, 170, 178 j., 185, 198 j., 203, 210
„Kalevipoja" arvustused 84 j., 159 j., 164, 166 j., 170—173, 176, 178—181, 184 j.
„Kalevipoja" esteetiline ilme 2, 8, 16, 19, 34, 54 jj., 61 j., 74—79, 89 j., 98 j., 123 jj., 131, 134, 139, 141, 145 j., 152 j., 167—170, 173 j., 176, 178—186, 190 jj., 196 j., 203 jj., 208 j., 212 jj.
„Kalevipoja" rahvaained 30, 48, 53 jj., 60—63, 72 jj., 84, 88, 91 j., 96 j., 103, 115, 122, 131, 136 jj., 141, 143, 149 j., 151, 154 j., 159, 167 jj., 181 j., 186—190, 204, 209 j., 214
„Kalevipoja" rahvaväljaanne 52, 181 j., 192, 195—203
„Kalevipoja" „rekonstruktsiooni" printsiibid 56, 58, 60—66, 78 j., 86 jj., 142, 145 j., 149 j., 152 jj., 159 j., 166 j., 168—171, 176, 180 j., 183 jj., 189 jj., 193, 203—209, 212 jj.
„Kalevipoja" „ropud kohad" 163, 178, 180, 186 jj., 196 j., 199
„Kalevipoja" saksakeelne tõlge 52, 146, 149, 156, 161—164, 174 jj., 180, 183 jj., 189 j., 192 j., 195
„Kalevipoja" tsenseerimine 157 j., 160, 162 j., 167, 193, 200, 202
„Kalevipoja" väljaandmise (ja trükkimise) küsimused 136, 151, 156, 160 jj., 164, 174—177, 193—203
„Kalevipoja" üksikosad ja nende valmimine 139—142, 151, 154—158, 161 j., 164, 173, 175, 177 j., 188 j., 190 jj., 206
Klassitsism (klassika, uusklassika) 2 j., 5, 11 jj., 47, 77, 83, 100, 126 jj., 131 j., 143, 148 j., 171, 206, 212 j., 214

Kullervo vt. Kalevala
Kõu 130
Lapi ained 138, 155 j.
Läti (kirjandus, rahvaluule) 5, 26, 38—40, 45, 55, 162
Miljööteooria 4, 42, 130, 214
Muinsus ja muinsuseharrastus (Muinas-Eesti) 2, 4, 9, 23 j., 34—45, 49—52, 55, 77, 105, 108, 111, 113, 122, 198, 206 j., 210 j., 213 jj.
Märt Mohni ained 103, 114, 121, 124, 137
Mütoloogia 6 j., 11 j., 24 j., 35, 38—45, 48, 53, 72, 78, 96 j., 105, 114, 119, 123, 128—131, 145, 189
Nibelungidelaul 7 jj., 61, 64, vt. Saksa kirjandus
„Ossiani laulud", Ossian 3, 7, 12—16, 37—40, 76, 95, 111, 113, 127, 144 j., 159 j., 167 j., 186, 193, 206
Peterburi estofiilid 158, 176 jj., 184 jj.
Pietism 27 j., 92 j., 126, 196 j., 200, 215
Prantsuse kirjandus 2, 4, 9 jj., 16, 18 j., 83, 174
Rahvaarmastus (inimesearmastus, filantroopia, rahva idealiseerimine) 2, 8, 20, 23—25, 28, 37, 50, 52, 69, 81, 83, 92 j., 99, 106 j., 125, 202, 215
Rahvalaulude stiil 31 j., 81, 87, 111, 117 j., 122 j., 128, 131—134, 148 j., 153, 169, 171 jj., 175, 190
Rahvalaulude ümbertöötus ja järeleaimus 34 j., 81, 97, 102 j., 107, 110—114, 118—123, 128, 131 j., 146, 164
Rahvaluule ja selle harrastus 2—8, 15, 17, 24, 30—34, 37, 42—44, 46, 48, 70 j., 77, 80 jj., 84 j., 87 j., 90, 93, 97, 100—104, 107 jj., 127 j., 132 j., 143, 150, 153, 157, 207 j. Vt. Rahvalaulude ümbertöötus ja järeleaimus, Rahvalaulude stiil, „Kalevipoja" rahvaained
Rahvuseepos vt. Eepos
Rahvuslus (rahvusindividualism, rahvuslik, eestlus) 2—10, 19—29, 32, 37, 45 j., 51 j., 54 jj., 58 jj., 68—72, 77, 86 j., 101 j., 105 j., 116, 124, 149, 153, 160, 164, 167 j., 178, 180, 198, 207 j., 211 jj.
Ratsionalism (ja rahvavalgustus) 2, 6, 23, 81, 99, 106 j., 125 jj., 131, 205, 209, 212, 214 j.
Realism (realistlik) 19, 79, 83, 171, 180, 203 j., 212 jj.
Romantika (romantiline) 2, 4—8, 13—19, 45—49, 74, 79, 83, 91, 100 j., 126 j., 153, 164, 203 j., 206, 212 jj.
Saksa kirjandus 2—9, 16, 18, 29, 31 j., 34, 40, 46, 49, 61, 63 j., 79, 82 j., 88, 100, 113, 128, 153, 175, 178, 193, 198, 206, 213
Sentimentalism (sentimentaalne) 3—6, 12, 18, 20, 95, 126, 131 j., 172 j., 175, 178, 212
Setu laulud 116—124, 138, 140 j., 188
Skandinaavia kirjandus 3, 17, 40, 47, 77, 128, 174, 179, 214
Soome (kirjandus ja mütoloogia, Soome abi „Kalevipojale") 35, 39—46, 49 j., 53 jj., 60—63, 65, 82, 97, 100, 128, 132, 160, 162, 174, 179, 196, 200. Vt. „Kalevala"
Taara 35, 39, 44, 130
Toa Jaagupi ained 93—98, 113 j.
„Torm ja tung" vt. Esiromantika
Turris 43 j., 130
Tõll 48, 54, 215
Uku 130
Uusklassika vt. Klassitsism
Vanaisa 130, 176
Vana laulik (bard) 13, 17, 33, 37, 40, 49, 54 j., 93—96, 112 jj.
Vanemuine (Väinämöinen, Wannemunne jne.) 35, 41, 43 j., 54 j., 74 jj., 78, 82 j., 102, 170, 192
Vene kirjandus 14, 16
Ühiskondlik olustik 2, 9 j., 19—29, 49—52, 68—70, 104, 127, 157 j., 162, 164 j., 175, 182, 196, 199 j., 215

Lisa.

Täiendusi käesoleva teose I osale (Kalevipoeg eesti rahvaluules): Trükivigu.

Lk. X 18 rida ülalt on Aastak. — peab olema: Aasta Lk. XI, 4 r. ü. on Leipzig — p. o. Moskau Lk. 3, 8 r. alt on 1872 — p. o. 1872, lk. 135—176 Lk. 4, 4 r. a. on Lisaleht — p. o. lisaleht ehk Jutu tuba Lk. 4, 9 r. a. on 30 — p. o. 32 Lk. 5, 4 r. a. on 1892 — p. o. 1893 Lk. 5, 5 r. a. on 1892 — p. o. 1891 Lk. 6, 9 r. a. on 1891 — p. o. 1896 Lk. 6, 4 r. a. on 23 — p. o. 18 Lk. 7, 3 r. a. on O. Kallas — p. o. R. Kallas Lk. 8, 7 r. a. on 1900 — p. o. 1910 Lk. 9, 7 r. a. on 1911 — p. o. 1910 Lk. 11, 16 r. a. on 1914 — p. o. 1911 Lk. 12, 24 r. a. on 422 — p. o. 497 Lk. 13, 16 r. ü. on B XVI — p. o. B XIV Lk. 32, 14 r. ü. on Sb GEG 1877, lk. 30 — p. o. VGEG VIII, 4, a. 1877, lk. 69 Lk. 34, 14 r. ü. on Kp. — p. o. Kalev Lk. 34, 16 r. ü. on Kp-ja — p. o. see Lk. 34, 11 r. a. on 11 j. — p. o. 10 Lk. 35, 10 r. ü. on 11 j. — p. o. 10 Lk. 35, 22 r. ü. on 3 „Kp-ja lingukivi“ — p. o. Kp-ja kivi Lk. 50, 10 r. a. on 12 — p. o. 11 Lk. 59, 20 r. a. on suguosi pidi — p. o. (kustutada) Lk. 75, 17 r. ü. on Vorrede — p. o. Vorwort Lk. 78, 10 r. a. on 741—746 — p. o. 746 Lk. 91, 7 r. a. on 22. IX 32 — p. o. 22. VIII 32 Lk. 93, 1 r. ü. on EVR 31, 72 — p. o. EVR 31, 28 Lk. 121, 6 r. a. on 32 — p. o. 34 Lk. 126, 14 r. ü. on puhku — p. o. puhun Lk. 128, 3 r. ü. on 182 — p. o. 183 Lk. 151, 9 r. a. on 1822 — p. o. 1822, lk. 100 Lk. 157, 5 r. a. on 1909, lk. 58—70, 115—127 — p. o. 1910, lk. 15—27, 58—70 Lk. 159, 14 r. ü. on Vorrede — p. o. Vorwort Lk. 165, 13 r. ü. on 25 — p. o. 53 Lk. 184, 18 r. a. on karjas — p. o. orjas Lk. 187, 14. ja 15. r. a. peavad olema: „Kes on kerme kustutesse? Kalevine poisikene.“ Lk. 188, 19 r. a. on v. 68 ... 3 — p. o. 18 ... 4 Lk. 196, 9 r. ü. on 37 — p. o. 33 ja 37 Lk. 200, 12 r. a. on Skandinaavia — p. o. germaani Lk. 211, 3 r. a. on Paides — p. o. Järvamaal.

Hiljem leitud teisendid.

Ad § 8, Kivipilduja, lk. 31:

Malla mõisat tahab oma kiviga purustada ka Vanapagan. Vt. Viru-Nigulast, A. Krikmann, H II 9, 67 (3) (1889). Samuti „Ärra mõisat“, Lüganusest, EVR 23, 145.

Kuusalust. G. Vilberg, EÜS VIII 2448 j. (3) (1911 j.): „Kp. käinud Soomes. Porkkala neemelt tahtnud ta kivi üle lahe Viru randa visata. Enne viskamist mõelnud ta: kas oskan Odakivile, vai panen Painuvalle,

vai puutun Purekkarile? Kivi lennanud Painuvasse. Mees ütelnud selle juures: „Osudin Odakivisse, Paiskasin, pergel, Painuvasse."

Lk. 33:

Raplast. S. A. Rebmann, A. Grenzsteini kirjakogu 12, lk. 102a/3: Raplas on Kp-ja „luisu kivi", mis ta visand hundi pihta.

Lk. 34:

Vändrast. V. Jürgenstein, EKS 8^{0} 1, 843 (3) (1876): Sindi vabriku all jões suur kivi. Seda kannud Kp. taskus, „et katsuda kui kaugele ta visata jõuab". „Üle jõe hüpates kukkunud kivi jõkke, ta katsunud teda ära võtta aga olnud pool muda sees kinni, ja ta jätnud ta sinna paika."

Torist. A. Piirak, EKlA, EKS st.-ar. 8:4, lk. 16 (1925): Pärnu jões oleva „Võnnu kiviga" olevat Kp. tahtnud visata Riia linna, teiste arvates kurivaimu, kes teda taga ajand. Kivi olnud vestitaskus.

Hallistest. J. P. Sõggel, H III 19, 434 j. (6) (1894). Sama teisend mis Paistust E 5234.

Tarvastust. A. Rull, H III 16, 393 (1) (1889): Võrtsjärve ääres Aadamhantsu talus on 2 suurt kivi, suurema visand Kp. Viljandi mäelt, Vp. vähema.

Kolga-Jaanist. Jõgever 2, 121 j. < T. Lepik (1886): „Kalevi kolm poega läinud katsuma kes neist kõige kõvem peaks olema, nemad võtnud igaüks ühe suure kivi ja viskanud hommiku poole, koht kus nemad seisnud, olnud üle [Võrts-]järve Tarvastu pool." Kõige vanema venna kivi kukkund Võrtsjärve randa, teise kivi Ahjooja tallu, kolmanda oma Rõika alla jõkke. [Osalt romantiseeritud teisend?]

Palamuselt. H. Karu, H IV 8, 502 j. (7) (1897): Kp. ja Vp. võistelnud Hiiu rannas, Kp-ja kivi Ülemistel. Hiljem visand Kp. Vp-na Rootsi mägedesse, kus olnud kalju küljes kinni, kuni üks nõid ta päästnud [kahtl. t.].

Lk. 35:

Äksist. A. Mauer, H II 28, 78 j. (3) (1889): Saadjärves on kivi, mille Kp. visand.

Äksist. J. Lepik, H II 28, 288 j. (1889): Saadjärves on Kp-ja vanema venna lingukivi. [Kirjanduslik teisend.]

Äksist. A. Vanaveski, EKlA, EKS st.-ar. 14: 1, lk. 3/4 (1928/29): Saadjärvel on Kalevipoja säng ja 3 lingukivi, mida visand Kp. oma kahe vennaga.

Tartu-Maarjast. J. Jüriado, EKlA, AAS st.-ar. 34, lk. 10: Kavastu mõisa rehe juures olevat Kp-ja visatud kivi.

Ad § 10, Kivikandja, lk. 42:

Karjast (?). V. Mägi, Veske 3, 18: Kp. isa olevat ehitand Karja kirikut, tahtnud lipu panna torni otsa, kuid naine hüüdnud „ära pane, sa kukud maha". Siis jätnud panemata.

Ad § 12, Jäljed ja kivistised, lk. 47, 48:

Rakverest. J. Lilienbach, H II 46, 491 (3) (1892): „Kp-ja jäljed algavad Vohnjast, lähevad Jõeperest, Nierutist ja mõjalt läbi kunni Porkunni. Mägine ja aukline maa."

Kp-ja tooli Nõo Meeril kirjeldab ka A. Suurkask, H I 9, 261 (127) (1897). Kp. toond põllega liiva, teind muldtooli, istund sellel ja sulistand jalgadega Elva jões. Siis läind Otepäässe ja teind sinna muldsängi.

Lk. 51.

Väike-Maarjast. V. Lurich, H II 12, 111 (1890): „Ebavere mägi peab ka Kp-ja vana köök olema, ka tema sepapada, kus ta oma sõjariistu vahest parandas ja uuendas. — Üle Kaarma põldude joosevad kõrvu kaks suurt viiru, need olla Kalevipojast järele jäänd. — Meie põldude peal on üks küngas, olla Kp. kokku seadnud ja siis puhand. Teiste järele olla sinna üks hunt, kes Kp-ja hoost taga a'as, maetud."

Kuusalust. L. Rebane, EKlA, EKS st.-ar. 16:1, lk. 5/6 (1930): Kp. raiub pea otsast härjal, kes joob tühjaks tema järve. Härg kivistund.

Jõelähtmest. E. Uustalu, EKlA, EKS st.-ar. 21, lk. 36 (1933): Kuusalu piiril on Kalevi liiv. Miks — ei teata.

Laiuselt. L. Karu, EKlA, EKS st.-ar. 14:2, lk. 3/4 (1929): Laiuse Reastveres ja Vilinal on Kp-ja sängid.

Võnnust. G. Noppel, EKlA, AAS st.-ar. 38, lk. 1 j. (1929): Läänistе linnamäge nimetatavat ka Kp-ja sängiks, mille Kp. toond särgi siiluga.

Lk. 54.

Sama üleskirjutise lisand, et „Kp." niitnud ja hobune söönd varsaga eemal.

Ad § 14, Niidulood, lk. 55:

Laiuselt. L. Karu, EKlA, EKS st.-ar. 14:2, lk. 5/6 (1929): Lusika soos on Kp-ja luisukivi.

Nõost. J. Tülkov, H IV 9, 725 (1898): „Rõhu külan säädnu mees vikatid pühal päeval; kui töö valmis, ütel ta tulgu või kurat võidu niitma. Kärmas mees tuli." — Lauge sool Tähkveres kaared praegu näha.

Ad § 15, Künnilood, lk. 61:

Kadrinast 7. Sama A. Kivi teisend on ka H II 57, 38 (9) (1897).

Kadrinast. L. Vilmre, EKlA, AAS st.-ar. 55, lk. 44 j. (1931): Kp-ja künnivaod Sootaguse küla lähedal. Hobuse jooks Porkunisse ja surm. Linnamäe juures Kp-ja kivi, mis visatud Lasnamäelt hundi pihta.

Rakverest 3. Sama J. Lilienbachi teisend ka H II 46, 491 j. (4) (1892).

Rakverest. J. Lilienbach, H II 46, 492 (6) (1892): Assamallas murdnud hundid Kp-ja hobuse, punane rohi hobuse verest; seal ka Maksamägi.

Simunast (?). Veske 3, 652 j.: „Sirtsa soost hakkasid hundid hobust ajama ja ajasid Peidla soosse, mis Simona khks, Avanduse vallas,

seal punased heinad vere asemel, nenda kuida kammitsas hobene maganud, nenda langend, Tallinne Toomi pielt visanud Kp. kivega, mis soos, 12 tosinat saare laude tõi ta Pihkvast (hobest ei olnud); ta heitis magama, mõtsa kohas norises vastu, siis tõusis ta üles ja paganad tulid ta vastu. Siil ette tulnud: välja mind kõik kullid ja kõik metsaloomad püüdvad."

Simunast. V. Rosenstrauch, EÜS V 830 (4) (1908): Kp. hobune seotud Käru lagendikul, parmude pärast kaapind üles Emumäe Peetla soost.

Simunast. J. Post, EKlA, AAS st.-ar. 60, lk. 61 (1932): Rakke mägedes jooksnud Kp-ja kammitsas hobune; sellest mäed. Kp-ja puhkepaik Seli mäel.

Lk. 62:

Väike-Maarjast 9. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. künnab Sirtse sood, mees taskus varjul, kisub kuuski. Jumala küsimusele vastab uhkelt, et ta koerastab kanepit.

Lk. 63:

Türist. V. Rosenstrauch, EÜS VII 2483 (450) (1892): Simuna khks Kp-ja valge hobune kammitsas hüpand, sellest laukad. Hunt sõi ta ära, ta kopsudest ja maksast praegu Kopsumäed.

Karjast. V. Mägi, EKS 4⁰ 5, 12 (6) (1888): Karja khks „Kalevi väljal" hakand Kalev noort hobust kündma õpetama, aga ohi ja adra vannas katki, sellep. vagu kõver, see on Suurjõgi, enne aga olnud Kalevijõgi. Kangrute väljal olnud Kalevil kapsaaed. Kalevipoeg ajand kord võõrad lambad kapsaaiast ära üle oma vao, säält kus madalik; seda lohku praegu kutsutakse lammaste rada. Lammaste omaniku nimi olnud Krõõt. Sest Kärtu kuusik. [Romant. t.]

Paistust. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. kisub kuuski kui kanepit ja on uhke Jumala vastu.

Palamuselt. H. Karu, H IV 9, 607/10 (1) (1899): Kp. tahtnud hobust osta. Käind Hiiumaal, Saaremaal; läind põrgu, Vp. müünd hobuse, kes Kp-ja all pole nõtkund. Kp. künnud ühe käega, teisega kiskund kuuski nagu kapsaid. Vaod nagu mäed.

Laiuselt. H. Karu, H, Mapp 408 (19) (1903): Võnnust Kambja läheb org, mille Kp. tahtnud jõeks künda, piitsa hoopide kohal laiem. Ader aga murdund.

Rannust. Oma Maa 1884, lk. 56: Kp. kisub kündes kuuski, on uhke Jumala vastu.

Ad § 17, Suhtefantaasiaid, lk. 73:

Rakverest. H II 46, 492 (5). J. Lilienbach on teadnud kõnelda ka Kp. käigist läbi Peipsi. Öelnud „Tohoh, sie akkab jo kubemesse ulatama!"

Ad § 18, Mõningaid liitmotiive, lk. 78:

Kadrinast. Joh. Sõster (isikl. saadud andmed) mäletab, et Palmse vallas räägitud: Kp. olevat magand Lemmuseljal (kus praegu lohk), kui keegi

naine, vist vanapagana tütar teda olevat Indumäelt tahtnud oma kusega uputada. Kp. visand ta kiviga surnuks, ise ütlend: „(Sihin?) kivi silmuksesse,/ viskas (⁀n) kivi v . . . sisse“. Kivi olevat hiljem lõhutud, aga tema juurest allikast algab praegugi suur Mustoja.

Ad § 19, Surm mõõga läbi, lk. 80:

Jõhvist. T. Wiedemanni saadetud sama teisend ka H II 37, 764 (1892).

Iisakust. A. Amandus, EKlA, EKS st.-ar. 20, lk. 36 (1932): (Illukal) Kp-ja kalmus olevat tema matisuurune kulduur.

Ad § 23, „Lauavõitluse“ eralditeisendid, lk. 96:

Simunast (?). Veske 3, 653; vt. lisand s. samas ad § 15, lk. 61.

Koerust. H. Schultz, H II 39, 703 j. (1893): Kp. teeb Lohusuu „Sängmäe“ pärast lauavõitlust, siilile antud siilu kohalt jookseb osa liiva maha.

Ad § 24, „Vastaseotsija“ välisteisendid, lk. 104:

Prof. W. Anderson on leidnud veel neli välismaist teisendit:

Vsev. Miller'i teoses „Осетинскіе этюды. Часть первая“ (Ученыя Записки Императ. Московскаго Университета, отд. историко-филологич., вып. 1 [1881]) on lk. 93 toodud veel kolmas (katkendlik) variant Kaukaasiast ja nimelt ossetiinlastelt: Kolm hiiglast puhastavad endile suure niidu ja teevad selle ümber aia ümmargustest kividest. Kaks hiiglast maadlevad pehmes kohas ja üks tõukab teist nii, et see keskpaigani porri upub. Kolmest vennast noorim tõmbab ta ühe sõrmega välja, mõnitab ta jõudu. Aga kui ta ise teel on, „peitis ta naise isa, kes põllul maad kündis ja seemet külvas, ta oma hamba õõnsusse, et keegi talle liiga ei teeks“. Kui lõpetas külvi, andis talle süüa ja jutustas oma loo: Olime 14 kaaslasega ühe karjase juures öömajal, kari jooksis laiali, ta pildus oma loomi vankritega, kus meie sees ja härjad ees, nii murdus mu hammas. „Mine koju, su jõud on tühine!“ Hiid tuleb koju; kättemaksuks haavamise eest vennad hakkavad pilduma ta naise isa kividega, mis säilind praeguseni.

R. Bleichsteiner'i teoses „Kaukasische Forschungen“, Erster Teil. Georgische und Mingrelische Texte (Osten und Orient. Erste Reihe: Forschungen. Erster Band, Wien 1919), leidub (peale juba käesoleva teose I osas lk. 103 tsiteeritu) lk. CXXVII jj. referaat neljandast Kaukaasia teisendist, mis tšetšeenikeelsena trükitud ajakirjas Russische Revue XX, 1882, lk. 85—87: Tugev mees, nimega Gowda, hoopleb naise ees oma tugevaimusega, läheb otsima vastast. „Kui ta läheb ühte majja, tulevad seitse määratut hiidu; üks neist võtab Gowda kätte ja viskab nagu laastu teistele, kuni ta lõppeks seitsmenda käes on. Hiiud tahavad ta ära süüa, kuid nende ema aitab tal põgeneda. Metsas leiab ta pimeda hiiu, kes määratuid puid üles kisub ja üksteise kõrvale asetab, et endale teha varju päikese eest. Gowda palub temalt kaitset; hiid paneb ta ühes hobuse ja relvadega oma tasku ja juhatab tagaajajad teise suunda.“ Pärast seda jutustab pime Gowdale oma seikluse, kus ta oma vendadega neist veel palju suuremate hiidude eest on end peitnud pealuusse, mille aga keegi karjane kaasa võtnud ja minema visand, nii et vennad hukkund.

Viies Kaukaasia teisend (karatšai keeles) on esmakordselt trükitud eeltsiteeritud teoses Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza III 2, lk. 148—155: Keegi mees päästab oma lehma ja enda huntide eest sellega, et ta tema üle oma maja aia viskab ja ise järele hüppab. Ta läheb nüüd otsima endast tugevamat, ja kohtab jõe ääres üksteise järele kolm kalurit, kes tarvitavad õngevabeks suurt palki, mida mees vaevalt jõuab tõsta. Viimane juhatab ta ühte mäel asuvasse onni, kus ta leidvat veel tugevamat jõudu. Rändaja leiab seal ketrava eide, kes ta peidab ühte maa urkasse, et ta pojad teda ei tapaks. Need tulevad koju hulga kaladega ja nõuavad tormiliselt oma külalist. Eit peab ta välja andma, aga kui pojad teda nagu mängupalli puhuvad, puhub ta tema suitsuauku, nii et ta pääseb. Põgenemisel leiab ta ühe hiiu, kes veab soolaga täidetud vankrit, ja palub sellelt kaitset. Hiid tõmbab ühe saapa jalast, viskab mehe sinna ja paneb ta koormasse. Tagaajajad paiskab ta maha ja köidab nad kiiresti väljakistud habemekarvadega. Kui ta mehe lugu on kuulnud, räägib ta ka oma: „Kasvatasin ühe poisi ja läksin temaga välja. Ööbisime metsas; siis nägin, et ta hingusetuule tõttu murdusid puud praksudes. Kartuses tema tugevuse ees viskasin puutüvikuid ta peale, et teda tappa, aga ta puhus need ärgates eemale nagu vitsakesed". Kosimisreisul tahab isa teda tappa mõõgaga, kuid puhutakse poja poolt nurgelise kalju peale, kuhu jääb rippuma, kuni poeg ta vabastab. Keegi väikemees valge habemega viib aga poja vangi ning sööb tema küljest mitmed tükid; alles hobuse abil poeg viimaks vabaneb.

Edasi leidub Bleichsteineril (lk. CXXIX j.) veel üks Serbia teisend, mis oma üleskirjutuse-ajalt on kõige vanem (< Grimmide Kinder- und Hausmärchen, III, 3. tr. 1856, Reclami väljaanne, lk. 352 jj. viitega Büschings Wöchentliche Nachrichten Bd. 4, kus see aga puudub). Jutt algab tuntud „tugeva poisi" (Aarne 650 A) sünni ja seiklustega: see laseb endale taguda nuia, tapab sepa, kes ta rauda varastas, kosib ühe kündja tütart ja lubab tappa selle eest Suurkoonhabeme (Grossschnauzbart). Viimane tuleb, paneb oma pea tüdruku sülle ja laseb endal täisid otsida, peab karupoja lööke esmalt ainult täi hammustuseks, tõuseb viimaks. Karupoeg põgeneb jõe äärde, kus keegi mees oma nisulabidaga ta üle viskab, ja peidab end ühe külvaja seljakotti. Viimane juhib tagaajaja eemale, kuid unustab karupoja ning paneb ta ühes nisuga suhu, kus see satub hamba õõnsusse. Kodus lükkab külvaja ta orgiga säält välja ja jutustab oma loo: Koos 40 kaaslasega ööbind ta vihma varjus ühes pealuus, viinamäevaht visand selle teisele mäele, kukkumisel murdundki ta hammas.

Ad § 25, „Vastaseotsija" analüüs, lk. 112:

Eespool-toodud uute Kaukaasia ja Serbia teisendite tõttu on mitmed meie varem ainult oletuslikult väljendatud arvamised omandand suurema kindluse ning võime loo arengut jälgida veelgi lähemalt. Nii näitavad uued Kaukaasia teisendid, et juba säälsesse põhivormi on kuulund sissejuhatav lehmaviskamine, samuti lendamine hiidude kodus (kuigi veel mitte „püksituulest", vaid käsitsi viskamise või puhumise tõttu) ja säält põgenemine vanaeide abil. Ühtlasi näeme aga Serbia ja Vene teisendeist, et üsna vanad on ka vastaseotsija ebaõnnestund löögid mingi hiidliku Suurkoonhabeme pihta,

kui see magab tüdruku süles, ja põgenemine selle eest. Võib isegi arvata, et see ongi varasem redaktsioon ja jutt sündind vanade slaavlaste juures. Kuid praeguste andmetega on sama võrra tõenäoline, et see on liidetud slaavlaste poolt alles hiljem, kuna Eestisse ja Soome on siirdund veel sama hiidude maja redaktsioon, mis esineb Kaukaasiaski (mitte aga nähtavasti enam Serbias). Et Eestisse ja Soome on tulnud jutust mitte üks, vaid mitu redaktsiooni, näitavad paralleelselt esinevad vastaseotsija peidukohad kündja (ja puukiskuja) kotis või taskus (nagu Kaukaasias) kui ka püksis (nagu Venes), kusjuures viimast peidukohta ei teata enam Lääne-Soomes ja ta tundub seepärastki kuuluvat hilisemasse redaktsiooni. Samuti seovad Eestit-Soomet otse Kaukaasiaga palgi abil õngitseja ja puukiskuja kujud (võibolla ka hingeõhuga metsapurustamise motiiv, mille teatavat vastet võiksime näha meie niidulugudes). Kui lisaks arvestada Bleichsteineri toodud (eeltsit. Kauk. Forschungen lk. CXXX j. m.) muid Kaukaasia hiiufantaasiaid ja liialdavaid valejutte, on võimalik, et ka vastaseotsija jutt oma alguse on saand säält ja siis alles levind slaavlaste juurde lõunas ja põhjas.

Ad § 28. Vangistusloo teisendid, lk. 128:

T e a d m a t a k u s t. H, Mapp 1204: Üks poiss metsas eksind, valged mehed küsivad: „Kus sa lähed, Kp.?“ See kostis: „Jumal teab, kus saab“. „Ja kurjad viind teda, pannud sauna kütma.“ Valged mehed annud nõela ta asemele lavale, põgenend. (Järgneb „maagiline põgenemine“, Mt 313/4. Väga segane teisend.)

REFERAT.

F. R. Kreutzwalds „Kalevipoeg".

II. Teil. Die Entstehungsgeschichte des „Kalevipoeg".

I. Kräfte und Wurzeln.

A. Der literarhistorische Hintergrund des „Kalevipoeg" in Europa.

1. Die Gründe und die Entwicklung der Hochschätzung der Volkspoesie.

§ 1. Der „Kalevipoeg" ist ein Teil und ein Resultat der allgemein-europäischen individualistischen Kulturbewegung, der sogenannten Renaissance des Nordens, deren Anfang im XVIII. Jahrhundert man auch mit dem Namen Vorromantik bezeichnen kann und deren Höhepunkt als Romantik (und von der Vorromantik beeinflusste Neuklassik) in den Anfang des XIX. Jahrhunderts fällt. Die Vorromantik („Sturm und Drang") wertete die Volkspoesie hoch besonders als ein Vorbild der „echten" (d. h. sentimentalen, originellen, individuellen) Poesie und als ein Kampfesmittel gegen die pseudoklassische, nach den Regeln „gemachte" Kunstpoesie. Deshalb unterschied man auch lange nicht die wirkliche Volkspoesie von der volkstümlichen Dichtung überhaupt und versuchte auch in die Volksdichtung mehr sentimentale und „romantische" Elemente einzuschmuggeln. Leider stand der Geschmack dieser Zeit, sowohl wie auch der Stil der westeuropäischen Volkslieder, der estnischen Volkspoesie ganz fern.

§ 2. In der deutschen Hochromantik werden dieselben Tendenzen weiterentwickelt, obwohl dabei die wirkliche Volksdichtung schon besser verstanden wird. Besonders hoch feiert man jetzt aber das sogen. Nationalepos, womit dem neuerwachten Nationalgefühl entgegengekommen wird. Unterstützt durch die Wolf-Lachmannsche „Sammeltheorie" von dem „rhapsodischen" Ursprung aller Volksepen, strebt man in vielen Ländern Mittel- und Nordeuropas danach, auch in der heimischen Volksdichtung Spuren solcher untergegangener Volksepen zu finden und diese Epen zu „rekonstruieren", oder auch sonst auf Grund der wenigen vorhandenen Elemente der Volksdichtung grössere epische Dichtungen zu schaffen. Es entsteht eine Zwischengattung von „auf Volksdichtung basierenden Epen", zu denen man auch den „Kalevipoeg" rechnen kann.

2. Von den Unterlagen und der Entwicklung des Nationalepos.

§ 3. Die funktionelle Hauptbestimmung der nationalen Poesie, also insbesondere der sogen. Nationalepen, ist nach romantischer Auffassung „eine grosse Vergangenheit (der Nation) verherrlicht im Andenken zu erhalten“ (Fr. Schlegel). Alle Epen müssen zu Schöpfern einen begabten Dichter haben. Der Unterschied zwischen den sogen. Volksepen und den Kunstepen besteht also nur in der Anzahl und Qualität der Vorarbeiten, die der Ependichter in der traditionellen Poesie vorfindet und auszunützen versteht. Manchmal sind es schon längere epische Volkslieder („Kalevala“) oder frühere literarische Umdichtungen derselben („Nibelungenlied“), ein anderes Mal aber nur mehr oder weniger ausgearbeitete Prosasagen oder sogar nur kürzere historische Überlieferungen („Aeneis“).

§§ 4—5. Die Entwicklung der klassizistischen Theorie des Epos von Aristoteles bis Le Bossu wird kurz charakterisiert, ebenso (§ 5) die Geburt und die Entwicklung des romantischen Epos (Poem) vom Macphersonschen „Ossian“ über W. Scotts Dichtungen bis zu Byrons und Lenaus Poemen.

§ 6. Der Untergang des Versepos in der Mitte des XIX. Jahrhunderts unter dem Einfluss des beginnenden Realismus und des Romans wird kurz charakterisiert.

B. Der literarhistorische Hintergrund des „Kalevipoeg“ in Estland.

1. Hauptzüge der sozialen und ideologischen Milieudynamik.

§ 7. Dass die allgemein-europäische Tendenz zum Kultus der Volkspoesie und des Volksepos in Estland so spät und mit so vielen Schwierigkeiten zu produktiven Ergebnissen führen konnte, ist besonders mit den hiesigen verkehrten sozialen und nationalen Verhältnissen zu erklären. Unter dem Druck der bis zur Mitte des XIX. Jahrhundert fortdauernden Feudalzustände wurde nicht nur die Entstehung einer estnischen Intelligenz unmöglich, sondern es konnte auch kein gebildeteres Lesepublikum in der Mitte der Bauern sich entwickeln. Davon zu schweigen, dass die deutschen und russischen Machthaber alle sozialen und nationalen Bestrebungen des Volkes mit Härte unterdrückten. Die einzelnen elementaren Volksbücher dieser Zeit sind von oben her dem „lieben Landvolk“ geschenkt, und spiegeln keineswegs das Leben und die Bestrebungen des estnischen Volkes selbst wieder. Sogar noch der „Kalevipoeg“ ist nicht ein direkter „Überbau“ auf den lebendigen sozialen Kräften des estnischen Volkes, sondern er ist erstanden aus den nationalen und folkloristischen Bestrebungen ganz vereinzelter gebildeter Esten, wird

aber doch zur ersten grossen Leistung der estnischen Nationalliteratur.

Wohl fehlen auch hier nicht einige Nachklänge der grossen ideologischen und literarischen Strömungen des Westens. Schon am Ende des XVIII. Jahrhunderts finden wir bei Garlieb Merkel, dem Schüler Voltaires und Rousseaus, nicht nur den pathetischen aufklärerischen Protest gegen die Leibeigenschaft der Letten und Esten, sondern auch das vorromantische Interesse für die nationale Eigenart, die nationale Vorgeschichte und Volkspoesie, auch für das nationale Erwachen dieser Völker. In den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts führt ein solches estophiles Interesse schon zu regerer Arbeit auf dem Gebiete der estnischen Sprachforschung und Literatur. Aber alles das sind doch nur Symptome und kleinere Versuche, noch nicht grössere Leistungen. Und in der Mitte der zwanziger Jahre fängt wieder eine Reaktion an.

§ 8. Auch während dieser harten Reaktionszeit (ungef. 1825—1850) unter dem Kasernenregime Nikolai des Ersten schreitet die soziale und ideologische Entwicklung des Volkes und des Estentums immerhin vorwärts. Eine neue Generation, geboren um 1800, darunter schon manche Esten von Geburt, erwacht zum estophilen Interesse schon während ihrer Universitätsjahre um 1820—1830. Nach langem Warten und Versuchen gelingt es zuletzt wenigstens ein paar wissenschaftliche Organisationen zur Erforschung der Vergangenheit des Volkes zu gründen, nämlich die Gelehrte Estnische Gesellschaft zu Tartu (Dorpat) im J. 1838, darin an führenden Kräften von geborenen Esten F. R. Faehlmann, F. R. Kreutzwald, D. Jürgenson u. a., und die Estländische Litterärische Gesellschaft in Tallinn (Reval) im J. 1840 (Heinrich Neus u. a.). Besonders die Gel. Estn. Gesellschaft entfaltet bald eine ziemlich rege Tätigkeit, die in mancher Hinsicht auch zum nationalen Erwachen des Estentums beiträgt.

In derselben Zeit geht eine grosse Gärung auch in den breiteren Massen des estnischen Bauerntums vor sich. Die Volksbildung verbreitet sich, obwohl langsam; die sentimentalen Volksbücher lehren das Volk lesen. Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse werden aber nach der scheinbaren Aufhebung der Leibeigenschaft noch schlimmer, die allgemeine Armut, Ausbeutung und Rechtlosigkeit immer schreiender, der Grimm und Hass gegen die herrschende Klasse immer heftiger. Die grossen Hungersnöte im Anfang der vierziger Jahre führen an manchen Stellen zum offenen Aufstand; das Vordringen der griechisch-orthodoxen Kirche wird von den empörten Massen aus rein wirtschaftlichen und sozialen Gründen hoffnungsvoll begrüsst, Tausende und aber Tausende strömen ihr entgegen und lassen sich umtaufen. Aus allem sieht man, dass die be-

deutendste Grundlage des alten Regimes, die passive Unterordnung des Volkes unter die autoritative Führung des Adels und der lutherischen Kirche, immer mehr schwindet.

Doch alle diese Massenbewegungen ohne festgelegtes Ziel und Plan sind noch ganz instinktmässig. Alle Zustände schreien noch nach geistiger Führung von seiten der nationalen Intelligenz, alles schreit nach bewusstem Nationalgefühl und nationaler Zielstrebigkeit, nach einer nationalen Ideologie. Zur Herausbildung und Verbreitung dieser Ideologie hat am meisten der „Kalevipoeg" beigetragen. Dieser ist das erste gemeinsame Werk des estnischen Volkes und der estnisch gesinnten Intelligenz, in ihm strömen alle „Kraftideen" der Zeit zusammen, um dem nationalen Erwachen Estlands eine geistige Stütze, dem estnischen Volke seinen Adelsbrief zu geben.

2. Die Anfänge der Hochschätzung estnischer Volksdichtung und estnischer Vorgeschichte.

§ 9. Der Entdecker des ästhetischen Wertes der estnischen Volksdichtung ist im Westen bekanntlich Herder, der in Riga die Gesänge der lettischen Eingeborenen gehört und in diesen „ersten Ton der Poesie und erste Kraft der Musik in aller Einfalt, Stärke und Wahrheit" wahrgenommen hatte, wie er selbst sagt. Nachdem er in seinen „Volksliedern" 8 estnische Lieder veröffentlicht hatte, wurde auch die Aufmerksamkeit anderer auf ihre Schönheit gelenkt. Seinem Beispiel folgt zuerst Ch. H. J. Schlegel, und im Anfang des XIX. Jahrh. werden die estnischen „Runen" auch von vielen inländischen baltischen Pastoren gesammelt (Knüpffer, Rosenplänter, Paucker u. a.).

§ 10. Vielleicht noch mehr aber bereitet dem „Kalevipoeg" den Weg die Entdeckung der ruhmreichen estnischen Vorgeschichte und die romantische Poetisierung derselben. Wie erwähnt, macht auch hier Garlieb Merkel den Anfang, der als erster die Kultur der alten freien Esten und Letten für ebenso hoch ansieht, als „die der Griechen vor ihrer klassischen Zeit", die erobernden Deutschen aber als „fanatische Räuberhorden" brandmarkt. Sein Prosapoem "Wannem Ymmanta, eine lettische Sage", wo die Freiheitskämpfe der alten Letten und Liven geschildert werden, kann mit seiner Freiheitsliebe, seiner deutschfeindlichen Geschichtsauffassung, seinem ossianisch fragmentarischen Stil als der erste Vertreter der ossianischen historischen Dichtung im Baltikum aufgefasst werden, zugleich auch als ein Vorgänger des „Kalevipoeg".

§ 11. Doch erst mit der Übersetzung der „Finnischen Mythologie" von Ganander erhält die romantische Wiederbelebung der altestnischen Kultur und Götterwelt einen festeren Boden. Die bedeutsameren finnischen Gottheiten und Helden,

schon bei Ganander sehr nach antiken Mustern aufgefasst, werden von Kr. J. Peterson, H. Jannau und dann besonders von Faehlmann und G. Schultz-Bertram als allgemein-finnische angesehen, wobei einige wirklich gemeinsame oder ähnliche Volkslieder und Namen (wie auch Kalevipoeg, finn. Kalevanpoika) als hinreichende Beweise dienen.

Dazu kommt noch die vorromantisch-klassizistische Deutung und philosophische Vertiefung der alten einfachen Volksüberlieferungen, und bald steht ein ganzer altestnischer Olymp in seiner Herrlichkeit da. Das geschieht jedoch grösstenteils erst in der Mitte des XIX. Jahrhunderts.

3. Die Vorgeschichtspoesie in den 30-er Jahren.

§ 12. Um 1830 gewinnt der Romantismus in der deutsch-baltischen Poesie und Geschmacksrichtung immer mehr Oberhand über die früheren pseudoklassischen und sentimentalen Elemente. Besonders beliebt wird die Balladendichtung nach Uhlandscher Manier, wobei auch viele Episoden aus der inländischen Geschichte und aus der estnischen Volkstradition behandelt werden. Dieser romantische Geschmack mit seinem Suchen nach Frappantem, Erotisch-Sentimentalem, Heroischem oder Groteskem war aber dem wirklichen Stil der schlichten und lebensnahen estnischen Volkslieder völlig fremd. Deshalb versuchte man auch diese selbst umzuromantisieren. Sogar Kreutzwald hat in diesen Jahren einige Balladen in deutscher Sprache geschrieben, wo z. B. auch der Riese Kalevipoeg als ein schreckliches „Mammutthier" vorkommt.

§ 13. Zugleich fängt man von seiten der estophilen Volksfreunde an, die Volkspoesie als ein sozial-politisches Kampfmittel auszunutzen, um die Begabtheit und Bildungsfähigkeit der Esten zu betonen und so eine Milderung der Unterdrückung dieser letzteren durch die deutschen Herren zu erreichen. Wie immer, stützte die herrschende Ausbeuterklasse auch hier ihre Stellung durch die Behauptung, die Esten seien gar nicht zur Freiheit und höherer Kultur tauglich, oder wie Faehlmann ironisierte, eine Art von Halbmenschen, deren Stellung im Linnéschen System zwischen Lasttier und wirklichem Menschen sei. Was konnte einen sichtbareren Beweis gegen diese hämische Behauptung liefern, als das Sammeln und Veröffentlichen der poetisch wertvollen und reichhaltigen Volkspoesie? Besonders viel Beweiskraft gewann dieses Argument aber erst nach dem Erscheinen des „Kalevala" im J. 1835 bei den stammverwandten Finnen. Da die estnische Volkspoesie der finnischen so ähnlich war, schien die Hoffnung wohlberechtigt, dass auch bei den Esten etwas derartiges vorhanden sei. Eine „Epopöe" besassen aber nur einige wenige Kulturvölker mit grosser Vergangenheit!

§ 14. Aus diesen Voraussetzungen ersteht die Idee einer national-estnischen Epopöe, zuerst als eine Möglichkeit, schon bald aber als eine fest geglaubte Hypothese. Im Anfang des J. 1839 hält Faehlmann in der Gel. Estn. Gesellschaft eine Rede, wo alle bedeutenderen Kalevipoeg-Sagen so aneinandergereiht sind, dass sie eine zusammenhängende Erzählung von seinem Lebenslauf von der Geburt bis zum Tode ergeben. Obwohl alle Episoden darin volkstümlich sind, erhält das Ganze durch Dr. Faehlmanns Darstellungsweise doch einen höheren Stil, Kalevipoeg selbst, nicht nur als Kraftheld, sondern auch als mächtiger König und Abkömmling von Göttern gesehen, nähert sich dem antiken Herakles. Doch erst in einem anderen Vortrag behandelt der enthusiastische Dr. G. Schultz-Bertram das Vorhandensein des Kalevipoeg-Epos schon als eine Tatsache, ja er spricht sogar von „in tiefen Wäldern verhallendem Gesang" und von der ungeheuren Bedeutung, die dessen Veröffentlichung für die geistige Wiedergeburt und für das Erwachen des nationalen Bewusstseins der Esten haben soll. Zugleich skizziert Schultz seinerseits das Hauptthema des „Kalevipoeg" wo der Tod des Helden als Strafe und Sühne für den Mord des finnischen Schmiedes angesehen wird.

§ 15. Diese Hypothese Schultz-Bertrams ist entstanden und fand Glauben auch in anderen Kreisen, gestützt besonders auf zwei theoretische Voraussetzungen.

Erstens sah man als Tatsache an, dass die Kalevipoegsage als ein Ganzes früher „den finnischen Volksstämmen" gemeinsam war und dass man deshalb alle Traditionen von dem finnischen Kaleva und Kalevanpoika ohne weiteres auch auf Kalevipoeg beziehen kann. So folgert Schultz sofort, dass das Schwert deshalb die Füsse Kalevipoegs durchschneidet, weil in der Kullervo-Sage der finnische Kalevanpoika das Kind des Schmiedes getötet und dieser also (nach Schultzens Meinung) das von ihm angefertigte Schwert Kalevipoegs verwünscht hat, so dass dieses selbst die Blutschuld rächen muss.

Die zweite theoretische Voraussetzung war die allgemeine Ansicht dieser Zeit, gestützt auf die Wolf-Lachmannsche „Sammeltheorie", dass jedes Epos in der Form zusammengehöriger Fragmente vorhanden sein muss, die man nur aneinanderzureihen brauche, um das abgeschlossene Epos zu erhalten. Dass man so auch in estnisch-finnischen Sagen und Liedern nur eben solche Fragmente, einen solchen „Torso" sah, ist nicht zu verwundern. Hier kann man also nicht soviel von einer absichtlichen Täuschung à la Macpherson, als nur von einer Selbsttäuschung durch irreführende Voraussetzungen reden.

4. Krisis und Vorbereitung in den 40-er Jahren.

§ 16. Merkwürdigerweise folgt dem so enthusiastischen Plane nicht seine Verwirklichung. Faehlmann macht sich die Rettung des estnischen Epos wohl „zur Lebensaufgabe", verschiebt sie aber immer auf die Zukunft. Der Grund dazu ist nicht sein Mangel eines Glaubens an die estnische Zukunft, wie man vermutet hat, sondern der Mangel an Zeit wegen anderer unaufschiebbarer Arbeiten, besonders aber die ungeheure Schwierigkeit der Aufgabe. Denn es ist glaubhaft, dass er nicht viel mehr von der Kalewiden-Sage wusste, als was er schon im J. 1839 niedergeschrieben hatte.

§ 17. Doch hat Faehlmann in diesem Jahrzehnt soviel an der Sage weitergearbeitet, dass wir vermuten können, wie sein Epos herausgekommen wäre, wenn nicht ein frühzeitiger Tod im Jahre 1850 ihm das vereitelt hätte. Im Prosamythos „Wannemunnes letzter Sang" sehen wir eine Olympiade und ein Sängerfest aus Kalevipoegs Zeiten, obwohl „der herrliche Kalewide" selbst nicht daran teilnimmt. Und aus zwei jüngst gefundenen Handschriftbruchstücken sieht man, dass Faehlmann auch einige Versuche zur Versifizierung des Ganzen gemacht hat. In diesen Bruchstücken kann man einen heroisch-pathetischen Stil feststellen, der an die Ossianschen Lieder erinnert. Ebenso wie seine Mythen, dienten auch diese Versuche für Kreutzwald als bedeutsame Vorarbeiten, deren Hinweisen er in manchem gefolgt ist.

§ 18. Eine Vorbereitung des literarischen Bodens für den „Kalevipoeg" bedeutet auch das grosse Ansehen, welches die estnische Volkspoesie in den 40-er Jahren in der deutsch-baltischen Dichtung gewinnt. Viele Übersetzungen estnischer Volkslieder (durch Neus) und eine Anzahl von nach estnischen Quellen gedichteten Balladen (von Minna Mädler, J. v. Sivers, E. Pabst u. a.) zeigen das am deutlichsten.

§ 19. Nach dem Tode Faehlmanns bat die Gelehrte Estnische Geselschaft Kreutzwald den längstentworfenen Eposplan zu realisieren. Das war also eine Bestellung von aussen, man verlangte die Vollendung des von einem anderen angefangenen Werks, und letzteres konnte schon deshalb nicht ganz einheitlich werden. Noch schlimmer aber war es, dass die G. E. G. selbst nicht genau wusste, was sie eigentlich von Kreutzwald erwartete — eine wissenschaftliche Sammlung von Kalevipoeg-Sagen oder ein einheitliches Epos, ein Kunstwerk. Das letztere hoffte man zu erhalten, aber zugleich sollte es echt volkstümlich sein, also nach wissenschaftlichen Methoden „zusammengestellt" oder rekonstruiert, nicht frei umgeschaffen werden, wie eigentlich das vorhandene Material erforderte. Aus diesem Dualismus der Ziele und Methoden erwuchsen der Arbeit Kreutzwalds unüberwindliche Schwierigkeiten.

II. Kreutzwalds Vorbereitung.

§ 20. Als Sohn eines estnischen Schuhmachers, als ein Mann, der seine ganze Kinder- und Knabenzeit in der Mitte des Volkes verbracht hatte, kannte Kreutzwald das estnische Volk und seine Traditionen näher und besser als irgendein anderer Zeitgenosse, auch Faehlmann nicht ausgenommen. Er hat schon in früher Kindheit viele Lokalsagen über Kp. gehört (und selbst von seinem 15-ten Lebensjahre an Volkslieder aufgezeichnet). Doch darf man die Bedeutung dieser Kindheitserinnerungen und Aufzeichnungen nicht so hoch einschätzen, wie die romantische Literaturforschung das getan hat. Grösseren Einfluss haben auf ihn doch die zeitgenössischen Geistesströmungen ausgeübt, nämlich die humanistisch-rationalistische Weltauffassung, die aufklärerische Liebe zum Volke, die vorromantische Sentimentalität und das Interesse für Volksdichtung. Letzteres wurde besonders durch des alten Jakob Fischer poetische Persönlichkeit verstärkt. Doch muss man die Behauptungen, dass Kreutzwald von ihm etwas Aussergewöhnliches über den Kalevipoeg gehört habe, mit sehr grosser Vorsicht aufnehmen. Jedenfalls verschmolz die eindrucksvolle Gestalt Jakobs in dem jugendlichen Gemüt so mit dem vorromantischen Bardentypus, dass er als „alter Sänger" der Kalewidensage auch in die Einleitungen des Epos hineinkam.

§ 21. In den 20-er und 30-er Jahren wurde der Einfluss des deutsch-baltischen Bildungsmilieus auf Kreutzwald immer mächtiger und sein Kontakt mit dem Volkstümlichen schwächer. In den Universitätsjahren (1826—1832) bekennt er sich zusammen mit Dr. Faehlmann wohl zum Estentum und aus den Sommerferien dieser Zeit stammen seine besten Volksliederaufzeichnungen (aus Viisu u. a. Orten in Järvamaa). Doch seine eigenen Gedichte verfasst er schon in deutscher Sprache, und sein Geschmack wird stark durch die deutsche zeitgenössische Literatur beeinflusst. So beginnt er schon vielleicht in diesen Jahren einige Volkslieder umzuformen. Am Ende der 30-er Jahre veröffentlicht er viele ethnographische, mythologische und andere kleinere Aufsätze im „Inland". Ebenso sendet er manche derartige Vorträge an die G.E.G. Von dem J. 1840 an entfaltet er eine rege Tätigkeit auf dem Gebiete des volksaufklärerischen estnischen Schrifttums.

§ 22. Erst in der Mitte der 40-er Jahre beginnt die Volkspoesie in der literarischen Betätigung Kreutzwalds einen bedeutsameren Platz zu gewinnen. Jetzt aber sehen wir schon unzweideutig, dass die Volkslieder, die er der G.E.G. (und bald auch der Estländischen Litterärischen Gesellschaft) zusendet, beinahe alle romantisch umgearbeitet sind, wobei besonders versucht wird, mehr geschichtliche und mythologische Elemente einzu-

schmuggeln. Auch hier scheint der Ausgangspunkt Kreutzwalds sozusagen zu sehr milieutheoretisch zu sein: er glaubte, dass in der rauhen nordischen Umgebung die alten Esten solche heroisch-geschichtliche Lieder haben mussten, glaubte deshalb die Spuren von solchen auch in ganz andersartigen Liedern zu sehen. So versuchte er sie in ihrer früheren Gestalt zu rekonstruieren, wenigstens den früheren heroischen Geist ihnen einzuflössen.

§ 23. Besonders evident ist diese Umarbeitungstendenz in den Liedern, die in Setukesien gesammelt sind. Nach der Analogie von Karelien glaubte man, dass auch der Osten Estlands die meisten poetischen und mythischen Schätze bewahrt habe, und deutete auch die alltäglichen Lieder, die von dort stammten, in mythische um. So sind denn auch viele von Kreutzwald übersandte Lieder in der Neusschen Sammlung (EV) nicht ganz originaltreu. Vom wissenschaftlichen Standpunkte ist dies gewiss zu bedauern, doch bedeutet auch dieses Umarbeiten eine wichtige Vorarbeit zum „Kalevipoeg", denn hier lernte Kreutzwald den estnischen Runenstil selbständig zu behandeln, ohne was vielleicht auch er seinen „Kalevipoeg" deutsch (wie Faehlmann) — oder nur in Prosa geschrieben hätte.

§ 24. Was die fachwissenschaftliche Vorbereitung Kreutzwalds betrifft, so konnte sie bei einem so mit Arbeit überhäuften Arzt nur mehr oder weniger dilettantisch sein. Doch kannte er die wichtigsten folkloristischen und mythologischen Arbeiten seiner Zeit, die ihm in deutscher Sprache zugänglich waren (J. Grimm, A. M. Castrén, A. Schiefner u. a.). Leider verstand er kein Finnisch und konnte deshalb nicht durch nähere Bekanntschaft mit den finnischen Heldenrunen sich mehr in den Geist der estnischen Lieder vertiefen. Auch seine persönliche Veranlagung drängte ihn mehr zur persönlichen Umdichtung der Volkstraditionen als zur selbstvergessenden Einfühlung in dieselben (wie z. B. Lönnrot es machte).

§ 25. Noch schlimmer waren die nationalliterarischen Voraussetzungen zur Schaffung eines volkstümlichen Epos in estnischen Runenversen. Die frühere estnische Literatur, meistens von wenig sprachkundigen Deutschen verfasste geistliche oder volksaufklärerische Büchlein, war literarisch unbedeutend sowohl dem Inhalte als auch der Form nach. Wie Kreutzwald selbst öfters sich beklagte, gab es kein Werk, wonach man die estnische Schriftsprache richtig erlernen konnte. Besonders waren die eigentümlichen und schwererfassbaren Regeln des estnischen Runenverses (wo nicht nur die Betonung, sondern auch die Quantität der Wortsilben beachtet wird) noch ganz oberflächlich bekannt.

Der „Kalevipoeg" war ein Erstlingswerk nicht nur in

Kreutzwalds Produktion, sondern auch überhaupt in der estnischen Literatur — das erklärt vieles von seinen Schwächen und von seinen Vorzügen.

III. Der äussere Werdegang des „Kalevipoeg“ und sein Milieu.

1. Die Handschrift.

§ 26. Bald nach dem Tode Faehlmanns, schon im Frühling 1850, erhält Kreutzwald alle Kalevipoeg betreffenden Papiere aus dem Nachlass seines Freundes und aus der G.E.G. zugesandt, worauf er sich eifrig an die Arbeit macht. Seine diesbezüglichen Rundfragen bei den anderen Estophilen blieben aber fast ohne jedes Resultat, ebenso eine Nachfrage bei Lönnrot. Nur einige Bruchstücke vom Ganzen, so Kalevipoegs Abenteuer auf der Finnlandreise betreffend, werden schon jetzt „flüchtig fixiert“, nämlich in Prosaform mit einigen Verseinlagen. Da von aussen sehr wenig Material hinzukommt, aus den vorhandenen Sagen aber man kein Epos zusammenflicken kann, bleibt die Arbeit schon im Jahre 1850 stecken und ruht bis zum Anfang des Jahres 1853.

§ 27. Dann zuletzt erscheint die langersehnte deutsche Übersetzung des „Kalevala“, wovon Kreutzwald soviel für seine Pläne erwartet hatte. Sofort liest er sie durch — und ist enttäuscht. Er kann nicht glauben, dass das „Kalevala“ als ein Ganzes rein volkstümlich ist; wenn aber Lönnrot es selbst umgedichtet hat, so fühlt er sich auch berechtigt, mit seinen Kalevipoegsagen ebenso zu verfahren. Und zu seiner Darstellungsform wählt auch er jetzt die der estnischen Volkslieder. Dabei stützt er sich auf die Voraussetzung, dass das Epos einst doch in solchen Versen im Munde des Volkes gelebt haben müsse und dass einige Volkslieder noch jetzt Bruchstücke davon darstellten. Im November 1853 ist der sogen. „Ur-Kalevipoeg“ in ca. 12 000 Versen schon fertig und die G.E.G. ist bereit denselben unverzüglich zu publizieren.

§ 28. Doch ist dieses Werk niemals zum Drucke gelangt. In einem Brief an die G.E.G. charakterisiert Kreutzwald seine Arbeit hauptsächlich als eine wissenschaftliche Rekonstruktion, und als eine solche bespricht sie der Präsident der G.E.G. in den „Verhandlungen“ auch vor einem breiteren Publikum. Daraus erwächst aber für Kreutzwald die Verpflichtung, sein Werk auch in einen möglichst getreuen estnischen Runenstil zu kleiden und möglichst viele wirkliche Volkslieder einzuschalten. Mit diesen neuen Prinzipien beginnt er jetzt (im September 1854) das Epos noch einmal umzuarbeiten. Er tut es mit grosser Sorgfalt, so dass das Werk zuletzt anstatt 12 000 nicht weniger als ca. 20 000

Verse enthält, wobei die vier ersten Gesänge (wo die Mythen Faehlmanns versifiziert sind) noch ganz wegfallen.

§ 29. Schon dieser Anfang des Epos bleibt aber „in den engen Pforten" der damaligen Zensur stecken: 160 Verse werden gestrichen, darunter alle Verse, wo auch nur ein Wort von der früheren Freiheit und dem Glück des Estenvolkes oder von dessen späterer Sklaverei vorkommt. Solch ein „verkümmertes und verstümmeltes Werk" will Kreutzwald gar nicht mehr veröffentlichen; wenigstens geht seine Umarbeitung von jetzt an äusserst langsam vorwärts. Dazu kommen noch einige kritisierende Artikel im „Inland", wo von E. Ahrens und anderen die Echtheit „der modernen Kalewiden-Sage" sehr angezweifelt wird. Erst als sich eine Möglichkeit der Veröffentlichung seines Werkes in Finnland eröffnet, bekommt Kreutzwald wieder mehr Mut und Lust weiterzuarbeiten. Im Sommer 1855 ist die neue Redaktion des Epos endlich in der Handschrift abgeschlossen.

2. Die Veröffentlichung und die Aufnahme.

§ 30. In der G.E.G. beschliesst man diesmal das Werk zusammen mit seiner deutschen Übersetzung (von C. Reinthal) herauszugeben. Damit erscheint es auch äusserlich als eine wissenschaftliche Textausgabe, gegen die nun der so argwöhnische Zensor nichts zu sagen hat, da er hier einen ganz anderen, milderen Gesetzparagraphen heranziehen muss. Es war ja offensichtlich, dass ein so schwerfälliges, grosses (zusammen 1074 Seiten) und teures ($3^1/_2$ Rubel) Werk niemals in das estnische Landvolk dringen konnte.

So erschien im Frühling 1857 endlich das erste Heft (die drei ersten Gesänge) des langerwarteten „Nationalepos". Doch nicht dieser stolze Name steht auf seinem Titelblatt, sondern nur „eine ehstnische Sage". Und ebenso bekämpft Kreutzwald im Vorwort (und in vielen Briefen) heftig die Ansicht, dass seine Zusammenstellung von estnischen Sagenbruchstücken wirklich ein Epos oder überhaupt ein Kunstwerk sei. Desto mehr betont er die volkstümliche Echtheit dieser Bruchstücke.

§ 31. Alles das hilft ihm aber nicht viel gegen seine Kritiker. Wiederum betont Pastor Kallmeyer (aus Kurland) im „Inland", dass es besser gewesen wäre, die Bruchstücke genau in ihrer volkstümlichen Form herauszugeben, die anachronistischen Zwischenbemerkungen des Autors aber ganz fortzulassen. Noch schärfer ist die Rezension von E. Ahrens, wo besonders die Sprachfehler und die subjektive Sentimentalität des „Kalevipoeg" zur Rede kommen. Beide Rezensionen scheinen verursacht zu haben, dass in den folgenden Teilen des Epos manche gefühlvollere Sätze und neuzeitliche Ortsangaben weggelassen wurden. Auch die G.E.G. scheint infolge dieser Kritiken gegen

Kreutzwalds Arbeit kühler geworden zu sein, finanzielle Schwierigkeiten kommen hinzu, und so wird die Veröffentlichung des Epos so verzögert, dass in jedem Jahre nur ein kleiner Teil davon an die Öffentlichkeit treten kann.

§ 32. Da kommt eine unerhoffte Hilfe aus Petersburg. Nachdem Kreutzwald einige Wochen dort beim Akademiker A. Schiefner geweilt hat, veranstalten seine Freunde daselbst (so Schultz-Bertram, die geborenen Esten Dr. Hirsch und Dr. Karell u. a.) eine Subskription, die bald hundert Vorbestellungen des Epos zum Resultat hat. So wird die schwerste Krisis überwunden, und das dritte und vierte Heft erscheinen im Jahre 1859. Doch hat Kreutzwald noch einen scharfen Angriff zu überstehen, nämlich von Seiten des alten Kalewidenfreundes Dr. Schultz-Bertram. Enttäuscht in seinen übermässigen Erwartungen und mit dem vorhandenen Material wenig vertraut, wirft er dem Kreutzwaldschen Werk sowohl Mangel an Volkstümlichkeit, als auch Anachronismen, Stillosigkeit und Weitschweifigkeit vor. Kreutzwald betont wieder sehr zurückhaltend, dass er ein einheitliches Kunstwerk gar nicht habe schaffen wollen, und dass die Eposform selbst nur eine äusserliche und scheinbare sei.

Bald beschliessen Kreutzwald und Schultz zusammen eine neue deutsche Übersetzung des „Kp." zu liefern, die wortgetreuer und nicht so „poetisch" modern sei wie die von Reinthal.

§ 33. Eine grössere Anerkennung und Ermutigung erfährt Kreutzwald wieder von Petersburg, wo die Akademie der Wissenschaften dem „Kalevipoeg" die Hälfte der Demidovschen Prämie (720 Rbl.) zuerkennt. Im entsprechenden Vorschlag betonen die Akademiker Schiefner und Wiedemann sowohl den folkloristischen als auch den künstlerischen Wert der ersten 13 Gesänge des Epos, unterstreichen aber auch die noch grössere Bedeutung desselben für die estnische Nationalliteratur. So geht die Umarbeitung der übrigen Teile des Epos wieder lebhafter vor sich. Nach Dr. Bertrams Vorschlag werden auch einige inhaltliche Veränderungen und Zusätze gemacht. Im allgemeinen kann man sagen, dass unter dem Druck der eine wissenschaftliche Volkstümlichkeit verlangenden Kritik die Endteile des „Kp." viel fragmentarischer geblieben und weniger poetisch ausgearbeitet sind als die erste Hälfte desselben. Hier hat auch die schwankende Gesundheit Kreutzwalds in diesen Jahren eine Rolle gespielt. Erst im August 1861 liegt das ganze Werk gedruckt vor.

3. Die Volksausgabe und die Prinzipien.

§ 34. Schon früh hat Kreutzwald auf einer reinestnischen Ausgabe seines Epos bestanden, um „das erste estnische Originalwerk" dem Volke selbst zugänglich zu machen. Damals aber

war die G.E.G. dagegen, teils aus Geldmangel, teils „um weniger Anstoss bei der Zensur zu erregen", teils vielleicht auch deshalb, weil das Erwachen des Nationalgefühls der Esten den meisten Mitgliedern der G.E.G. nicht besonders angenehm oder wichtig erschien. So muss jetzt Kreutzwald alle Kosten auf sich nehmen, um „das Erbe der Väter" dem Volke zurückzugeben — weder die G.E.G. noch ein anderer Verleger will ihm dabei helfen. Auch die Subskriptionslisten ergaben diesmal eine recht geringe Summe, ungeachtet des warmen öffentlichen Aufrufs von Schultz-Bertram. Erst als Kreutzwald 60 Aktien herausgibt und mit seinem eigenen Haus dafür bürgt, ist das nötige Geld bald da. Die finnischen Freunde helfen ihrerseits die billigste Druckerei ausfindig zu machen, und so erscheint die Volksausgabe des „Kp." endlich in Kuopio im Frühling 1862. Ihr Absatz war ziemlich unbedeutend, und noch viele Jahre musste Kreutzwald mit Schwierigkeiten kämpfen, um die herausgegebenen Aktien zurückzukaufen.

§ 35. Was die Arbeitsprinzipien und -zwecke Kreutzwalds betrifft, herrscht in diesen ein durchgängiger Dualismus: der „Kp." musste ein Epos werden, wenigstens scheinbar (denn als solches wurde er ja rekonstruiert, obwohl die vorhandenen Materialien unzulänglich waren), und ebenso musste er auch volkstümlich sein, denn das verlangten „die gelehrten Herren" aus allen Kreisen. Aus dieser ungeheuer schwierigen Lage hilft sich Kreutzwald nur dadurch, dass er im Anfang die ziemlich frei umgedichteten Skizzen von Faehlmann, Schultz-Bertram u.a. zu einem epischen Ganzen verbindet, in seine späteren Umarbeitungen aber viele andersartige, dabei rein volkstümliche Elemente verwebt und zuletzt alles immer volkstümlicher umstilisiert. Mit anderen Worten, anfangs braucht er mehr dieselbe romantische Umdichtungsmethode wie Faehlmann, später aber nähert er sich schon der philologischen Mosaiktechnik von Lönnrot. Diesem Dualismus und diesem Schwanken in den Arbeitsmethoden verdankt das Epos manche ästhetische Mängel. Das alles aber war geboten in dieser Lage und in diesem literarischen Milieu. Ausserdem wollte Kreutzwald auch die früheren Lebensverhältnisse der Esten darstellen, auf den Leser moralisch einwirken und — *last not least* — in den Esten das Gefühl der nationalen Zusammengehörigkeit und des nationalen Selbstbewusstseins erwecken. Das letzte ist ihm am besten gelungen.

§ 36. Auch Kreutzwalds Verhältnis zu seinem Stoff ist in späteren Jahren etwas andersartig, es ist mehr kritisch als bei Faehlmann. Auf Grund der neueren, mehr dem Realismus sich nähernden Ansichten idealisiert Kreutzwald die estnische Vorgeschichte und auch die Gestalt des Kalevipoeg nicht mehr so stark wie Faehlmann. In der letzten Umarbeitung versucht

er seinem Helden sogar solche volkstümliche Charakterzüge beizulegen, die ihn mehr riesenhaft, selbst naiv erscheinen lassen. Auch diese Schwankungen in der Ausarbeitung bringen einige Unausgeglichenheiten in das Epos. Doch sind sie sehr verständlich, wenn man nur den zwanzigjährigen und so schweren Werdegang des Werks besser kennenlernt. Und dann wundert man sich nicht über manche Mängel, sondern vielmehr über die doch überwiegenden Vorzüge und die nationale Wirkungskraft des Werkes — trotz allem.

Einige Nachträge zum I Teil (Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen).

Es sind noch 49 Varianten von früher bekannten Kp.-Sagen aufgeschrieben gefunden worden, darunter 4 Varianten des Märchens vom „Gegnersucher" aus Kaukasien und Serbien.

HIND 4 KR. 50 S.